

Pécsi Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Árvai Tamás Kristóf

Redundancia és struktúra az asszír királyfeliratok hadjáratleírásaiban

Interdiszciplináris Doktori Iskola

Iskola vezetője: Dr. Prof. Pálné Kovács Ilona, egyetemi tanár

A Kárpát-medence és az antik világ népeinek története, kultúrája és kapcsolataik az ókorban

Doktori Program vezetője: Dr. Prof. Grüll Tibor, egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Csabai Zoltán, egyetemi adjunktus

Pécs, 2021

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Kalla Gábornak, aki Vargyas Péter (1950–2009) tragikus halála után átvállalta a témavezetést, és számos értékes gondolattal terelte kiforróban lévő kutatásomat. Köszönöm barátomnak, Csabai Zoltánnak, aki 2012-től vette át a témavezető szerepét, és aki olyan bátorítólággal viszonyult a kutatásomhoz, hogy mindig új lendületet adott a munkám folytatásához. Köszönöm Vér Ádámnak, hogy hasznos megjegyzéseivel rávilágított a dolgozatom nem oda illő vagy pontatlan elemeire. Köszönöm Bangó Gedeonnak a témámmal kapcsolatos értékes megjegyzéseit, illetve a matematikai háttér kidolgozásában nyújtott segítségét. Köszönöm édesapámnak és édesanyámnak, hogy oly régóta a kreatív gondolkodásra serkentenek. Köszönöm feleségemnek, Pálmának – akivel 15 éve kötöttük össze az életünket – hogy oly sokszor és szeretettel figyelmeztetett, az asszír királyfeliratokon túl is van élet, ami ráadásul értékesebb annál. Köszönöm gyerekeimnek, Csongornak és Veselkének és Zselykének, hogy számos értékes játékidőt áldoztak arra, hogy én a kutatásaimmal foglalkozhassam. Végezetül pedig köszönöm Istennek, aki értelmet és lehetőséget adott számomra, hogy az igazság után kérdezhessenek – Johann Sebastian Bach megfogalmazásában: SDG.

„Hát maga megbolondult,
Hát maga megbolondult,
Hogy mindent kétszer mond, kétszer mond?”

Karinthy Frigyes: Ady Endre TÖRPE-FEJŰEK

Tartalomjegyzék

Köszönetnyilvánítás	2
Tartalomjegyzék.....	4
1. Bevezetés: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája	7
1.1. Az asszír királyfeliratok és a posztmodern ember	7
1.1.1. Tudománytörténeti háttér	7
1.1.2. Tudománytörténeti példa.....	16
1.1.3. Az elméleti háttér alkalmazása a kutatásomban.....	23
1.2. A kutatás tárgya.....	26
1.2.1. Az elemzett királyfeliratok.....	26
1.2.2. Limitáció	31
1.2.3. Az elemzés menete.....	33
1.3. Az asszír királyfeliratok kontextusa (három előfeltevés).....	34
1.3.1. A király nevének megörökítése.....	34
1.3.2. Orális háttér	38
1.3.3. Mágikus háttér.....	41
1.4. Összefoglalás: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája	45
2. A problémafelvetés II. Aššur-nāšir-apli Annales alapján.....	46
2.1. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének történelmi kontextusa	46
2.1.1. Az Annales kronológiája.....	46
2.1.2. II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó évei a balawati palotakapu alapján.....	51
2.1.3. Az Annales geográfiája	56
2.1.4. Az Annales proszopográfiája	65
2.1.5. II. Aššur-nāšir-apli birodalmának jellege.....	71
2.2. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének külső és belső kontextusa	74
2.2.1. Az Annales külső kontextusa	74
2.2.2. Az Annales belső kontextusa	76
2.3. Összefoglalás: II. Aššur-nāšir-apli Annales	78
3. Az elemzés technikája II. Aššur-nāšir-apli feliratai alapján.....	81
3.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesében.....	82
3.1.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesének makrostruktúrájában	82
3.1.2. A repetíció mágikus szerepe II. Aššur-nāšir-apli Annalesében	90
3.1.3. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesének mikrostruktúrájában	93
3.2. A rendszer működése II. Aššur-nāšir-apli más felirataiban	100

3.2.1. Szóhasználat	100
3.2.2. Struktúra	104
3.2.3. Hangsúlyok.....	106
3.3. Összefoglalás: II. Aššur-nāšir-apli királyfeliratai	108
4. A rendszer működése az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában	111
4.1. Az Újasszír Birodalom első másfél évszázadából való királyfeliratok történelmi kontextusa.....	111
4.2. Szóhasználat	119
4.3. Struktúra	129
4.3.1. Makrostruktúra	130
4.3.2. Mikrostruktúra.....	134
4.4. Hangsúlyok.....	137
4.5. Kontinuitás és diszkontinuitás az Újasszír birodalom első másfél évszázadában	143
4.5.1. Diszkontinuitás.....	143
4.5.2. Kontinuitás	151
4.6. Összefoglalás: Az Újasszír birodalom első másfél évszázadának királyfeliratai.....	153
5. A rendszer eredete	156
5.1. A középasszír királyfeliratok történelmi kontextusa.....	158
5.2. Szóhasználat	163
5.3. Struktúra	174
5.4. Hangsúlyok.....	178
5.5. Az eredet kérdése	180
5.6. Összefoglalás: A középasszír királyfeliratok	183
6. A rendszer kiteljesedése az i.e. 8. században	186
6.1. Az i.e. 8. század újasszír történelmi kontextusa.....	186
6.2. Szóhasználat	194
6.3. Struktúra	208
6.4. Hangsúlyok.....	212
7. Összefoglalás: Az i.e. 8. század második felének királyfeliratai	216
7. Következtetések.....	219
7.1. Az asszír királyfeliratok 600 éves kontinuitása.....	220
7.1.1. Szóhasználat	220
7.1.2. Struktúra	224
7.1.3. Hangsúlyok.....	227
7.2. Az asszír királyfeliratok orális háttere.....	229

7.2.1. Az oralitás diakron dimenziója.....	229
7.2.2. Az oralitás szinkron dimenziója.....	231
7.2.3. Az oralitás természete az ókori Közel-Keleten.....	237
7.3. Hogyan látta a világot egy asszír írnok?	238
7.4. Mi következik mind ebből?.....	243
Bibliográfia.....	246
Rövidítések.....	246
Fölhasznált szakirodalom.....	247
A közép- és újasszír királyok kronológiája.....	280
Melléklet: Az igék előfordulási aránya a királyfeliratokban.....	281

1. Bevezetés: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája

Egy szöveg olvasása és értelmezése a legtöbb esetben tudat alatti folyamatok komplex összjátéka. Ez a tétel érvényes egy 21. századi magyar regény olvasására épp úgy, mint az időszámítás kezdete előtti 2. és 1. évezred asszír király felirataira. Disszertációmban ez utóbbi szövegek olvasására és értelmezésére vállalkozom. Hogy a tudományos elemzés előtt tudatosítsam – legalább részben – ezeket a bonyolult folyamatokat, szükséges néhány bevezető gondolatot szólnom a vizsgálni kívánt szövegek hermeneutikájáról, a kutatás tárgyáról, illetve előfeltevéseimről.

1.1. Az asszír királyfeliratok és a posztmodern ember

1.1.1. Tudománytörténeti háttér

A 18. századi felvilágosodás nemcsak útjára indította a professzionalizálódó szaktudományokat, hanem egyszersmind rányomta szemléletét ezekre a diszciplínákra, így hatása messze túlmutat Voltaire korán, és tulajdonképpen – valamilyen formában – mind a mai napig tart. Ez a hatás három dologban ragadható meg markánsan: (1) az emberiség haladásába vetett optimista hit; (2) az ember körüli világ objektív megismerhetőségének lehetősége; illetve (3) a kauzalitás immanens – azaz minden transzcendens magyarázatot nélkülöző – természete.¹ A történelemtudomány és a 19. században születő új társadalomtudományok – a szociológia,² a néprajz, az antropológia,³ és, ami a mi szempontunkból különösen érdekes, az assziriológia – kimondatlanul is ezekre az alapokra építettek. A tudás robbanásszerű növekedése (1) a század végére azt benyomást keltette a tudósokban, hogy az emberiség fejlődésével párhuzamosan elérhető az ismeretek teljessége (2).⁴ A 20. század politikai és tudományos eseményei azonban sorra megkérdőjelezték ezeket az alapelveket. A newtoni természettudományos világgépet – ahol az abszolút tér és idő horizontjában mindennek meghatározott helye van – az einsteini relativitáselmélet hatására egészen új alapokra kellett építeni.⁵ A kvantumfizika pedig a kauzalitásról alkotott klasszikus elképzelések átértelmezését tette szükségessé (3).⁶ Mindez azt bizonyította – ahogyan arra az 1960-as években a tudománytörténész, Thomas S. Kuhn (1922–1996) fölhívta a figyelmet –, hogy az emberi tudás nem egy lineáris fejlődési úton halad, hanem paradigmatis módon időről időre újraértelmezi a rendelkezésre álló adatokat,

¹ Romsics 2003, 17, 19, 21.

² Somlai 1999: 18.

³ Letenyei 2012, 15–21.

⁴ A történelemtudományban John Dalberg-Acton (1834–1902) így fogalmaz: „Egyedülálló alkalom kínálkozik arra, hogy a lehető legtöbb ember számára hasznosítható módon jegyezzük le a teljes tudanyagot, amelyet a 19. század örökölni hagy”; más helyen pedig így ír: „közeledünk a történelmi tudás állapotának végső stádiumához” (idézi: Carr 1995, 7). Francia kollégája, Charles Seignobos (1854–1942) hasonlóan nyilatkozik: „Amikor már az összes dokumentum ismert lesz, és keresztülment azokon az eljárásokon, amelyek felhasználhatóvá teszik őket, a kritikai jellegű tudományos munka befejeződik” (idézi: Romsics 2003, 38).

⁵ Kuhn 2002, 107–112.

⁶ Gribbin 1999, 67–68, 169–171.

jelenségeket, információkat.⁷ A gondolkodásba bekövetkező változások azonban nem csak a tudományban jelentek meg. A tökéletes társadalom víziója is darabokra tört a két világháború tapasztalatai folyamán. Nem véletlen tehát, hogy ebben a társadalmi és tudományos közegben fölerősödtek a történelem megismerhetőségbe vetett optimista hittel szembeni kételyek.⁸ A 19. század talán legnagyobb hatású történésze, Leopold von Ranke (1795–1886) még abban határozta meg a historikus feladatát, hogy rekonstruálja az eseményeket, ahogyan az valójában történt („*wie es eigentlich gewesen*”).⁹ A 20. század eleji ismeretelméleti megközelítések azonban arra hívták föl a figyelmet, hogy az elsődleges források minuciózus tanulmányozása mellett is a dokumentumok az interpretáló értelmén folynak keresztül, sőt ezáltal kapnak csak értelmet, így a történetírás soha sem lehet egészen objektív. Ehhez a szkepszishez kapcsolódik 1967-től – Richard Rorty (1931–2007) amerikai filozófus antológiájának (*The Linguistic Turn*) kiadási évétől – kezdődően az ún. „nyelvi fordulat” is. A nyelvészet bevonása a társadalomtudományok világába olyan paradigmaváltás volt a 20. század utolsó harmadában, mint amilyen Immanuel Kanté (1724–1804) filozófiatörténetben, vagy Nikolausz Kopernikuszé (1473–1543) a csillagászat történetében. Rorty és társai arra hívták föl a figyelmet, hogy a valóságot mi emberek csak a nyelv segítségével vagyunk képesek megragadni. A nyelv viszont alakzatokat, mátrixokat használ, melyek nem a realitás tükörlépei, hanem saját gondolkodási sémáinkat – mint egy referenciahálót – vetik ki a környezet világára. Nem azt látjuk, ami a valóságban létezik, hanem azt, amit kulturálisan determinált nyelvünkkel ki tudunk fejteni.¹⁰ Az alapvetően analitikus filozófiai indíttatású „nyelvi fordulat” eszmeiségét legelőször Hayden White (1928–2018) ültette át a történetírás gyakorlatába 1973-ban megjelent *Metahistory* című művével.¹¹

Mára – a posztmodern pluralitásának megfelelően – minden kutató tudományos alapállása más és más ontológiai és episztemológiai alapokból indul ki, még akkor is, ha ez nem mindenkinél tudatos. Nehéz általánosan elfogadott alapelveket fölvezetni, mint ahogyan az a 18–19. században történt – hacsak nem nevezzük a színes sokféleséget a tudományos élet jellegzetes egységének. Ebben a sokféleségben azonban fontos szerepet játszanak azon posztmodern társadalomtudósok, akik elszakadnak a pozitívista törekvésektől, és tagadják a valóság objektív megismerhetőségének lehetőségét.¹² Ezzel tulajdonképpen egy nagy ív rajzolható föl a felvilágosodástól kezdve egészen napjainkig. Ez a folyamat a történelem objektív megismerhetőségébe és a tudás kumulatív jellegébe vetett optimista hittől, a múlt ún. „objektív tényeinek” szubjektív tagadásáig és a tudás paradigmatisztikus jellegéig ível. Vagy ahogy Ralf Bohnsack fogalmaz, a tudománytörténetben kétféle választ adtak a megfigyelő és a megfigyelt közötti viszony definiálására, pozitívista vagy fenomenológiai.¹³ Pozitívista abban az értelemben, hogy az egyén körüli világot a szubjektumtól független, pozitív tények halmazaként értelmezi; vagy fenomenológiai Edmund Husserl (1859–1938) értelmezésében,

⁷ Kuhn 2002, 100.

⁸ Breisach 2004, 334–345.

⁹ Már a kortárs ókortörténész, Johann Gustav Droysen (1808–1884) is szarkasztikus megjegyzéssel jellemezte Ranke optimista álláspontját, mondván, Ranke pártatlansága olyan, mint „*egy eunuch objektivitása*”. Romsics 2003, 39.

¹⁰ Goertz 2001, 11–31; Romsics 2010, 231–232.

¹¹ Muszynski 2017, 96–126.

¹² Letenyei 2012, 184.

¹³ Feischmidt 2009b: 3.

miszerint az egyén körüli világ entitásai jelenség gyanánt elválaszthatatlanul hozzá kapcsolódnak a szubjektum megismeréséhez.¹⁴

A 19. század pozitivista történelemszemlélet szellemében született meg többek között az assziriológia tudománya is, amely így magán hordja korának sajátosságait. A 19. századig a koraújkor embere csupán sztereotípiákban gondolkodott az ősi mezopotámiai kultúráról, ami a korabeli keletről alkotott képből indult ki. Ez alapján az ókori Mezopotámia jellegzetességeként a despotikus uralmat, a háremeket, az eunuch szolgákat határozták meg, világképére a fanatizmust és a fatalizmust vetítették ki. Ez tulajdonképpen a kor romantikus kelet-képe volt, ami elsősorban a nyugati nagyhatalmak felsőbbrendűségi tudatából táplálkozott.¹⁵ A korszakot időben leginkább megközelítő források (a Biblia, a görög auktorok, elsősorban Hérodotosz) szintén torzítva adták vissza az ősi babilóni és asszír civilizáció képét. A 18. és a 19. század első felének ószövegségi kommentárjai jól szemléltetik az ezzel kapcsolatos ismeretek hiányosságait.¹⁶ Az akkád ékírás megfejtése előtti tudománytörténeti korszak jól párhuzamba állítható a 19. századi „karosszék-antropológiával”.¹⁷ A kutatók nem léptek – nem is léphettek – közvetlen kapcsolatba a kultúrával, egyszerűen azért, mert nem ismerték az ókori közel-keleti emberek nyelvét és városaik dokumentumait. Így éppen úgy másodlagos forrásokra voltak utalva (Biblia, Hérodotosz, a kelet kép sztereotípiái), mint azok az antropológusok, akik az egyházi és gyarmati adminisztrációk, utazók leírásai alapján próbáltak képet rajzolni távoli népek életéről.¹⁸

A 19. században derekán indultak meg a közel-keleti régészeti ásatások, melyeket – a bibliai érintettségénél fogva – a nagyközönség is intenzív érdeklődéssel kísért. Paul Émile Botta (1802–1870), Henry Austen Layard (1817–1894), majd valamivel később Robert Koldewey (1855–1925) és Walter Andrae (1875–1956) sorra napvilágra hozták az ősi asszír városokat (Dūr-Šarrukīn, Kalḫu, Ninive, Aššur). Miután pedig Henry Creswicke Rawlinson (1810–1895) megfejtette az akkád nyelvű ékírás, és ez 1857-től általánosan elfogadottá vált, ezen városok szövegei is hozzáférhetőkké váltak a kutatás számára. Megindulhatott tehát a mezopotámiai ásatásokról folyamatosan áradó ékírásos agyagtáblák szövegének fordítása, értelmezése,¹⁹ illetve az első történeti összefoglaló munkák. Így az ékírás megfejtője, Henry C. Rawlinson már 1852-ben kísérletet tett – immáron nem másodlagos források, hanem asszír királyfeliratok fölhasználásával – az asszír történelem rekonstruálására: *Outlines of Assyrian History, Collected from the Cuneiform Inscriptions* (Report of Royal Asiatic Society, London). A

¹⁴ Hamlyn 1998, 267, 311–312.

¹⁵ Said 2000, 84–85.

¹⁶ A kommentárok teljesen összemosták a Bibliában szereplő asszír királyok neveit, és azt feltételezték, hogy Szanhérib (2Kir 18,13–19,37) különböző névalakja volt Szalmanesz (2Kir 17,3), Szargón (Ézs 20,1), vagy Észarhaddón (2Kir 19,37), mondván, a keleti uralkodóknak több nevük is lehetett (lásd Henry 1996⁴ [1712], 86; Barnes 1996 [1851], 344). Ma már tudjuk, az ókori Mezopotámiában nem nagyon volt divat az uralkodói név fölvétele (bár van rá ellenpélda is, ahogyan azt majd III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn esetében látni fogjuk), a négy névalak négy különböző időben uralkodó asszír király nevének bibliai torzult formája.

¹⁷ Letenyey 2012, 53.

¹⁸ Galter 2013, 853–854; Feischmidt 2009a: 1.

¹⁹ Az ókori AsszírIA fölfedezésének terjedelmes irodalma van. A – véleményem szerint – legjobb magyar összefoglalót lásd: Bermant – Weitzman 1986, 85–141; angolul lásd: Grayson 1995, 107–111.

vállalkozást sorba követték a francia,²⁰ majd a század végére a német összefoglaló munkák.²¹ Az elsődleges források – Ranke szellemében való – előnyben részesítésével az 19. századi assziriológia a korabeli történetírás tudományos szemléletmódjából sarjadt ki. A diszciplína bibliai érintettsége azonban hamar megmutatta, mennyire nagy hatással vannak a primer források értelmezésére a kutató preconcepciói. A teológiai liberalizmus fénykorában sok assziriológus késztetést érzett arra, hogy állást foglaljon az isteni kinyilatkoztatás mellett, vagy éppen ellene.²² Az ilyen posztulátumok pedig akarva-akaratlanul kihatottak a kutatási eredményekre is. Németországban a másik zavaró tényező a századfordulóra fölerősödő antiszemitizmus volt.²³ A két preconcepció romboló hatása jól megfigyelhető egy személyben, a kiváló hebraista és assziriológus, Friedrich Delitzsch (1850-1922) munkásságában. 1902-ben Berlinben, a *Deutsche Orient-Gesellschaft* (DOG) szervezésében és a császár, II. Vilmos (uralkodása 1888-1818) jelenlétében Delitzsch előadást tartott a Biblia és Mezopotámia kapcsolatáról (*Babel und Bibel*). Gondolatmenetében azt bizonyította, hogy az ószövetségi történetek legtöbbje a babilóni kultúrából átemelt mítoszok (teremtés mítosz, özönvíz mítosz stb.). A Biblia tehát nem lehet Isten ihletett szava, csupán emberi kompiláció. Az ezt követő években a sajtó, majd a klerikusok és a laikusok egyaránt bekapcsolódtak az egyre élesebbé váló vitába, az ún. *Babel-Bibel-Streit*-ba (1.1. kép).²⁴

²⁰ François Lenormant (1837–1883) és Julius Oppert (1825–1905) munkáit érdemes megjegyezni. Carena 1989, 25–29.

²¹ A század végére a németek vették át a vezető szerepet az assziriológiában, elsősorban Friedrich Delitzsch (1850–1922) és Hugo Winckler (1863–1913) neveit érdemes megemlíteni. Carena 1989, 38–48.

²² A kérdés először az 1860-as években Sîn-ahhē-erība 701-es hadjárata kapcsán öltött testet (2Kir 18,13–19,37), amikor George Rawlinson (1812–1902) – Henry Rawlinson teológus öccse – egyértelműen a Biblia hitelessége mellett foglalt állást, míg mások az ószövetségi beszámolót legendának tartották az asszír királyfeliratok fényében (Mayer 1995, 4; Grabbe 2003, 20–23; az inspiráció és keletkutatás relációjának korabeli helyzetéről általában lásd: Walton 2007, 15). Ugyanezzel a problémával küszködött a szociológia is történetének hajnalán. Így a belga tudós Adolph Quetelet (1796–1874) elképzelhetőnek tartotta az isteni beavatkozást, ugyanakkor Auguste Comte (1798–1857) hevesen támadta azt. Némedi 1999, 435.

²³ Winkler 2005, 208–217, 287–295.

²⁴ A kép forrása: Lehmann 1994, 364–365, Tafel 6.

1.1. kép: Delitzsch plágiummal vádolja Mózes, korabeli karikatúra

Delitzsch tevékenysége hívta életre az úgynevezett pánbabilóni mozgalmat, amely a kor vezető német – elsősorban lipcsei – keletkutatóiból alakult.²⁵ Tevékenységük annak az igazolásából állt, hogy tulajdonképpen minden asztrális mítosz babilóni eredetű, a keresztyén Biblia mezopotámiai legendák gyűjteménye és a legmagasabb rendű egyistenhívő vallás az ókori Babilóniában volt megtalálható (a politeizmus csupán az egy isten különböző manifesztálódási formája). A mozgalom legkeserűbb kifejezése Delitzsch utolsó könyve volt (1922): *Die große Täuschung*. A művében leplezetlenül megnyilvánuló antiszemitizmus, valamint nacionalizmus arra a következtetésre vezette, hogy a keresztyén Bibliát, illetve elsősorban a zsidó

²⁵ Elsősorban Delitzsch tanítványai tartoztak ide: Hugo Winckler, aki 1905-ben kezdett ásátásokat Bogazköy-ben (az ókori Hattusa), az egykori Hettita fővárosban; Alfred Jeremias (1864–1935), a legfanatikusabb az összes közül; Heinrich Zimmern (1862–1931), bár ő később már kritikusan nyilatkozott mesterével és gondolataival kapcsolatban; továbbá ide tartozik még a lipcsei hebraista August Wünsche (1839–1913); valamint a szintén Lipcsében tanult, a finn assziriológiát megalapozó Knut Tallqvist (1865–1949) is. Ide szokás sorolni még Peter Jensen (1961–1936) is, aki monumentális alkotásában (*Das Gilgamesch-Epos in der Weltliteratur*, 1906) mindent Gilgamešsel hoz összefüggésbe (még a „Jézus-mítosz” is a babilóni történet kissé átformált változata, amelyben Jézus Gilgameš, Keresztelő János Enkidu, Heródiás pedig Istar). Gondolatilag valóban jól beleillik Jensen a pánbabilónisták eszméibe, gyakorlatilag azonban nem tartottak fenn egymással kapcsolatot. Parpola 2004, 238–239.

Ószövetséget egy ősi germán szent legendákat tartalmazó könyvvel kellene helyettesíteni (*Germanen-Bibel*).²⁶

Friedrich Delitzsch körének gondolatai jól szemléltetik annak a rankei elképzelésnek a korlátait, miszerint az elsődleges források minuciózus vizsgálata nem elég a történelem objektív rekonstruálásához. A századforduló német assziriológusai, bár behatóan ismerték diszciplínájuk addig ismert szövegeit, mégiscsak koruknak emberei maradtak a maguk előítéleteivel és téves előfeltevéseikkel. Éppen ezekben az években végezte kutatómunkáját az kulturális antropológus, Bronislaw Malinowski (1884–1942) a Trobriand-szigeteken, amely nemsokára mintapéldája lett a „résztevő megfigyelés” módszerének. Arról volt szó Malinowski esetében, hogy kiszakította magát az európai környezetből, és huzamosabb ideig a bennszülöttek között élt. Mivel azok megszokták jelenlétét, láthatatlanná vált, és a törzs interakciói úgy zajlottak, ahogyan a megfigyelő jelenléte nélkül is zajlottak volna: „*az események a szemem előtt zajlottak, a sátram küszöbén*”.²⁷ Ezt azonban egy assziriológus sem tudta megtenni, nem vált „láthatatlanná” az asszírok és babilóniaiak számára, mivel megmaradt európai tudósnak, aki a saját asszociációs hálóján belül értelmezi a térben és időben távoli kultúra megnyilatkozásait. Így sok esetben az assziriológia korai alkotásai többet árultak el magukról a kutatókról, mint az ókori mezopotámiai civilizációról.

Ezt a hibát ismerte föl Benno Landsberger (1890–1968), Heinrich Zimmern tanítványa, aki már a 20-as évektől elhatárolta magát a pánbabilónizmustól,²⁸ és a mezopotámiai kultúra „sajátos egyediségét” (*Eigenbegrifflichkeit*) kezdte hangsúlyozni.²⁹ A külföldön is nagy hatást kifejítő kutatónak köszönhetően az assziriológia a 20-as 30-as évektől egyre jobban elszigetelődött a többi társadalomtudománytól, és a paralelizmus, vagy az interdiszciplináriszmus minden megnyilvánulására gyanakodva nézett. Landsberger és követői arra hivatkoztak, hogy az assziriológia kezdeti stádiumában túlságosan átítatódott modern ideológiákkal (elsősorban a nacionalizmussal, antiszemitizmussal, vagy antiklerikális gondolkodásmóddal), ezért a kutatóknak személyes előfeltevéseik leépítésére és a teljes objektivitásra kell törekedniük. Ennek következtében az assziriológia elfordult a 19. századi nagy történészirányzataitól (a romantikától, a nacionalizmustól, a historizmustól), ragaszkodott ugyanakkor pozitivistá szellemiségéhez, és ennek keretében igyekezett minél sterilebb filológiai tudománnyá válni.³⁰ Ez a fajta leíró és „non-theoretical” metodológia³¹ rendkívül termékenyen hatott a szótárkiadásokra,³² a rendszerezett információkat tartalmazó lexikoncikkre születésére,³³

²⁶ Arnold – Weisberg 2002, 446.

²⁷ Malinowski 1978 [1922], 178, Plate I.

²⁸ A mozgalom tulajdonképpen már az első világháború előtt, Winckler és Wünsche halálával lecsengett. Egyedül Jeremias publikálta még a 20-as, 30-as években ilyen irányú nézeteit, de ekkora őt már senki sem vette komolyan. Parpola 2004, 239–240.

²⁹ Landsberger 1926.

³⁰ Irwin 1949, 300. Lásd még Carena 1989, 5; valamint Van der Spek 1993, 262.

³¹ Binsbergen – Wiggermann 1999, 4.

³² Lásd a – részben Bruno Meissner (1868–1947) szójegyzeteire építő – három kötetes *Assyrisches Handwörterbuch* (AHw), Wolfram von Soden (1908–1996) alkotását; vagy a chicagói egyetem monumentális szótársorozatát, *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*, amelynek szerkesztése egy másik meghatározó 20. századi assziriológus nevéhez, A. Leo Oppenheimhez köthető.

³³ 1928-ban indult útjára a kezdetben Erich Ebeling (1886–1955) és Bruno Meissner szerkesztése alatt a *Reallexion der Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* (RIA), mely az első két kötet német dominanciája után az

valamint az aprólékos szövegkiadásokra, amelyek – a legtöbb esetben – mind a mai napig releváns hivatkozási alapot teremtettek a szaktudósok számára.³⁴ Ha születtek is történeti összefoglaló munkák, azok szigorúan a forrásokhoz, illetve azok közvetlen parafrázálásához ragaszkodtak – mondván, azok magukért beszélnek.³⁵ A 20. század első két harmadának assziriológia-története jól illeszkedik a modern történelemtudomány fő áramának szellemiségéhez: objektivitás (a kutató és a kutatandó tárgy szétválasztása), pozitívizmus (forrás-központúság), specializáció.

Ez a Landsberger által meghirdetett szigorú objektivitás először a chicagói assziriológus, A. Leo Oppenheim (1904–1974) ellenérzését váltotta ki. Magyarul is olvasható könyvében – *Az ókori Mezopotámia: Egy holt civilizáció portréja* – több esetben is kifejti, hogy az assziriológia feladata elsősorban nem az akkád és sumer szövegek lefordítása és magyarázata, hanem magának az ősi civilizációnak a megértése. Talán ő volt az első, aki Malinowskihoz hasonlóan megpróbált beleolvadni, láthatatlanná válni a „bennszülöttek” számára. Ezt úgy vélte elérhetőnek, hogy az adott szöveget a társadalomban betöltött funkciója szempontjából vizsgálta. Sokak számára egyenesen megbotránkoztatóak voltak kijelentései, miszerint például a Gilgameš eposz – a nyugati ember számára esztétikailag oly fontos akkád epikus mű – „magában Mezopotámiában alig volt ismert”.³⁶ Márpedig a kutató feladata, hogy ennek tudatában, a kulturális kontextusba ágyazva közeledjen az eposzhoz. Előremutató továbbá az akkád ún. történelmi forrásokról alkotott véleménye. Oppenheimig általánosan elfogadott premissza volt, hogy az asszír és babilóniai történelmet viszonylag pontosan rekonstruálni lehet a királyfeliratok segítségével hívásával. Oppenheim azonban úgy vélte, itt inkább irodalmi szövegekről van szó, amelyek „szándékosan közömbösek az »igazság« iránt”.³⁷ Ebből adódóan ezen királyfeliratok történelmi forrásként való értékelése idegen a mezopotámiai kultúrától. Így, ha azokat a modern kutató a „történelmi igazság” forrásaként értelmezi, elzárja maga elől azt a lehetőséget, hogy megértse a szövegek az asszír és babilóni társadalomban betöltött szerepét.

Oppenheim gondolatát az olasz assziriológus, Mario Liverani (1939–) vette át és dolgozta tovább. Ő volt az első – tudomásom szerint – aki hermeneutikáját tudatosan végiggondolta, filozófiailag megalapozta, mindezt pedig, mintegy tudományos programot 1973-ban közzé is tette: *Memorandum on the Approach to Historiographic Texts*. Liverani nyíltan számúzi az Oppenheimig oly böszén keresett pozitívista tényeket az ókori mezopotámiai történelem fogalomtárából:

1950-es évektől fokozatosan egy a szakmában megkerülhetetlen nemzetközi vállalkozássá szélesedett ki. Streck 2018.

³⁴ Ennek az aprólékos filológiai munkának a bibliográfiájára vállalkozott a 60-as és 70-es években Rylke Borger (1929–2010) a három kötetes *Handbuch der Keilschriftliteratur* összeállításával. A mű mind a mai napig nélkülözhetetlen kelléke az assziriológiának.

³⁵ Parpola 2004, 240.

³⁶ Oppenheim 1982, 317. Kijelentése természetesen vitatott, hozzáállása azonban jól jellemzi metodológiáját.

³⁷ Uo.: 186–187

„I am afraid that the concept of ‘historical event’ – but I hesitate entering into a field inaccessible to me – is a pure abstraction, which in all cases implies a choice in interpretation, a way of understanding and of presenting.“³⁸

A szövege – meglátásában – nem ad információkat arról a dologról, amiről szól, például egy történelmi eseményről, csupán arról a reakcióról, amit a szöveg leírójában, vagy megfogalmazójában kiváltott. Csak ha így értelmezzük az ékirásos szövegeket, érthetjük meg a mezopotámiai ember gondolkodását:

The thing to do should be to view the document not as a ‘source of information’, but as information in itself; not as an opening on a reality laying beyond, but as an element which makes up that reality. (...) to view the document as a source for the knowledge of itself – i.e., as a source of knowledge on the author of the document, whom we know from the document itself. In this type of approach our attention is no more centred on the events, but on how they are narrated.“³⁹

Liverani iskolát indított az assziriológiában, amely termékenyen hatott az asszír királyfeliratok kutatására. Az iskola szimbolikus kezdete az 1980-ban Cetonában városában (Siena, Olaszország) megtartott konferenciához köthető, ahol számos fiatal tudós mutatta be Liverani szellemiségében kutatása tárgyát.⁴⁰ E szemlélet képviselői számára a királyfeliratok nem a politikátörténet rekonstrukcióját szolgálták már, hanem a szöveg belső logikájának – és ezzel önmagának a szövegnek a – jobb megértése volt a kitűzött cél. Ehhez olyan fogalmakat is segítségül hívtak (ideológia, propaganda stb.) melyek a korábbi tudósok szemében anakronizmusnak hatottak volna.⁴¹ A kutatási eredmények nem csak a korabeli assziriológia szűkre szabott szaktudományához járultak hozzá, hanem általános antropológiai megfigyelésekkel is gazdagították a humán tudományokat – kimozdítva ezzel a landsbergeri *Eigenbegrifflichkeit* bűvkörében élő diszciplínát. Immáron 40 év tudománytörténet távlatából és a nagyobb eszmetörténeti áramlatok perspektívájából világosan kirajzolódik a Liverani-iskola interpretációinak pozitívizmus-kritikája és *posztmodern* jellege. Persze nem mindenkit érintett meg az új irányzat szele, ahogyan általában a történészek között is akad jónéhány kutató, aki az elvontnak tűnő hermeneutikai irányzatokat figyelmen kívül hagyva, csak az ún. „józan észre” támaszkodva művelik tudományukat.⁴² Mások pedig határozott – immáron szintén filozófiai terminológiával felszerelkezett – ellenvéleménynek adtak hangot.⁴³

Így Ralf Bohnsack megfogalmazása, miszerint egy tudomány vagy pozitivista, vagy fenomenológiai, az assziriológiára is alkalmazható. A pozitivista szerint a kutató kívül áll a vizsgálat tárgyán, ezért lehetséges az objektív ítéletalkotás. Így, vagy úgy ebbe a kategóriába tartoztak a tudomány hőskorában tevékenykedő kutatók, mint Henry Rawlinson és François

³⁸ Liverani 1973, 185. Vö.: Romsics 2003, 56–58.

³⁹ Liverani 1973, 179.

⁴⁰ Fales 1981. Az iskola bibliográfiai összefoglalását az ezredfordulóig lásd Fales 1999–2001.

⁴¹ Ezen fogalmak létjogosultságáról az ókortudományokban köztes álláspontot foglal el a nemrég elhunyt ókortörténész, nùbiológus, Török László (1941–2020): „*propagandáról helyesebb csak konkrét esetekben, nem pedig általánosságban beszélni.*” Török 2018, 11.

⁴² Lásd például Edzard 2004 történeti munkáját.

⁴³ Hallo 1990; Mayer 1995, 4–16. Walter Mayer hermeneutikájának kritikáját lásd: Liverani 1998. A vita összefoglalását lásd: Bagg 1998.

Lenormant (1837–1883), de ide kell sorolni Delitzschet és iskoláját, valamint Landsbergert és tanítványait – bármennyire eltérő világnézeti premisszákból indultak is ki kutatásuk során. Mindegyik irányzatnak más és más volt ugyan a kiindulópontja, episztemológiai kérdésekben – kimondatlanul bár – mégis egyeztek. Mindnyájan azt vallották, hogy a mezopotámiai ásatásokról előkerülő ékírásos dokumentumok azt a valóságot tükrözik vissza az ősi társadalmakról, amit a kutatóknak alapos vizsgálat során csupán ki kell bontania.⁴⁴ Ahhoz az antropológushoz lehetne hasonlítani ezt a szemléletet, aki elmegy ugyan a bennszülött törzshöz, és precíz megfigyeléseket is végez, de aztán tapasztalatait a saját európai, vagy amerikai asszociációs hálójában értékeli ki. Nyilván azért jár el így, mert nincs tudatában annak, hogy a nyugati asszociációs háló és az adott bennszülött kultúra hálója akár homlokegyenest különböző is lehet. A megfigyelt jelenség a valóságot, a pozitív tényeket tükrözi vissza – vallja képzeletbeli antropológusunk –, így kézenfekvő, hogy az értelmezés is a bennszülöttekről szóló „objektív igazságot” fogja jelenteni.⁴⁵

Ahogy a kulturális antropológiában Bronisław Malinowski, majd Clifford Geertz (1926–2006), a történelemtudományban Hayden White, új utakat nyitottak az értelmezés dimenzióiban, úgy az assziriológia bizonyos szegmenseiben is szemléletváltás következett be Liverani és iskolája föllépésével, amit Bohnsack az ókori mezopotámiai társadalom fenomenológiai megközelítésének nevezne.

A tudománytörténeti bevezetőben Rankétól White-ig és Delitzsch-től Liveraniig a múlthoz való viszony számos megközelítési módját vázoltam föl, melyek egy leegyszerűsítő táblázat keretei között jól párhuzamba állíthatók egymással (1.1. táblázat).

Korszak		Jellemzők	Történelemtudomány	Assziriológia
Premodern	Felvilágosodás előtti kor	Primer és szekunder források között nem tesz lényegi különbséget; a történelemben transzcendens erők hatnak	Philipp Melanchton ⁴⁶	—
Modern	Felvilágosodás, 19. század	A primer források elsődlegessége; a transzcendens kiiktatása; az	Leopold von Ranke	Friedrich Delitzsch

⁴⁴ Általános vélekedést fogalmazhatott meg 1937-ben a Hammurápi törvénykönyv megtalálójá, Jean-Vincent Scheil (1858–1940), amikor II. Tukultī-Ninurta Annalese kapcsán a következő megállapítást teszi: „*In terms of historical documents, what more can we dream of than written accounts such of this: 'In the month of Nisan, 28th day, under the eponymy of Nadilou, I left Assur and camped out on the plain; from the plain, I left and crossed the Tartar, I set up camp, stc.*’ For historical science, this is obviously the ideal document.” Idézi: Charpin 2010, 230.

⁴⁵ A palesztin származású amerikai Edward W. Said (1935–2003) nem győzte könyvében – *Orientalizmus* – felsorolni azokat az natív kultúrákra gyakorolt káros hatásokat, amelyeket a nyugati nagyhatalmak közel-keleti beavatkozásai indikáltak. A politikusok döntései mögött Said éppen azt a szemléletet látja, amely képtelen elvonatkoztatni saját asszociációs mátrixától – éppen úgy, ahogyan a képzeletbeli antropológusnál is láttuk. Ez a szemlélet a keleti kultúrák félreértésével jár, és számos hibás politikai döntést generál. Said 2000: 59–91

⁴⁶ Bár Philipp Melanchton (1497–1560) az újkor hajnalán működő lutheránus rendszeres teológus volt elsősorban, a katolikus történelemfelfogást épp az isteni gondviselés bevonásával kívánta cáfolni Johann Carion (1499–1537) és Casper Peucerre (1525–1602) közreműködésével elkészített világkrónikában. Breisach 2004, 174. A reformáció történelemszemlélete gátolta meg tehát, hogy a felvilágosodásig bárki hathatósan megkérdőjelezte volna a transzcendens erők jelenlétét a történelem menetében. Így a 16. századi vallási megújulás historiográfiája két irányban hatott, egyrészt kapaszkodott a gondviselés középkorban gyökeredző hagyományához, másrészt a középkori történelemszemlélet szembeni vitájában erősítette a források kritikai szemléletét. Romsics 2003, 14–15.

		objektum elválasztható a szubjektumtól		
	20. század	A primer források elsődlegessége; objektivitásra való törekvés; megszűnik a politikátörténet-központúság; specializálódás	Marc Bloch	Benno Landsberger
Posztmodern	1960-as évektől napjainkig	Interdiszciplinaritás; megszűnik az európai-amerikai-központúság; az objektum és a szubjektum nem szétválasztható; történelmi tények helyett értelmezések	Hayden White	Mario Liverani

1.1. táblázat

Az általános historiográfiai háttér ismeretében érdemes a leírtakat egy konkrét példán keresztül is szemléltetni, mely az elmúlt több, mint 100 év kutatástörténetében szépen kirajzolja a különböző tudománytörténeti irányzatok hatását az assziriológiában.

1.1.2. Tudománytörténeti példa

Az assziriológia tudománytörténet paradigmáit, illetve azok változásait jól szemlélteti egy viszonylag jó állapotban fennmaradt, irodalmilag magas színvonalú királyfelirat, II. Šarrukīn asszír király (i.e. 722–705)⁴⁷ nyolcadik, i.e. 714-es hadjáratleírása (a nemzetközi szakmában a *Gottesbrief* elnevezés honosodott meg).⁴⁸ Az asszír király egy grandiózus Urartu elleni hadjáratról számol be. A szöveget 1912-ben publikálta François Thureau-Dangin (1872–1944), a századforduló neves francia assziriológusa.⁴⁹ Bár kutatásom során nem fogom elemezni Šarrukīnnek ezt a feliratát (ugyanakkor a király khorszabadi annalesét igen), mégis, a dokumentum által kiváltott reflexiók immáron több, mint 100 éves története kiváló illusztrációja a tudomány imént felvázolt metodológiai problémáinak.

Az ókortudósokat kezdetben a leírás földrajzi nevei érdekelték, amely alapján rekonstruálni kívánták a hadjárat menetét. Az első paradigma középpontjában tehát elsősorban egy történeti-földrajzi kérdés állt. Nagyjából két táborra lehet fölosztani azokat, akik ebben a paradigmában közeledtek a szöveghez. Egyik oldalon azok állnak, akik Šarrukīn hadjáratát egy hatalmas ívben képzelték el, amely Kalhuból kiindulva keleti irányból megkerüli az Urmia- és a Van-tavat (hosszúhadjárat-hipotézis, mintegy 1600 km).⁵⁰ Maga Thureau-Dangin alapozta meg ezt a hadjáratrekonstrukciót (1.2 kép). A másik oldalon pedig azok állnak, akik egy jóval rövidebb, az Urmia-tótól keletre fekvő régióra vetítettek rá az asszír király útvonalát (rövidhadjárat-hipotézis, mintegy 950 km).⁵¹

⁴⁷ A szövegben szereplő asszír királyok uralkodási éveit lásd a dolgozat végén szereplő függelékben.

⁴⁸ A teljes szöveg nem is olyan régóta magyar nyelven is hozzáférhető: Niederreiter 2019. Párhuzamos akadémiai kiadást lásd: Mayer 1983.

⁴⁹ Thureau-Dangin 1912.

⁵⁰ A hipotetikus útvonalak megsaccolt kilométereihez lásd: Danişmaz 2018, 114–115.

⁵¹ A kutatás pozitivistá paradigmájának tipologizálását lásd Chamaza 1995–1996, 253–261. Hasonló, de három kategóriát használó (rövid, közepes, hosszú) osztályozást lásd Muscarella 2012.

1.2. kép: Thureau-Dangin hadjáratrekonstrukciója

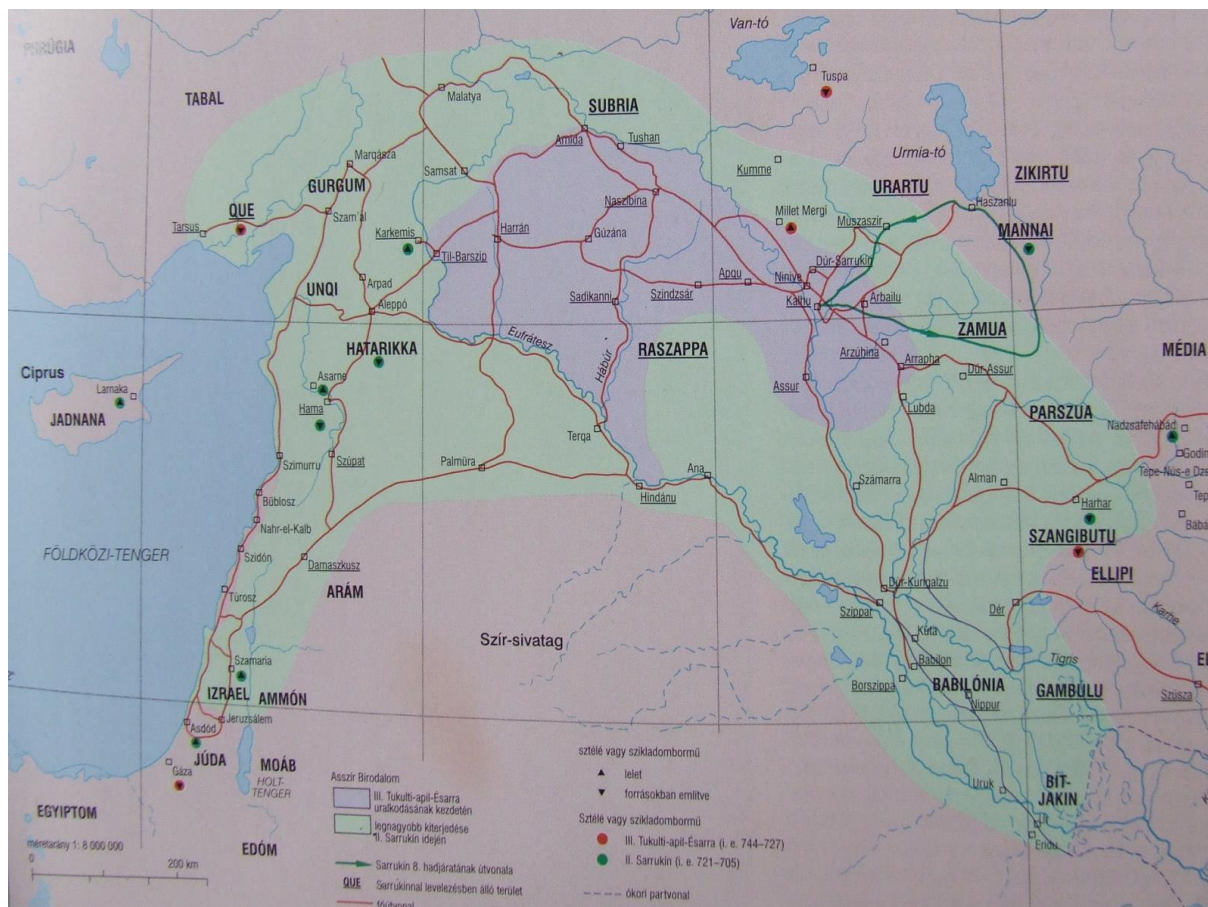
A kutatás első évtizedei – Thureau-Dangin fölvetéséből kiindulva – a hosszúhadjárat-hipotézis részleteiről vitatkozott. A Van-tó megkerülését már 1917-ben elvetette a német ókortörténész, C. F. Friedrich Lehmann-Haupt (1861–1938), Urartu egyik legelső modern kutatója, bár továbbra is kitartott amellett, hogy Šarrukīn megkerülve az Urmia-tavat, érintette a Van-tó délkeleti csücskét.⁵² A század második felének kutatásai fokozatosan egyszerűsítették a hadjárat feltételezett útja. A rekonstrukciók az Urmia-tó megkerülését úgy képzelték el, hogy a sereg a tó nyugati partja mentén délnek haladva – Mušasir kifosztása után – érkezett vissza Asszíriába (mintegy 1200 km).⁵³ 1942-ben vetődött föl először egy egészen máslyen megoldás – az ún. rövidhadjárat-hipotézis. Az amerikai ókortörténész, Horace A. Rigg Jr (1909–1978) volt az első, aki szerint Šarrukīn nem csak a Van-tavat nem érintette, de még csak meg sem kerülte az Urmia-tavat. Ehelyett a hadjárat az Urmia-tótól délkeletre, a Sulaimaniya-

⁵² Lehmann-Haupt 1917, 137–139; 1931, 327. Az ő álláspontját viszik tovább: Wright 1943; Kleiss 1967–1970, 131–132; Van Loon 1975, 205–207; Çilingiroğlu 1976–1977; Wieβner 1997–1998, 152–155. Thureau-Dangin elméletét – miszerint Šarrukīn mind az Urmia-, mind pedig a Van-tavat megkerülte – csak kevesen vették át (Pinches 1913; Labat 1967, 64; Carey 2005), és tudomásom szerint ma már senki sem osztja.

⁵³ Piotrovskii 1959, 105; Burney – Lang 1971, 155; Kleiss 1977 (csak a hadjárat első felét elemzi); Saggs 1984, 93–96; Hipp 1987; Liebig 1991, 1996; Zimansky 1990; Chamaza 1995–1996, 261–264; Fuchs 2004, 228–262, 510–511; Maniori 2010, 193–205; Kroll 2012; 2020, 16–18, Fig. 5; Dezső 2018, Fig. 3.

régióban, illetve attól keletre és északkeletre (az Urmia-tó déli csücskét érintve) zajlódott (1.3. kép). Érvei filológiai megfontolások mellett főleg logisztikai alapon álltak:

„To cover 1500 miles (flat measurement) over some of the most mountainous country in the world; against almost constant fighting, or the menace of it; with days consumed in celebrations, receipt of tribute, and diplomatic gestures; with the necessity of reorganizing the conquered territories, at least to secure them from immediate revolt (...); and the meticulously detailed sack of Muşasir – plainly, is impossible. His route must have been shorter.”⁵⁴

1.3. kép: Michael Roaf 1998 „rövidhadjárat”-rekonstrukciója

Az 1970-es, 1980-as évektől egyre több régész és történész látta ezt az útvonalat a hadjárat racionálisabb rekonstrukciójának.⁵⁵ Az adatok értelmezése a vitában olykor igen szubjektív színezetet ölt. Azt a régészeti tényt például, hogy az Urmia-tótól keletre elterülő régió településhálózata igen szegényes és jelentéktelen az urartui kolonizálás szempontjából,⁵⁶ mindkét tábor a saját rekonstrukciójának alátámasztására használja; vagy azért, mert így az asszír sereg kis ellenállásra számíthatott (tehát megkerülte az Urmia-tavat);⁵⁷ vagy azért, mert a sereg ellátása szempontjából nem lett volna bölcs ezt az utat választania Šarrukīnnak (tehát a

⁵⁴ Rigg 1942, 132.

⁵⁵ Levine 1977; Mayer 1980; Muscarella 1986; Salvini 1978, 162–171; 1982, 387–389; Kessler 1986, 67–68; Roaf 1998 [eredeti angol kiadás 1992], 179; Mayer 1995, 328–334; Salvini 1995, 28–29, 91–94; Mayer 2013, 65–67; Marriott – Radner 2015, 139; Melville 2016a, 134.

⁵⁶ Zimansky 1990, 9–10, 21.

⁵⁷ Saggs 1984, 94; Zimansky 1990, 14.

katonai műveletek az Urmia-tótól délre-délkeletre zajlottak).⁵⁸ Az ellentmondásokat találóan érzékelteti a göttingeni kutató, Gunnar Wießner, amikor a következőket írja:

*„In den zahlreichen Beiträgen, die sich seither [seit Thureau-Dangin] mit einer Lokalisierung der im antiken Text genannten Toponyme auseinandersetzen, zeigte sich allerdings, daß sich die Wegstrecke des assyrischen Königs im heutigen Gelände kaum ohne Widersprüche identifizieren läßt. Über die Lage der bei Sargon genannten Örtlichkeiten besteht daher nach wie vor weitestgehende Unklarheit. Eine besondere Schwierigkeit bei der Rekonstruktion der Marschroute ergibt sich aus dem Mangel an Parallelquellen, da für die meisten Toponyme der Sargonberichts Belege anderer assyrischer Autoren oder aus urartäischen Quellen fehlen, die eine Identifizierung der Örtlichkeiten erleichtern würden.”*⁵⁹

A földrajzi elemek lokalizálása és a hadjárat útvonalának rekonstrukciója mellett – a kimmer betörésről szóló feljegyzések publikálása óta (1980-as évek) – a modern kutatás másik nagy témája a kronológia kérdése. Mivel magyarázható az Aššur istenhez intézett levélben hangsúlyozott lehengerlő asszír győzelem? Ugyanebben az időben ugyanis egy keleti nomád nép, a kimmerek törtek be Urartu területére – az esemény épp az asszír kémhálózat által Šarrukīnnak küldött leveleiből ismert.⁶⁰ Vajon megelőzte a kimmerek betörését az asszír támadás, ezáltal védtelenné téve Urartut a nomád támadással szemben; vagy éppen fordított sorrendben következtek be az események, a kimmer betöréstől meggyengült Urartu képtelen volt hatékonyan fölvenni a harcot Šarrukīn seregével szemben. Maguk a levelek, illetve az *Istenlevél (Gottesbrief)* – ahogy a földrajzi lokalizálásnál is láttuk – nem ad konkrét fogódzókat a kronológia meghatározására, így a legtöbb kutató előfeltevéseik mentén interpretálják a dokumentumokat. Akik Šarrukīn beszámolóját – ahogyan azt a szöveg sugallja – valóban egy heroikus vállalkozásnak értelmezik, hajlamosak a kimmer betörést időben i.e. 714 utánra helyezni.⁶¹ Ugyanakkor akik az Aššur istenhez intézett levélben leírt győzelmet és pusztítást inkább Šarrukīn túlzásainak számlájára írják, hajlamosak Urartu kudarcát a kimmer betöréssel kezdeni, melynek csak egy következménye az asszír támadás.⁶² Az események kronologikus ábrázolásának egy olyan variációja is fön áll, amely a délnyugatról induló mezopotámiai támadást és az északkeletről érkező nomád támadást ugyan arra az időintervallumra teszi (714. nyár vége, ősz eleje).⁶³

Akár térről, akár időről legyen szó, a modern paradigmában a kutatók beállítottsága mindig a „történelmi valóságra” kérdezett rá – hol történt? mikor történt? Majd’ fél évszázad telt el François Thureau-Dangin szövegkiadása után, amikor A. Leo Oppenheim egészen újszerű kérdést tett föl Šarrukīn Aššur istenhez intézett levelével kapcsolatban. Oppenheimot 1960-as

⁵⁸ Muscarella 2012, 8.

⁵⁹ Wießner 1997–1998, 146.

⁶⁰ Deller 1984, 98–104; SAA I 30, 31, 32; SAA V 90, 92, 144, 145, 173, 174. Az asszír katonai kémhálózatról lásd: Dezső 2004; 2014, 226–228.

⁶¹ Mayer 1993 és 1995, 110–113; Dezső 2004, 340–349; Mayer 2013, 65–66.

⁶² Wäfler 1986, 93; Parker 1995, 11–19; Salvini 1995, 85–91; Andre-Salvini – Salvini 2002, 28; Fuchs 2009b, 56; 2012, 155–157; Melville 2016a, 126, 207–218.

⁶³ Lanfranchi 1990, 11–41.

cikkében nem a geográfia, sem pedig a kronológia (tehát nem a pozitivista módon megfogható „tényanyag”) foglalkoztatta, hanem – első ízben – a szöveg funkciójának problémája:

„An attempt will be made to establish whether such criteria as style of presentation, diction, literary aspiration, etc., can shed some light on the function and importance of these texts”.⁶⁴

Mit jelentett ez a különös királyfelirat egy 8. század végi asszír ember számára? Az új szempont a szöveg strukturális elemzése, az idegen szokások és technikai bravúrok megörökítésének jelensége vezette a chicagói assziriológust arra a következtetésre, hogy valószínűleg az Aššur-levelet nem sokkal a hadjárat után felolvasták Aššurban (és talán más asszír városban is).⁶⁵ Oppenheim gondolati fonalát a 80-as évektől karolta föl a Mario Liverani által vezetett olasz iskola. 1980-ban a Carlo Zaccagnini hívta föl a figyelmet arra, hogy a Šarrukīn 8. hadjáratát bemutató *Istenlevél (Gottesbrief)* szövegében egy szigorú bináris rendszer logikája működik, mely az asszír ellenségkép etnocentrikus ábrázolásának logikus lecsapódása.⁶⁶ Ebben a rendszerben minden, ami asszír, az pozitív; és minden, ami ellenség, az negatív, még akkor is ha az egy csodálatra méltó mérnöki teljesítmény (öntöző-rendszer, kommunikációs világítótornyok, lótenyésztés stb.). Míg Oppenheim az ellenség civilizációs építményeit a hérodotoszi etnográfiai megfigyelés csíráiként értelmezte,⁶⁷ addig Zaccagnini az asszír etnocentizmus megnyilvánulását látta bennük – ezek a dicséretre méltó dolgok ugyanis mind megsemmisítésre kerülnek.⁶⁸ Frederick Mario Fales – a Liverani-iskola másik jeles képviselője – 1991-es cikkében ismét a szöveg szerkezetéhez nyúlt vissza, amely során olyan ideológiai mintázatokat fedezett föl, amely 30 évvel korábban elkerülték Oppenheim figyelmét. Fales megfigyelte például, hogy az asszír király előtt mindig emberfeletti kihívások tornyosulnak, melyeket azonban ő minden esetben ügyes bravúrral old meg. A hagyományos modern értelmezés szemében az Uauš-hegynél vívott csata II. Šarrukīn ügyes stratégiai húzása volt, hiszen a hátrányban lévő, létszámban alulmaradó asszír sereget győzelemre vezette a fölkészült, létszámban nagyobb urartui sereg ellen.⁶⁹ Az Istenlevél által sugallt kép azonban nem a történelmi valóságot, hanem az asszír ideológiát tükrözi vissza. Minél nagyobb ugyanis a kihívás, annál nagyobb a katarzis. Az ideológiai minta – „*the few against the many*” – Šarrukīn dicsőségét, nem pedig a történelmi hitelességet szolgálja.⁷⁰ Oppenheim ahhoz az antropológushoz hasonlít, aki – Malinowski tanácsát megfogadva – elsőként próbál beolvadni az asszír „bennszülöttek” világába, empátiaérzékével próbálja megérteni, hogy hogyan gondolkodhatott i.e. 714-ben egy aššuri polgár, aki az adott szöveget hallgatta. Ugyanakkor a

⁶⁴ Oppenheim 1960, 133. A „text” többes számú használata alatt Oppenheim a három ez idáig ismert Aššur istennek címzett levelet érti (III. Šulmānu-ašarēduét, II. Šarrukīnét és Aššur-aḫ-iddinájét). Lásd Borger 1957–1971.

⁶⁵ Oppenheim 1960, 147. A tétel klasszikussá vált (Fales 1991, 131), bár Louis D. Levine – aki az 1970-es évektől a „rövidhadjárat” propagálója volt – arra hívta föl a figyelmet, hogy a szöveget privat kontextusban találták meg a régészek, és valószínűleg nem volt ismert a nagyközönség előtt. A valószínűsíthető szerző Nabû-šallum-šunu, a király fő írnoke, akinek a házából napvilágra került az *Istenlevél (Gottesbrief)*, kísérletképp írta meg a dokumentumot – vélekedik Levine 2003, 116.

⁶⁶ Zaccagnini 1981. Az asszír ellenségkép antropológiai megközelítése számos hasonló témájú kutatást ihletett meg: Zaccagnini 1987; Fales 1987; Árvai 2013; 2014a.

⁶⁷ Oppenheim 1960, 146.

⁶⁸ Zaccagnini 1981, 266. Vö.: Pongratz-Leisten 2015, 296–299.

⁶⁹ Lásd például Mayer 1995, 329–330.

⁷⁰ Fales 1991, 142–145.

chicagói assziriológus sok tekintetben még nem érti a „bennszülöttek” asszociációs hálóját, helyette saját historiográfiai nézeteit vetíti bele a korabeli asszírok gondolkodásába. Ennek a natív asszociációs hálónak a fölgöngyölítésére tesznek kísérletet majd Zaccagnini és Fales. A kulturanropológus Clifford Geertz képével élve, megpróbálja megkülönböztetni a tikket a kacsintástól, azt pedig a kacsintás paródiájától.⁷¹ Az új szemlélet motiválóan hatott a 20. század végéig elhanyagolt stilisztikai kutatásokra. Még olyan tudósok is kezdték felfedezni a szövegben az irodalmi jelleget, akik eddig történelmi dokumentumként kezelték azt.⁷²

II. Šarrukīn Aššur istenhez intézett levele kapcsán fölvázolt tudománytörténeti folyamatok a Thomas S. Kuhn féle paradigmaváltások iskolapéldája:

„A két tudóscsoport, mivel különböző világban dolgozik, ugyanonnan ugyanabba az irányba nézve különböző dolgokat lát.”⁷³

Két jól elkülöníthető szemléletmódot figyelhettünk meg tehát, amit én – tudatában annak, hogy ezek leegyszerűsítő fogalmak – modernnek és posztmodernnek nevezek (1.2. táblázat). A két tudóscsoport eltérő paradigmából való kiindulását úgy lehet a legkönnyebben fölismerni, ha a szakcikknek lábjegyzetein fut végig az ember. A modern tudósok csak modern társaikra hivatkoznak, még akkor is, ha éppen vitába szállnak velük; ugyanakkor teljesen figyelmen kívül hagyják a posztmodern kutatás eredményeit. E megállapítás érvényes fordítva, a posztmodern tudósok szakcikkeire is. A kétfajta megközelítésnek sajátos problémafelvetéseik és csak abban a paradigmában jellemző megoldási kísérleteik vannak. A modern kutatás irányzatai vitatkoznak ugyan egymással (rövid- illetve hosszúhadjárát-hipotézis, az asszír sereg támadása ok vagy okozat), ugyanakkor alapjaiban egyetértenek abban a tekintetben, hogy a szöveg mögött ott rejtőzik a történelmi „igazság”, melyet gondos kutatással meg lehet ismerni. A posztmodern szellemiségben született kutatások azonban nem a mögöttes történelmi realitást keresik, mivel a szöveget önmagában is forrásnak tekintik. Ez közel áll ugyan az irodalmi megközelítéshez, annyiban több azonban nála, hogy általános antropológiai megfigyelésekhez vezet.

⁷¹ Geertz 2001, 197–198, 202–205.

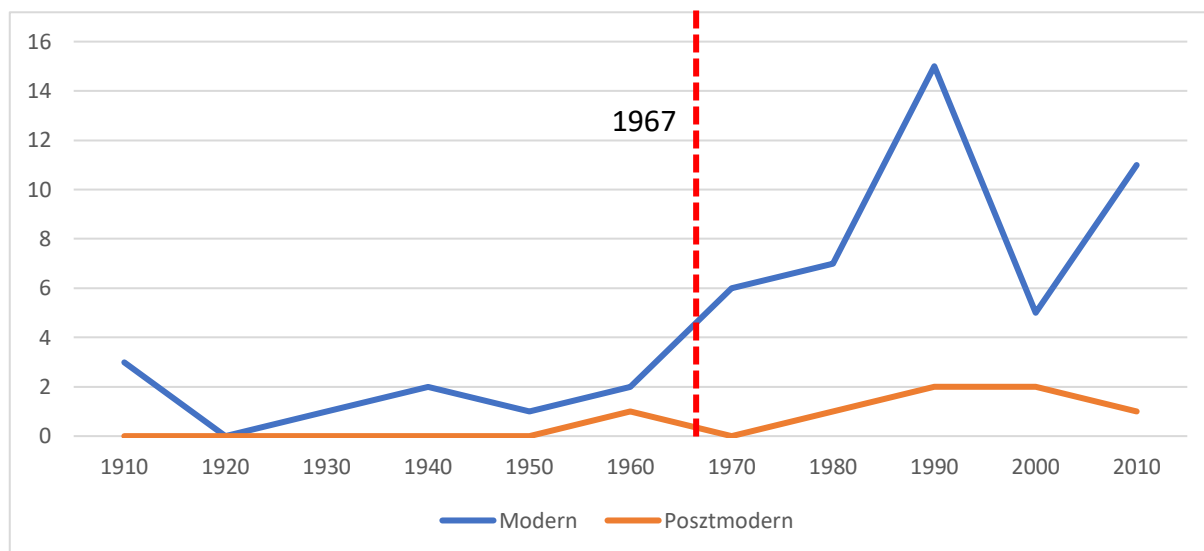
⁷² Chamaza 1992b; Kravitz 2003. Kathryn F. Kravitz munkájáról mindemellett megjegyzendő, hogy bizonyos tekintetben a bibliaértelmezés egy 19. század végi, 20. század eleji modern megközelítéséhez kanyarodik vissza. Ahogyan Julius Wellhausen (1844–1918) különböző forrásokra osztotta a Pentateuchoszt (Jahvista, Elohista, Papi és Deuteoromiumi), úgy jár el Kravitz az Istenlevél elemzésével is, betoldásokra és forrásokra osztva azt (Letter, Muşaşir Narrative, Urartu strand). Ebben az összefüggésben inkább nevezhető megközelítése modernnek, mint posztmodernnek, még akkor is, ha őt nem az asszír katonai operáció térben és időben való elhelyezése érdekli első sorban. Ugyanakkor következtetéseit Oppenheim (89), Zaccagnini (90) és Liverani (93) ideológiai megfontolásaira alapozza.

⁷³ Kuhn 2002, 156.

Évek	Modern				Posztmodern
	Tér		Idő		
	Hosszúhadjárat	Rövidhadjárat	Asszír támadás ok	Asszír támadás okozat	
1910-es	Thureau-Dangin 1912				
	Pinches 1913				
	Lehmann-Haupt 1917				
1920-as					
1930-as	Lehmann-Haupt 1931				
1940-es	Wright 1943	Rigg 1942			
1950-es	Piotrovskii 1959				
1960-as	Labat 1967				Oppenheim 1960
	Kleiss 1969-70				
1970-es	Burney – Lang 1971	Levine 1977			
	van Loon 1975				
	Çilingiroğlu 1976–77	Salvini 1978			
	Kleiss 1977				
1980-as	Hipp 1987	Mayer 1980		Wälfer 1986	Zaccagnini 1981
		Salvini 1982			
	Saggs 1984	Muscarella 1986			
		Kessler 1986			
1990-es	Zimansky 1990	Roaf 1992	Lanfranchi 1990		Fales 1991
	Liebig 1991		Mayer 1993	Parker 1995	
	Chamaza 1994	Mayer 1995			Mayer 1995
	Chamaza 1995-96				
	Liebig 1996	Salvini 1995	Mayer 1995	Salvini 1995	
	Wießner 1997–98				
2000-es	Fuchs 2004		Deszö 2004	André-Salvini – Salvini	Levine 2003
	Carey 2005			Fuchs 2009b	Kravitz 2003
2010-es	Maniori 2010	Muscarella 2012	Mayer 2013	Fuchs 2012	Pongratz-Leisten 2015
	Kroll 2012	Mayer 2013			
	Dezső 2018	Marriott – Radner 2015		Melville 2016a	
	Kroll 2020	Melville 2016a			

1.2. táblázat

Az 1.2. táblázatba felsorolt tudósok listája természetesen nem a teljesség igényével készült, de feltételezem, hogy arányaiban tükrözi a kutatás főbb tendenciáit. Ezek alapján meg lehet kísérelni egy történeti diagramot fölvázolását, amely hozzávetőlegesen megadja a 20-21. század kutatási irányainak az arányát (1.1. ábra).

1.1. ábra

A diagramban függőleges piros szaggatott vonala a történetírás egy szimbolikus évét jelöli (1967), a „nyelvi fordulatot”, mely közvetett hatást gyakorolt többek között Mario Liverani főntebb már tárgyalt hermeneutikai gondolataira is (1973).⁷⁴ A nyelv valóság-formáló hatásának eszméje mutatkozik meg a 80-as, 90-es években megjelent posztmodern megközelítésekben (Zaccagnini, Fales). Bár a diagramból úgy tűnhet, hogy ez a hatás a 2010-es évekre leáldozóban van, ennek ellenkezőjét szeretném bizonyítani jelen kutatásommal.

A két irányzat keveset kommunikál egymással – ahogyan arra a különböző alapozású szócikkek lábjegyzetei kapcsán már utaltam. Persze nem feltétlenül muszáj szembe állítani a két paradigmát egymással, mindkettő rendelkezik előnyökkel és hátrányokkal. A pozitivistából hiányzik az interpretáció kreativitása, míg a fenomenológiai vonal metodológiáját képtelen minden ékírást forrásanyagra egyöntetűen alkalmazni. Így mindkét irányzatnak újabb kreatív megújulásra vagy egyfajta szintézisre lenne szüksége, amelyet talán ismét a kulturális antropológiától ihletve vihetne végbe.⁷⁵ Fontos tehát, hogy az assziriológusok nyitott szemmel tájékozódjanak a társadalomtudományok, illetve tudományelméletek legújabb fejleményei között.

1.1.3. Az elméleti háttér alkalmazása a kutatásomban

A modern és posztmodern megközelítés közötti különbség legfontosabb eleme – véleményem szerint – a kulturális tudatosság. Míg a modern tudós sok esetben nem gondolja végig, hogy milyen ontológiai és episztemológiai premisszákból indul ki, addig a posztmodern kutató tisztában van azzal, hogy megközelítése kulturálisan determinált, és ezért tudatosan odafigyel

⁷⁴ Bár Liverani nem idézi Richard Rorty-t és társait, de hivatkozik olyan irodalomírókra és teológusokra, akik szellemiségben (illetve hatásban) közel álltak a nyelvi fordulat gondolatvilágához: Roland Barthes (1915–1980), Umberto Eco (1932–2016), Northrop Frye (1912–1991). Liverani 1973, 193.

⁷⁵ Mindkét megközelítés képviselőitől vannak próbálkozások az eltérő szempontok előnyeit egybeolvasztó összefoglaló munkák készítésére. Modern részről lásd Melville 2016a; posztmodern részről lásd Liverani 2014.

a kutatás látens alapjaira.⁷⁶ Ebben a tekintetben a dolgozatomban alkalmazott szemléletmódot posztmodern álláspontként lehetne meghatározni. Tudatosított alapállásom szerint a dokumentumok tanúskodnak egy rajtunk kívül álló világ – esetünkben az asszír társadalom és annak történelme – létezéséről (ontológia); mely azonban, mint önmagában álló dolog – a kanti „*Ding an sich*” – objektív módon nem megismerhető (episztemológia).⁷⁷ Mindez azonban nem azt jelenti, hogy teljesen le kell mondani a vele való foglalatosságról, hiszen hosszasan lehet arról vitatkozni például, hogy II. Šarrukīn milyen irányba vezette 8. hadjáratát; de arról, hogy AsszírIA és Urartu létező ókori államok voltak, valamint, hogy egymással agresszív módon rivalizáltak, melyből az előbbi emelkedett ki győztesen, aligha.⁷⁸ Nem mondtam hát le az elemzéseim történelmi kontextusban való elhelyezéséről. Minden fejezet elején az adott korszakot egy vázlatos történelmi bevezetővel láttam el. A kutatás törzsének történelmi beágyazottsága több kérdés megválaszolásához is segítséget nyújthat, melyeket majd a konklúzióban fogok kifejteni (7. fejezet). Mindemellett nem szabad azonban elfelejteni, hogy tudásunk az asszír társadalomról és történelemről soha nem képes elszakadni teljesen saját, 21. századi képzeletünkől – még akkor sem, ha tudatában vagyunk kulturális determinizmusunknak. Nem tekintem tehát feladatommá, hogy a történelmi realitásnak megfelelően rekonstruáljam a korabeli valóságot – se történelmi, se társadalmi szinten. Az elemzések pusztán modellek, melyek segíthetnek megérteni az asszír gondolkodás struktúráját.⁷⁹ Egy modell nem a valóság, hanem annak leképezése. Ugyanakkor a modellmegépítéséhez szigorú kritériumokat állítottam föl magamnak, amely nagy mértékben támaszkodik strukturális, kvantitatív és kvalitatív elemzésekre.

Meg vagyok győződve arról – ahogyan Liverani is fogalmazott –, hogy a szövegek, mint jelenségek önmagukban is információhordozók, és nem kell feltétlenül egy mögöttes történelmi realitás felől faggatni. A szöveget pedig úgy érhetjük meg a legjobban, ha – amennyire lehet, kikapcsolva saját asszociációs hálónkat – hagyjuk, hogy az maga beszéljen. A szöveg fenomenológiai értelmezése nem a vélt objektív történelmi tartalommal foglalkozik, hanem szubjektív jelenséggként egyszerűen leírja azt. Ehhez elengedhetetlen, hogy szerkezetében vizsgáljuk azt – még akkor is, ha legtöbbször ez a korabeli szerkesztők tudatalatti folyamatának

⁷⁶ Más megjelölésekkel ugyan, de erről a jelenségről beszél a politológus Jonathan Grix is. Az általam modernnek nevezett álláspontot ő „Fundamentalist” és „Positivist” jelzőkkel illeti, a posztmodernet pedig „Anti-fundamentalist” és „Interpretivist” megnevezéssel. Grix 2002, 184.

⁷⁷ A továbbiakban – némileg egyszerűsítve – Grix kutatási modelljét alkalmazom, aki öt többé-kevésbé egymástól elkülöníthető lépést vázol föl a társadalomkutatás korrekt műveléséhez: ontológia (Mi az az emberen kívül, amit megismerhetünk?); episztemológia (Hogyan szerezhetünk a kérdéses entitásról ismereteket?); metodológia (Hogyan álljunk neki ezen ismeretek vizsgálatához?); módszer (Milyen műveleteket hajtsunk végre a vizsgálat során?); és források (Milyen adatokat gyűjtünk?). Grix 2002, 180.

⁷⁸ A 20. század neves brit baloldali történésze, Eric Hobsbawm (1917–2012) elméleti munkájában – *On History* (magyarul: Hobsbawm 2006) – nem rejt véka alá metodológiájának pozitivistá alapját (Hobsbawm 2006, 9), sőt nyíltan támadja a történelem posztmodern megközelítését (i.m. 208). Mindemellett munkája bevezetőjében egy józan érveléssel int a teljes relativizmus ellen. Hobsbawm így fogalmaz: „*úgy vélem, nem létezik a történetírás anélkül, hogy egyik dolog így és így van, a másik pedig nem. A pun háborúk során Róma győzte le és rombolta le Karthágót, nem pedig fordítva. Az már más kérdés, miként gyűjtjük össze és értelmezzük az ellenőrizhető adatokat, amelyekhez az események mellett az embereknek az eseményekről alkotott véleménye is hozzátartozik. Igazság szerint e [posztmodern] relativisták közül kevesen rendelkeznek azzal a bátorsággal, hogy teljes méltósággal kiálljanak meggyőződésük mellett, legalábbis akkor semmiképpen, amikor olyan kérdés felől kell dönteniük, hogy vajon a hitleri holokauszt létezett-e, vagy sem*” (i.m. 8–9). Maga Immanuel Kant (1724–1804), aki a filozófiatörténetben elsőként választotta szét a megismerő szubjektumot a megismerendő objektumtól, sem tagadta a rajtunk kívül álló dolgok – „*Dinge an sich*”, ahogy ő fogalmazott – létét, csupán annak emberi megismerhetőségét kérdőjelezte meg (Kant 1787, XXVI–XXVII). A téma filozófiai hátteréhez lásd: Árvai 2005, 5–12.

⁷⁹ Árvai 2014b, 43.

eredménye volt. A modern kutatók abbéli igénye, hogy minél több történelmi információt sajtoljanak ki egy ókori dokumentumból, ahhoz vezette őket, hogy a szövegben szereplő változó komponensekre fókuszáljanak (a megnevezett ellenfelekre, a földrajzi helyekre, az időmeghatározásokra). Mindez meggátolta a tudósokat abban, hogy fölfigyeljenek a szövegben jelen levő ismétlődő komponensekre. Pedig az ókori társadalmak – ahogy a legtöbb premodern társadalom – át voltak itatva a szemantikai jelek folyamatos repetíciójával. A szerkezet föltárásához tehát a szövegben szereplő ismétlődő elemekre kell koncentrálni. Az asszír királyfeliratok strukturális elemzése meglepően standard mintázatokat rajzol ki. Ezek a mintázatok pusztán esztétikai-irodalmi szempontból is érdekesek lehetnek, de feltételezésem szerint – ahogyan az reményeim szerint láthatóvá fog válni – ennél több is kiolvasható a jelenségből. A szöveg szerkezete árulkodó jele az asszír kognitív struktúráknak.

Az ismétlődések jelensége nem csak szerkezeti megfigyelésekre alkalmasak, hanem – szorosán karöltve a strukturális kérdésekkel – kvantitatív elemzésekre is. Egy ilyen jellegű megfigyelés a szöveg egzakt vizsgálatát segíti elő. Ebben az értelemben a szöveg nem más, mint egy fenomén. Fenomenológiailag vizsgálva azt, pontos és nehezen megkérdőjelezhető következtetéseket vonhatunk le a vizsgált asszír királyfeliratokról. A maradéktalan egzakt eredményt csak a szövegek töredezettsége, bizonyos királyok esetében a kis számú minta, illetve olykor a nyelvi többértelműség akadályozhatja. A matematikai számítások sok esetben bonyolultakká és nehezen kezelhetővé válnak. Ilyenkor táblázatok és diagramok segítségével próbálom meg érthetővé tenni a kvantitatív eredményeket.

Mind a struktúra, mind a kvantifikáció a szöveget fenomenológiai szempontból közelíti meg. Nem akarok azonban ennél a pontnál megállni, ezért a fejezetek végén – kapcsolódva a bevezető történelmi háttéréhez – kvalitatív elemzésekbe bocsátkozom. Úgy látom én a szöveget, mint ami többet árul el az írójáról, mint arról, amiről ír. Az asszír királyfeliratok az én megközelítésemben inkább a mezopotámiai gondolkodásmód forrásai, mint történelmi dokumentumok. Ebben a tekintetben következtetésem kulturális antropológiai jellegűek, és ezzel A. Leo Oppenheim szemléletét szeretném tovább vinni, aki így fogalmazott:

„Az assziriológusoknak szükségük van a közgazdaságtanban, a társadalomtudományokban és mindenekelőtt a művelődéstörténetben (kulturális antropológia) érdekelt tudósok megértésére és együttműködésére, hogy világosabban lássák Mezopotámiai intézményeinek szerkezetét, főként pedig vallását”.

Később pedig némi iróniával hozzát teszi:

„Ha az itt vázolt új irányok azt jelentenék, hogy az assziriológia esetleg eltávolodik a humán tudományoktól, és közelebb kerül a kulturális antropológiához, én nem fogok könnyeket ejteni.”⁸⁰

---

⁸⁰ Oppenheim 1982, 53–54. A „humán tudományok” kifejezésén értelmezésem szerint Oppenheim pozitivistahistorikus alapon álló történelemtudományokat értett. Az antropológia és az assziriológia lehetséges közeledését a chicagói kollégájával egy időben a sumerológus Samuel Noah Kramer (1897–1990) is fölvetette (Oppenheim könyvének első angol nyelvű kiadás 1964-ben látott napvilágot). Kramer 1962. Oppenheim és Kramer kísérletének assziriológián belüli 20. század végi eredménytelenségéről lásd: Binsbergen – Wiggermann 1999, 7.

A történelemtudomány antropológiához való közeledése,⁸¹ illetve a kulturális antropológia történelemtudományhoz való közeledése⁸² része annak a posztmodern felismerésnek, hogy a társadalomtudományi kutatások célja nem az emberen kívül álló valóság megismerése, hanem magának az embernek a megismerése. Ebben az értelemben az asszír királyfelirat strukturális és kvantitatív elemzésének célja az anyag kvalitatív és antropológiai következményeinek feltárása.

1.2. A kutatás tárgya

1.2.1. Az elemzett királyfeliratok

Kutatásomban azokat az asszír királyfeliratokat vizsgálom, melyek az i.e. 13. század eleje a 8. század vége között keletkeztek. Az adott időintervallum dokumentumai hatalmas korpuszt ölelnek föl (öt vaskos szövegkiadás kötete), így a királyfeliratok kiválasztásában három fő kritériummal limitáltam a szóba jöhető szövegeket: terjedelem, integritás és műfaj.

Elsősorban a kvantitatív elemzés szempontjából fontos az, hogy a kiválasztott királyfelirat relatíve hosszú legyen. Minél hosszabb a szöveg, annál jobban érvényesül a „nagy számok törvénye”.⁸³ Majdnem minden esetben sikerült ezt a kritériumot érvényesíteni, de akadtak kivételek is. III. Adad-nērārī (i.e. 811–783) szövegei például rövidek. Az ő esetében ezt úgy próbáltam meg áthidalni, hogy öt különböző feliratát összevontam, és egységesen kezeltem. Ez nyilván nem lett volna korrekt, ha több esetben is alkalmazom, de nála nem találtam más módot arra, hogy kellő számú referencia gyűljön össze az elemzéshez.

A második kritérium – az integritás – a szöveg állapotával függ össze. A terjedelemhez hasonlóan fontos volt, hogy az elemzett szöveg – amennyire csak lehet – ne legyen töredezett, hiszen a túl sok hiány a statisztikák torzítását eredményezte volna. Ugyanakkor tisztában kell lennünk azzal, hogy a szövegek napvilágra kerülésének mikéntje véglegesen befolyásolta annak minőségét is. Így az elemzett szövegek közül egy sincs, amelyiken semmilyen törés, repedés vagy sérülés ne zavarná az ékírást. Mindegyik dokumentum valamilyen mértékben fragmentált. Erre a leglátványosabb példát II. Šarrukīn Annalese szolgáltatja. A szöveg első felében több sor is teljesen hiányzik (12-13, 26-52). Mivel azonban a dokumentum az egyik leghosszabb az asszír királyfeliratok közül (467 sor), ezért a 6,2%-os veszteség még nem eredményezi az ép referenciákból levont statisztikai következtetések jelentős torzulását. Feltehetőleg a számadatok – a nagy számok törvényéből adódóan – csak minimálisan változnának, amennyiben a hiányzó 29 sor birtokában lennének.

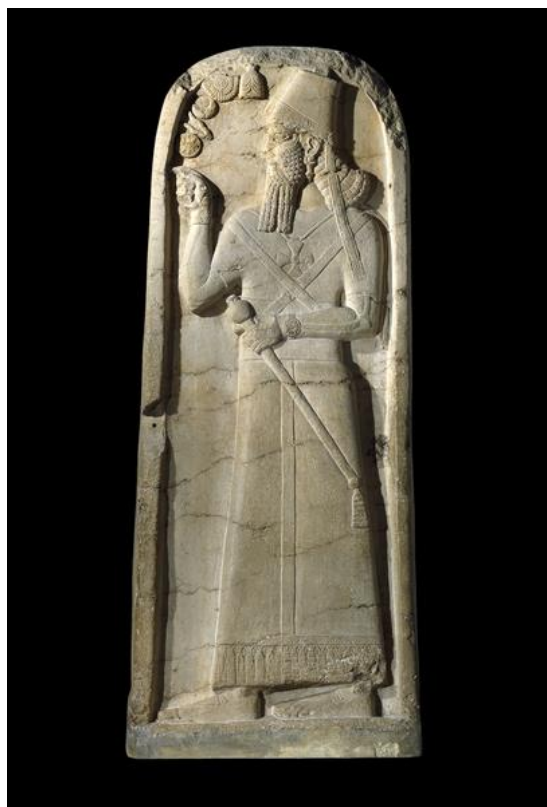
A harmadik kritérium a műfaj kérdése. Az asszír királyfeliratok kifejezés gyűjtőfogalom, ahova minden olyan szöveget besorol az assziriológia, mely egy asszír király nevében keletkezett. Tipológiai szempontból azonban ezek egészen különböző dokumentumok is lehetnek. Vannak könnyen hozzáférhető szövegek, városok és paloták kapujában fölállított sztélék, vagy szárnyas kolosszusok; vannak csak az elit számára hozzáférhető, a palotán belül a falakon és a

⁸¹ Raphael 2003, 229–231.

⁸² Evans-Pritchard 2006, 564–569.

⁸³ Kahneman 2013, 127–132.

küszöbökön elhelyezkedő szövegek; hadjáratok során a királyok szikladomborművek készítésére adtak parancsot, melyek fizikailag sok esetben egyáltalán nem megközelíthetőek; végül pedig vannak az alapító feliratok, melyeket az épületek alapjába temettek, így a korabeli asszír társadalomban senki számára hozzá nem férhetőek voltak. Témájukat tekintve szólhat egy asszír királyfelirat az uralkodó dicséretéből, hadjáratokról, építkezésekről és vadászatokról, illetve ezek valamilyen kombinációjából (az első elem fix, a többi járulékos). I. Adad-nērārītól kezdve (i.e. 1306–1274) jelentek meg a hadjáratleírások a szövegekben, és ez a téma az idők során egyre hangsúlyosabbá vált. A konkrét időhöz és térhez kötődő események bemutatásában is megkülönböztethetünk két műfajt, kronologikus és földrajzi tematikájuk szerint. A geográfiai tematikájú szövegek a hadjáratokat régiókra bontva mutatják be az eseményeket;⁸⁴ a kronologikus feliratok pedig évekre lebontva teszik ugyanezt. Ez utóbbi műfajt nevezte el a 19. századi assziriológia – középkori mintából kiindulva – annalesnek.⁸⁵ Dolgozatomban azokat a királyfeliratokat fogom elemezni, melyek évkönyv-szerűen rendezik az eseményeket – függetlenül attól, hogy hol helyezkedik el a hozzáférhetőségi-skálán. Ugyanakkor itt is vannak kivételek, mert a korai középasszír királyok feliratai még nem ismerték ezt a kronologikus rendezési elvet.

1.4. kép: V. Šamši-Adad Nimrud sztéléje, RIMA 3, A.0.103.1 (British Museum)

A kiválasztás kritériumait tisztázva egy táblázat segítségével, kronologikus módon (I. Adad-nērārītól II. Šarrukīnig) bemutatom azokat a feliratokat, melyek az elemzés nagytípusa alá fognak

⁸⁴ A német szakirodalom ezeket „Prunkinschrift” megnevezéssel illeti (Freydank 1984, 381), míg az angolban a „display inscription” honosodott meg (Grayson 1980, 152). Magyarban mindez idáig nem honosodott meg egy következetesen alkalmazott szakterminus a felirattípus jelölésére. Talán a német kifejezés tükörfordítása erre a legalkalmasabb (*díszfelirat*).

⁸⁵ Grayson 1980, 150.

kerülni a következő fejezetekben (1.2. táblázat).⁸⁶ A táblázat tartalmazza a király nevét, uralkodásának éveit, a felirat általam használt megnevezését, rövidítését (amennyiben a királynak csak egy feliratát használom, a király nevének rövidítése magát a szöveget jelenti), föllelhetőségét a szakirodalomban (publikáció), illetve néhány alapvető megjegyzést.

Király	Felirat	Röv.	Pub.	Megjegyzés
I. Adad-nērārī (i.e. 1306–1274)		iAn.	RIMA 1, A.0.76.3	Aššurból származik. Az első felirat az asszír királyfeliratok sorában, amely hadjáratleírást tartalmaz. Jó állapotú. 48 sort és 200 szót tartalmaz.
			RIMA 1, A.0.76.21	Eredete ismeretlen (magánkézben van). A király Babilón elleni hadjáratát tartalmazza. Erősen töredezett. 10 sort és 50 szót tartalmaz.
I. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 1274–1245)		iŠa.	RIMA 1, A.0.77.1	Aššurból az Aššur templomból származó kőtáblák. Nyelvtani értelmezése olykor nehézkes. Jó állapotú. 85 sort és 363 szót tartalmaz.
I. Tukultī-Ninurta (i.e. 1245–1208)		iTN.	RIMA 1, A.0.78.1	Aššurból származó kő- és agyagtáblák. A nyelvtani megoldások elődjéhez hasonlóan szokatlanok. Viszonylag jó állapotú. 113 sorból és 497 szóból áll.
I. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 1115–1076)	Annales	iTaE.	RIMA 2, 0.87.1	A szöveg több – főleg Aššurból származó – nyolcszögű agyagprizmán található. Az első ismert annales az asszír királyfeliratok sorában. Kiváló állapotú. 498 sorból és 2192 szóból áll.
Aššur-bēl-kala (i.e. 1074–1056)	Annales	Abk.	RIMA 2, A.0.89.1	Aššurból származik. Követi apja példáját a szöveg évek szerinti rendezésében. A sorok vége sok helyen olvashatatlan. 76 sorból és 472 szóból áll.
II. Aššur-dān (i.e. 935–912)	Annales	iiAd.	RIMA 2, A.0.98.1	Aššurból agyagtábla töredékekből rekonstruálható. A sorok eleje sok esetben sérült. 60 sorból és 391 szóból áll.
II. Adad-nērārī (i.e. 912–891)	Annales	iiAn.	RIMA 2, A.0.99.2	Aššurban talált agyagtáblákról. A hadjáratleírások egy része erődemonstráció. Jó állapotú szöveg. 91 sorból és 994 szóból áll.
II. Tukultī-Ninurta (i.e. 891–884)	Annales	iiTN.	RIMA 2, A.0.100.5	A szöveg egy Aššurból származó agyagtáblán található. Apja annaleséhez hasonlóan egy hosszú szakaszban írja le erődemonstrációját, amely során leereszkedik Sipparig, majd az Eufrátesz és a Hábúr mentén fölfele haladva visszaér

⁸⁶ A publikációk megadásánál III. Adad-nērārīg A. Kirk Grayson háromkötetes szövegkiadásának jelölését használom (Grayson 1987, 1991a, 1996, RIMA). III. Tukultī-apil-Ešarra annalesét Hayim Tadmor és Shigeo Yamada szövegkiadását használom (Tadmor – Yamada 2011, RINAP 1). II. Šarukīn esetében Andreas Fuchs szövegkiadásához igazodom (Fuchs 1994). A megjegyzések számadatai csak a hadjáratleírásokra értendők (tehát nem tartalmazzák sem a király epithetonjait, sem az építkezésekre vagy vadászatra vonatkozó szövegrészeket).

				Asszíriába. Jó állapotú. 127 sorból és 1761 szóból áll.
II. Aššur-nāšir-apli (i.e. 884–859)	Annales	iiAna. Ann.	RIMA 2, A.0.101.1	A szöveget a Kalhūi Ninurta templom kőlapjára írták. Kiváló állapotú. A maga 336 sorával és 6040 szavával a leghosszabb hadjáratleírás asszír királyfeliratok sorában.
	Kolosszus felirat	iiAna. Kol.	RIMA 2, A.0.101.2	A király Kalhūi északnyugati palotájának kapuiból álló (oroszlán vagy bikafejű) szárnyas kolosszusok testére vésett felirat. Kiváló állapotú. 27 sort és 402 szót tartalmaz.
	Nimrud monolit	iiAna. NM.	RIMA 2, A.0.101.17	A Kalhūi Ninurta templom bejáratából származik (ma a British Museumban van). A monoliton a király kegyes ábrázolása látható istenszimbólumokkal. A szöveg részben az annales duplikátuma. Jó állapotú. 190 sort és 1217 szót tartalmaz.
	Kurkh monolit	iiAna. KM.	RIMA 2, A.0.101.19	Törökországból, a Diyabakir melletti Kurkhtól származik (ma a British Museumban van). Néhány sor töredezett. Rövidebb ugyan, mint a király annalese (79 sor és 1040 szó), de a bemutatott hadjáratok jóval részletesebbek.
III. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 859–824)	Kurkh monolit	iiiŠaš. KM.	RIMA 3, A.0.102.2	Ugyanonnan származik, mint apja felirata (és jelenleg szintén a British Museumban található). Szélesebb körben is ismert a qarqari csataleírásról, ahol Akhābot, Izrael királyát is megemlíti az ellenséges szövetségesek között. Jó állapotú. 143 sorból és 2457 szóból áll.
	Annales	iiiŠaš. Ann.	RIMA 3, A.0.102.6	Aššurból származik. Kiváló állapotú. A király első 16 évének hadjárait foglalja össze. 241 sorból és 1538 szóból áll.
V. Šamši-Adad (i.e. 824–811)	Nimrud sztélé	vŠaA. NSz.	RIMA 3, A.0.103.1	Kalhūban találták a Nabū-templomban, de eredetileg – lévén neki szentelték – a Ninurta-templomban állhatott (ma a British Museumban van). A sztélén a király kegyes pozícióban áll az istenszimbólumokkal szemben (1.4. kép). Mind a király viseletét, mind pedig az ékírási jeleket archaizáló stílusban készítették. Szinte hibátlanul fennmaradt szöveg. 189 sorból és 1129 szóból áll.
	Aššur sztélé	vŠaA. ASz.	RIMA 3, A.0.103.2	Aššurban az Anu-Adad-templom törött kősztléje. Az írások a 6. hadjáratig követik az eseményeket. Utána a szöveg befejezetlenül félbemarad. Erősen töredekes. 77 sort és mintegy 350 felismerhető szót tartalmaz.
III. Adad-nērārī (i.e. 811–783)		iiiAn.	RIMA 3, A.0.104.4	Származása ismeretlen. Állapota erősen töredezett. 11 sort és 27 fölismerhető szót tartalmaz.
				Az öt feliratot egységiesen elemzem.

			RIMA 3, A.0.104.5	Dūr-Katlimmuból (ma Tell Sheikh Hammad, Szíria) származó sztélétöredék eredetileg az istenszimbólumokkal szemben álló királyt ábrázolta. Erősen töredezett. 10 sorból és 54 szóból áll.	Összesen 61 sor és 448 szó.
			RIMA 3, A.0.104.6	A sztélét Saba'a városában találták (Dzsebel Szindzsartól délre, Irak-Szíria határánál). A sztélén a király istenszimbólumokhoz imádkozik. A szövegben a turtānu Nergal-ēreš vezeti a hadjáratokat. Viszonylag jó állapotú. 12 sorból és 101 szóból áll.	
			RIMA 3, A.0.104.7	Tell al-Rimahban találták (Dzsebel Szindzsar, Irak). Az ikonográfiája a saba'ai sztéléhez hasonlít. A hadjáratokat Nergal-ēreš vezeti. Jó állapotú. 9 sorból és 186 szóból áll.	
			RIMA 3, A.0.104.8	A törött kölemezre írt szöveg Kalhuból származik. A király a damaszkuszi és babilóni tevékenységéről beszél. A meglevő rész jó állapotú. 19 sorból és 80 szóból áll.	
III. Tukulī-apil-Ešarra (i.e. 745–727)	Annales	iiiTaE.	RINAP 1, Tiglath-Pileser III, 1–25	A szöveg Kalhuból III. Tukulī-apil-Ešarra palotájának illusztrált kőlapjairól származik. Az annalesnek mintegy egyharmadát ismerjük csupán. A megmaradt kőlapokon is sok helyen sérül a szöveg. Újításként megjelenik a szöveg képi illusztrációja. Így is hosszú szövegről beszélhetünk (244 sor és 2338 szó).	
II. Šarrukīn (i.e. 722–705)	Annales	iiŠk.	Fuchs 1994, 82–188.	A szöveg Dūr-Šarrukīn (ma Khroszabad, Irak) királyi palotájának szobáiból került elő (az eredeti kőlapok szállítás során elsüllyedtek a Tigrisben, így azok csak másolatokból ismertek). A szöveg több helyen hiányos vagy töredezett. A szöveget gazdag képi illusztráció kíséri. 501 sorból és 5818 szóból áll.	

1.2. táblázat

Miután a fenti táblázatban bemutattam, hogy mely szövegek lesznek elemzésem tárgyai (I. Adad-nērārītól II. Šarrukīnig), mindenképpen kell arról is szólni, hogy melyek nem, és hogy miért nem.

1.2.2. Limitáció

Az ókori Mezopotámia kultúrájával foglalkozó összefoglaló munkák három nagy korszakot különítenek el az asszír történelemben: óasszír kor, középasszír kor és újasszír kor. Elemzésem azonban csak a középasszír korra és az újasszír kor első felére terjed ki, ami talán némi indoklásra szorul. Egyszerűbb megmagyarázni, hogy az óasszír kor miért nem szerepel a kutatásomban. Vázlatosan ismerjük az i.e. 2. évezred első felének asszír történelmét, kisázsiai kereskedelmi lerakatait és azok dokumentációit, valamint a hódító I. Šamši-Adadtól néhány királyfelirat is ránk maradt.⁸⁷ Ezek azonban alig hasonlítanak későbbi uralkodók szövegeire. I. Adad-nērārīnál korábbi évszázadokból nincsen olyan asszír királyfelirat, ami hadjáratleírásokat tartalmazna. Ezért hát nem is lehetséges a középasszír I. Adad-nērārī koránál régebbi időkbe visszamenni. A másik irány már nehezebben megindokolható, hiszen II. Šarrukīn utáni 100 évben az asszír királyfeliratok legnagyobb virágkorát élte. Sok és jó állapotú szöveg maradt ránk Sīn-aḫḫē-erība, Aššur-aḫ-iddina és Aššur-bān-apli palotáiból. Ahogyan azonban majd a 6. fejezetben látni fogjuk, II. Šarrukīnnál változások állnak be az asszír királyfeliratok jellegében. Ez nem csak abban mutatkozik meg, hogy hirtelen nagyságrendekkel megnő a szövegek hossza, hanem abban is, hogy témérdek olyan szó kerül használatba, melyek korábban ismeretlenek voltak a királyfeliratok kontextusában (ezzel egy időben bizonyos hagyományos kifejezések kikerülnek az írások szótárából). Ez a jelenség már a khorszabadi királynál kezdi fölborítani azt az egyensúlyt, ami egészen III. Tukultī-apil-Ešarraig fennállt az ún. funkcionális repetitív és non-funkcionális non-repetitív igék között (a fogalmak magyarázatát lásd 3.1. fejezetben). Az i.e. 7. századi királyfeliratok felszínes olvasása is elég ahhoz, hogy megállapítható legyen, a II. Šarrukīnnál kezdődő folyamatok tovább fokozódnak. Az újasszír kor első felének átlagához képest megnő a feliratok hossza, anekdotikus elemek kerülnek a szövegbe, melyek immár nem férnek bele a hagyományos szerkezeti és szóhasználati sémákba. A tendenciára nehéz magyarázatot találni, és nyilván egy önálló kutatás tárgya lehetne, annyi azonban óvatosan elmondható, hogy a folyamatok összefüggésben állhatnak az utolsó asszír királyok azon törekvéseivel, hogy az istenek uralkodásukba betöltött szerepét visszaszorítsák (palotakörzet-templomkörzet aszimmetrikus aránya, hadjáratleírások istenhivatkozásainak csökkenése stb.) – ezt a jelenséget jellemezte Wolfram von Soden szekularizációs tendenciának.⁸⁸ Az asszír királyfeliratok, ahogyan azt például az újasszír kor első felében látjuk, erősen ritualisztikus – és ebben az értelemben mágikus – jellegűek. Az, hogy ez a jelleg elvész, vagy legalább is gyengül, arra utal, hogy az asszír írások, illetve az elit emberei kezdtek máshogy tekinteni a királyfeliratokra. Ezt a tendenciát úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a szövegek II. Šarrukīntól kezdve fokozatosan távolodnak a vallástól és közelednek az irodalomhoz. Ennél bővebben egyelőre a témában aligha lehet nyilatkozni. Ahhoz, hogy többet és biztosabban lehessen állítani, a 7. századi szövegeket is precíz kvantitatív elemzés alá kellene

⁸⁷ Grayson 1987, 47–63.

⁸⁸ Soden 1959. Ahogyan arra Soden is felhívta a figyelmet (98–99), a „szekularizáció” fogalma ebben az összefüggésben nem állítható párhuzamba azzal a folyamattal, ami az európai társadalmakat jellemzi a felvilágosodás óta. Az i.e. 7. századi Asszíria kapcsán nem beszélhetünk világnézeti változásokról (deizmusról, agnoszticizmusról, pláne nem ateizmusról), pusztán az államvezetés belső hatalmi átrendeződéséről, mely bizonyos vallási kifejezési formák háttérbe szorítását generálta.

vonni, ami azonban beláthatatlan mértékben növelné meg kutatásom és e dolgozat terjedelmét. Így hát maradok az I. Adad-nērārītól II. Šarrukīnig terjedő korszak királyfeliratainál – ami még így is mintegy 600 évet foglal magában.

Ugyanakkor ebben a 600 éves intervallumban sem vizsgállok meg minden szöveget. A középasszír korban nincs is nagy választék, mert a kritériumoknak csak kevés szöveg felel meg. Az újasszír kor első felében, különösen II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu esetében megnő a feliratok száma. Ezt valamennyire próbáltam kompenzálni azzal, hogy e királyok esetében több feliratot is elemzés tárgyává tettem, de még így is kimaradtak szövegek. A lehetséges jelöltek azonban legtöbb esetben híjával voltak valamelyik kritériumnak, vagy túl rövidek, vagy töredezetek, vagy nem annales jellegűek voltak. Így például II. Aššur-nāšir-apli ún. „standard felirata” többszáz példányban és kifogástalan állapotban maradt fenn a Kalhūi északnyugati palotában, a király hadi vállalkozásairól azonban csak általánosságokban beszél (RIMA 2, A.0.101.23). Az ún. „fehér obelisztk” tartalmában hadjáratokat tartalmaz ugyan, de olyan töredékes formában, mely használhatatlanná teszi a statisztikai elemzés számára (RIMA 2, A.0.101.18).⁸⁹ III. Šulmānu-ašarēdu ún. „fekete obelisztkje” mind terjedelmében, mind témájában és mind kitűnő állapotában alkalmas lenne a statisztikai elemzésre (RIMA 3, A.0.102.14), de a hadjáratleírások egy része többes szám harmadik személyben íródott, ami mögött a király turtānuját, Daiān-Aššur személyét sejtí a kutatás.⁹⁰ Ez történelmileg jelzés értékű fenomén, az öregedő király hatalmának visszaszorulását mutatja, elemzés szempontjából azonban zavaró tényező. Igaz ugyan, hogy III. Adad-nērārī két vizsgálat alá vont feliratánál is hasonló a történelmi helyzet (RIMA 3, A.0.104.6-7, ebben az esetben a király udvaronca, *manzaz pāni*-ja, Nergal-ēreš az, aki a *de facto* hatalmat gyakorolja), csak hogy ott a források elapadása kényszerített rá erre a kompromisszumra – erről azonban III. Šulmānu-ašarēdu feliratai kapcsán aligha beszélhetünk. Sok annales csak a korábbi feliratok aktualizálásai, így a szöveg egy része duplikátum. Ezeket is fölösleges külön elemezni, hiszen egy későbbi annales magában foglalja a korábbi verziókat is.⁹¹ Továbbá feltételezhető, hogy több felirat bevonása sem változtatná meg jelentős mértékben a kvantitatív elemzéseket. A nagy számok törvénye itt is érvényesül, a merített minta nagyjából az összes többi hasonló műfajú hadjáratleírást is reprezentálja.

Kutatásom korai fázisában nem csak a királyfeliratok hadjáratleírásait elemeztem, hanem a királyfeliratok építkezéssel és vadászattal foglalkozó részeit is.⁹² Hamar be kellett azonban látnom, hogy – bár a redundancia alapelvei ott is érvényesülnek – mivel a szövegezők ezeknél a narratív egységeknél más szavakat használnak, az elemzésbe való bevonásuk az összkép torzítását eredményezik. Az építkezések és a vadászatok különálló részként elemezhetők lennének, valószínűleg színesítenék a hadjáratleírásból nyert eredményeket, és további kutatás tárgyai lehetnének, jelen dolgozatomban azonban nem foglalkozom velük.

⁸⁹ A „Fehér obelisztk” datálása egyébként is kérdéses. Régebben is (Reade 1975), és mostanában is (Amin 2017) fölvetődik az a feltevés, hogy az oszlop I. Aššur-nāšir-apli uralkodásához (i.e. 11. század dereka) kötődik.

⁹⁰ Fuchs 2008, 65.

⁹¹ Lásd III. Šulmānu-ašarēdu annalesének sorát: Grayson 1996, 6.

⁹² 2010. szeptember 30-án Pécsen még ebben a szellemben tartottam előadást a Vargyas Péter emlékkonferencián: *Cselekvési sémák II. Sarrukin királyfelirataiban*.

1.2.3. Az elemzés menete

Történelmi témánál a kutatás legáltalánosabb bemutatása kronologikus módon történik. Dolgozatomban még sem ezt az utat választottam. Az elemzés szempontjából leggazdagabb elemmel indítok, és egymásba olvadó koncentrikus körökhöz hasonlóan haladok kifelé a többi szöveg elemzéséhez (1.2. ábra). Így a leghosszabb királyfeliratot, II. Aššur-nāšir-apli Annalesét használom föl arra, hogy az elemzés technikáját részletesen bemutassam (3.1. fejezet). Miután ez megtörtént, az Annalesnél kibontott metódust alkalmazom a Kalhūi király más felirataira (3.2. fejezet). A harmadik koncentrikus körben nagyító alá veszem a II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīig terjedő 150 éves időintervallumot, és a 3. fejezetben kiegészítéssel megvizsgálom, milyen azonosság és különbözőség áll fönt a legbelső körhöz képest (4. fejezet). A negyedik körbe tartoznak – logikailag – az újasszír kor első felét időben megelőző, illetve követő királyok feliratai. Ezeket azonban a könnyebb kezelhetőség kedvéért két különálló fejezetre bontottam. Először megvizsgálom a középasszír kor királyfeliratit I. Adad-nērārītól kezdve egészen Aššur-bēl-kaláig (5. fejezet). Végül pedig kitekintek az i.e. 8. század második felére, hogy meglássam, milyen irányba fejlődik a rendszer III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn alatt (6. fejezet).

1.2. ábra

A koncentrikus körök induktív logikáját föloldva, a záró 7. fejezetben kronologikusan is nyújtok egy deduktív összefoglalást, melybe beleszövöm kutatásom konzekvenciáit.

Mielőtt azonban belekezdenék az elemzés technikai részleteibe, még egy fontos bevezető fejezet hátra van. Meg kell határoznom azokat az előfeltevéseket, melyek nem a kutatásomból következnek ugyan, de kutatásom értelmezése szempontjából elengedhetetlenek. A kérdés ezen a ponton az: Milyen társadalmi és vallási háttere van az asszír királyfeliratoknak?

1.3. Az asszír királyfeliratok kontextusa (három előfeltevés)

1.3.1. A király nevének megörökítése

Első előfeltevésem a királyfeliratok eredeti funkciójával függ össze. Már az i.e. 3. évezredben bevett szokásnak számított votív-felirat készítése egy templom, oltár, palota, városfal építésénél. Ezeken nem csak az isten, hanem az építető neve is szerepelt: „*X istennek Y király Z épületet szentelte*”.⁹³ A felirat egyrésztől mágikus kapcsolatot hozott létre építető-isten, építető-épület, sőt építető-felirat között, másrésztől, hogy ez a kapcsolat a jövőben is fennálljon, kapcsolatot teremtett az építető és az épület későbbi renoválói, a jövő királyai között is.⁹⁴ Miért volt erre szükség?

Kevés bizonyíték van arra vonatkozólag, hogy milyen módon képzeltek el a mezopotámiaiak a túlvilágot, a korabeli egyiptomi hiedelmekhez képest homályos és szegényes utalásokkal találkozunk csupán.⁹⁵ A Folyamközben élő ember fókusz – akár király, akár közember – a jelenvaló világra irányult.⁹⁶ Éppen e homályos túlvilági képzetekből fakadt az, hogy olyan nagy hangsúly került Mezopotámiában a név továbbélésére. Ezt fogalmazza meg Gilgameš, amikor barátját, Enkidut a Humbaba elleni küzdelemre buzdítja:

<i>„Gilgames neki</i>	<i>mondta Enkidunak</i>
<i>barátjának</i>	<i>mondta a szót</i>
<i>ki jut az égbe</i>	<i>barátom</i>
<i>Samassal az istenek</i>	<i>laknak örökké</i>
<i>az emberek napjai</i>	<i>megszámláltak</i>
<i>amit csak tesznek</i>	<i>szélfúvás</i>
<i>és te</i>	<i>féled a halált</i>

⁹³ Edzard 1980-1983, 60.

⁹⁴ Név és felirat azonosságát lásd: Radner 2005, 129–130.

⁹⁵ Lásd Enkidu beszámolóját az alvilágról. George 2003, 732–735, XII, 90–153.

⁹⁶ Ez a tanulsága Siduri, a kocsmárosnő Gilgamešhez intézett beszédének az eposz óbabilóni változatában (George 2003, 278, OB VA+BM iii):

*„Ó Gilgameš, hova mégy?
az életet, amelyet keresel nem találsz
midőn az istenek megteremtették az emberiséget
a halált rendelték az emberiségnek
az életet kezükben (meg)tartották
ezért hát te, Gilgameš töltsd meg gyomrodat
örvendezzél éjjel és nappal
nap mint nap örüljél
táncoljál és játsszál éjjel és nappal
ruhád legyen tiszta
mosd meg fejedet, fürödj meg vízzel
figyeld az ifjút, ki kezedet tartja
örvendeztesd meg feleségedet az öledben
mert ez a sorsa [az emberiségnek]”.*

A grazi vallástörténész, Manfred Hutter ebben az összefüggésben egyenesen „mezopotámiai agnoszticizmusról” beszél (Hutter 1996, 66). Siduri életfilozófiáját érdemes összevetni Préd 9,7–10 szakaszával (Tigay 1993; Lamber 1995; Van der Toorn 2000).

*mire van vitéz erőd
hadd menjek előtted s kiáltsd utánam menj, ne félj
ha elesem, hírem fennmarad
Gilgames a hatalmas Humbabával harcba szállt.*⁹⁷

Később pedig így fogalmaz: „*hadd állítsak magamnak örök hírnevet.*”⁹⁸ Miután sikertelenül próbálta Gilgameš megszerezni az örök életet és az örök ifjúságot, az uruki király visszatér városába, szétnéz a falakon, melyeket ő építtetett, és kénytelen belenyugodni, az ember osztályrésze legfeljebb csak az örök hírnév lehet.⁹⁹

Az *Ur-Nammu az alvilágban, halála után* című sumer költemény szintén jó példát kínál arra vonatkozólag, hogy miként tekintettek a mezopotámiaiak a halálra és a hírnévre. A III. uri dinasztia megalapítója, habár jóságosan kormányozta országát, tisztelte az isteneket, mégsem kerülhette el végzetét. Innin istennő meghallja Ur-Nammu kesergését, majd így határozza meg a sorsát:

*„Innin – sírva, zokogva –
sorsot szab Ur-Nammunak:
»Király vagy, neved emlegetni fogják,
[tetteidet] déltől északig ismerni fogják.
Odahívom palotádhoz Sumer és Akkád népét:
csatornáid, melyeket kiástál,
nagy szántóföldjeid, melyeket [megműveltél],
a mocsár, melynek vizét lecsapoltad,
téres gabonaföldjeid, melyeket [arattál],
a városok, a falvak, melyeket [építettél] –
ezt mutatom meg az emberiségnek,
hadd ámuljanak.
Neved, Ur-Nammu, örökké emlegetni fogják...»*¹⁰⁰

Mezopotámiában tehát a halál utáni „egzisztencia” egyedüli reménysége a hírnév fennmaradásában rejlett, ez pedig szoros összefüggésben állt az egyén után következő nemzedékek halotthoz való viszonyával, ahogyan azt a sumer napistent, Utut megszólító varázsigé is mondja: „Az élő ember szavára a holt békét [talál (?)]”.¹⁰¹ Ez a képzet nem csak elmélet volt az asszírok és babilóniak számára, konkrét rituálé is kötődött hozzá, a *kispu*-szertartás.¹⁰² Ha az élő rokonok nem végezték el ezt a rituálét, a halott nyugtalan szelleme visszatért az alvilágból, és baleseteket, betegségeket idézett elő az élők között:

*„A gonosz lelkek (zāqīqu lemutti) kijöttek a sírból,
a halotti áldozatért (kasāp kispi) kijöttek a sírből,
minden gonoszágukkal, mint az özönvíz, följöttek,*

⁹⁷ Haklár 1998, II, 193–203.

⁹⁸ Haklár 1998, II, 211.

⁹⁹ Jacobsen 1976, 218.

¹⁰⁰ Komoróczy 1983, 285–286, no. 42, 219–230.

¹⁰¹ Castellino 1969, 16–17, 107. sor.

¹⁰² A szó a *kasāpu* „megtör” igével függ össze, és a „kenyértörés a halottakért” képre utal. Tsukimoto 1980, 131–133; 1985, 23–26; Hutter 1996, 70.

*haragosan följöttek.*¹⁰³

Ezekkel a mezopotámiai képzetekkel függ össze a királyok azon szokása, hogy nevüket feliratokon megörökítsék.¹⁰⁴ Éppen erre a végkövetkeztetésre jut a kuthai Narām-Sîn-legenda is. Enmarkar elköveti azt a hibát, hogy életében nem hagy hátra királyfeliratot.¹⁰⁵ Ezt a mulasztását veti szerére Narām-Sîn:

*„[En]markar, nem írt nekem sztélét(?).
Nem volt a testvérem és nem ragadta meg a kezem.
Šamaš előtt nem imádkozom érte.”*¹⁰⁶

Egy másik helyen pedig Šamaš, a napisten Enmarkar feletti szigorú ítéletét visszhangozza Narām-Sîn:

*„Szigorú ítélet nehezedjen rá.
ítélete – a döntés, amit eldöntöttek –, (az legyen), hogy lelke (eṭemmu), a lélek [...] családja lelke, leszármazottjainak lelke, leszármazottjai leszármazottjainak a lelke;
(...)
zavaros vizet igyanak, és tiszta vizet ne igyanak.
Ő, akinek bölcsessége és fegyvere megbénította, megragadta és megsemmisítette azt a sereget,
sztélére nem írt, (feliratát) nem hagyta személyemre és tekintetemre,
nevet magának nem csinált és (így) nem tudok imádkozni érte.”*¹⁰⁷

A legenda narrációjában Narām-Sîn, hogy elkerülje uruki kollégája sorsát, egy királyfeliratot helyez el a kuthai Nergal-templomban. Ugyanakkor arra is figyelmezteti a jövő uralkodóit, hogy kerüljék el Enmarkar szomorú sorsát, állítsanak királyfeliratok maguknak:

*Te, akárki légy, helytartó, fejedelem vagy akárki más,
akit az istenek arra hívnak, hogy királyságot gyakorolj,
egy táblát készítettem neked, egy sztélét írtam neked,
Kuthában az Emeslamban
Nergal szentélyében hagytam neked.
Olvasd a sztélét!
Hallgasd a sztélé szavát!
(...)
Bölcs írnok,
szavald a sztélédet.
Te, aki láttad a sztélémet, és
kijakarta személyedet (a bajból),
te, aki imádkoztál értem,*

¹⁰³ Schramm 1970, 405–407, 4–17. sorok. Vö.: Tsukimoto 1985, 146–150

¹⁰⁴ Maul 1997a, 13-15; Röllig 1986, 122–123, 126.

¹⁰⁵ Az eset azért paradox, már-már abszurd, mert Enmarkar kultúrhérosz, az írás feltalálója a mezopotámiai hagyományban. Lásd *Enmarkar versengése Aratta urával*. Komoróczy 1983, 129–151, no. 24.

¹⁰⁶ Westenholz 1997, 284–287, The Middle Babylonian Edition 2’-4’.

¹⁰⁷ Westenholz 1997, 304–307, The Standard Babylonian Recension 23-30.

*imádkozzon egy utánad jövő (király) érted.*¹⁰⁸

Ósi feliratokhoz való kapcsolódás azonban nem csak az irodalmi szövegek szintjén maradt meg. Konkrétan ismerünk királyfeliratokat, melyek korábbi uralkodók megtalált szövegeinek nagyra becsüléséről, illetve azokról való gondoskodásról számolnak be. A múlt tisztelete és a jövő tiszteletének igénye jelenik meg az óasszír kor legnevesebb királya, I. Šamši-Adad (1813–1781) egyik feliratában is, amikor az Akkád Birodalom harmadik királyának, Maništušu (i.e. 2270–2255) sztéléjének megtalálásáról beszél:

*„Maništušu sztéléjét és agyagtábláját, esküszöm, nem mozdítottam el, hanem visszatettem a helyére. [Saját sztélémet és agyagtáblámat] az ő [sztél]je és agyagtáblája mellé helyeztem. Ezért Ištar istennő, az én úrnőm folyamatosan megújuló királyi ruhát (értsd: királyságot) ajándékozott nekem. A jövőben, amikor a templom már régi lesz, amikor Ekitušuga, amit építettem, omladozó lesz, a király, akit Enlil isten kiválaszt, állítsa helyre, ne mozdítsa el a sztélémet és az agyagtáblámat, hanem tegye vissza a helyére, ahogyan én sem mozdítottam el Maništušu sztéléjét és agyagtábláját.”*¹⁰⁹

A grazi asszirológus, Hannes D. Galter (1954–) következőképpen foglalja össze a Kuthai Narām-Sîn legenda tanulságát, és egyben a mezopotámiai királyok múlthoz való viszonyát: *„Tatenberichte früherer Könige (...) stellen ihre eigene Gegenwart als zukünftige Vergangenheit dem kollektiven Gedächtnis zur Verfügung und erfüllten so die königliche Pflicht, Inschriften zu hinterlassen.“*¹¹⁰ Ebből a motivációs elemből nőtte ki magát a kezdetben szerény sumer votív-felirat, és vált a későbbi Folyamközben terjedelmes építkezési felirattá.¹¹¹ Mezopotámia déli részén már az i.e. 3. évezred vége felé megjelenik az a jelenség, hogy az *ina ūmišuma* „abban az időben történt...” mellékmondat bevezetésével, a király hadi vállalkozásai egészítsék ki az építkezésről szóló számadás. Ugyanez a folyamat északon csak az i.e. 13. században, I. Adad-nērārival kezdődik meg. Idővel az arányok is megfordulnak, a hangsúly átbillen az építkezések bemutatásáról a hadjáratok hosszas ábrázolására (Asszíriában I. Tukultī-apil-Ešarránál először). Mindez azt a célt szolgálta, hogy a király neve örökre fennmaradjon. Ez az elv akkor is érvényesül, amikor a felirat nem hozzáférhető pozícióba helyezkedik el, szikladomborműveken, vagy – ahogy már a legkorábbi példákban is láttuk – épületek alapjaiban. Ilyen esetekben maguk az istenek számítanak közönségnek.

Amikor tehát az asszír királyfeliratokat olvassuk, tudatosítani kell magunkban, hogy mi, 21. századi olvasók, nem várt közönség vagyunk; a szövegek úgy készültek, hogy azt a jövő királyai és/vagy az istenek olvassák. A királyfeliratok pusztán történelmi dokumentumként való értelmezése kiragadja azt annak eredeti kontextusából, és elhomályosítja az ókori társadalomban betöltött helyét. Az első előfeltevésem tehát így hangzik: Ha meg akarjuk érteni az asszír királyfeliratokat, az uralkodó nevének fennmaradását szolgáló dokumentumként kell interpretálnunk.

¹⁰⁸ Westenholz 1997, 326–331, The Standard Babylonian Recension 149–155, 175–180.

¹⁰⁹ RIMA 1, A.0.39.2, ii 21–iv 4. További példákat és azok elemzését lásd: Charpin 2010, 238–242.

¹¹⁰ Galter 2004, 119. A témához lásd még: Westenholz 1993.

¹¹¹ Épület és hírnév összekötéséhez lásd: Uehlinger 1990, 386–396.

1.3.2. Orális háttér

Második előfeltevés nem kapcsolódik közvetlenül az asszír királyfeliratokhoz, mégis annak megértéséhez közvetve elengedhetetlenül szükséges. Az asszír – ahogyan általában az egész mezopotámiai – társadalom alapvetően orális jellegű kultúrában élt. Első hallásra talán paradoxnak tűnhet ez a felvetés, hiszen ezeket a civilizációkat kizárólag írásos emlékekből ismerjük (gazdasági dokumentumok, levelezések, szerződések, krónikák, királyfeliratok stb.). Ez azt a benyomást kelti, hogy a folyamköz emberei alapvetően írásos társadalmakban éltek. Tudatosítani kell, hogy a bonyolult írást csak egy szűk intellektuális elit sajátíthatta el. Az 1990-es évektől asszirológusok között egyre népszerűbb lett az az elképzelés, miszerint az babilóni és asszír társadalomban széles körben elterjedt volt az írni-olvasni tudás.¹¹² A finn Simo Parpola és a francia Dominique Charpin vizsgálataik során olyan nem írnokképesítésű személyeket (tehát nem *tupšarrukat*, hanem uralkodókat, kereskedőket, katonáembereket) kerestek, akik laikus voltak ellenére is bizonyítottan tudtak írni-olvasni. A finn asszirológus konklúziójában, „that literacy in the Assyrian empire was far more widespread than hitherto assumed”,¹¹³ nem tisztázza azt, hogy korábban mennyi volt a feltételezett írni-olvasni tudók aránya, sem azt, hogy mennyi az a „nagyobb” arány. A kutatók meglegszenek avval, hogy párhuzamokat húznak – szintén hipotetikus – premodern kínai és japán példákkal.¹¹⁴ Az óvatosság nyilván megalapozott, hiszen semmilyen statisztikai jellegű adattal nem rendelkezünk, nem csak Mezopotámiára, hanem az egész ókorra vonatkozólag. A statisztika hiányát azonban nem helyettesíthető a „kevésbé elterjedt” vagy „jobban elterjedt” – matematikailag üres – fogalmak használatával. A felhozott referenciák arra utalnak, hogy voltak írni-olvasni tudó emberek Mezopotámiában (akár a katonáemberek körében is). Ugyanakkor az analfabétákról az írásos dokumentumok természetüknél fogva szinte minden esetben hallgatnak. Mindebből semmit nem tudunk meg az írni-olvasni tudó emberek arányáról, a probléma ilyen jellegű megoldása rejtve marad előttünk. A legjobbindulatú megközelítés – mondjuk, ha egy i.sz. 18. századi Japán párhuzamra alapozva azt feltételezzük, hogy a mezopotámiai társadalmakban 25% az írni-olvasni tudók aránya¹¹⁵ – sem vonhatja azonban kétségbe az ókori mezopotámiai kultúrák alapvetően orális jellegét.¹¹⁶

Paradox módon – mivel természetszerűleg hangfelvétel nem áll rendelkezésünkre ezekből a kultúrákból – épp az írásos feljegyzések támasztják alá a folyamközi társadalmakban cirkuláló kommunikáció alapvetően szóbeli jellegét. Az ékírásos szövegeket kiegészítik továbbá az építészetre és településszerkezetekre vonatkozó régészeti feltárások eredményei, illetve a nagyszámú reliefek, sztélék, ritkábban körplasztikák, melyek képet nyújtanak a vizuális kommunikáció jellegéről. Ezek a források mind az információközvetítés erősen redundáns

¹¹² Parpola 1997, 320–321; Wilcke 2000 (bár ő elsősorban az i.e. 3. évezred végét és a 2. évezred elejét vizsgálja), Charpin 2010, 53–63.

¹¹³ Parpola 1997, 320, hasonló megfogalmazásban Charpin 2010, 54.

¹¹⁴ Wilcke 2000, 48–49; Charpin 2010, 65

¹¹⁵ Wilcke 2000, 48. Megérzésem szerint ez a 25% többszöröse a korabeli Asszíriában fellelhető írni-olvasni tudók arányának.

¹¹⁶ Oppenheim 1982, 45; Vogelzang – Vanstiphout 1992. Ezt egyébként Charpin sem vonja kétségbe. Charpin 2010, 176.

jellegéről tanúskodnak – ez pedig az oralitás dominanciájára utal. Abból pedig, hogy a felsorolt információhordozók a hatalom köréből kerültek ki, félrevezető lenne arra következtetni, hogy ez csupán a hatalmat kiszolgáló írnok- illetve hivatalnokképzésben elsajátított stilisztikai jelleg, vagy kizárólag a hatalom sajátossága volna. Épp ellenkezőleg, mivel az egész társadalomra – szóbeli kultúráról lévén szó – az információs jelek intenzív repetíciója jellemző, a sajátosság a szocializáció során itatja át az írásos oktatásban részesülők gondolkodását, amely így természetesen csapódik le írásos szövegekben vagy egyéb műalkotásokban.¹¹⁷ Abból kell tehát kiindulnunk, hogy az asszír társadalom át van itatva a kommunikáció redundáns rendszerével. Minden, ami információt hordoz – legyen szó építészetről, reliefekről, ruházatról, jelvényekről és egyéb szimbolikusan is értelmezhető tárgyokról, illetve írott szövegekről – nem önmagában, hanem egy szemiotikai rendszerben jelentkeznek, amely körülhatárolja az egyén által elgondolható világ elemeit.¹¹⁸ Ezek a jelek sohasem önmagukban, hanem mindig egy ismétléssorozat részeként illeszkednek egymásba. Ezen a ponton érkeztünk el az oralitás egyik fontos jellegzetességéhez, a kommunikáció redundáns jellegéhez.

Az írás rengeteg energiát spórol avval, hogy az információkat – tértől és időtől függetlenül – visszakereshetővé teszi. Éppen a visszakereshetőség hiánya teszi szükségessé, hogy orális társadalmak kommunikációjuk minden szintjén repetitív módon közvetítsék üzenetüket. Az információ nem külső, az embertől elidegenített adathordozókon kerül rögzítésre (agyagtábla, papirusztekercs, kódex, nyomtatott könyv, digitális fájl stb.), hanem az emberi elmében. Ennek érdekében az információnak könnyen emlékelhetőnek kell lennie, amit a kommunikáció redundanciája segít elő.¹¹⁹

A kommunikáció redundáns jellege nem kizárólag azt jelenti, hogy folyton ugyan azok a jelek ismétlődnek, hanem azt, hogy ugyanazokat az információkat közvetítő jelek ismétlődnek. Jól nyomon követhető ez az alapelv a – szóbeli társadalmakban igen gyakori – mágikus rituálék elemzésénél.¹²⁰ A varázsló, hogy elérje a célul kitűzött hatást (a beteg gyógyulását, a démon elűzését, egy negatív esemény bekövetkeztének elkerülését stb.) egy egész szimbólumrendszert hív segítségül. A rendszer három alapvető területre szegmentálható: a rituálé játékkára; a rituálé szövegére; és az e kettő alkalmazása során használt eszközökre. A rituálé mindegyik területen ugyanazt az információt közvetíti, de más és más érzékszervet használ föl, hogy eljusson a résztvevők tudatáig: a játék alapvetően vizuális; a hangzó „szöveg” alapvetően audiális; az eszközök pedig a maradék három érzékszervet hivatottak elérni (tapintás, szaglás, esetenként ízlelés), gyakran magában foglalva a hallást (csengők, dobok stb.) és a látást is (égetés, füst stb.). Ezen túl a kommunikáció sikere – amely a mágikus hatás bekövetkeztének feltétele (például egy betegség esetén)¹²¹ – nem csak az üzenet különböző érzékszerveken keresztül való továbbításán nyugszik, hanem az adott érzékszerv csatornájának ugyanazzal a jellel történő

¹¹⁷ Ugyan ez a jelenség figyelhető meg bizonyos bibliai könyvek esetében is. A Prédikátor könyvének szerzője (Qohelet) például feltételezhetően egy írástudó, műve azonban a szóbeli műalkotás stilisztikai jegyeit hordozza magán. Árvai 2012, 72.

¹¹⁸ Az információ illetően értelmezéséhez lásd: Z. Karvalics 2010, 12–13.

¹¹⁹ Ong 2010, 41–42.

¹²⁰ Vogelzang 1996, 168–169; Veldhuis 1999.

¹²¹ A kommunikáció érthetősége nem feltétlen a rituáléban résztvevőkre vonatkozik, mivel a mágia elsősorban transzcendens erőket szólít meg. Ez azonban még nem zárja ki, hogy a sok esetben a közönség, és olykor még a pap számára is érthetetlen szöveg kántálása kommunikációs szabályok szerint szerveződjön. Ezért mondja az antropológus Tambiah, hogy a rituálé erőszakot gyakorol a nyelv kommunikációs funkcióján. Tambiah 1968, 175–184, különösen 179.

folyamatos bombázásán is. A rituális tánc, a monotonon ismétlődő hangok, a varázsigé recitációja mind az információ redundanciáját erősítik. A jelek fokozott intenzitásának összehatása valóságos fiziológiai változásokat eredményezhet az egyénben,¹²² amit az archaikus társadalom tagjai könnyen a mágikus erő hatásával hozhattak összefüggésbe.

Jól látható tehát, hogy egy olyan orális társadalom kommunikációját, mint amilyen az asszír, a társalgás legapróbb elemeitől a városok elrendezéséig – sőt mi több, a birodalom településszerkezetéig¹²³ – áthatja az információk repetíciója.¹²⁴ Ha ez így van, akkor a királyfeliratokat is átítatja a szóbeliségre oly nagyon jellemző redundancia – és éppen ez lesz éppen a kutatásom tárgya.¹²⁵

Az ismétlődések mellett van egy második fontos jellemző, amit antropológusok, vagy néprajztudósok megfigyeltek írást nem (vagy alig) ismerő népek tanulmányozása során. Az információk körkörös ismétlése nem ömlesztve, kaotikusan hömpölyög, hanem struktúrába rendeződik. Épp úgy, ahogy a repetíció, a szerkezet is egyfajta mnemotechnikai elem. Erre a jelenségre az orosz néprajzkutató, Vladimir Propp (1895–1970) hívta föl a figyelmet a múlt század 20-as éveiben. Alapos vizsgálódás után kimutatta, hogy az orosz népmesék korlátozott számú funkcionális igékből tevődnek össze. Egy bizonyos szituációban valaki (a cár, a nagyapó, a varázsló, a cárkisasszony stb.) *ad* valamit (sast, lovat, csónakot, gyűrűt stb.) a mesehősnek (vitéznek, Szucsenkónak, Ivánnak stb.), és ez a valami *elviszi* őt egy másik birodalomba. A mesékben az igék alanya és tárgya fölcserélhetőek, az ige funkciója azonban soha nem változik, a séma mindig ugyan az marad. Az orosz népmeséknek ez a csoportja tehát mindig ugyan abba a struktúrába szerveződik, melynek vázát a minden mesében megismétlődő igék adják.¹²⁶ Ugyanez a jelenség figyelhető meg az asszír királyfeliratoknál. Az igék alanyai itt is könnyen kicserélhetőek (egyik ellenséges királyt helyettesíteni lehet a másikkal fejedelemmel, és az egyik megostromolt várost a másikkal), az igék azonban a legtöbbször ugyan azok. A királyfeliratok ismétlődő elemei tehát az igék, melyek a repetíció által kirajzolják a szöveg szerkezetét. Igaz ugyan, hogy írott szövegről van szó, de mivel egy javarészt szóbeli társadalomban keletkezett, és mivel a *tupšarru* is magába szívta kultúrája jellemzőit, ezért az oralitás jellemzői az általa alkotott szövegben is lecsapódik.

Amikor az asszír királyfeliratokat olvassuk, tudatában kell lennünk annak, hogy szóbeli kontextusban keletkezett. Második előfeltevésem tehát így hangzik: A királyfeliratok csak az

¹²² Davis-Floyd 2008.

¹²³ Ilyen léptékben természetesen a korabeli egyén nem érzékelhette a redundanciát, de a meghódított városok átnevezése nem csak adminisztratív jelenség, hanem civilizációs aktus is (a városok átkeresztelése nem terjedt ki a nagy hagyományokkal rendelkező régiók városaira, mint például Babilóniára). Az asszír király elfoglalja a kaotikus periféria érthetetlen nevű városát, új, az asszírok által érhető nevet ad neki, és evvel jelképesen a kozmoszhoz csatolja azt (Pongratz-Leisten 1997). Ez az aktus az információ tartalmát tekintve a király egyik hadjáratleírásával, vagy egy ellenséges város bevételeit ábrázoló relieffal egyenértékű.

¹²⁴ Vannak mindemellett esetek a babilóni értelmiség történetében, ahol a repetíció inkább az orális irodalom paródiája, mint lecsapódása. Erre figyelmeztet Jerrold S. Cooper az Anzû, az Etana mítoszok és a Narâm-Sîn legenda késői változatainak elemzésével. Cooper 1977.

¹²⁵ A repetíció orális jellegét és az asszír királyfeliratokhoz való kapcsolódását részletesen tárgyaltam: Árvai 2014, 27–32.

¹²⁶ Propp 2005. Nem csak a népmese – mint szóban hagyományozódott műfaj – mutat hasonló szerkezeti elemeket. Több bibliai könyv esetében is – habár számunkra írásos formában ismertek – visszakövetkeztethető az oralitásból következő strukturáltság. Ruth könyvéhez lásd: Hongisto 1985; a Prédikátor könyvéhez lásd: Árvai 2012; a Jelenések könyvéhez lásd: Szigeti 2007, 54–67.

orális kultúrába beágyazva érhető, melynek két alapvető jellemzője a redundáns kommunikáció és a strukturált narráció.

1.3.3. Mágikus háttér

Miután tisztáztuk a királyfeliratok eredeti és elsődleges funkcióját (az uralkodó nevének megörökítése), és leszögeztük, hogy maguk a dokumentumok csak az asszír társadalom orális jellegének hátterén értelmezhetőek, beszélnem kell arról, milyen mágikus képzeteket társított király és alattvaló e szövegekhez.

Csak kevés és igen töredékes írásos forrás maradt fenn harci rituálékról. Feltételezhető, hogy a műfaj elsősorban szóbeli formában virágzott, és sohasem került be – Leo Oppenheim szóhasználatával élve – a „hagyomány áramába”. Maga tény azonban, hogy – még ha sporadikusan is – találtak ilyen jellegű szövegeket, arról árulkodik, hogy az asszírok a háború sikerességét mágikus síkon is biztosítani akarták. Tudomásunk van például olyan figurákról, amelyeket az ellenséggel azonosítottak. A király, valamint Nergal kocsijának kocsiharcosa¹²⁷ a bábút a pontosan lefektetett rituálé során egy szent íj segítségével többször egymás után lenyilazzák.¹²⁸ Az eljárás bármilyen bajelhárító – a metaforikus gondolkodásra építő – homeopátiás mágiával párhuzamba állítható.¹²⁹ A királyfeliratokban találni utalásokat arra, hogy a hadjáratok bizonyos szituációiban is végeztek mágikus szertartásokat, mint például a király fegyverének rituális megmosása a „tenger” vizében, áldozatbemutatás az isteneknek.¹³⁰ Ebbe a kategóriába tartozik továbbá a szikladomborművek és sztélék (*šalmu*) állítása.¹³¹ Az Újasszír Birodalomban válik gyakorivá az a szokás, hogy a királyok hadjárataik során, egyrésztől lehetőleg megközelíthetetlen és elhagyatott helyen készítsenek szikladomborművet, másrésztől városi kontextusban sztéléket. III. Šulmānu-ašarēdu balawáti kapujának bronz-frízei bemutatják több ilyen szikladombormű elkészítésének módját. Habár nincs szöveges alátámasztásunk, de a vizuális narrációból jól kivehető (4.4. kép), hogy ezek a királyt imádkozó pózban ábrázoló emlékművek semmiképpen nem profán határhővek, hanem mágikus szimbólumok, melyek az elkészítést és a felszentelést közelebbről már meg nem határozható

¹²⁷ A kultikus szertartás kocsija az asszír sereg harci kocsiját mintázza le, melyben a hajtó (*muki appāte*) és a pajzshordó (*taškīšu*) között másodikként ott van a kocsiharcos (*mār damqi*). Dezső 2012, 101–102.

¹²⁸ Deller 1992; Parpola 2017, no. 18. Vö.: Elat 1982; Sallaberger 2006–2008, §4.4.

¹²⁹ James G. Frazer (1854–1941) brit etnológus mágia-elméletéből egy dolog tűnik a tudománytörténetben időtállóknak. Az ember kétféleképpen próbál mágikus hatást gyakorolni a realitásra, vagy az utánzás által (hasonlósági mágia, *homeopathic magic*), arra a feltevésre alapozva, hogy a hasonló befolyásolja a hasonlót (erre tipikus példa a fent említett helyettesítő figura alkalmazása); vagy átvitel által (*contagious magic*), ami az egykor meglévő kapcsolatot a kapcsolat megszűnte után is fönntartja (például testrészek, köröm haj stb., akkor is a tulajdonosát reprezentálják, ha azok már rég nem tartoznak hozzá). Frazer 2005, 21–23. A két típusú mágia tulajdonképpen a nyelv két lehetősége a valóságban érzékelt benyomások leírására: a metafora (hasonlóság) és metonímia (kapcsolat) alapján. Binsbergen, Wiggermann 1999, 8; vö.: Willis 2002, 341.

¹³⁰ Lásd például III. Šulmānu-ašarēdu egyik szövegrészletét, ahol a két szertartás együtt jelentkezik: RIMA 3, A.0.102.1. 34–35; vö.: Farber 1995, 1903; Colbow 2000, 9.

¹³¹ Az akkád nem tesz különbséget, és a *šalmu* szavával jelöli mind a szikladomborműveket, mind a sztéléket, sőt még a királyról készült körplasztikákat is. Colbow 2000, 4 (vö.: AHW III, 1078–1079 s.v. *šalmu*).

vallásos rituáléba ágyazzák, és így mentálisan jelölik ki a centrum, azaz a kozmosz határait, azt a körzetet, ahol az igazságért és a jólétért az asszír király személye jelenti a garanciát.¹³²

Nemcsak a rituálék, hanem az ellenségről kialakított kép is segítséget nyújtott a mezopotámiaiaknak, hogy jogosnak érezzék háborúikat. A „saját” (kalam) és az „idegen” ország (kur) eltérő megnevezése,¹³³ az idegenek és nomádok tendenciózus negatív ábrázolása,¹³⁴ vagy a babilóni világtérkép¹³⁵ szemléletesen adják vissza a perifériához, és az onnan származó dolgokhoz kötődő negatív asszociációkat. Mindazonáltal a „másság”, míg az a szemlélő horizontján túl, valahol az ismeretlenség tartományában létezik, csak lazán járul hozzá a csoport identitásának meghatározásához; a kapcsolatok intenzívvé válásával és a szembenállás tudatosulásával azonban identitásformáló és mentális határképző hatásuk is fölerősödik.¹³⁶ Asszíriában ez a folyamat éppen abban a korban kezdődik el, amikor megjelennek a királyfeliratokban az első hadjáratleírások (I. Adad-nērārī, I. Šulmānu-ašarēdu, valamint I. Tukultī-Ninurta uralkodása alatt). Ebben az időben bontakozik ki az első asszír expanziós hullám, az első intenzív szembesülés idegen kultúrákkal. Ahhoz, hogy ezeket a hadjáratokat igazságosnak ítéljék meg – hiszen az agresszor szemszögéből nincs jogtalan *casus belli* –, az ellenséget a világrendet fenyegető erővel kell azonosítani. A káosz erőinek egyfajta negatív lenyomataként pedig megerősödik az önazonosság tudata is, amelyben az asszír király az ellenség antagonisztikus párjának szerepét veszi föl. A harc mentálisan ettől kezdve nem a területileg szomszédos népek ellen folyik, hanem egy kozmikus szintre emelkedve a káosz hatalmai ellen, amelyben az individuális ellenfelek csupán a mítoszokból jól ismert ősi gonosz manifesztációi. Nem véletlen, hogy I. Tukultī-Ninurta és az őt követő uralkodók királyfelirataiban jelennek meg először a mitológiai utalások.¹³⁷ Ezekben az intertextuális kapcsolatokban az asszír király az ősi háborús istenség, Ninurta epithetonjait,¹³⁸ fegyvereit,¹³⁹

¹³² Shafer 2007, 141–145. Háborús rituálékhoz lásd még: Melville 2016b. A hadjáratok rituális hátteréhez lásd még: Vér 2018b és 2018c.

¹³³ A kalam logogramát később ùg jelként olvasva a „nép” fogalmának kifejezésére is szolgált; a „mi” népünk, amelyik a „mi” földünkön él (Steiner 1987, 638–642). Az országot vagy a népet kiemelő elnevezésében rejlő etnocentrizmus későbbi korokban – differenciált írásos kultúrákat szegélyező népeknél – bőségesen adathozható. Átfogó megközelítést további példákkal lásd: Haller 2007, 16–17.

¹³⁴ Az ellenséget évszázadokkal letűnésük után is guti Zagrosz-hegyi törzsével azonosítják Mezopotámiában (Haas 1980, 42). Az amurruk – akik ugyan hamar asszimilálódtak a Folyamköz letelepedett kultúrájához – a „primitív” nomád életforma tipikus megtestesítőiként jelennek meg az irodalmi szövegekben (lásd például a már idézett Narām-Sîn kuthai legendáját: Westenholz 1997; 286–289; az amurru sztereotípiákról összefoglalóan: Edzard 1987–1990).

¹³⁵ A térkép vizuálisan is megjeleníti a centrum-periféria dichotómiáját. A tábla közepén Babilón, Aššur és még néhány jól ismert város helyezkedik el; ezzel szemben a periféria elnagyolt ábrázolásánál a káoszra emlékeztető mondatfoszlányok olvashatók: „ahol a nap nem világít”, „elpusztított városok”, „elpusztított istenek” – talán Marduk és Tiamat kozmikus harcára utalva. Horowitz 1988 (a szerző cikkével majdnem teljesen megegyező könyvbe ágyazott változatát lásd: 1998, 20–42); lásd továbbá: Röllig 1980–1983, 466–467.

¹³⁶ Assmann 1999, 132–137

¹³⁷ E jelenség középasszír kezdeteiről lásd: Pongratz-Leiten 2001, 224–230; Annus 2002, 94–101; a folyamat Sîn-ahhē-erība alatti kiteljesedéséről lásd: Weissert 1997.

¹³⁸ Jól nyomon követhető ez II. Aššur-nāšir-apli kalhúi annalesében. A bevezető két részre oszlik, az első egy Ninurtának szánt himnusz, a második a király dicsérete; az istenségnél használt epithetonok a második részben a királyra vonatkozóan ismétlődnek meg: *dannu* („erős”), *šīru* („főnök”), *sankallu/ašarēdu* („legelső”), *qarrādu* („hős”), *rubū* („fejedelem”), *ekdu* („vad”), *lā padū* („kegyetlen”), *mušamqitu* („bukást okozó”), *bēlu* („úr”). Táblázatba foglalva lásd: Annus 2002, 97–98.

¹³⁹ Ninurta harci hálója (*šuškallu*) I. Tukultī-apil-Ešarra annalesében a király saját megnevezéséül szolgál (*šuškallā māgir* „az engedetlennek háló” [azaz „az engedetleneket hálójával összefogó”], RIMA 2, A.0.87.1, iii33). Az

pusztításra vonatkozó frázisait¹⁴⁰ saját magára vonatkoztatja, míg Ninurta ellenségének, Anzûnak a tulajdonságai Asszíria ellenségeinél jelennek meg.¹⁴¹ Ez a középasszír korban kialakult kép folyamatosan erősödik, és az újasszír korban egyre gyakrabban hivatkoznak az ellenfélre, mint egy állatra, megfosztva ezzel őt az emberlét méltóságától (az ellenség „dehumanizálása”);¹⁴² majd pedig a szargonida kortól – tehát Asszíria utolsó 100 évében – a *gallû*-démonnal hozzák őket párhuzamba (az ellenség „démonizálása”), továbbá Tiamat (tehát az ősellenség) gyermekeiként utalnak rájuk.¹⁴³ A szargonida korban kiteljesedő ellenségkép ideológiailag nem hoz semmi újat a korábbi korokhoz képest, csak szavakba önti azt, amit már a középasszír kortól gondoltak a periféria népeiről: az ellenség a világrendet fenyegető kaotikus erő manifesztációja, tulajdonképpen egy démon.¹⁴⁴

A démonoktól, mint az ember életében bekövetkező rossz okozójától való félelem ősi jelenség.¹⁴⁵ Ezt a fóbiát, hogy kezelhetővé váljék, keretek közé kellett szorítani, rendszer immanensé kellett változtatni, amihez a mágia nyújtott megfelelő teoretikus és praktikus alátámasztást. Mivel sok esetben a betegség eredetét egy démon ártó hatásának tudták be, az ellenük való küzdelem megjelenik a mezopotámiai szöveganyagban is ráolvasások, mágikus szövegek formájában. Amint azonban fentebb láttuk, a démonok tevékenységi területe nem merült ki az egyes individuumok megtámadásában, hanem a periféria gonosz erőit is kapcsolatba hozták velük; feltételezhetjük tehát, hogy az ellenség ellen való mentális küzdelemhez éppúgy hozzátartozott a mágia, mint az orvosi praktikákhoz.

Az ellenség démonizálása, a háborús rituálék, szikladomborművek állítása, mind arra utalnak, Asszíria ellenfeleivel való küzdelem nem merül ki hadászati, stratégiai, logisztikai feladatokban. Az egész háborúnak van egy mentális dimenziója, amit a mágiával azonosíthatunk. Fölvetődik hát a kérdés, hogy vajon maguk a királyfeliratok betöltik-e funkcionálisan is a mágia szerepét? Vajon a szövegek – a tartalom túl – rendelkeznek-e olyan tipológiai tulajdonságokkal, amelyek alapján e korpuszt is a mentális harc részeként lehetne

---

Anzû elleni küzdelemben Ninurta megszemélyesített segítségei šár-ur₄ és šár-gaz Aššur-aḫ-iddina egyiptomi hadjáratban saját fegyvereinek megnevezései (Borger 1956, no. 28, Nin. E, ii13; RINAP 4, no. 8, ii13).

¹⁴⁰ I. Tukultī-Ninurtánál jelennek meg először Ninurta pusztításhasonlatai, mint például az *abūbu* („özönvíz”, RIMA 1, A.0.78.1, ii17; RIMA 1, A.0.78.24, 9), *ašamšatu* („homokvihár”, RIMA 1, A.0.78.1, ii19), melyek később az asszír királyfeliratok gyakori szófordulataivá válnak.

¹⁴¹ Mind Anzûra, mind Asszíria ellenségeire a leggyakrabban használt jelző a *lemnu*, *lemuttu* („gonosz”, II. Aššur-nāšir-aplinál például lásd: RIMA 2, A.0.101.1, i8).

¹⁴² A leggyakoribb hasonlat – már I. Tukultī-apil-Ešarra felirataiban – a menekülő madárra vonatkozik (*kīma iššūri*, RIMA 2, A.0.87.1, iii68–69), de találni egérrel (*kīma šutinni*) és denevérrel (*kīma arrabi*, RIMA 2, A.0.87.4, 11–12) való közös nevezőre hozást is.

¹⁴³ II. Šarrukīn annalesében II. Marduk-apla-iddina babilóni király (i.e. 722–710, i.e. 703–702) „a gonosz *gallû*-démon lenyomataként” (*ḫiriš gallê lemni*) jelenik meg (Fuchs 1994: Ann 327, V:9,13 || Thr 2’/3’). Fia, Šin-ahhē-erība még messzebb megy, amikor azt mondja, hogy Babilón lakói mind gonosz *gallû*-démonok (*māri Bābili gallê lemni*, Borger 1979, Chicago Prisma v 18; RINAP 3/1, no. 22, v 18). Sőt, Aššur-bān-apli királyfelirataiban is kiérdemelte néhány ellenség e dehumanizáló címét. A kimmer vezérről, Tudgammêrrel például így ír a király írnoke: „Tiamat teremtménye, a *gallû*-démon képmása” (*tabnit Tiāmat tamšil ga[lli]*) (Streck 1916, 280, 20; Borger 1996, 202; további példákat lásd: Vér 2020, 92).

¹⁴⁴ Az ellenség démonizálásához lásd: Haas 1980, 41–43; 1986, 112–115; valamint Artemov 2018, 35–40. A démonokat az asszír királyfeliraton kívüli kontextusban is sok esetben a perifériához kötötték. Többnek a neve a keleti hegyvidékhez köthető nyelvekből (elámi, szutú, lullubi) eredeztethető (Haas 1980, 39).

¹⁴⁵ Farber 1995, 1896.

értelmeznünk? Egy pillanatra tehát tekintsünk el attól, hogy mit írtak az asszír királyok, és vessük össze a feliratok formai jellegzetességeit a mágikus szövegek sajátosságaival.

Mágikus rituálék eljátszásának előfeltétele az elkülönítés. A rituálé cselekménye egyfajta térben és időben történő szegregáció. A pap – virtuálisan vagy fizikálisan – körülhatárolja a rituálé terét (például avval, hogy lisztkört rajzol).¹⁴⁶ A rituálé szövege mitológiai utalásokkal, vagy akár egy egész mítosz földidézésével elszakítja a cselekményt a jelen kortól és az ősi-eredeti időbe röpti vissza a résztvevőket.¹⁴⁷ A mágiának verbálisan is el kell különülnie a hétköznapi, profán világtól. A rituálé nyelvezete archaikus; sok esetben egy ősi, szentnek tartott nyelvet idéz; nemegyszer pedig halandzsanyelvet használ. A szövegek – szemben a profán kommunikációval – redundánsak, strukturáltak, párhuzamokba és szimmetriákba rendeződnek, előszeretettel alkalmaznak metaforákat, illetve olyan szóképeket, melyek szemantikailag hétköznapi ember számára nehezen, vagy egyáltalán nem érthetőek.¹⁴⁸

Az elkülönülés három eleme (tér, idő, nyelvezet) direkt párhuzamba hozható az asszír királyfeliratokkal. A feliratokat minden esetben olyan helyen készítik, amelyek elkülönülnek a hétköznapi terektől, vagy mert fizikailag,¹⁴⁹ vagy mert társadalmi meghatározottságukban¹⁵⁰ hozzáférhetetlenek. Amint már fentebb láttuk, az asszír királyfeliratok számtalan mitológiai utalást tartalmaznak (elsősorban az *Anzû mítoszra* és az *Enûma eliše*re kell gondolnunk), így generálva a szövegek időbeli elkülönülését – legalább is részben. A feliratok nyelvi sajátosságai éppúgy archaizálóak,¹⁵¹ redundánsak és strukturáltak (parallelizmusok, szimmetriák, metaforák stb.),¹⁵² mint a mágikus szövegek. További párhuzamok húzhatók a mágia és az asszír királyfeliratok között a rituáléhoz való kötődésében, föltételezhető ugyanis, hogy a balawati kapu frízein ábrázolt rituálék általánosan minden királyfelirat fölszentelésére vonatkoztathatók; illetve a már sokszor említett közös ellenségképben.¹⁵³ Számos felirat végén megjelenő áldás- és átokformula is egyértelműen jelzi, hogy a szöveg profán értelmezése modern megközelítés, és távol van a kor szemléletétől. Az áldás- és átokformula a felirat épségét misztikus módon kapcsolta össze a király nevének fönmaradásával. Egy tárgy és tulajdonosa közötti kapcsolat tartós fönállása a – metonimikus gondolkodáson alapuló – átviteli mágiának tipikus esete.

Az asszír királyfeliratok tehát azt a célt szolgálják, hogy az állítatójának a neve örökre fönmaradjon. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha ő győztes hadjáratokat vezet, és ezeket

¹⁴⁶ Lásd Reiner 1958, 11. *Šurpu* I, 3-4.

¹⁴⁷ Eliade 1987, 61–106; Assmann 1999, 49–56

¹⁴⁸ Veldhuis 1999; De Bois 1992.

¹⁴⁹ Ahogy korábban említettem, ebbe a kategóriába tartoztak a szikladomborművek (Colbow 2000), de ugyanígy hozzáférhetetlenek az épületek alapjába helyezett alapító királyfeliratok is (Oppenheim 1982, 50).

¹⁵⁰ Nehezen körülhatárolható, hogy kik láthatták a fővárosok (Aššur, Kār-Tukultī-Ninurta, Kalḫu, Dūr-Šarrukīn, Ninive) palotáinak királyfeliratait; feltételezhető, hogy az uralkodó osztály és az őket kiszolgáló személyzet (Russell 1991, 238–240). A közönségnek ezt a limitált csoportját is tovább kell szűkíteni, ha figyelembe vesszük a korabeli társadalom legnagyobb részének analfabétizmusát (1.3.2. fejezet). Russell 1991, 254–255.

¹⁵¹ Az újasszír birodalom korában a legtöbb ember már arámi nyelven beszélt, ennek ellenére a hivatalos nyelv egészen a birodalom bukásáig az asszír maradt. Az írkokok mindemellett egyiket sem tartották a királyfeliratokhoz méltónak, hanem inkább az akkád nyelv archaizáló babilóni dialektusát választották üzenetük megfogalmazására. Van De Mieroop 1999, 57.

¹⁵² Az asszír királyfeliratok magas szintű irodalmi minőségéről számos tanulmány született. Lásd: Grayson 1981; Renger 1986; 1990.

¹⁵³ Ehhez természetesen hozzá kell fűzni, hogy nem minden mágia-szöveg démonok ellen irányul, de még is a mezopotámiai korpusz egy jelentős részét ezek a ráolvasások teszik ki. Lásd Farber 1995 tipologizálását.

meg is örökíti. Így a feliratok egyben mágikus funkciót is betöltenek. A szövegek visszatekintve befagyasztják a múltat, dicsőséget és örök hírnevet biztosítva a királynak; előretekintve pedig meghatározzák a jövőt, hiszen mint mágikus szövegek, kihatással vannak a legyőzendő „démonra”, az ellenségre – ez a harmadik, és egyben utolsó előfeltevés.

1.4. Összefoglalás: Az asszír királyfeliratok hermeneutikája

Az asszír királyfeliratok fölfedezésük óta ideális terepet biztosítottak a kutatók számára, hogy rekonstruálják az ókori Kelet i.e. 2. és 1. évezredi politikatörténetét, illetve politikai földrajzát. Nagy segítséget nyújtott ebben az, hogy a szövegek nem merültek ki az arcnélküli ellenségábrázolásokban, mint ahogyan az korábbi akkád és sumer királyfeliratoknál megfigyelhető volt,¹⁵⁴ mert az események konkrétan megnevezett helyeken, konkrét ellenfelek ellen zajlottak. Így a kutatás a 19. század közepi régészeti ásatásoktól kezdődően – amikortól ezek a királyfeliratok felszínre kerültek – ezekre a konkrét elemekre fókuszált. Az az igény, hogy minél több történeti információt lehessen kisajtolni a szövegekben szereplő változó komponensekből (a megnevezett ellenfelekből és földrajzi helyekből), meggátolta a tudósokat abban, hogy fölfigyeljenek a szövegben jelen levő ismétlődő komponensekre. Pedig az ókori társadalmak – ahogy a legtöbb premodern társadalom – át voltak itatva a szemantikai jelek folyamatos repetíciójával. Ezt elsősorban az oralitáshoz való közelség tette szükségessé. Információk szóbeli társadalmakban csak az állandó ismétlés folyamán rögzülnek. Érdekes – már-már paradox – módon ez a szóbeli irodalomra oly jellegzetes repetitív jelleg megjelenik az adott társadalom írásos alkotásaiban is. Az oralitáshoz közel álló társadalmak írásos szövegeiket a szóbeli irodalomra jellemző módon szervezik. A jelenség legismertebb példáit az asszír királyfeliratokhoz térben és időben is közel álló bibliai ószövetségi könyvek nyújtják,¹⁵⁵ de számos egyéb ókori,¹⁵⁶ és más premodern társadalomban is találkozhatunk vele.¹⁵⁷

Ha abból indulok tehát ki, hogy az asszír királyfeliratok szerkesztési elvei között fontos szerepet játszott bizonyos kifejezések, frázisok, vagy akár képek körkörös ismétlése és azok strukturálása, akkor érdemes a jelenséget rendszeres vizsgálat alá vetni. Mi az, ami ismétlődik? Van-e a repetíciónak valamiféle rendszere? Milyen mintázatokat mutat a rendszer? Végül pedig milyen tanulságokat hordoz mindez az asszír társadalomra, politikai és vallási ideológiára vonatkozóan? Ezekre a kérdésekre próbálok választ adni az asszír történelem egyik jelentős szeletét – az I. Adad-nērārītól (i.e. 1306–1274) II. Šarrukīnig (i.e. 722–705) terjedő mintegy hat évszázadot – vizsgálva. A korszak nem mindegyik királya egyformán jól dokumentált, ezért a kutatás fókuszában II. Aššur-nāšir-apli (i.e. 884–859) áll, akitől – hála nagyarányú Kalhūi építkezéseinek – sok jó állapotú királyfelirattal rendelkezünk.

¹⁵⁴ Elsősorban az i.e. 3. évezred végi Akkád, a II. lagaši, a III. uri, illetve a 2. évezred eleji isini, larsai, valamint az I. babilóni (Hammurápiig) dinasztiák királyfeliratai tartoznak ebbe a kategóriába. Sallaberger 2002, 121–124; 2005.

¹⁵⁵ Árvai 2012.

¹⁵⁶ Lásd a Homéroszi eposzok esetén széleskörű kutatását. Minchin 1999.

¹⁵⁷ Gray 1971; Ong 2010.

2. A problémafelvetés

II. Aššur-nāšir-apli Annalesé alapján

II. Aššur-nāšir-apli (i.e. 884–859) Annalesének (A.0.101.1) jelentőségét nehéz túlhangsúlyozni. A 389 sorú szöveg – melyre Austen Henry Layard talált rá Nimrudban (az egykori Kalḫuban), a Ninurta templom falain és padlózatán¹⁵⁸ – messze kiemelkedik az asszír királyfeliratok korpuszából, lévén a leghosszabb ilyen jellegű akkád szöveg, amely ráadásul épségben és teljes egészében maradt fenn. A szöveg 17 év hadi eseményeit öleli föl (i.e. 883–866), miközben 231 földrajzi nevet használ. Ez a tény már korán fölhívta a kutatók figyelmét a szövegre, melyet II. Aššur-nāšir-apli hadügyeinek, illetve korának politikaföldrajzi viszonyainak elsődleges forrásaként kezeltek. A következőkben három szempont alapján vizsgálom meg II. Aššur-nāšir-apli Annalesét. A szöveg belső tartalma alapján kifejtem annak történelmi összefüggéseit (2.1.), a felirat elhelyezkedése alapján pedig annak térbeli-építészeti kontextusát (2.2.). Mindezek – habár nem konszenzuálisan, de – többé-kevésbé az elmúlt 40 év szakirodalmát tükrözik vissza. A harmadik szempontnak – az Annales belső szerkezetének, a szövegben jelen levő körkörös ismétlődéseknek, illetve ezek ideológiai kontextusának – azonban, tudomásom szerint nem szenteltek mindeztidáig különösebb figyelmet. Ezirányú kutatásaimat fogom összefoglalni a 3. fejezetben.

2.1. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének történelmi kontextusa

2.1.1. Az Annales kronológiája

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének soha korábban nem tapasztalt terjedelme valószínűsíthetőleg az asszír állam politikai lehetőségeinek változását tükrözi vissza. Ezzel mindenki egyet is ért. A kérdés – amiben már inkább megoszlanak a tudósok véleményei – sokkal inkább az, miben történt a változás, illetve hol figyelhető meg kontinuitás? Az Annales információi egyoldalúak, és kevés forrás van, amelyek a történelmi szituáció kiértékelésében kiegészíthetnék, vagy ellensúlyozhatnák azt (a balawatik kapuk bronzfrízei képezik a szerencsés kivételt, ahogyan azt a 2.1.2. fejezetben látni fogjuk). Meg kell próbálnunk a szöveg pontos ismeretében lehántani annak ideológiai héját, és úgy visszakövetkeztetni a II. Aššur-nāšir-apli korabeli történelmi viszonyokra.

Az Annales 13 időmeghatározással választja el az egyes hadjáratokat egymástól. Az első 6 és a 17. év hadjárata mellett a maradék 3 hadjáratnál ez csak a hónap és a nap pontos megadásában merül ki, tehát nem tudni, hogy a 6. és a 17. év között mikor került rájuk sor. A kutatók hallgatólagosan is abból indulnak ki, hogy ezek kronologikusan egymás után következtek,¹⁵⁹ így a szöveg hadjáratai a következőképpen vetíthetők az időszalagra:

¹⁵⁸ Layard 1853, 352.

¹⁵⁹ Lásd például René Labat összefoglalóját: Labat 1967, 25–28.

- **1a. (i43b-69a), i.e. 883:** II. Aššur-nāšir-apli 884-ben követi apját, II. Tukultī-Ninurtát a trónon, de a korabeli hagyomány szerint csak az első teljes évet, azaz 883-at számolták a trónralépés évének. Így az ifjú király 883. év első felében kezdi meg hadjáratainak sorát. Az elsőt az Északi-Zagrosz központi részébe vezette. A megnevezésre kerülő nehezen járható (*šadi maršūte*) hegyek (Tummu, Kurruru) korábban csak szórványosan voltak megemlítve az asszír királyfeliratokban,¹⁶⁰ ezért dicsekedhet a király azzal, hogy egyetlen elődje sem jár még ott.
- **1b. (i69b-99a), i.e. 883:** A Zagrosz jelenlét kitágításaként indult a 883. második felének hadjárata is, csak hogy a király hírt kap „egy senki fiának” (*mār lā maman*), Aḫī-iababának az uzurpációjáról a Hábúr-folyó menti Sūru városában. A szövegező azt is hangsúlyozza, hogy a puccs Bīt-Adīni támogatásával valósult meg. Így a király otthagyja az Északi-Zagrosz északnyugati részét (Nipur és Pašate, a mai Irak-Törökország határ keleti széle), és – ahogy a szöveg sugallja – erőltetett menetben végigvonul a Hábúr-folyó völgyén, majd beveszi Sūru városát. A város vezetősége meghunyászkodónak tűnik (i81): *mā ḫadât dūkū mā ḫadât baliṭ mā ḫadât ša libbika epuš* („ha kívánod, öl; ha kívánod, hagyj életben; ahogy szíved kívánja, azt tedd”). Aššur-nāšir-apli valóban kegyetlenül megbüntetni azokat, akik részt vettek az erőszakos hatalomváltásban, Aḫī-iababát, „a senkiházit” pedig Ninivében nyúzatja meg és teszi bőrét közszemlére.
- **2a. (i99b-101a), i.e. 882:** A 882. év az időmeghatározás után nem hadjárattal folytatódik (ez az egyetlen kivétel a szövegben), hanem az Eufrátesz középső hatalmától, Sūhutól érkező ajándékok bemutatásával. Feltételezhető, hogy az előző évvégi hadjárat a Hábúr völgyében, és az ez évi adó Ilī-ibnitől, Sūhu uralkodójától – akit a szöveg meglepő módon az asszír helytartókat jelölő szakterminussal (*šaknu*) illet – valamiféle összefüggésben állhat egymással. Ilī-ibni ezzel a gesztussal ismeri el az asszír fennhatóságot.
- **2b. (i101b-ii23a), i.e. 882:** A 882. év tényleges hadjárata észak-északnyugat fele irányul, a mai Tur Abdin és Diyarbakir-medence térségébe. II. Aššur-nāšir-apli első ízben kerül szembe a Nairinak nevezett urartui hatalommal. A győzelem koronájaként – a szöveg leírása szerint – a korábbi évszázadokban az éhség elől Šubruba (a Diyarbakir-medence és Délkeleti-Toros találkozási pontja) elmenekült asszírok betelepítését meséli el a király. A futó megjegyzés több nehezen megfejthető problémát is fölvet. Milyen éhségre hivatkozik a király?¹⁶¹ Illetve mit jelent az asszír magterületől oly távoli vidéken (mintegy 300-350 km) évszázadokig asszírnak lenni?¹⁶²
- **3a. (ii23b-33a), i.e. 881:** Az év első fele egy rövid, előkészítő hadjárat az Északi-Zagrosz délkeleti részébe, melynek célja a Babitu szorosba épített ellenséges védelmi fal áttörése (ez valahol a mai esz-Szulejmanijja város mögötti hegyekben keresendő,

¹⁶⁰ Levine 1976–1980, 606.

¹⁶¹ Az i.e. 1200 és 900 közötti klímaváltozás (hőmérséklet emelkedés, vízállás apadás, délen a szikesedés fölerősödése, Neumann – Parpola 1987) inséges gazdasági következményeit az asszír társadalomra lásd: Furlan 2018.

¹⁶² A kérdés az etnikai identitás kontinuitásának, illetve diszkontinuitásának kérdését veti föl, melyről – igaz más történelmi összefüggésben – Komoróczy Géza (1937–) professzor értekezik egy 1988-ban írt cikkében. Komoróczy 1995.

talán a mai Bazian-hágó).¹⁶³ A szöveg azt sugallja, hogy e győzelem tette lehetővé az év második felében indítandó hadjáratot, bár az nem egészen világos, miért kellett a nyári hónapokra visszavonulni. E hallgatás mögött akár valamilyen katonai kudarc óvatos elhallgatása is meghúzódhat.

- **3b. (ii33b-49a), i.e. 881:** Ősszel újabb, és ezúttal nagy kiterjedésű támadás indul az Északi-Zagrosz délkeleti része, akkori nevén Zamua ellen. A leírás sablonos, és megelégszik a meghódított, illetve elpusztított városok és területek egymás mellé állításával.
- **4. (ii49b-86a), i.e. 880:** II. Aššur-nāšir-apli harmadszorra is hadjáratot vezet az Észak-Zagrosz hegység délkeleti régiójába, Zamuába. Ez uralkodása alatt az utolsó katonai operációja ebben a térségben. A hódítások, pusztítások, kegyetlenkedések hosszú sorát Atlila városával zárja. A települést állítólag egy bizonyos Sibir babilóni király rombolta le,¹⁶⁴ II. Aššur-nāšir-apli azonban újjáépítette, sőt új nevet adományozott neki (Dūr-Aššur). Az újraalapítás részben civilizációs aktus,¹⁶⁵ praktikus szempontból pedig az asszír kontrol biztosítása a régióban (ii85): *ekallu ana šubat šarrūtia ina libbi addi* (királyi lakásul palotát alapítottam benne).
- **5. (ii86b-125a), i.e. 879:** A Zagroszba vezetett hadjáratok sorát egy a 2b.-ben már bejárt régió, a Tigris felső folyása (Tur Abdin, Diyarbakir-medence) váltja föl. Az előző év taktikájához hasonlóan, II. Aššur-nāšir-apli itt is kijelöl egy központot, Tušhan városát, ahol palotát emel. Itt fogadja a környező hódoló városok és népek adóját, illetve ezt a települést használja a hadsereg számára nélkülözhetetlen gabona raktározására. A város átnevezése azonban – mint ahogy Atlila/Dūr-Aššurnál láttuk – ebben az esetben elmarad.
- **Intermezzo 1 (ii125b-135):** Az Annales szövegének cselekményszála itt megtörik, és a szövegező – talán a második oszlop alján maradt helyet kihasználható – egy II. Aššur-nāšir-aplit tetteit dicsőítő, hadjáratait földrajzi eloszlásban felsoroló, az új főváros, Kalḫu építkezéseit bemutató intermezzot szúr az 5. és 6. év közötti hadjáratok közé. A szövegrészlet egyébként a Ninurta templom egyik bejáratánál található felirat (A.0.101.31.1-16) duplikátuma.
- **6. (iii1-26a), i.e. 878:** II. Aššur-nāšir-apli 878 tavaszán 2 hét leforgása alatt (június 7-21. között) átkel a Tigris partján fekvő Kalḫuból a Dzsaghdzsagh (asszír megnevezésében Ḫarmiš) partján fekvő Tabītuig. Majd innen a Hábúr völgyében délnek haladva eléri az Eufráteszt, hogy megostromolja Sūhu ország fővárosát, Sūrut (nem azonos a Hábúr parján fekvő, Bīt-Halupéhoz tartozó Sūruval [1b.]). Sūhu királya, Kudurru, akit a szöveg – ahogy elődjét, Ilī-ibnit is – az ország helytartójának nevez (*šakan māt Suḫi*),¹⁶⁶ Nabû-apla-iddina babilóni király segítségével bízik, de II. Aššur-

¹⁶³ Vér 2018, 32⁸².

¹⁶⁴ A Sibir királynévhez az egész babilóni történelemben egyedül Simbar-Šipak (i.e. 1025–1008) neve áll közel, aki az arámi invázió dacára sikeresen megalapította a rövid életű tengerföldi dinasztiát. Simbar-Šipak zamuai jelenléte – így a két név azonosítása – azonban mindezek ellenére kérdéses. Brinkman 1968, 153–154.

¹⁶⁵ Pongraz-Leisten 1997.

¹⁶⁶ Sajnos a két „helytartó” közötti kapcsolatról – hogy rokonságról, egyenesági leszármazásról, uzurpációról, vagy esetleg egyszerűen (az asszírok általi) leváltásról van szó – nem szól semmit a szöveg. Younger 2016, 288.

nāšir-apli visszaveri a felmentősereget, és két nap leforgása alatt beveszi a várost. Kudurru a folyón keresztül menekül (2.2. kép).¹⁶⁷

2.2. kép: Kudurru menekülése (?)

- **7. (iii26b-48a), nincs időmeghatározás:** A 878-as év sikerei ellenére a Eufrátesz középső régiójának országai (Lāqê, Hindānu, Sūhu) együttesen lázadnak fel az asszír befolyás ellen. Jogosan vetődhet föl a szkeptikus kérdés, milyen jellegű győzelmek voltak a korábban ebbe a térségbe vezetett hadjáratok? II. Aššur-nāšir-apli gyorsan reagál az eseményekre, és a sivatagon keresztül rövid idő alatt a Bīt-Halupe-i Sūru városánál terem. Itt csónakokra szállva, a Hábúron délnek, majd az Eufráteszen délkeleti irányba lefelé ereszkedve közeledik a lázadó területek felé (2.3. kép).¹⁶⁸ A király véres ütközetben veri le az egyesített ellenséges sereget. Azi-ili, Lāqê királya azonban a vereség ellenére is újra támad, elvágva az asszír sereg visszavonulási útját a Hábúr-Eufrátesz torkolat körül. II. Aššur-nāšir-apli visszafordul és menekülésre kényszeríti Azi-ilit, aki „a rettenetes Bisuru hegybe” (*šadû maršu šad Bisuru*) menekül (a mai Jebel Bishri). Mindezek után II. Aššur-nāšir-apli betör Bīt-Adīni területére, majd hazavonul.

¹⁶⁷ Kalhu, II. Aššur-nāšir-apli Északnyugati palotája, trónterem (B terem), 17. panel, felső regiszter. Julian E. Reade feltevése szerint a kép Kudurrut ábrázolja, amint a folyón úszva menekül az asszír hadsereg elől (Reade 1985, 212; vö.: Rizza 2007, 162–163). A viselet valóban arra enged következtetni, hogy a parton levő íjászok asszírok, míg a folyóban úszó három ember magasrangú ellenfelek, akik az asszírok elől menekülnek, de a képet máshogy is lehet értelmezni. Irene Winter szerint például a kép Karkemiš ostromát ábrázolja, mivel csak itt kel át az asszír sereg a megáradt Eufráteszen, és a kép alatti regiszterben elefántcsonttárgyakat láthatunk, ahogyan az Annales ide vonatkozó zsákmánylistájában is (Winter 1983, 22). Felirat híján azonban a helyszín és az esemény pontos és bizonyos beazonosítása nem lehetséges – ahogyan arra John M. Russell is józanul figyelmeztet (Russell 1999, 13).

¹⁶⁸ Kalhu, II. Aššur-nāšir-apli Északnyugati palotája, trónterem (B terem), 9. panel, felső regiszter. Folyóban csónak, benne harci szekér, rajta az asszír király, mely akár a Hábúron való leereszkedést is ábrázolhatja. E kép beazonosítása esetben (vö.: Reade 1985, 212) is érvényes John M. Russel figyelmeztetése (Russell 1999, 13).

2.3. kép

- **Intermezzo 2 (iii48b-50a):** Egy újabb rövid intermezzóban a király vadászatáról, illetve két új város alapításáról beszél (Kār-Aššur-nāšir-apli és Nēbarti-Aššur). Mindkettő szakrális aktus (a királyi vadászatot a reliefek készítői is gyakran választották témájukul), de az utóbbihoz praktikus szempontok is társultak. Sajnos sem a városok pontos helyét (a szöveg csak annyit árul el, hogy az Eufrátesz partján keresendők, iii50a), sem pedig az alapítás idejét nem tudjuk, de valószínűsíthetőleg valamikor az i.e. 878-at követő időszakban került rá sor. Funkcionálisan pedig ugyan azt a szerepet töltötték be, mint i.e. 880-ban újjáépített Dūr-Aššur, és i.e. 879-ben központtá alakított Tušhan – az asszír permanens jelenlét biztosítása az adott régióban.
- **8. (iii50b-56a), nincs időmeghatározás:** II. Aššur-nāšir-apli eddig csak érintőlegesen került kapcsolatba a Bīt-Adīni régióval, de már korán érezni lehetett, hogy a Hábúr-Eufrátesz régió ellenállása mögött e terület vezetőinek asszírrelenes konspirációi húzódnak meg. Az első konfliktust Bīt-Halupe ellen is egy Bīt-Adīniből származó „senkiházi” (*mār lā maman*) robbantotta ki (1b.). Elérkezett az idő, hogy az asszír király Bīt-Adīnit is megregulázza, így kerül sor egyik központjának, Kaprabunak a bevételeire. A város elhelyezkedése bizonytalan, de feltételezik, hogy a Balíh parján fekvő Urfa városával azonos.¹⁶⁹
- **9. (iii56a-92a), nincs időmeghatározás:** Ez az egyetlen hadjárata II. Aššur-nāšir-aplinak, amelyiket az Eufrátesztől nyugatra vezetett. Karkemiš – úgy tűnik – harc nélküli bevételeivel nagy mennyiségű adó áramlik az asszír táborba. Ez az esemény – tovább haladva nyugati irányba – Patinu országában újból megismétlődik. Az Orontész partjánál asszírokat telepít a király Aribua városába. Elérve a Földközi-tenger partját, az uralkodó rituálisan megmossa a fegyvereit.¹⁷⁰ Olyan teljesítmény ez, melyre I. Tukultī-apil-Ešarra óta (i.e. 1110) nem került sor. Ezt követően – immáron harmadik

¹⁶⁹ Labat 1967, 26.

¹⁷⁰ Galter 2020.

ízben – nagy mennyiségű adót fogad a föníciai városoktól. Valószínűsíthető, hogy erről a hadjáratáról tért vissza II. Aššur-nāšir-apli a leggazdagabb zsákmánnyal.

- **10. (iii92b-113a), i.e. 866:** Utolsó – ezúttal dátummal is ellátott – hadjárata harmadízben is a Tur Abdin és Diyarbakir-medence régió felé irányul, ezúttal azonban a Balíh folyó felől, nyugati irányból. A vállalkozás azonban minden anekdotától mentesen, a szokásos pusztítások és kegyetlenkedések felsorolásával kerül bemutatásra.

2.1.2. II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó éve a balawati palotakapu alapján

Wilfred G. Lambert (1926–2011), a neves angol assziriológus megfigyelte, hogy míg II. Aššur-nāšir-apli első 6 éve (i.e. 883–878) intenzív hadi vállalkozásokkal telt (évente egy, vagy akár kettő hadjáratról is van beszámoló, évente átlagosan másfél hadjárat), addig uralkodása középső szakaszában mintha egy lassítás volna megfigyelhető. I.e. 877-től 867-ig terjedő 10 éves időperiódusban 4 hadjáratot ismerünk (átlagosan minden két és fél évben vezetett egy hadjáratot a király). I.e. 866 utántól pedig – legalább is ami az Annalest, és a vele párhuzamos királyfeliratokat illeti – nincs információnk több hadjáratról, pedig egyes Kalhú szövegek bizonyítottan az ezt követő időszak után kerültek lejegyzésre.¹⁷¹ Mindebből úgy tűnik, hogy II. Aššur-nāšir-apli utolsó 8 éve békében és nyugalomban telt, mintha az első 6 év intenzív küzdelmei és a második 10 év sporadikus harcai biztos alapot biztosítottak volna egy *pax Assyrica* megteremtésére.¹⁷² Lambert mindebből arra következtet, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végére egy egyensúlyi állapot alakult ki, amelyben az első években megalapozott rendszer olajozott működésének vagyunk tanúi. Interpretációja szerint épp ezt az egyensúlyi állapotot rúgja majd föl a király fia, III. Šulmānu-ašarēdu, ami hosszútávon a birodalom hanyatlásához, illetve bukásához vezet.¹⁷³

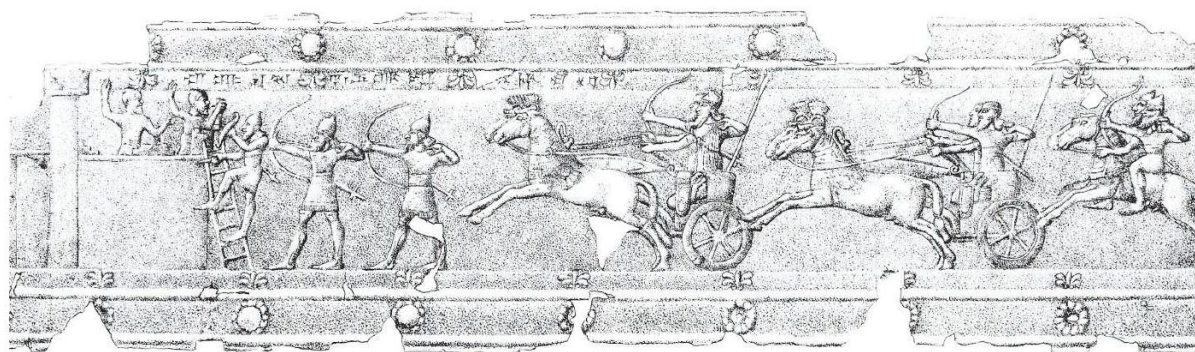
Lambert érvelése – csak a királyfeliratokra támaszkodva – meggyőzőnek tűnhet, de más szempontok bevonása óvatosságra int. Könnyen megeshet, hogy a király Annalesének görbe tükre – szándékkal, vagy anélkül – félrevezeti a megfigyelőt. Lambert cikkének megírása (1974) óta ugyanis fény derült arra, hogy i.e. 866 után is komoly hadi és gazdasági vállalkozások történtek II. Aššur-nāšir-apli uralkodása során. Ezekről azonban nem az Annalesből és párhuzamos királyfeliratokból, hanem elsősorban a balawati kapu bronzfrízeiből értesülünk (2.4–7. kép).¹⁷⁴

¹⁷¹ Például a Standard felirat (A.0.101.23) azon variánsai, melyekben a birodalom északi határa nem Nirib, hanem Urartu országával van meghatározva (ezeket nevezi Russell B-típusú Standard feliratoknak, Russel 1999, 32), II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végén keletkeztek. Ugyanez igaz a király Bankett sztéléjére (A.0.101.30). De Filippi 1977, 123–124.

¹⁷² A fogalmat először William Hallo használta, elsősorban az i.e. 700 és 630 közötti időszakra vonatkozólag (Hallo – Simpson 1971, 138). A koncepció kiterjedt körüljárását lásd: Fales 2008.

¹⁷³ Lamber 1974, 105–108, valamint 109.

¹⁷⁴ A bronzfrízek Marjorie Howard rekonstrukciói (Curtis – Tallis 2008, 156–189). 2.3. kép: Fig. 11-12; 2.4. kép: Fig. 21-22; 2.5. kép: Fig. 7-8; 2.5. kép: Fig. 29-30.

2.4. kép: Ullubu meghódítása

Imgur-Enlil (ma Balawat) Kalhutól, az új fővárostól mintegy 18 km-re észak-keletre, Ninivétől pedig 28 km-re dél-keletre volt található. Bár a település már II. Aššur-nāšir-apli előtt is lakott volt, a király – valószínűleg az új fővárosalapítás programjának a keretében – ezt a várost is kiépítette, palotával és egy templommal (Mamu templom) látta el. A kiválasztásban szerepet játszott a Kalhuhoz való közelség, illetve a mellette elhaladó fontos hadi út, mely az Eufrátesz partját (Ninivénél és Kalhunál) Arraphával (a modern Kirkukkal) közötté össze.¹⁷⁵ Így Imgur-Enlil a Zamua térségbe vezetett hadjáratok (3a., 3b., 4.) logisztikájának szerves részét képezhette. Kiépítésének ideje is – bár II. Aššur-nāšir-apli balawati felirataiban (A.O.101.50-51) erre vonatkozólag nem ad konkrét támpontot – talán ezekhez a katonai akciókhoz köthető (i.e. 881/880), bár a bronzfrízek későbbi időpontra utalnak. Militáris szempontból érthető a város templomának Mamu istennőjének való szentelése; talán itt kérte ki a király az istenek tanácsát az előtte álló hadjárat eredményességével kapcsolatban.¹⁷⁶

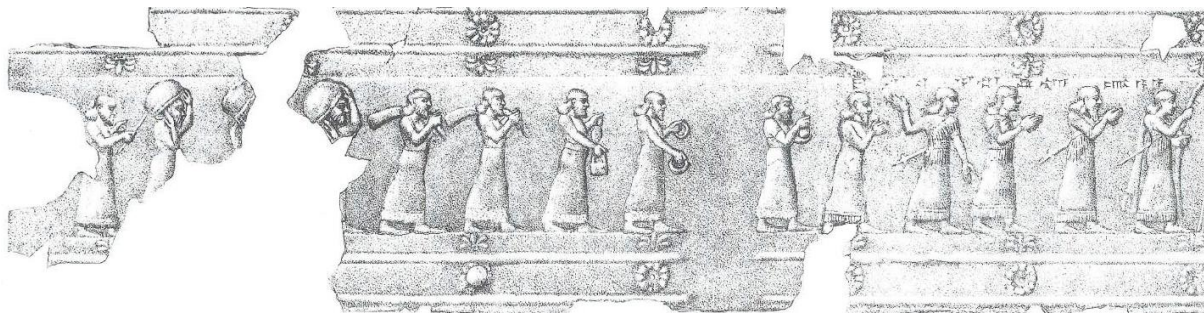

2.5. kép: Hatti kifosztása

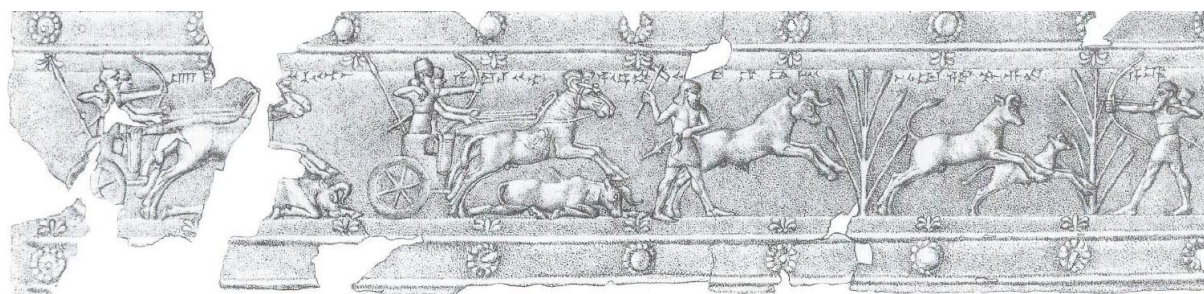
Imgur-Enlilben három hatalmas cédrusfából készült kaput, illetve azok maradványait tártak föl a régészek (ebből kettő II. Aššur-nāšir-aplié, egy pedig fiáé, III. Šulmānu-ašarēdué), melyek bronz pántjai fontos információkat őriztek meg számunkra. II. Aššur-nāšir-apli egyet a palotájába, egyet pedig a templom bejáratához állíttatott. A kapu pántjai művészi módon kidolgozott domborművek, melyek négy témát dolgoznak föl: csatát (2.4. kép), egy város/terület kifosztását (2.5. kép), adó fogadását (2.6. kép), vagy vadászatot (2.7. kép).

¹⁷⁵ Oates 1974, 173–174; Tucker 1994, 109–110; Parpola – Porter 2001, 28–29.

¹⁷⁶ Oates 1974, 175; Curtis – Tallis 2008, 9. Megjegyzendő, hogy Jeremy Black és Anthony Green feltételezése szerint balawati Mamu egy helyi – hangzásában a sumer álom-istennővel megegyező, de ahhoz funkcionálisan és kronologikusan nem kötődő – istenalak. Black – Green 1992, 128.

2.6. kép: Sarugu város adója

2.7. kép: Bikavadászat az Eufrátesz partján

Sajnos a templomkapu bronzfrízei kevésbé maradtak fenn, a feliratok a legtöbbnél teljesen olvashatatlanok, a palota kapuján kép és szöveg jól összetársítható. A csatához a *tidūku* főnév, vagy a *kašādu* ige kapcsolódik; fosztogatásnál a *šullūtu* főnévi igenév jelenik meg; az adót hagyományosan a *madattu* terminussal jelölik; végül pedig a vadászat a *dāku* verbummal kerül kifejezésre. Az frízeken megjelenő földrajzi helyek, illetve a tevékenységek alapján a következő módon lehet II. Aššur-nāšir-apli két balawati kapuját rekonstruálni (2.1. táblázat):¹⁷⁷

A palotakapu			
L1	Sarugu	Hatti	R1
L2	Bīt-Adīni (Marinā)	Bīt-Adīni	R2
L3	Hatti	Bīt-Iahiri	R3
L4	Eufrátesz	Eufrátesz	R4
L5	Balīh	Balīh	R5
L6	Hatti	[x]-ga-[x]?	R6
L7	Bīt-Adīni	Suhu	R7
L8	Hatti	Hatti	R8

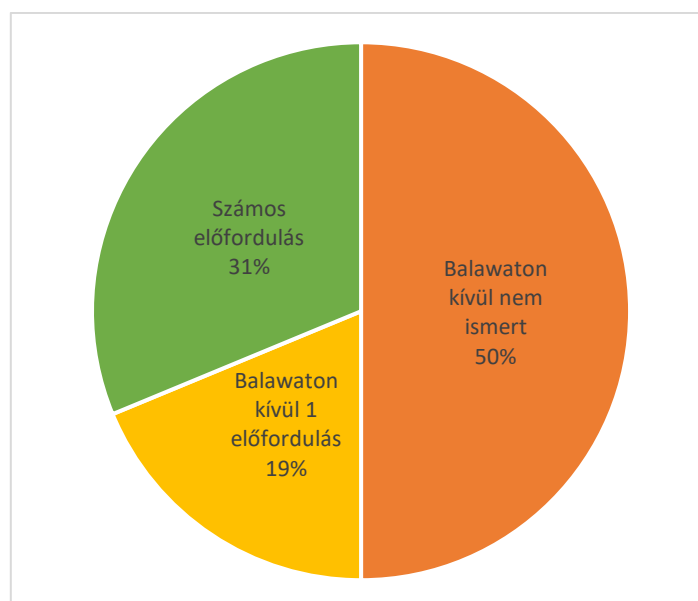
A Mamu templomkapu			
L1	Hatti (Karkemiš)	Suhu	R1
L2	Urina hegy	Bīt-Adīni (Marinā)	R2
L3	?	Suhu	R3
L4	Fönícia?	Fönícia?	R4
L5	Fönícia?	Azamu	R5
L6	Suhu	?	R6
L7	?	Bīt-Adīni	R7
L8	Libanon?	?	R8

2.1. táblázat

(zöld = adó [*madattu*]; sárga = csata [*tidūku*, *kašādu*]; piros = vadászat [*dāku*]; kék = fosztogatás [*šullūtu*])

A Mamu templom bronzfrízeinek fele – ahogy fentebb már említettem – annyira sérült, hogy beazonosítása meglehetősen kérdéses. A palotakapu díszítései azonban jól megmaradtak. Itt 25 tulajdonnév áll rendelkezésünkre (város, terület, uralkodó), ami elvileg elegendő kell legyen, hogy összekapcsoljuk az egyes frízeket az Annales hadjárataival. Meglepő módon azonban a nevek 50%-a teljesen ismeretlen Balawaton kívül (2.2. táblázat, 2.3. ábra).

¹⁷⁷ Curtis – Tallis 2008, 72.

2.3. ábra

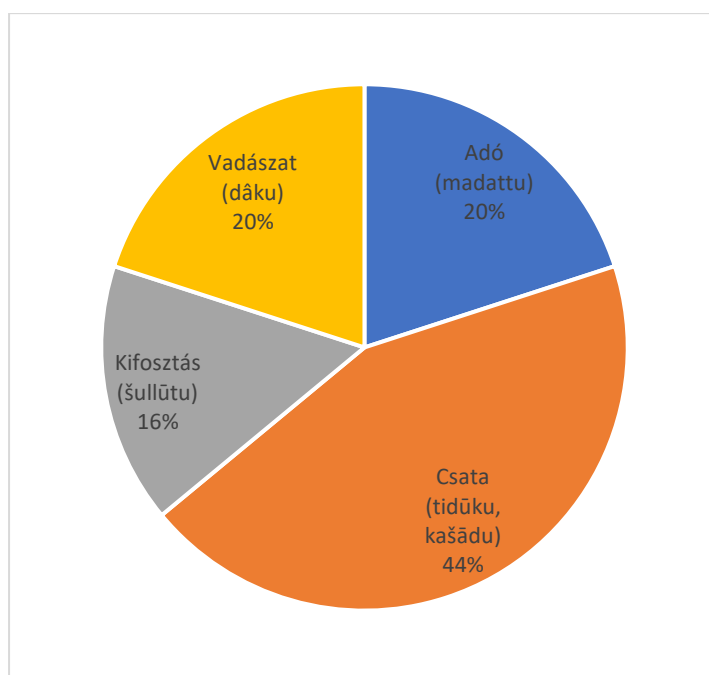
További 19% mindössze 1-szer szerepel II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, de ott is a balawatitól eltérő kontextusban. Míg Imgur-Enlil palotakapujának R3 bronzfrízén a Bīt-Iahiri területén elhelyezkedő Magarisu városa egy csata helyszínékként szerepel, addig az Annalesben Bīt-Iahiriből Aḫī-rāmu adót visz a királynak (ii22), Magarisu pedig II. Aššur-nāšir-apli egyik itineráriumának állomása csupán (iii3). Ugyan ez a probléma Sa(n)gara személyével (L3), aki a balawati kapun csatában legyőzendő, országában kifosztandó ellenségként szerepel, az Annalesben adóval hódol a királynak (iii65). Mindössze 31%-a az összes tulajdonnévnek, melyek számos esetben említésre kerülnek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, itt azonban pont a gyakoriság gátolja a pontos beazonosítást. A király számos esetben szedett adót Sūhutól. Vajon a kapu R7-es frízénél melyikre kellene gondolni? II. Aššur-nāšir-apli gyakran konfliktusba keveredett Bīt-Adīnival, L7 vagy R2 alapján azonban nem világos, hogy melyek ezek.

Név	Kategória	Fríz	Előfordulás iiAna.-nál, Balawaton kívül	Viszony a balawati kapun
[x]-ga-[x]	város	R6	∅	adó
Balíhi	folyó	L5, R5	számos	vadászat
Bit-Adīni	ország	L2, L7, R2	számos	csata
Bit-Jahiri	ország	R3	101.1, ii22	csata
Ellipi	város	R1	∅	kifosztás
Hatti	ország	L3, L6, L8, R1, R8	számos	csata, kifosztás, adó
Ialligu	város	L7	∅	csata
Magarisu?	város	R3	101.1, iii3	csata
Marinâ	város	L2	∅	csata
Mariru	város	R8	∅	adó
Paratte	folyó	L4, R4	számos	vadászat
Rugulutu	város	R2	∅	csata
Sa(n)gara	személy	L3, L6	101.1, iii65	csata, kifosztás
Saruga	város	L1	∅	adó
Suhi	ország	R7	számos	adó

Ulluba	város	L3	Ø	csata
--------	-------	----	---	-------

2.2. táblázat

Mindebből az következik, hogy Balawat bronzfrízei valószínűleg nem az Annalesben elbeszélte hadjáratokat idézik föl. A királyfelirat véget ér az i.e. 866-os hadjáratával, és a többi Kallhüi szöveg sem említi katonai aktivitást ez után az év után, de Imgur-Enlil elárulja nekünk, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának utolsó 6 éve is ugyanúgy folytatódott, mint a korábbi évek. Sőt könnyen meglehet, hogy a i.e. 877-től 867-ig terjedő periódus, melyben az Annales csak 4 hadjáratot említi, éppen olyan aktívan telt, mint a király uralkodásának első 6 éve. Ezek alapján kimondhatjuk, hogy II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt folyamatosak voltak a katonai operációk.¹⁷⁸ Ezek nem mindig véres csatákat jelentettek, hiszen a palotakapu bronzfrízeinek is csak a 44%-a jeleníti meg ezt a témát (2.4. ábra). Az asszír sereg kivonulhatott pusztán azért is, hogy beszedje egy adott területről az adót (a palotakapu frízeinek 20%-ában), vagy kifosszon egy védtelen várost (16%).

2.4. ábra

Nehezebben megválaszolható kérdés, hogy ezek az akciók miért nem jelennek meg az Annalesben? Vagy, ha Annales nem sokkal i.e. 866 után keletkezett, akkor miért hallgatnak azok a kallhüi szövegek, melyek bizonyítottan II. Aššur-nāšir-apli uralkodásának végén születtek? Elképzelhető, hogy a főváros királyfeliratai éppen azt az érzést akarták kelteni, melyre Lambert tapintott rá? A király elvégezte munkáját, és uralkodása végére megteremtette a *pax Assyricát*. II. Aššur-nāšir-apli azonban soha nem kívánt egy pacifista uralkodó képében tetszelegni. Meglehet, hogy az ok jóval prózaibb. Nem minden hadjáratot vezetett a király személyesen, így a balawati feliratokban az öregedő király – bár hivatalosan E/1 személyben – a hadvezérei által irányított akcióit tüntette fel.¹⁷⁹ Az is elképzelhető, hogy más írnokcsoport

¹⁷⁸ Yamada 2000, 73-76; Liverani 2004, 217.

¹⁷⁹ Csak a későbbi uralkodók – Aššur-aḫ-iddina, Aššur-bān-apli – vállalják fel nyíltan a hadjáratról való távolmaradásukat, melyek azonban a triumphussal náluk is a királyhoz kötődnek. Vér 2018b, 25.

állította össze a balawati feliratokat, alternatív forrásokat használva. Egy Imgur-Enlil-i írnot, nem kötöttek a Kalhú-i konvenciók, ahol a király hadjáratainak úgy mond „kanonizált” formája alakul ki a i.e. 860-as évek közepére. Akárhogy álljon is a dolog, annyi tanulság bizonyosan levonható a balawati bronzfrízek elemzéséből, hogy az asszír hadigépezet II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt folyamatosan aktív volt.

2.1.3. Az Annales geográfiája

Balawatban tett kitérőnk után térjünk vissza Kalhúba, és folytassuk II. Aššur-nāšir-apli Annalesének elemzését. Ahhoz, hogy megtudjuk, melyik városban vagy területen milyen tevékenységet folytatott II. Aššur-nāšir-apli, a geográfiai neveket – az Imgru-Enlil palotakapujának vizsgálatához hasonlóan – hozzá kell rendelni az arra vonatkozó ígéhez. Az ígék funkcionálisan különösen fontos szerepet játszanak az asszír királyfeliratokban, ahogyan azt később részletesen ki is fogom fejteni, jelenleg azonban csak a földrajzi vonatkozásában veszem figyelembe, például így (i46-47):

āl Libbê āl dannūtišunu āl Surra āl Abuqu āl Arura āl Arubê ša ina birit šad Urinu šad Arunu šad Edinu šade dannūte šaknū akšud

Libbê városát, annak erődjét, Surra városát, Abuqu városát, Arura városát, Arubê városát – mely Urinu, Arunu (és) Edinu erős hegyeiben fekszik – meghódítottam.

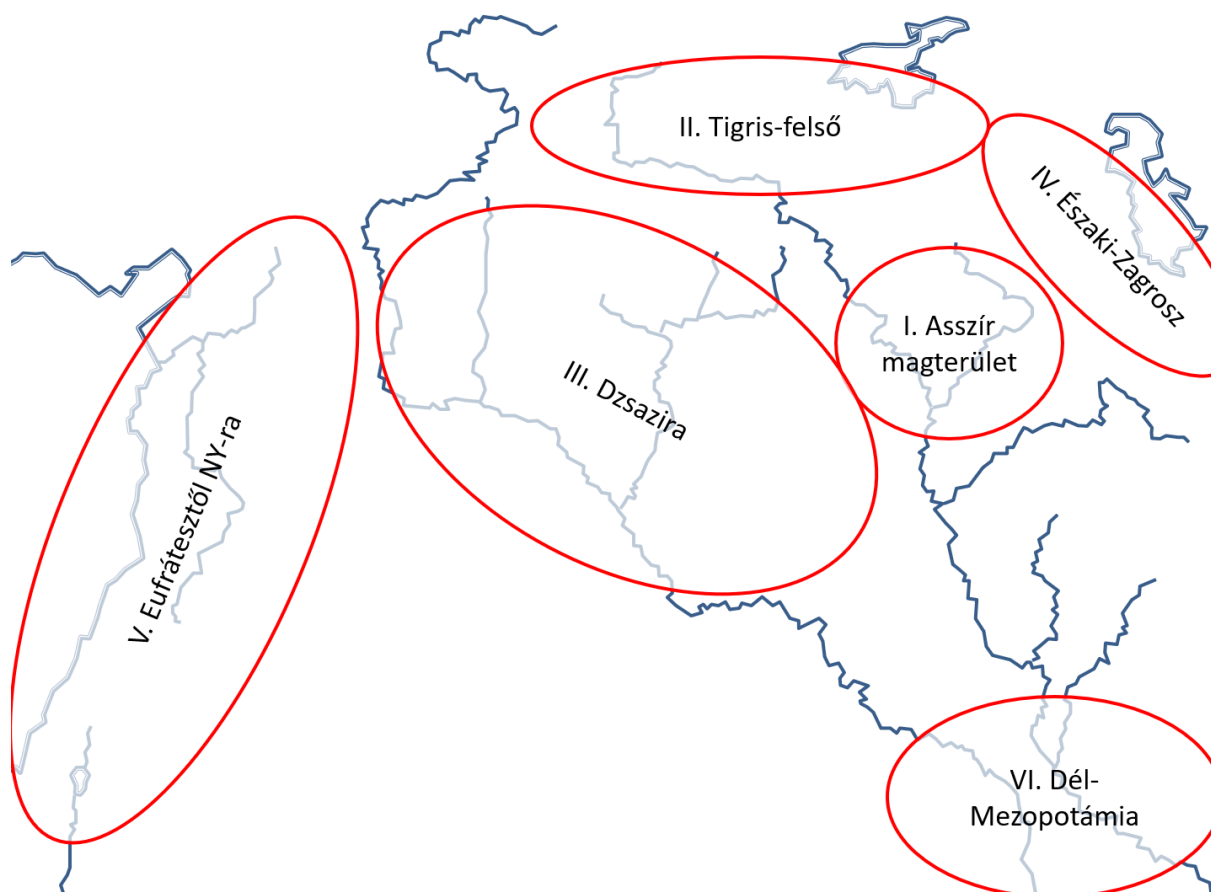
A mondatban nyolc földrajzi megnevezés és két ige (*šakānu*, *kašādu*) szerepel. A *šakānu* többes számú statív alakjához – mely a települések térbeli elhelyezkedésének jelölésére hivatott – tartozik a három hegy (Urinu, Arunu és Edinu), míg a *kašādu* egyes szám első személy praeteritumi alakjához az öt Észak-Zagrosz központi részén elhelyezkedő várost (Libbê, Surra, Abuqu, Arura, Arubê) lehet társítani. A földrajzi nevekhez kapcsolt ígék véges számúak, és kategóriákba sorolhatók, ahogyan azt majd a 3.1.1. fejezetben részletesen látni fogjuk (lásd 3.2. táblázat):

- Vannak asszír seregmozgást kifejező ígék (*alāku*, *qerēbu*, *erēbu* stb.), ehhez társulnak – ahogy a fenti példából is láttuk – a földrajzi helyet meghatározó ígék (*šakānu*, *šalū* stb.);
- találkozunk lázadást (*nabalkutu*, *tebū* stb.), ellenséges csapatmozgást (*erēbu*, *ebēru*, *šabātu*), esetleg menekülést (*elū*, *šabātu*), vagy behódolást (*šabātu*) kifejező ígékkel;
- gyakoriak a hódítást (*lamū*, *kašādu*, *kanāšu* Š, *bēlu*, *šabātu* stb.) és az ajándékok fogadását (*maḥaru*) jelölő ígék;
- az ellenséges terület integrálására (*tāru*, *nadū*), a lakosság deportálására (*nasāhu*, *wabālu*, *šabātu*) vonatkozó ígék ritkábban fordulnak elő;
- olvasunk egy adott országra kiterjesztett terrort kifejező ígéről (*saḥāpu*); találkozunk szakrális tevékenységet jelző ígével (*izuzzu*);

- egész ritkán pedig építkezésekhez kapcsolódó igék is társulhatnak földrajzi nevekhez (*nadû*).¹⁸⁰

II. Aššur-nāšir-apli Annalesében szereplő földrajzi neveket alapvetően hat nagyobb geográfiai régióba lehet besorolni (2.5. ábra).

2.5. ábra

Ezek a következők:

- I. **Asszír magterület:** Ez az Aššur, Arbail, Ninive városok által közrefogott háromszög, és a közvetlenül azt körbefogó területet jelenti.¹⁸¹

¹⁸⁰ Az igék és a földrajzi nevek társítása a legtöbb esetben – ahogy a fenti példánál is láttuk – egyértelmű, a verbum közvetlenül a tulajdonnevek után következik. Némely esetben azonban több ige is kapcsolódik egy megnevezéshez, ilyen például Kaprabu városa a 8. hadjáratban (iii51–53):

nār Idiglat etebir ana Bīt-Adīni allik ana āl Kaprabi āl dannūtišunu aqṭirib ... ina qibit Aššur bēl rabī bēlīja u urigallu ālik pānija asibi ina pišše nāpili sābīte āl akšud

Átkeltem az Tigrisen, Bīt-Adīniba mentem, Kaprabu megerősített városához közeledtem. ... Aššur, a nagy úr, az uram és az előttem (fölvonuló) istenszimbólumok parancsára megostromoltam, alagutakkal, ostromgépekkel és tornyokkal meghódítottam.

Ebben az esetben Kaprabu városához a mozgást kifejező *qerēbu* ige áll közvetlenül a legközelebb, de – megítélésem szerint – a hódítást kifejező *kašādu* hozzárrendelése még is logikusabbnak tűnik, még akkor is, ha az már egy külön mondatban szerepel. Itt ugyanis nem itinerariummal van dolgunk, ahol valóban a mozgás igéi a fontosabbak, hanem egy hódításról.

¹⁸¹ Radner 2011; 2014, 102.

- II. **Tigris-felső:** Ez a Tigris felső folyását, a mai Tur Abdin és Diyarbakir-medencét és a Karaca-hegyet foglalja magában. Az asszír forrásokban Kašijeri hegységként (Tur Abdin), illetve nagy általánosságban Nairi országgként kerül megnevezésre.¹⁸²
- III. **Dzsazira:** E mai földrajzi megnevezés alatt három folyót, azok találkozását, illetve a közöttük elterülő félsivatagos területet értjük, mégpedig az Eufrátesz középső szakaszát, a Hábúr-folyót (illetve az északon abba beleömlő Dzsaghdsagh-ot), valamint a Balih folyót. A térség központi jelentőséggel bírt mind a közép-, mind a korai újasszír nyugati expanzió történetében.¹⁸³
- IV. **Északi-Zagrosz:** A hatalmas Zagrosz-hegységet – mely mintegy 1500 km-en keresztül húzódik északnyugati irányból délnyugatnak (Törökországból, Irakot érintve Iránba), egészen a Perzsa-öböl déli partjáig – földrajzilag három nagy egységre szokás tagolni, Északi-, vagy Északnyugati-Zagrosz (nevezik Kurdisztán-Zagrosznak is), Középső-Zagrosz és Déli-Zagrosz. Az i.e. 9. század asszír forrásai egyelőre csak az Északi-Zagrosszal foglalkoznak, mely közvetlenül az Asszír magterülettől keletre és északkeletre helyezkedik el. II. Aššur-nāšir-apli Tammu és Zamua országait említi, de adófizető státusban megjelenik Gilzānu és Hubuškia is.¹⁸⁴
- V. **Tigristől nyugatra:** Ez a földrajzi egység csak a 9. hadjáratban kerül említésre. Magába foglalja az Eufrátesz és az Orontész közötti szakaszt, a Libanoni-hegységet és a Fölközi-tenger keleti tengerparti föníciai sávját, Levantét. Későbbi asszír uralkodók alatt ez a terület tovább tagolódik, II. Aššur-nāšir-apli azonban egy nagy egységként kezeli még.¹⁸⁵
- VI. **Dél-Mezopotámia:** Babilóniába nem vezetett ugyan hadjáratot II. Aššur-nāšir-apli, de bizonyos összefüggésekben mégis említésre kerül a Bagdad vonalától délre eső vidék is. A területet Karduniaš vagy Kaldea néven emlegeti az Annales.¹⁸⁶

A földrajzi nevek és a kategorizált igék társításával kirajzolódik, bizonyos területeken a király mely tevékenységei kerültek előtérbe (2.6. ábra, vö. 2.3. táblázat).

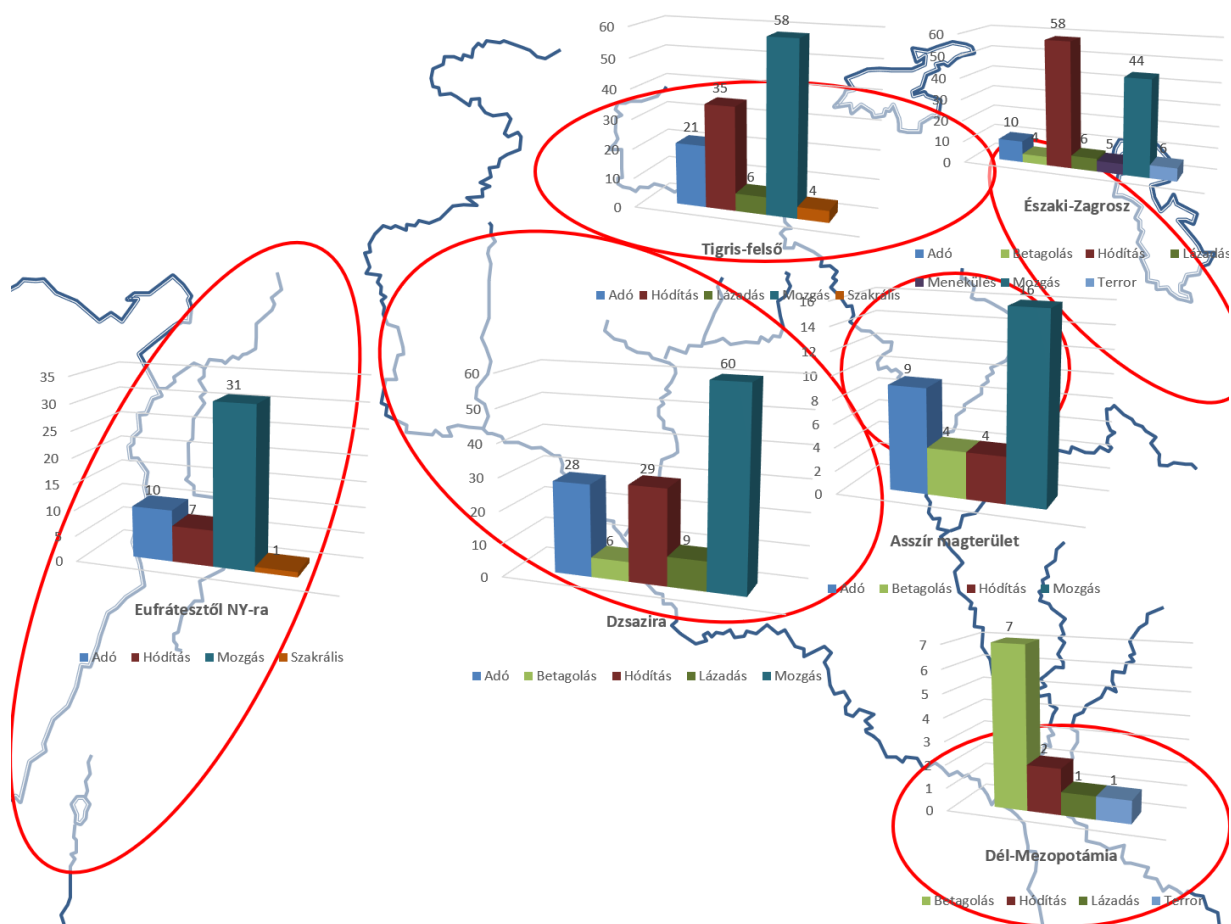
¹⁸² Ezt a térséget nevezi Bradley J. Parker „Tigris határvidéknek” (*Tigris borderland*). Parker 2001, 165–167. Radner 2006a.

¹⁸³ Fales 2002.

¹⁸⁴ VÉR 2018, 32–42.

¹⁸⁵ Van De Mieroop 2004, 218–228.

¹⁸⁶ Brinkman 1968, 166–168.

2.4. ábra

A Dél-Mezopotámiai régiót nem számítva mindegyik területen a mozgás igéi dominálnak (átlag: 41,8). A második helyért a hódítás (22,5) és az adó igéi (15,6) vetekednek. A többi kategória igéi messze elmaradnak ezektől. Első olvasatra tehát szembevetendő, hogy a mozgás, mint *kapcsolatteremtés*; az ellenséges terület meghódítása, mint *integrálás*; illetve az ajándékok fogadása – legyen szó betagolt, vagy akciórádiuszon kívül eső területről –, mint *a felsőbbrendűség szimbolikus aktusa*, a legfontosabb tevékenységek II. Aššur-nāšir-apli számára, bármerre is vezesse hadjáratát. Ezen túl bizonyos területekre speciális kategóriák jellemzők. A Felső-Tigris vidékén négy esetben is megjelenik a szakrális tevékenység (*šalmu* állítása), és megjelenik ez a Földközi-tenger partján is (a király fegyverének a megmosása). A lázadás témája érthető módon nem jelenik meg az asszír magterületen,¹⁸⁷ de a Dzsazira (9), a Felső-Tigris (6), illetve az Északi-Zagrosz (6) térségekben – a király katonai operációinak három legfontosabb területén – fontos szerepet kap a narrációban. Érdekes, hogy a betagolás kategóriája a Dél-Mezopotámiai régióban a legmagasabb, holott ide II. Aššur-nāšir-apli

¹⁸⁷ A 2b. hadjárat legelején megjelenik egy nehezen értelmezhető mondat (i101-103):

tēmu utteruni mā amīl māt Aššurajā Ḫulajā bēl ālišunu ša Šulmānu-ašarīdu šar māt Aššur rabū ālik pānija ina āl Ḫalziluhā ušašbitūšunu itabalkutu

„Hír kaptam arról, hogy asszír emberek és Hulajā, a város ura – akiket Šulmānu-ašarēdu, Asszír királya, előttem uralkodó fejedelem Halziluhába telepített – fölláztak.

Halziluha lokalizálása problémás, ebből adódóan nem világos, hol lázadtak föl az asszírok, de a korábbi telepítésre való hivatkozás – valószínűleg II. Šulmānu-ašarēduról (i.e. 1031–1019) van szó – arra utal, hogy a várost a Tigris-felső régióban kell keresnünk (Liverani 1992, 37; Vér 2018, 101), nem tartozik tehát az Asszír magterülethez.

egyetlen hadjárata sem vezetett. Ez az adat azonban torzít, mert az ide vonatkozó igék mindegyike az *Annales Intermezzo 1* szakaszában fordul elő, nem tényleges hadjáratleírásnál, hanem a király hódításainak összefoglalásánál.

Régió	I.	II.	III.	IV.	V.	VI.	Átlag
	Asszír-magterület	Tigris-felső	Dzsazira	Északi-Zagrosz	Eufrátesztől NY-ra	Dél-Mezopotámia	
Adó	9	21	28	10	10		15,6
Behódolás	1	3	1	1			1,5
Betagolás	4	3	6	4		7	4,8
Deportálás	2		2				2,0
Ellenséges mozgás		3	3				3,0
Építkezés	2						2,0
Földrajzi helymeghatározás			6	1			3,5
Hódítás	4	35	29	58	7	2	22,5
Lázadás	1	6	9	6		1	4,6
Menekülés		1	3	5			3,0
Mozgás	16	58	60	44	31		41,8
Szokrális		4	1	2	1		2,0
Terror			1	6		1	2,7
Összesen	39	134	149	137	49	11	

2.3. táblázat

A térbeli kategorizálás mellett beszédes a II. Aššur-nāšir-apli hadjáratainak a 2.3. táblázat témáinak időrendi lebontása is. Itt a vizsgálat tárgya, hogy a fent meghatározott témák hogyan oszlanak meg az egyes hadjáratokra átvétítve (2.4. táblázat).¹⁸⁸

Hadjárat	1a.	1b.	2a.	2b.	3a.	3b.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Adó	7	7	4	13		1	2	8	8	2	2	17	8
Behódolás		1		2			2						1
Betagolás				5			2	2		5			
Deportálás										2	1		1
Ellenséges mozgás				3						3			
Építkezés													
Földrajzi helymeghatározás	1								6				
Hódítás	23	5		7	4	10	22	12	5	19	1	7	10
Lázadás		3		8	3		3	1	1	6			
Menekülés							5	1	1	2			
Mozgás	6	12		12	3	11	25	28	30	14	3	43	22
Szokrális	2			3				1	1			1	
Terror	2						4		1		1		

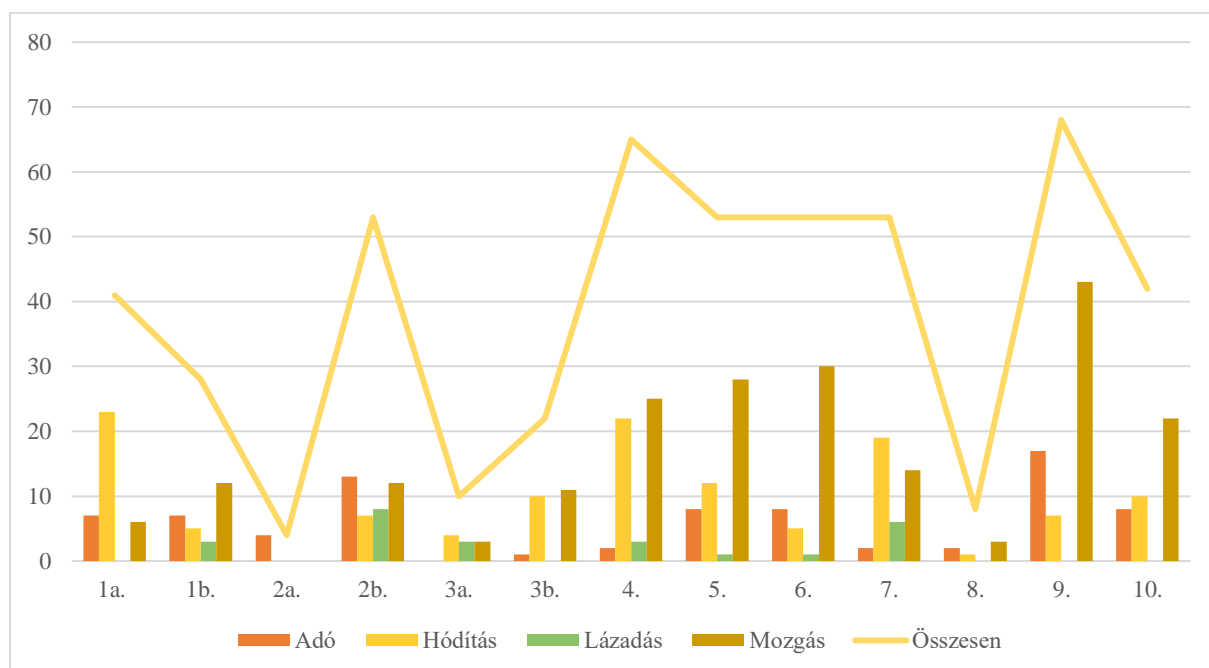
¹⁸⁸ A 2.4. táblázat adatai – azáltal, hogy kiesnek a (hadjáratnak nem minősülő) két Intermezzo igéi – a 2.3. táblázathoz képest némileg eltérő eredményeket hoznak.

Összesen	41	28	4	53	10	22	65	53	53	53	8	68	42
----------	----	----	---	----	----	----	----	----	----	----	---	----	----

2.4. táblázat

(sötétkék = Északi-Zagrosz középső része; világoskék = Északi-Zagrosz délkeleti része;
sötétrózsaszín = Hábúr-régió; világosrózsaszín = Balih régió; sárga = Tigris-felső;
fehér = Eufrátesztől nyugatra)

Az adatokból érdemes ismét kiszűrni azt a három kategóriát, amelyek már a térbeli megközelítésben a legfontosabbaknak bizonyultak: a mozgást, a hódítást és az adót; illetve vegyük még hozzá a – számszerűleg nem olyan fontos, de ebben az összefüggésben mégis érdekes – lázadás témáját (2.7. ábra: oszlop diagram). Ehhez, ha hozzáadjuk a földrajzi nevekhez kapcsolódó összes ige számát (2.4. táblázat utolsó sora), kirajzolódik az egyes hadjáratok hangsúlya is (2.7. ábra: vonal diagram). A 2a. nem is tényleges hadjárat, csak Sūhu adójának fogadásáról szól, így a rövid szakaszban csak erre vonatkozó 4 darab igével találkozunk. A 3a. az i.e. 881-es év első felének hadjárata, melynek egyedüli célja vagy eredménye (a megfogalmazás nézőpont kérdése) a Babitu-szorosnál épített ellenséges fal áttörése (10 ige). A 8. hadjárat pedig egyetlen kulcsfontosságú város, Kaprabu bevételéről szól (8 ige). A többinél az Annales szövegezője 22, vagy a fölötti verbummal dolgozik. A további elemzésnél ezeket érdemes szemmel tartani, mert a magas számú igéket alkalmazó hadjáratok rajzolják ki leginkább a rendszer működésének struktúráját.

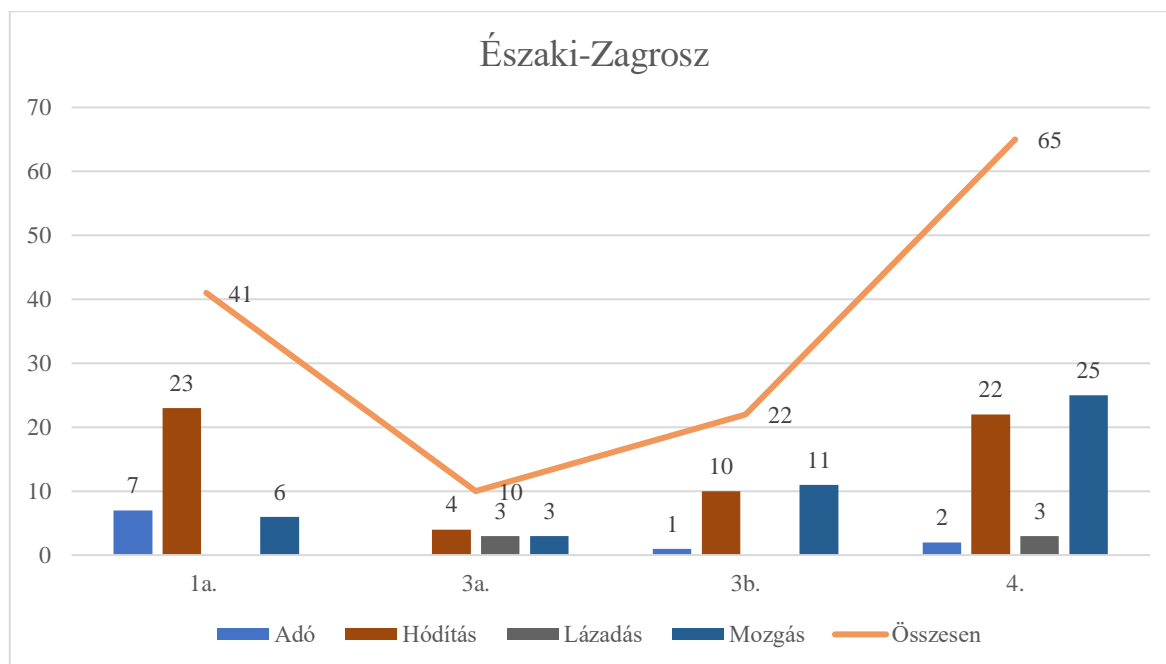

2.7. ábra

A diagram értelmezése szempontjából fontos továbbá figyelembe venni, hogy II. Aššur-nāšir-apli hadjáratainak orientációi ismétlődéseken alapulnak.¹⁸⁹ Ez három fő földrajzi területet érint, az Északi-Zagrosz vidékét, a Dzsazira és a Felső-Tigris régiókat.

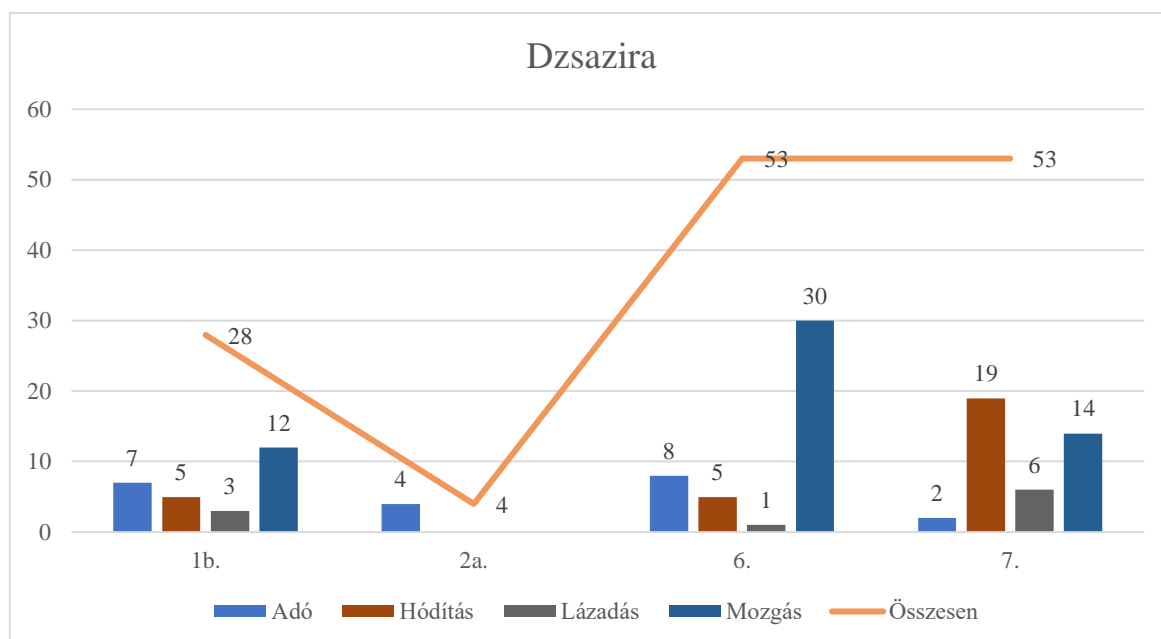
¹⁸⁹ Van De Mieroop másképp látja II. Aššur-nāšir-apli hadjáratait, amikor azt írja: „His [Assurnasirpal's] troops never covered the same area twice unless a rebellion forced them to do so” (Van De Mieroop 2004, 240). A belga származású tudós ezzel a király katonai nagyságát akarja kiemelni, az Annales szövege azonban – amint azt látni fogjuk – nem igazolja őt.

Az Északi-Zagrosz vidékére vezetett katonai vállalkozásokhoz az 1a., 3a., 3b., 4. hadjáratok tartoznak (2.8. ábra, 2.4. táblázatban késsel jelölt oszlopok). A kategóriában külön kell választani az 1a. katonai akciót a többitől, mert míg az első a Kurdisztán-Zagrosz központi része felé irányul (Tummu, Kirru, Habbu), addig a 3. és 4. év hadjáratai a hegység délkeleti része felé (Zamua). Az 1a. így nem tartozik szorosan ugyan ahhoz a régióhoz.

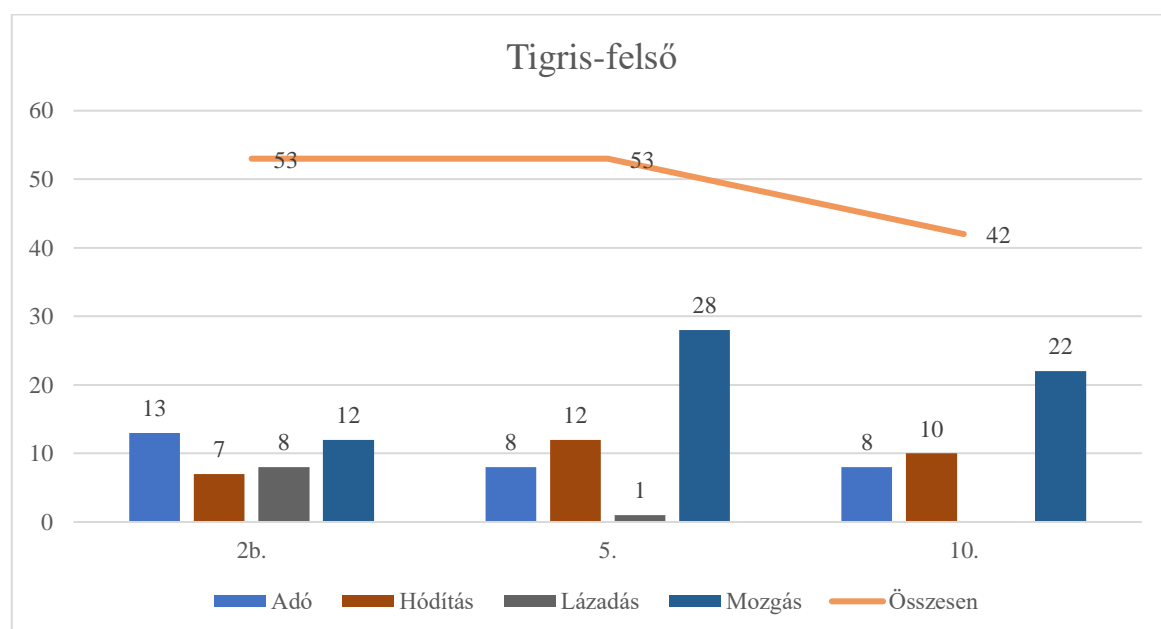
2.8. ábra

A Dzsazira vidékére vezetett katonai akciók is ismétlődésen alapulnak. Ide sorolhatók az 1b., 2a., 6. és 7. hadjáratok (2.9. ábra, 2.2. táblázatban rózsaszínnel jelölt oszlopok). Hangsúlyoznom kell azonban – ahogy már korábban is tettem –, hogy a 2a. nem tartozik szorosan a katonai vállalkozások sorába, mert bár az Annales időmeghatározással választja el a többi egységtől, a leírás csak Sūhu adójának fogadásáról beszél, és úgy tűnik, az asszír sereg nem mozdul ki a központokból.

2.9. ábra

Végül pedig a Tigris-felső vidékére vezetett katonai expedíciói is háromszor megismétlődik. A 2b., 5., és a 10. hadjáratok tartoznak ebbe a sorba (2.10. ábra, 2.2. táblázatban sárgával jelölt oszlopok).

2.10. ábra

Több ugyanabba a régióba vezetett hadjáratnál elsőre azt a képet várná az ember, hogy a kezdeti heves és intenzív harcokat az egyre kisebb méretű erődemonstrációk követnek – ezt a képet rajzolta meg Lambert is 1974-ben (2.1.2. fejezet). Ehelyett azonban a grafikonok azt mutatják – legalább is, ami az igék összes előfordulását illeti (2.8-10. ábra, rózsaszín vonal) –, hogy a hadjáratok intenzitása két esetben is erős növekedést mutat (Északi-Zagrosz, Dzsazira); és a harmadik példánál is csak egy enyhe visszaesés figyelhető meg (Tigris-felső), ez is csak a mozgás kategóriájában látványos, az adó és a hódítás témái stagnálnak. Ha külön csak a hódítás kategóriáját vesszük, akkor pedig mind a három esetben növekvő trendet érzékelhetünk, ahogy

a mozgás is mindenhol magasabb az adott régióba vezetett első hadjáratához képest. Emellett a lázadások is folyamatosan jelen vannak ezekben a térségekben. Az Északi-Zagrosz 3a. lázadása megismétlődik a következő évben is. A Dzsazirában vezetett összes hadjárat összefonódik az ellenség hűtlenségével, sőt a lázadás igéi az utolsó hadjáratban (7. hadjárat) érik el a csúcst (6 ige). A három földrajzi régió közül egyedül a Tigris-felső megregulázása tűnik a leghatékonyabbnak, mert a lázadás első magas számát (2b. hadjárat: 8) egy drasztikus visszaesés követ (5. hadjárat:1), végül pedig az utolsó erre a területre vezetett hadjáratból teljesen hiányzik (10. hadjárat).

Vajon mi rejlik e számadatok mögött? Mi a magyarázata annak, hogy II. Aššur-nāšir-apli többször is ugyan abba a régióba vezeti hadjárait, ráadásul növekvő intenzitással? Milyen győzelmekről tanúskodnak azok a katonai akciók, amelyeket újabb beavatkozást igénylő lázadások követnek ugyan abban a térségben? Az Annales hadjáratleírásainak ezen ellentmondásai akkor válnak leginkább szembetűnővé, amikor összevetjük őket későbbi, a klasszikus ókorból jól ismert katonai vállalkozásokkal. Nagy Sándor soha nem vezetett hadjáratot kétszer ugyanabba a régióba (bár voltak elhúzódó katonai akciói is, mint Türosz ostroma). Julius Caesar pedig lakonikus megjegyzésével – *Veni, vidi, vici!* – tette legendássá villámgyors győzelmét II. Pharnakész pontuszi király (i.e. 63–47) felett, melynek hatása egyszeri volt és végleges. A hellenizmus is ismeri a régiókhoz kötődő háborúk ismétlődését, melyeket a történetírás számokkal jelöl (hat szíriai háború folyt a Ptolemaidák és a Szeleukidák között, három pun háborúban Róma és Karthágó mérte össze erejét, szintén három makedón háborúban hadakoztak az antigonidák Rómával, és a sort még folytatni lehetne), csak hogy ezek időben nem egymás utáni években, hanem egymást követő nemzedékekben mérhetőek, másrészt pedig a hadi események földrajzilag sem korlátozódott mindig ugyan arra a régióra. Nem kell azonban ilyen messze menni az összehasonlításokhoz, mivel az újasszír birodalom második felének hadjáratái is más jellegűeknek tűnnek. Aššur-bān-apli elámiak feletti győzelme, Aššur-aḥ-iddina egyiptomi hadjárata, II. Šarrukīn Urartu elleni agressziója mind egyszeri vállalkozások voltak, melyeket nem követtek újabb és újabb katonai akciók. Sőt, már II. Aššur-nāšir-apli közvetlen utódja, III. Šulmānu-ašarēdu hadjáratái is nagy mértékben különböznek apja vállalkozásaitól.¹⁹⁰

A király Annalesének adatai ugyanabba az irányba mutatnak, mint amerre a balawati bronzfrízek tanulsága. II. Aššur-nāšir-apli folyamatosan működtette hadigépezetét, és ez az évek múlásával nemhogy csökkent volna, hanem bizonyos régiókban még fokozódott is. Feltételezhető, hogy ez az intenzív folyamat a király utolsó 6 évében sem állt le, ahogyan ezt Balawat példáján láttuk, még akkor sem, ha a kalhūi feliratok erről az időszakról teljesen hallgatnak.

---

¹⁹⁰ Liverani 2004.

2.1.4. Az Annales proszopográfiája

A kronológiai és földrajzi vizsgálódás után érdemes az Annales proszopográfiáját is átvizsgálni. Sokat elárul a II. Aššur-nāšir-apli idejének politikai viszonyokról az, ahogyan az Annales megjelöli a szóba kerülő személyeket (2.5. táblázat).

Személy	Előfordulás	Város, terület	Földrajzi egység	Státusz	Viszony
Adad-'ime	iii59	Azallu	Dzsazira	<i>a-a</i>	adófizető
Aḫi-iababa	i76, i81, i93	Sūru, Bīt-Ḫalupe	Hábúr	<i>mār lā mamman</i>	ellenséges
Aḫi-ramu	ii22	Bīt Iaḫiri ša Azallu	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Aḫunu	iii55	Bīt-Adīni	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Aḫunu	iii61, iii63	Bīt-Adīni	Dzsazira	<i>mār GN</i>	adófizető
Ameka	ii50, ii61a, ii61b, ii68, ii71	Zamua	Északi-Zagrosz	<i>a-a</i>	lázadó
Amīl-Adad	i78	Qatnu	Hábúr	<i>a-a</i>	adófizető
Amme-bā'li	ii12	Bīt Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	adófizető
Amme-bā'li	ii118, ii119	Bīt Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	adófizető
Araštua	ii50, ii54, ii60	Ammali	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	lázadó
Aššur-iddin	ii23	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Ata	ii73	Arzizu	Északi-Zagrosz	<i>a-a</i>	senki korábban meg sem közelítette
Azi-ili	i89	Sūru, Bīt-Ḫalupe	Hábúr	<i>šaknu</i>	adófizető
Azi-ili	iii30, iii38, iii45	Laqû	Dzsazira	<i>a-a</i>	meghódított
Babua	i67	Ništun	Északi-Zagrosz	<i>bēl āli</i>	senki korábban meg sem közelítette
Bēl-apla-iddina	iii20	Karduniaš	Dél-Mezopotámia	<i>bārû</i>	ellenséges
Būbu	i67	Ništun	Északi-Zagrosz	<i>mār GN</i>	senki korábban meg sem közelítette
Dagan-bēla-ušur	iii1	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Giridadi	iii94	Aššur (?)	?	<i>a-a</i>	adófizető
Gusu	iii77	Iaḫānu	Eufrátesztől Ny-ra	<i>a-a</i>	adófizető
Ḫabinu	iii55	Til-Abni	Dzsazira	<i>a-a</i>	adófizető
Ḫabinu	iii63	Til-Abni	Dzsazira	<i>a-a</i>	adófizető
Ḫajānu	i96	Ḫindānu	Dzsazira	<i>a-a</i>	adófizető
Hamatāija	i75	Sūru, Bīt-Ḫalupe	Hábúr	<i>šaknu</i>	baráti (?)
Ḫenti-ili	iii30, iii46	Laqû	Dzsazira	<i>a-a</i>	meghódított
Ḫulāja	i102, i107, i108, i110	Ḫalziłuḫa, Kinabu	Tigris-felső	<i>bēl āli</i>	lázadó
Ilâ	iii43	Laqû	Dzsazira	<i>a-a</i>	deportált
Ilâ	iii45	Laqû	Dzsazira	<i>nasīku</i>	deportált
Ilānu	iii105	Bīt-Zamāni	Tigris-felső	<i>mār GN</i>	meghódított

Ilī-ḫite	ii12	Šubrū	Tigris-felső	<i>a-a</i>	adófizető
Ilī-ibni	i100	Sūhu	Dzsazira	<i>šaknu</i>	adófizető
Itfī	iii94	Azallu	Dzsazira	<i>a-a</i>	adófizető
Kirteara	ii40	Larbusa	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	meghódított
Kirteara	ii59	Bāra	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	meghódított
Kudurru	iii17, iii18	Sūhu	Dzsazira	<i>šaknu</i>	meghódított
Labṭuru	ii13	Nirdun	Tigris-felső	<i>GN ša PN mār PN</i>	adófizető
Labṭuru	ii98, ii102	Madara	Tigris-felső	<i>GN ša PN mār PN</i>	meghódított
Labṭuru	iii110	Udu	Tigris-felső	<i>GN ša PN mār PN</i>	meghódított
Lubarna	iii71, iii72, iii78, iii81	Patina	Eufrátesztől Ny- ra	<i>a-a</i>	adófizető
Miqti-adur	ii49	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Mušašina	ii35	Bunāsi	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	meghódított
Nabu-apla- iddina	iii19	Karduniaš	Dél- Mezopotámia	<i>šar māt GN</i>	ellenséges
Nūr-Adad	ii24, ii30, ii49	Dagara	Északi-Zagrosz	<i>nasīku</i>	lázadó
Qatazili	iii95	Kummuḫu	Tigris-felső	<i>a-a</i>	adófizető
Šabīni	ii58	Kiṣirtu	Északi-Zagrosz	<i>GN ša PN</i>	meghódított
Ša-ilīma- damqa	ii86	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Samanuḫa- šar-ilāni	i78	Ša-Dikanni	Hábúr	<i>a-a</i>	adófizető
Šamaš-nūrī	iii92	Aššur	Asszír magterület	<i>limmu</i>	asszír tisztségviselő
Sangara	iii65	Hatti	Eufrátesztől Ny- ra	<i>šar māt GN</i>	adófizető
Sibir	ii84	Karduniaš	Dél- Mezopotámia	<i>šar māt GN</i>	?
Ṭubusu	ii13	Nirdun	Tigris-felső	?	?
Ṭubusu	ii98, ii102	Madara	Tigris-felső	?	?
Ṭubusu	iii110	Udu	Tigris-felső	?	?
Zabdānu	iii20	Karduniaš	Dél- Mezopotámia	<i>aḫu</i>	ellenséges

2.5. táblázat

A szövegben szereplő személyek státusának három fő típusát különböztethetjük meg: (1) vagy egyszerűen egy földrajzi névhez rendeli hozzá a személynevet; (2) vagy megnevezi az ellenség titulusát (és emellett uralkodási területét); (3) vagy egyik attribútummal sem találkozunk.

- (1) A földrajzi név és a személynév közötti kapcsolatot különböző módon variálja az Annales szövegezője. A földrajzi név mögé biggyesztett *-a-a* rag (*Aza-ili māt la-qa-a-a* „a Lāqê országból való Aza-ili”) nagyjából a magyar nyelvben gyakori helységnévhez illesztett *-i* ragnak felel meg (pécsi, kecskeméti stb.), és a „Honnan való?” kérdésre ad választ. Ehhez nagyon hasonlít, ha a szövegező a földrajzi nevet egy határozói névmás *ša* segítségével igénybe véve egy személynévvel köti össze (*GN + ša + PN*): *āl Larbusa ša Kirtiarara* („Larbusa városa, ami Kirtiaráé”). A *ša* determináló névmás megoldása helyett, vagy akár mellette gyakran előfordul a *māru* státusz konstruktszba tétele egy

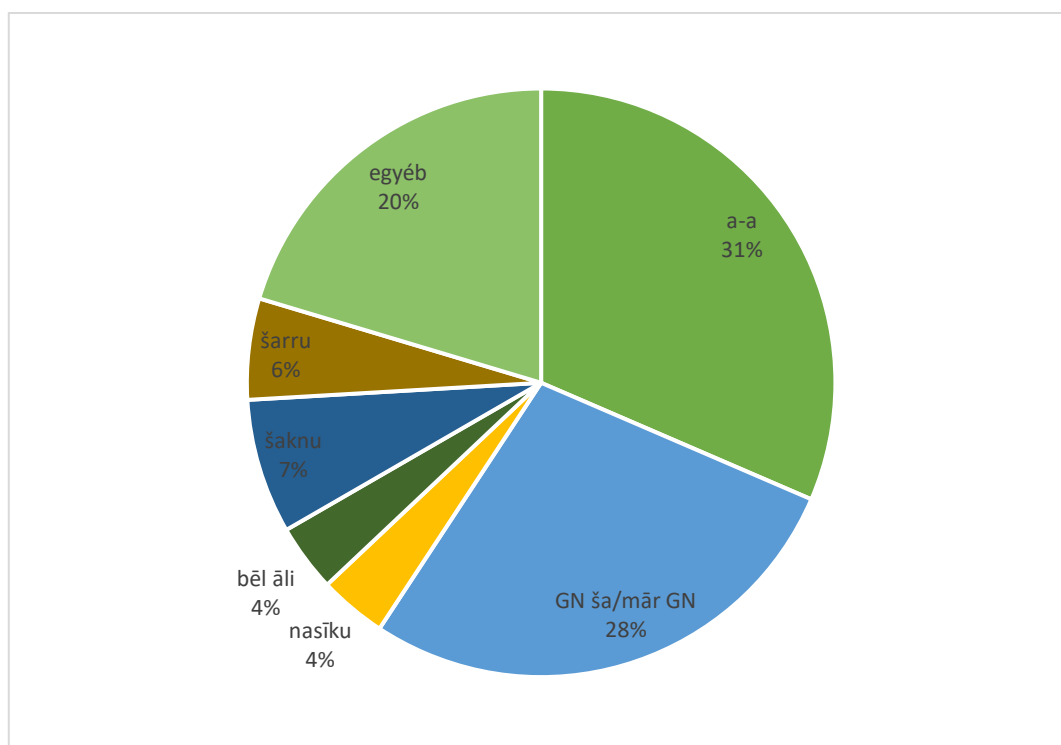
földrajzi hely előtt (PN + *mār* + GN): *Aḫunu mār Adini* („Ahunu Bīt-Adīni fia”). Ilyen esetekben a fiúság szimbolikus, tehát az értelem szerinti fordítás így hangzana: „Bīt-Adīniből való Ahunu”.

- (2) A legtöbbet akkor tudunk meg az ellenfélről, ha az írnok megnevezi a titulását. II. Aššur-nāšir-apli Annalesében négy ilyennel is találkozunk. A *nasīku* megjelölés valamiféle nomád sejkre, törzsfőnökre utal. A *bēl āli* („a város ura”) kifejezés kétszer fordul elő a szövegben, és a Zagrosz-hegység városainak vezetőire utal. E titulus földrajzi leszűkítése jellemző – habár nem kizárólagos – az egész újasszír királyfelirat korpuszára.¹⁹¹ A harmadik tisztség a királyi megnevezés (*šarru*), ami mindössze háromszor fordul elő az Annalesben, kizárólag Asszíria hagyományos határain kívül elterülő országok uralkodóira vonatkozólag. Két babilóni királlyal találkozunk, Nabû-apla-iddinával (kb. i.e. 888–855, iii19) és a rejtélyes Sibirrel (ii84),¹⁹² illetve Sangarával, Hatti királyával (iii65). A negyedik titulus a *šaknu*, a „kinevezett”, azaz a helytartó. Az ilyen vezető elvileg Asszír területen kell, hogy előforduljon, és elvileg asszír érdekeket kell, hogy szolgáljon – ez a kettő kritérium azonban nem teljesül minden esetben.
- (3) Az utolsó kategóriába olyan kivételes megnevezések tartoznak, melyek nem ismétlődnek, és csak egy konkrét szituációra vonatkoznak. Zabdānut, mint Nabû-apla-iddina babilóni király testvérét (*aḫu*) definiálja az írnok, illetve találkozunk az ő seregében egy májjóssal is (*bārû*). Öt esetben pedig asszír eponümosz-tisztviselők (*limmu*) kerülnek megnevezésre. Ṭubusu, egy Tigris-felső vidékén, egy generációval II. Aššur-nāšir-apli előtt működő uralkodó esetében pedig semmilyen földrajzi helyet nem találunk az ellenfél neve mellett (nem közvetlenül legalább is).

Az Annalesben szereplő nevek zöme az (1)-es kategóriába tartozik (59%), egyötöde pedig a (3)-ba (2.11. ábra). Ezek nem segítenek abban, hogy közelebbről meghatározzuk az illető személy viszonyát II. Aššur-nāšir-aplihoz. Ebből a szempontból a (2)-es kategória a legfontosabb (21%).

¹⁹¹ A kifejezés részletekbe menő elemzését lásd: Vér 2018, 98–105.

¹⁹² Brinkman 1968, 153–154.

2.11. ábra

A *šarru* önálló, az asszír királytól független, és – kimondatlanul – talán egyenrangú uralkodóra utal.¹⁹³ A szövegben előforduló három *šarru* olyan területek felett regnál, melyek II. Aššur-nāšir-apli területi igényein kívül esnek – a mai török-szír határt merőlegesen észak-dél irányban keresztező Eufrátesztől nyugatra, vagy pedig Rapiqu vonalától délre. Ez egyben körülhatárolja azt a területet – a Dzsazirát és az asszír magterületet (2.5. ábra) – amelyet Liverani „tradicionális asszír határként” emleget.¹⁹⁴ Ebből egyenesen következik, hogy a középasszír korban már kontrollált, de az I. Tukultī-Ninurtát (i.e. 1245–1208) követő periódusban elveszett régióban II. Aššur-nāšir-apli szemszögéből nincsenek vele egyenrangú ellenfelek, sőt tulajdonképpen valamilyen formában az uralma alá tartoznak.

Éppen erről tanúskodik az az Annalesben szereplő négy darab *šaknu*, akik ebben a régióban tevékenykednek. Mint ahogy fentebb már említettem, a *šaknu* elviekben AsszírIA által kinevezett helytartó. Az Annales szövege azonban meglepő módon úgy kezeli őket, mintha valamiféle vazallus ország (*mātu*) uralkodói lennének. Azi-ili adót fizet (i189), épp úgy, ahogy II-ibni (i100). A Bīt-Halupéhez tartozó Sūru *šaknu*-ját, Hamatāiját – mint valami idegent – a saját városának emberei ölik meg (i175). II. Aššur-nāšir-apli fölháborodik „kinevezettje” meggyilkolásán, és bosszúhadjáratot indít Sūru ellen (i.e. 883), majd győzelme után egy új *šaknu*-t nevez ki. Kudurru, Sūhu *šaknu*-ja pedig, annak ellenére, hogy elviekben AsszírIA „kinevezettje”, föllázad II. Aššur-nāšir-apli ellen (iii17-18), melynek természetesen kegyetlen megtorlás a következménye (i.e. 878). Hogyan lehetséges az, hogy Aššurtól független helyi dinasztiák képviselőit az Annales szövege *šaknu*-ként, tehát AsszírIA egyik tartományi

¹⁹³ Ilyen viszony egyetlen vizuális leképeződése III. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 859–824) kalhūi palotájának tróntermében, a tróntalapat frontoldalán található, amint az asszír király ünnepélyesen kezét fog a vele teljesen egyenrangúnak ábrázolt babilóni kiállal, Marduk-zākir-šumival (i.e. 855–819) (4.3. kép). Roaf 1998, 165.

¹⁹⁴ Liverani 1988, 89; 2004, 314.

kormányzójaként jelöli meg, viselkedésükben azonban inkább vazallus uralkodókhöz hasonlítanak, akik az asszír királytól független belpolitikát folytathatnak?

A válaszhoz közelebb vihet bennünket sikāni Hadad-jis‘ī esete. 1979-ben bukkantak rá Tell Fekheriyében (az ókori Sikāni városa a Hábúr forrásvidékénél, Guzānával, a mai Tell Halaffal szemben) egy bizonyos Hadad-jis‘ī két méteres szobrára (2.8. kép). A kegyes testtartású alakot elsősorban a tunikájára vésett kétnyelvű szöveg tette híressé: az egyik egy ékírással írt standard babilóni dialektusú akkád szöveg, a másik pedig föníciai lineáris ábécével lejegyzett arám szöveg. Éppen ez a bilingvilitás teszi izgalmassá Hadad-jis‘ī státuszának megnevezését (2.6. táblázat).¹⁹⁵

2.8. kép: Hadad-jis‘ī 2 méteres szobra

Akkád	Arámi
8 ... ^m U-it-‘i GAR.KUR ^{uru} gu-za-in	6 ... <i>hadys‘y : mlk : gwzn : br</i>
9 A ^{md} UTU-ZÁLAG GAR.KUR ^{uru} gu-za-in	7 <i>ssnwry : mlk : gwzn : ...</i>
8 Adad-it‘ī, Guzāna városának helytartója (<i>šaknu</i>),	6 Hadad- jis‘ī, Guzāna királya,
9 Šamaš-nūrī fia, Guzāna városának helytartója (<i>šaknu</i>)	7 Sās-nūrī fia, Guzāna királya.

2.6. táblázat

¹⁹⁵ A teljes szöveget lásd: Lipiński 1994, 35–34 (akkád), 48–49 (arámi). Csak az akkád szöveget hozza: Grayson 1991, 389–391, A.0.101.2004.

Míg az akkád szöveg Guzāna város két dinasztikusan összekapcsolódó helytartóról, azaz *šaknu*-ról beszél, a párhuzamos arámi fordítás mind az apát, mind a fiát királyként (*melek*) jelöli meg. Maga a szobor nem tartalmaz explicit kronológiát, és Hadad-jis'ī sem ismert más dokumentumokból, így a felirat datálása a felfedezés óta problematikus. Paleográfiai,¹⁹⁶ nyelvészeti¹⁹⁷ és ikonográfiai¹⁹⁸ érvek azt sejtetik azonban, hogy a szobor valamikor az i.e. 9. században keletkezhetett. A datálásban perdöntő lehet Hadad-jis'ī édesapjának a személye, mivel Šamaš-nūrī ismert az asszír eponümosz-listáról, és II. Aššur-nāšir-apli Annalese is megemlíti (iii92). Azon túl azonban, hogy Šamaš-nūrī az i.e. 866. év *limmu*-ja volt, sajnos többet nem tudunk róla, így a Tell Fekheriyei szöveg *šaknu/melek*-jének és a Kalhūi szöveg eponümoszának összekötése meglehetősen bizonytalan.¹⁹⁹ Minden esetre, ha mégis elfogadjuk azt a hipotézist, hogy az i.e. 866. év *limmu*-ja Hadad-jis'ī apja volt, akkor a felirat mindössze egy generációval született II. Aššur-nāšir-apli után.²⁰⁰ Ebből az is következik, hogy Tell Fekheriyei felirat II. Aššur-nāšir-apli, illetve a közvetlenül utána következő korszak politikai viszonyait tükrözi vissza.

A *melek/šaknu* kettőség jól jellemzi II. Aššur-nāšir-apli birodalmának jellegét. A megnevezés nézőpont kérdése. Mind Šamaš-nūrī, mind fia, Hadad-jis'ī Guzāna és Sikāni városok arámi lakosságainak a szemében a régió királyai voltak. Ők feleltek az ország ügyeiért, és ez a szuverenitás mutatkozik meg éppen a szobor elkészítésének tényében,²⁰¹ de erre utal a király vezető szerepe a két város vallási életében is. Ez azonban csak az érem egyik oldala. Šamaš-nūrī csak, mint asszír előkelő kerülhetett be az eponümosz-listára – maga a név is (ellentétben fia arámi jellegével) asszír –, ami arra enged következtetni, hogy II. Aššur-nāšir-apli az asszír elitből nevezte őt ki Guzāna városának és környező régióknak az élére. Asszír szempontból nézve tehát Šamaš-nūrī és Hadad-jis'ī nem királyok (*šarru/melek*), hanem asszír helytartók (*šaknu*) voltak csupán. Ez akkor is igaz, ha a fiú arámi névalakja egyértelműen a helyi tradícióba való beilleszkedésről árulkodik.

II. Aššur-nāšir-apli Annalese éppen ezt a kettősséget tükrözi, amikor az Eufrátesz középső szakaszának, illetve a Hábúr régiójának uralkodóiról beszél. A szöveg *šaknu*-ként jelöli meg őket, hiszen az Asszír Birodalom szempontjából ők alattvalók, a király által kinevezett

¹⁹⁶ Cross 2003.

¹⁹⁷ A szobor akkád szövege több olyan elemet használ, melyek tipikusak II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataira. Adad bemutatásánál jelenik meg például a DINGIR.RÉM-ú (*ilu rēmēnū*), azaz „kegyelmes isten”. Ez az írásmód egyedül a Kalhūt fölépítő király szövegeiben szerepel (A.0.101.1, i9; A.0.101.3, 16; A.0.101.29, 1). További példákat lásd: Dušek – Mynářová 2016, 30⁴¹. Ez persze nem jelenti azt, hogy a Tell Fekheriyei felirat szövegezője feltétlen II. Aššur-nāšir-apli uralkodási ideje alatt alkotta meg Hadad-jis'ī feliratát, de arra enged következtetni, hogy az írnok a Kalhūi király írnokainak a hagyományát tanulta és alkalmazta. Grayson 1991, 390.

¹⁹⁸ A szobor asszír jellege nehezen nem észrevehető. A szandál és a sál stílusa i.e. 9. századra utalhat, de ezen a téren még meglehetősen nagy a bizonytalanság. Dušek – Mynářová 2016, 31.

¹⁹⁹ Az Annales szövege és az eponümosz-lista nem fűz semmit Šamaš-nūrī mellé, de azt tudjuk, hogy az őt megelőző *limmu*, Ištar-emūqāja Tušhan helytartója (*šaknu*) volt. Az i.e. 8. században több ízben is találkozunk azzal a szokással, hogy az eponümosz-listákon Tušhan helytartóját Guzāna helytartója követi (i.e. 794–793, i.e. 764–763, i.e. 728–727 és i.e. 708–707). A hagyomány oka nem ismert ugyan, de könnyen elképzelhető, hogy első megjelenése éppen az i.e. 867–866. évek voltak. Ezek szerint Šamaš-nūrī valóban Guzāna helytartója, és egyben Hadad-jis'ī apja lehetett. Dušek – Mynářová 2016, 32.

²⁰⁰ Millard – Bordreuil 1982, 138–139; Sauer 1996, 124; Dušek – Mynářová 2016, 33–36.

²⁰¹ Ráadásul a szöveg egyik elejtett utalásából (Lipiński 1994, 35–34, akkád szöveg 23–24. sor; 48–49, arámi szöveg 15. sor) arra lehet következtetni, hogy a jelenleg ismert szobron kívül még egy felirat is készült egy ma már ismeretlen objektumra, talán egy másik szoborra. Dušek – Mynářová 2016, 26–27.

II. Aššur-nāšir-apli birodalmát a folyamatos hadi tevékenység jellemezte. Habár uralkodása végéről nem olvashatunk hadi vállalkozásokról a kalhūi szövegekben, a balawati kapu bronzfrízei elárulják, hogy az asszír kardok ebben az időszakban sem kerültek be a hüvelyükbe. A hadi vállalkozások többször is érintették ugyanazt a területet, mintha a korábbi katonai akció nem járt volna sikerrel. Mindebből egy instabil, az engedelmesség kikényszerítésére újból és újból visszatérő katonai jelenlétet igénylő rendszer képe rajzolódik ki. A király Annalesének földrajzi vizsgálata azt is kimutatta, hogy a harcok intenzitása emelkedő trendet mutat, és feltehetően ez a tendencia folytatódott az i.e. 866 utáni – kevésbé dokumentált – időszakban is. Ez arra enged következtetni, hogy II. Aššur-nāšir-apli és az általa uralni kívánt területek eltérő módon értelmezték Asszíria szerepét a lokális régiókban. Kalhūból nézve az Eufrátesztől keletre elterülő Dzsazira (Asszíria expanziójának az i.e. 13. századig visszanyúló hagyományos tere), a Felső-Tigris völgye körüli államok, valamint az Északnyugati-Zagrosz térsége asszír tartományoknak számítottak, élükön a *šaknu*-val (vagy más, általunk ismeretlen megnevezésű asszír, vagy Asszíriához lojális előljárával). Ez az ideológia azonban II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt a gyakorlatban nem valósult meg, mivel ezek az államok egy olyan nehezen definiálható státust képviseltek, melyek a teljes betagolás és a teljes függetlenség két végpontja közötti skála valamelyik pontján helyezkedtek el. Ez jelenthette (1) a teljes gyarmatosítást és betagolódást;²⁰⁵ (2) az alkalmi, vagy periodikus adófizetést;²⁰⁶ (3) a névleges függést, illetve az asszír felsőbbrendűséget hivatalosan elfogadó, de függő státusban nem levő ajándékküldést;²⁰⁷ (4) végül pedig a teljes szuverenitást (Babilón). A skálán való elhelyezkedés indikátora az adó. Sajnos nincs tudomásunk arról, hogy az asszír katonai jelenlétén kívül hogyan és milyen rendszerességgel fizették a vazallus államok az adót.²⁰⁸ Feltehetően valamilyen időközönként – logikusnak az annuális rendszer tűnik²⁰⁹ – küldött a város vagy ország lojalitása jeleként „ajándékokat” az asszír udvarba.²¹⁰ Ennek ritkulása vagy elmaradása előbb-utóbb maga után vonta az asszír hadsereg megjelenését – a rendszer valószínűleg eltűrt egy bizonyos fokú rugalmasságot. Már a katonai mozgósítás eredményezhette az adó megküldését, de sok esetben

²⁰⁵ Ezek a régiók rendre a király által alapított központok körül alakultak ki, mint Tušhan a Tigris-felső vidékén (Parker 2013, 26–27), Dūr-Aššur Zamua területén, illetve Kār-Aššur-nāšir-apli és Nēbarti-Aššur a központtól nyugatra, az Eufrátesz partján. E státus legtávolabbi nyugati pontja Patinu ország Aribua városa, valahol a Földközi-tenger északnyugati partjához közel (Tadmor 1999). A háló összeköttetése a központtal ebben az esetben a legvékonyabb, hiszen a kolónia messze az Eufrátesz határától nyugatra helyezkedett el. Aribua példája mutatja a legjobban, mennyire alkalmatlan a modern értelemben vett határ a korabeli Asszíria hálózatos elrendezésének leírására. Liverani 1988, 86.

²⁰⁶ Ez a Hábúr és az Eufrátesz menti arámi államokra volt jellemző, mint Ša-Dikanni, Bīt-Ḫalupe, Lāqê, Hindanu, vagy Sūhu.

²⁰⁷ Ilyen helyzetben keleten az Urmia-tó partja mentén fekvő Gilzānu és Hubuškia volt, nyugaton a Földközi-tenger partján pedig a föníciai városok esete tipikus.

²⁰⁸ I. Tukulti-apil-Ešarra uralkodása alatt rendelkezünk egy olyan információval, miszerint a Balih-Hábúr-Eufrátesz régió államai rotációs felosztásban küldtek kultikus élelmiszert Aššurba Aššur isten számára. Feltehető, hogy a rendszer korábban és később is ebben a formában működött. Habár ezek az ajándékok nem tekinthetők adónak, a kultuszban való részesedés mégiscsak a központ felé való lojalitás kifejeződése. Niederreiter 2011, 159–161.

²⁰⁹ Radner 2007, 217. Ezt feltételezi Postgate is (1992, 254–255), bár ő ezt kizárólag a „kliens királyságok” adózási formájának tartja.

²¹⁰ Az asszír sereg i.e. 879-ben a Tigris-felső vidékén operál, miközben adó fogad Sūru városától (ii93). Erős a kísértés, hogy ezt a települést – a királytól az adott pillanatban mintegy 270 km-re fekvő – Hábúr menti Sūruval azonosítsa az ember, ami arra jelentene példát, hogy a vazallusok olykor nem a központba, Kalhūba, hanem az éppen hadjáratot vezető seregnek küldték el adójukat. Az eltérő írásmód azonban kérdésessé teszi ezt a hipotézist (ii93: *su-ú-ra*, i75: *su-ru*).

véres harcok árán kellett az asszíroknak erről meggyőzni „tartományuk” vezetőségét. Az Annales ezeket a leszámolásokat nagyítja föl, kegyetlen stratégiának mutatva be II. Aššur-nāšir-aplit, valójában azonban a központtól való függés erősítéséről van szó. A rendszer tehát nem tűnik egységesen kiépítettnek. Kalḫu és az „asszír tartományok” közötti viszony nagyban függött a személyközi kapcsolatoktól – ennek föltérképezéséhez segített az Annales proszopográfiájának vizsgálata. Ebből a szempontból nehéz megítélni, hogy az adó a „provincia” jogszerű fizetsége, vagy a jó viszonyt biztosítása érdekében megküldött ajándék a *šaknu/melek* részéről – a válasz a bonyolult helyi kontextusból, és az adózás aktusának szempont-függő értelmezéséből adódik. Ha a jelenséget ismét egy skálára vetítjük, akkor inkább trendeket figyelhetünk meg. Míg II. Aššur-nāšir-apli apjának, II. Tukultī-Ninurta i.e. 885-ös körhadjárata csupán a különböző lokális politikai entitásokkal történő jó kapcsolat kiépítését célozta, provinciát nem hozott létre, addig III. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 745–727) Arpad ellen irányuló agresszióját (i.e. 743–740) egy Arpad központú tartomány kiépítése követte. II. Aššur-nāšir-apli hadjáratai ennek a folyamatnak az elején helyezkednek el. Tehát katonai akcióival ő is elsősorban a „jó”, azaz adózó kapcsolatok kiépítésére törekedett – Mario Liverani megfogalmazásával élve, a király a kapcsolati hálózat szálainak megvastagításán („*thickening of the mesh*”) dolgozott –,²¹¹ ugyanakkor megfigyelhetők egy hosszú folyamat első jelei, mely majd III. Tukultī-apil-Ešarra és az őt követő királyok uralkodása alatt teljeseedik ki, megindul az asszír tartományok kiépítésének folyamata.²¹² Ahogyan láttuk, II. Aššur-nāšir-apli idejében ezek a tartományok egyelőre elméleti, ideológiai szinten léteznek, de előrevetítik a nagy hódításokkal együtt járó folyamat képét, amiben jól szervezeten elkülöníthetőek egymástól az Asszíriához tartozó belső tartományok (*māt Aššur*) és az alárendelt külső tartományok (*nīr Aššur*).²¹³

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének történeti kontextusának vizsgálata egy szövevényes kapcsolati hálózatból fölépülő Asszír Birodalmat tár elénk. Ez a hálózat nem statikus, és széles skálán mozgó variációkat mutat mind időben (II. Aššur-nāšir-aplit megelőző és követő generációkban), mind térben (különböző arámi és újhettita királyságoktól a birodalom nyugati szélén egészen az iráni hegyi törzsekig a keleti szélén). A király hatalmának megerősítéseként nem annyira a helyi struktúrák újjászervezésére, hanem a központhoz való kötődés megerősítésére törekedett. Ebben az értelemben II. Aššur-nāšir-apli birodalma nagy mértékben különbözött III. Tukultī-apil-Ešarra és a szargonidák Asszíriájától, és inkább a bronzkori birodalmak (Ur III, Akkád, Egyiptom, Hatti, Mittani, vagy akár Mükéné) struktúrájával mutat rokonságot.²¹⁴

²¹¹ Liverani 1988, 86, 91.

²¹² Ahogy Liverani fogalmaz, „*network empire*”-ből „*territorial empire*” lesz. Liverani 1988, 91.

²¹³ Postgate 1992.

²¹⁴ Lásd pl. a III. uri dinasztiára vonatkozólag: Michalowski 2013. Mittani összefüggésében: Dassow 2014.

2.2. II. Aššur-nāšir-apli Annalesének külső és belső kontextusa

2.2.1. Az Annales külső kontextusa

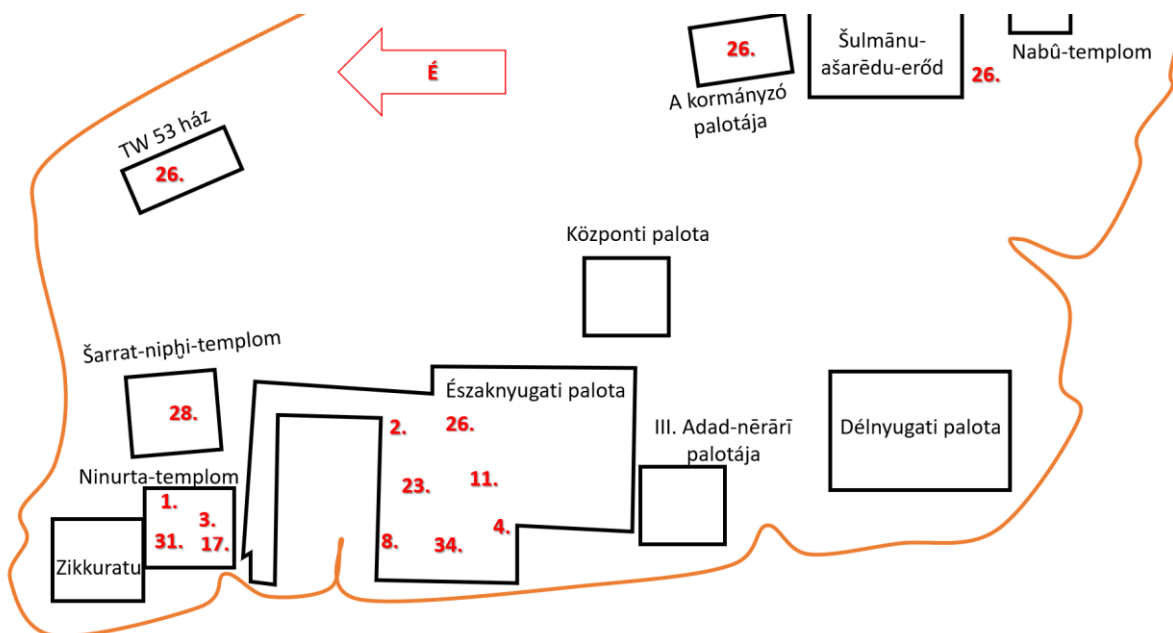
II. Aššur-nāšir-apli Ninurta templom falain és padlózatán talált hosszú szöveget a modern kutatás nevezte el Annalesnek, mivel a király évenkénti hadjáratait írja le két nagy blokkban, i.e. 883-tól 879-ig (első 5 hadjárata), majd i.e. 878-tól 866-ig (a 6. hadjárattól a 18-ig) – mint ahogyan azt az előző fejezetben láttuk. Ezeket azonban három rövidebb szakasz tagolja, a bevezető (Ninurtának való ajánlás, a király genealógiája), a Ninurta templom építése, végül pedig az ún. Standard felirat, kiegészítve Kalhu építési feliratával. A szöveg ilyen formában látványosan szerkesztett A-B-C-B'-A' struktúrát rajzol ki, amelynek a központi eleme a Ninurta templom építése – ami jól érthető, hiszen éppen ezen istenség templomában vagyunk (2.7. táblázat).

Téma		Annales		Duplikátum	
		A.0.101.1.	Terjedelem	A.0.101.x	Elhelyezkedés
A	Bevezető	i1-40	40 sor	4	Nimrud: ?
				8	Nimrud: ?
				20, 14-47	Babil falu, DK Törökoszrag
B	Hadjáratok (1-5)	i43-ii124	199 sor	17, i12-iv120	Nimrud: Ninurta templom bejáratától jobbra
C	Epithetonok, a hadjáratok összefoglalása; Ninurta templom építkezési felirata	ii125-135	10 sor	15	Ninive
				23, 8-11	Nimrud: ÉNy-i palota számos termében
				31, 1-16	Nimrud: Ninurta templom bejárata
				34, 1-26	Nimrud: ÉNy-i palota
				38, 1-18	Nimrud: ?
				50, 1-21	Balawat
B'	Hadjáratok (6-18)	iii1-112	112 sor	2 (részlet), 25-33	Nimrud: ÉNy-i palota szárnyas oroslánjain és bikáin
				11 (részlet)	Nimrud: ?
A'	Standard felirat	iii113-125	23 sor	3	Nimrud: Ninurta templom bejárata
				8	Nimrud: ?
				23	Nimrud: ÉNy-i palota számos termében
				26, 1-46	Nimrud: ÉNy-i palota (2x), ÉK-i sarok, a helytartó palotája, Šulmānu-ašarēdu-erőd Balawat
				28, ii1-iv13	Nimrud: Šarrat-niphi-templom
				51, 1-28	Balawat
				54	Irak, Tell Abu Marya

	Kalḫu építései felirat	iii126-136		26, 46-58	Nimrud: ÉNy-i palota (2x), ÉK-i sarok, a helytartó palotája, Šulmānu-ašarēdu-erőd Balawat
--	------------------------	------------	--	-----------	--

2.7. táblázat

Az Annales azonban – ahogyan a 2.7. táblázat utolsó két oszlopa mutatja – nem egyedülálló alkotás. Részleteiről számos duplikátumot ismerünk nem csak Nimrubból, hanem részben az asszír magterületről (Balawat, Tell Abu Marya), sőt azon túl is (Babil falu).²¹⁵ Feltételezhetően további töredékek még felfedezésre várnak Irak, Szíria és Törökország vaskori lelőhelyein. Éppen így valószínűleg nem teljes az a lista sem, ami az Annales részleteinek kalḫui fellelhetőségét mutatja (2.11. ábra). Habár a hasonló, vagy teljesen azonos szövegrészletek főleg a Ninurta-templomra és az északnyugati-palotára koncentrálnak, szórványos előkerülése távolabbi épületekből azt mutatja, hogy II. Aššur-nāšir-apli Annales az egész citadellán ismert, legalább is ismerhető volt.²¹⁶ Ráadásul az olyan szövegek, mint a Standard felirat (RIMA 2, A.0.101.23), a szárnyas oroslánok és bikák szövegei (RIMA 2, A.0.101.2), vagy a városalapító felirat (RIMA 2, A.0.101.26) számos – és nehezen katalogizálható²¹⁷ – előfordulást mutatnak magán a palotán és a Ninurta-templomon belül is.

2.11. ábra: Kalḫu citadellájának sablonos rajza az Annales duplikátumainak számaival

Mindebből az következik, hogy II. Aššur-nāšir-apli Annalesének különböző részletei repetitív módon szövik át elsősorban a Ninurta-templom és az Északnyugati palota szövegeit. A szövegben közölt információk – egyelőre figyelmen kívül hagyva, hogy ez kinek és mennyire

²¹⁵ A duplikátumok teljes listáját lásd: Grayson 1991, 193.

²¹⁶ Bár az is lehet, hogy a Ninurta-templom és az Északnyugati palotán kívüli előfordulások másodlagos fölhasználás eredményeként kerültek a helyszínre, mint például a városalapító felirat (RIMA 2, A.0.101.26) előkerülése a TW53 házban, vagy a helytartó palotájában. Mallowan 1966, 114–115.

²¹⁷ Lásd John M. Russell aprólékos munkáját: Russel 1999, 30–47.

volt hozzáférhető – tehát redundáns módon ismétlődnek. Ez azonban csak az információk repetíciójának legfelső szintjét képezi – már amennyiben elemzésünk csak a citadellára, és a ott található szövegekre koncentrál. A vizsgálódást ugyanis ki lehetne terjeszteni nagyobb léptékű szintekre is, hiszen maga a palota is vizuális jelek redundanciájára épül (a kapuk oldalán álló szárnyas kolosszuoktól kezdve, a trón reliefjein keresztül,²¹⁸ egészen a termek sarkaiban ábrázolt stilizált életfáig.²¹⁹ A teret tovább tágítva a hatalom redundánsan mutatkozik meg a város,²²⁰ vagy akár az egész birodalom szerkezetében is.²²¹ Minket azonban jelenleg elsősorban a szövegben megjelenő információk redundanciája érdekel.

2.2.2. Az Annales belső kontextusa

A királyfeliratok különböző hadjáratokat narrálnak, melyekben mindig ugyanazok a témák ismétlődnek: hírt hallunk az ellenség lázadásáról; Aššur-nāšira-apli seregével útra kell, hogy megregulázza az ellenséget; akik természetesen felfuvalkodott módon saját erejükben bíznak; az asszír király azonban kegyetlenül legyőzi őket; az ellenség elmenekül, vagy adóval jelzi hódolatát; végül pedig a király betagozza a meghódított tartományt. A témák sorrendjének van egy logikus narratív menete, mely egymással föl nem cserélhető. Ugyan ez érvényes a témákon belüli mondattani egységekre, melyek altémákra bontják a cselekményt. A betagozás témája például deportálással kezdődik, majd következik a környező népek „ajándékainak” a fogadása, illetve az adóterhek meghatározása, a meghódított ország használható katonai egységének besorozása, végül pedig a király valamiféle szakrális cselekményével zárul a sor. Mindegyik altéma – lévén szintaktikai egység – a csak arra a kategóriára jellemző igével vagy igékkel zárul.²²² Ilyen például a *maḥāru* „fogadni” mondatzáró ige repetitív használata minden „ajándékfogadás” altéma végén. A következő hadjárat elbeszélésének *Betagozás* témáján belül az altémáknál ismét ugyan azok az igék jönnek elő, melyek a mondattani egységek könnyű beazonosításához járulnak hozzá. A szerkezet azonban az altémán belül is redundáns elemekre bomlik. A *Betagozás* témán belül az „ajándékok” fogadásának szintaktikai egysége (altémája) különböző, szigorúan ugyanabban a sorrendben következő kategóriákra oszlik. A király először a nagytestű négy lábúakat fogadja, aztán a különböző fémeket, majd külön a bronztárgyakat, ezt követően a ruhaneműket, végül pedig a háztáji haszonállatokat és a szőlőt. Ezek a kategóriák pedig – immár szemantikailag további egységre nem bontható – szavakból tevődnek össze. A fémek esetében ez az ezüst, az arany, az ón, a bronz és a vas. A sorrend itt is szigorúan meghatározott. A király sosem fogadja az aranyat először, mivel azt kötelező jelleggel megelőzi az ezüst. Úgy tűnik, hogy a szöveg kulcsszavainak állandó ismétlése nem véletlenszerű, hanem egy merev, előre lefektetett szerkezet szabályelveit követi, mely így egy sajátos belső ideológiai nyelvet teremt. Ez a jelenség akár interdiszciplináris asszociációkat is előhívhat a

²¹⁸ Winter 1983.

²¹⁹ Mallowan 1983, 38–39

²²⁰ Novák 1997, 177–179. Ugyanezt Ninive példáját lásd: Kalla 2003.

²²¹ Meghódított városok átkeresztelése (Pongrácz-Leisten 1997), szikladomborművek állítása (Colbow 2000) mind ugyan annak az információnak különböző manifesztációi.

²²² Az akkádiban – a kései arámi hatást mutató szövegektől eltekintve – az állítmány általában a mondat végén helyezkedik el. Ez a mondatszerkesztési elv – a sumer nyelv hatására – már nagyon korán kialakult, bár a költészetben, és néha a királyfeliratokban is visszaköszön a sémi nyelvekre egyébként jellemző szabad szórend. GAG § 130.

megfigyelőben kezdve a generatív nyelvészettől²²³ a narratív pszichológián²²⁴ vagy narratív bibliai hermeneutikán²²⁵ keresztül egészen a strukturális néprajzig²²⁶ és strukturális antropológiáig,²²⁷ most még is egy gyermekjáték hasonlatával szeretném modellezni azt. Az asszír királyfeliratok úgy szerveződnek, mint ahogyan óvodás gyerekek gyöngyöt fűznek. A gyöngyfűzések, olyanok, mint egy szöveg különböző hadjáratleírásai. Egy gyöngysor – csakúgy, mint a hadjárat témái – különböző színű gyöngyökből tevődik össze, először a kékek, majd a sárgák következnek, aztán a pirosok, a lilák, végül pedig a zöldek. A színeket az óvónő által előre lefektetett szabály alapján fűzik fel a gyerekek. Emellett az adott színben belüli formák is – az óvónő által meghatározott – szigorú szekvenciasort követnek. A piros színben belül először a gömb alakú gyöngyök, aztán a hengerek, gúlák, majd végül a kockák következnek egymás után. Ezek a formák megfelelnek az asszír királyfelirat szintaktikai egységeinek (az altémáknak), melyekből egy-egy téma összeáll. A gyöngyfűzémnél eddig a pontig makroszerkezetről beszélhettünk, a struktúra ettől kezdve csak mikroszkóppal elemezhető tovább, hiszen a gyöngyök anyaga molekulákból, azok pedig atomokból épülnek föl. Épp így létezik az asszír királyfeliratoknak is egy mikrostruktúrája, mely kategóriákra, illetve – szemantikailag tovább nem bontható – atomokra tagolják az altémákat.²²⁸ A gyöngyfűzér és az asszír királyfelirat párhuzamát a következő táblázatban illusztrálom (2.8. táblázat):

	Gyöngyfűzér		Asszír királyfelirat	
	Csoport	Példa	Csoport	Példa
Makrosztruktúra	<i>Gyöngyfűzér</i>	Egy gyerek egyik gyöngyfűzére a sok közül.	<i>Hadjáratleírás</i>	Nișir és Zamua elleni hadjárat (i.e. 881 ősze, ii44-47).
	<i>Színek</i>	Színszekvencia egy gyöngyfűzéken belül: kék + sárga + piros + lila + zöld.	<i>Témák</i>	Szekvencia a Nișir és Zamua narrációban: út + hódítás + pusztítás + ellenséges reakció + betagolás.
	<i>Formák</i>	Formaszekvencia egy adott színben belül: gömb + henger + gúla + kocka.	<i>Altémák</i>	Szekvencia a betagolás témájában: ajándék fogadása + adó kivetése.
Mikrosztruktúra	<i>Molekula</i>	Egymásba kapcsolódó molekulák egy gyöngyformán belül:	<i>Kategóriák</i>	Az ajándékok kategóriái: ló + fém.

²²³ Durand, Siptár 1997, 19–21.

²²⁴ Pléh 2012.

²²⁵ Bar-Efrat 1980; Fabiny 1994, 43–52.

²²⁶ Propp 2005.

²²⁷ Lévi-Strauss 2001, 164–183.

²²⁸ A párhuzam ezen a ponton véget ér, hiszen kémiaiilag az atom – ellentétben az ógörög *atomosz* szó eredeti jelentésével – elemi részecskékre (protonokra, neutronokra és elektronokra) tovább bontható egység. A szavak is tovább bonthatóak ugyan kisebb alkotóelemekre, a fonémákra, ezek azonban nem rendelkeznek önálló jelentéssel, így esetleges repetíciójuk lényegtelen az asszír ideológiai nyelv elemzésében. Bár hozzá kell tenni, hogy az asszír királyfeliratok íróit olykor tetten lehet érni, hogy alliterációt alkalmaznak, vagy az igék szógyökeivel játszanak, tükrözik, vagy egy-egy gyököt kicserélnek (Renger 1986, 123–125.). A jelenség azonban olyan ritka, ráadásul leginkább az birodalom utolsó évszázadában fellelhető, hogy az általános asszír ideológiai nyelvben betöltött szerepe elhanyagolható.

		sok polietilén (C ₂ H ₄) molekula.		
	<i>Atom</i>	A molekulát alkotó atomok: H+C+H=H+C+H.	<i>Szavak</i>	A fém kategória két alkotóeleme: ezüst + arany.

2.8. táblázat

Ez a kötelező jellegű, több szintes és körkörös ismétlődő szekvenciasor egy fontos kérdést vet fel a királyfeliratok elkészítésére vonatkozólag. Az óvodában az óvónő fekteti le a szabályokat, de ki tölti be ezt a funkciót az asszír királyfeliratok esetében? Kézenfekvő válasz lehet, hogy az asszír udvari írnokiskolákban egy idős mester (*tupšarru*) vezetése alatt az írnoktanoncok külön megtanulják a kötelező szekvenciasorok szabályait.²²⁹ Feltételezhető, hogy valami ilyesmi is van a háttérben, de a szerkezet szinkrón komplexitása, illetve diakrón kiterjedtsége némileg árnyalja az első gondolatra oly egyértelműnek tűnő feleletet.²³⁰ Az idős *tupšarru* is megtanulta valamikor fiatal korában a királyfeliratok szerkesztési elveit az előző generáció idős tanítómesterétől, és így tovább, vissza az időben; de akkor honnan ered a rendszer, és hogy volt képes évszázadokon át úgy fennmaradni, hogy közben több egymást követő generáció is alig, vagy éppenséggel semennyi királyfeliratot nem produkált? Mielőtt azonban megpróbálnám megválaszolni ezeket a kérdéseket, vizsgáljuk meg közelebbről a szinkrón és a diakrón tényezőket. Nézzük meg először a rendszer szinkrón működését II. Aššur-nāšir-apli Annalesében (3.1.), illetve más felirataiban (3.2.), majd diakrón módon vessük össze először az újasszír birodalom első felének királyfelirataival II. Aššur-dāntól (i.e. 935–912) III. Adad-nērārīg (i.e. 811–783) (4.), és miután néhány futó pillantást vetünk az eredet (5.), illetve a kifutás képeire (6.), visszatérünk kiinduló kérdéseinkhez (7.).

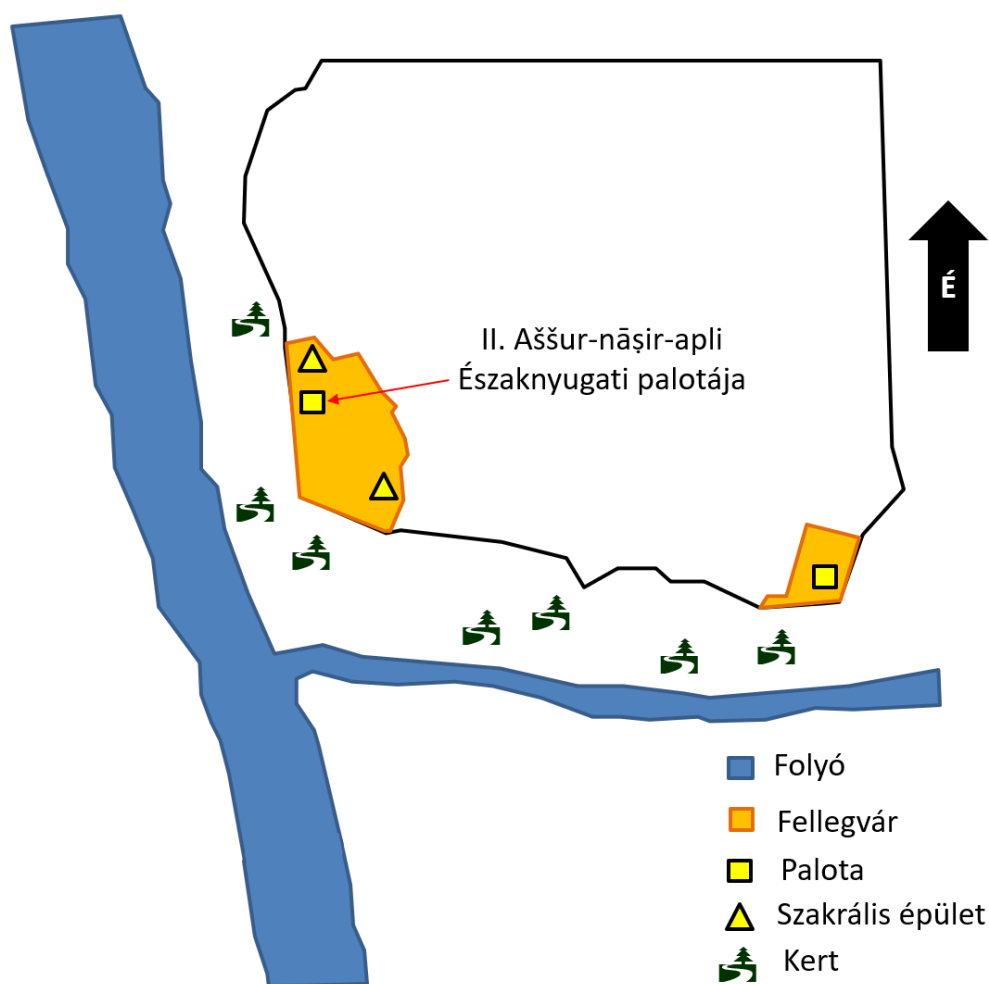
2.3. Összefoglalás: II. Aššur-nāšir-apli Annalese

II. Aššur-nāšir-apli kalhūi Annalese jó példája az asszír királyfeliratok összetettségének. A szöveg egyszerre terméke és forrása a korabeli történelmi szituációnak, amelyről alapos elemzés után is csak óvatossággal lehet nyilatkozni. Minden esetre úgy tűnik, hogy a dokumentum egy kiforróban lévő hatalom képét tükrözi vissza. A mintegy 70 éve zajló gazdasági prosperitás az asszír magterület lakosságának a növekedésével járt együtt, ami hozzájárult a hadsereg létszámának megnövekedéséhez, illetve lehetővé tette a birodalom különböző pontján asszír kolóniák alapítását (Dūr-Aššur, Nēbarti-Aššur, Aribua stb.). Mindez létszámbeli erőfölényt és megfelelő ellátást biztosított a cirkáló asszír csapatoknak. II. Aššur-nāšir-apli katonai sikerekre alapozva elkezdte integrálnia azokat a régiókat, melyeket az asszír ideológia a középasszír kortól kezdve magáénak tekintett, elsősorban a Dzsazira területét. Mint ahogy láttuk, ez még nem provinciák létrehozásával valósult meg, hanem egy kiterjedt hálózat kiépítésével, amelyen keresztül javak és információk cserélhettek gazdát, utasítások juthattak el a behódolt területekre, vagy ha kellett, e hálózat mentén a király katonai akciókat vezethetett.

²²⁹ Hozzá kell tenni, hogy a *tupšarru* munkáját főleg az i.e. 7. századból ismerjük, és akkor is a királyi tanácsadók között találjuk őket (Hunger 2009–2011, 271). A *tupšarru* fentebb feltételezett oktatói tevékenysége nem dokumentált az i.e. 1. évezredben (Waetzoldt – Cavigneaux 2009–2011, 305–307).

²³⁰ Claude Lévi-Strauss az ilyen jellegű válaszokat másodlagos válaszoknak nevezik, melyek elrejtik a jelenség igazi okát. Lévi-Strauss 2001, 30.

A birodalom központja és periferiája közötti viszony tehát még nincsen egységesen leszabályozva, az asszír királyhoz való kötődés a teljes függetlenségtől, a látszólagos függőségen keresztül a teljes alávettségig mozoghat. Így az Annalesben leírt katonai akciók nem klasszikus értelemben vett hódító hadjáratok (mint amit később II. Šarrukīnnál, vagy Aššur-bān-aplinál látunk), hanem sokkal inkább a kötődés és kapcsolat szálainak megerősítései. A politikai sikerek, valamint az egyre erősödő gazdaság tette lehetővé, hogy az asszír magterület központja is megújuljon. II. Aššur-nāšir-apli a hagyományos központból, Aššurból Kalḫuba tette át a székhelyét. A város korábban is lakott volt ugyan, de II. Aššur-nāšir-apli tette egy fővároshoz méltó településsé. Az északról kanyargó Tigris és egy keletről beömlő mellékfolyó derékszögébe kiépítette a felleget, és annak az északnyugati felébe hatalmas palotát emelt (2.12. ábra).²³¹

2.12. ábra

A király művészei a palota falait fejmagasságig domborművekkel látták el, írnokai pedig a képi illusztrációk mellett vagy között ékírást szövegeket véstek fel. II. Aššur-nāšir-apli Annalesében tehát egyben forrása és terméke a kornak.

Az Annales fizikai megjelenésében – a hatalom egyik megnyilvánulásaként – egy széles redundánsan ismétlődő információs skála végpontján helyezkedik el. E skála legnagyobb egysége a kozmosz, ami az asszírok fejében az általuk valamilyen – elméleti vagy gyakorlati

²³¹ A város alaprajzának vázlata Novák 1997, 178, 3. ábra alapján készült.

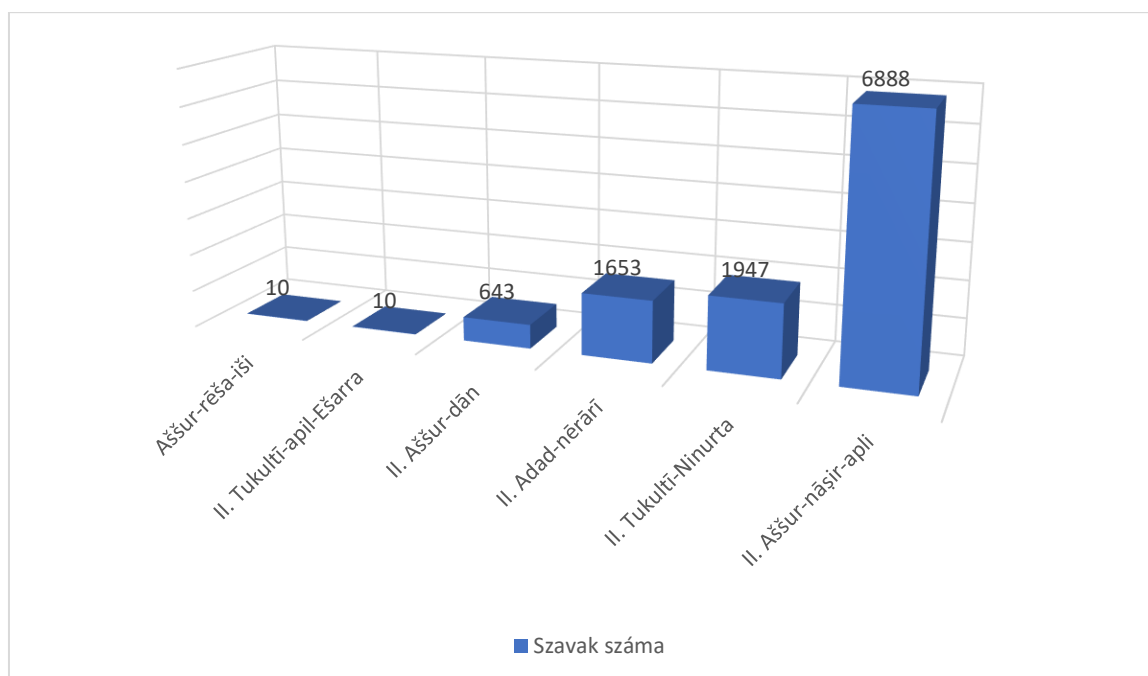
módon – kontrollált birodalmat jelentette. Ennek területét szimbolikus aktusokkal – szikladomborművek és sztélék állításával, új városok alapításával, vagy régiek átnevezésével – jelölték ki. Ezen belül emelkednek ki az asszír magterület legfontosabb városai, II. Aššur-nāšir-apli idejében elsősorban Aššur és Kalḫu, melyek fellegrákkal, monumentális palotáival és templomaival ismét a hatalom üzenetét közvetítik. Tovább ereszkedve az információs skálán Kalḫu citadelláján a palota szobrai és reliefjei ismét repetitív módon rendeződnek, csak úgy, mint maga az Annales szövege, melynek részletei számos teremben föllelhetők. A birodalmi kommunikáció minden szintjén a jelek redundáns ismétlésével találkozunk – ami az asszír társadalom szóbeli jellegéből következik –, és nincs ez másképp magában az Annales szövegében sem. A hadjáratleírások az eseményeket egy nagyjából egységes séma segítségével ábrázolják, amiben a strukturális elemek – az ellenfél és a régió variálása mellett – újból és újból megismétlődnek. Ezeket a szerkezeti elemeket makrostrukturálisan témákra (pl. betagolás), altémákra (pl. adó fogadása), mikrostrukturálisan pedig kategóriákra (pl. fémek) és alkategóriákra (pl. ezüst és arany) lehet bontani. Azt látjuk tehát, hogy a társadalom minden szintjén megjelenő redundáns kommunikáció az Annales szövegén is lecsapódik. Ennek a jelenségnek járunk utána a következő fejezetekben.

3. Az elemzés technikája

II. Aššur-nāšir-apli feliratai alapján

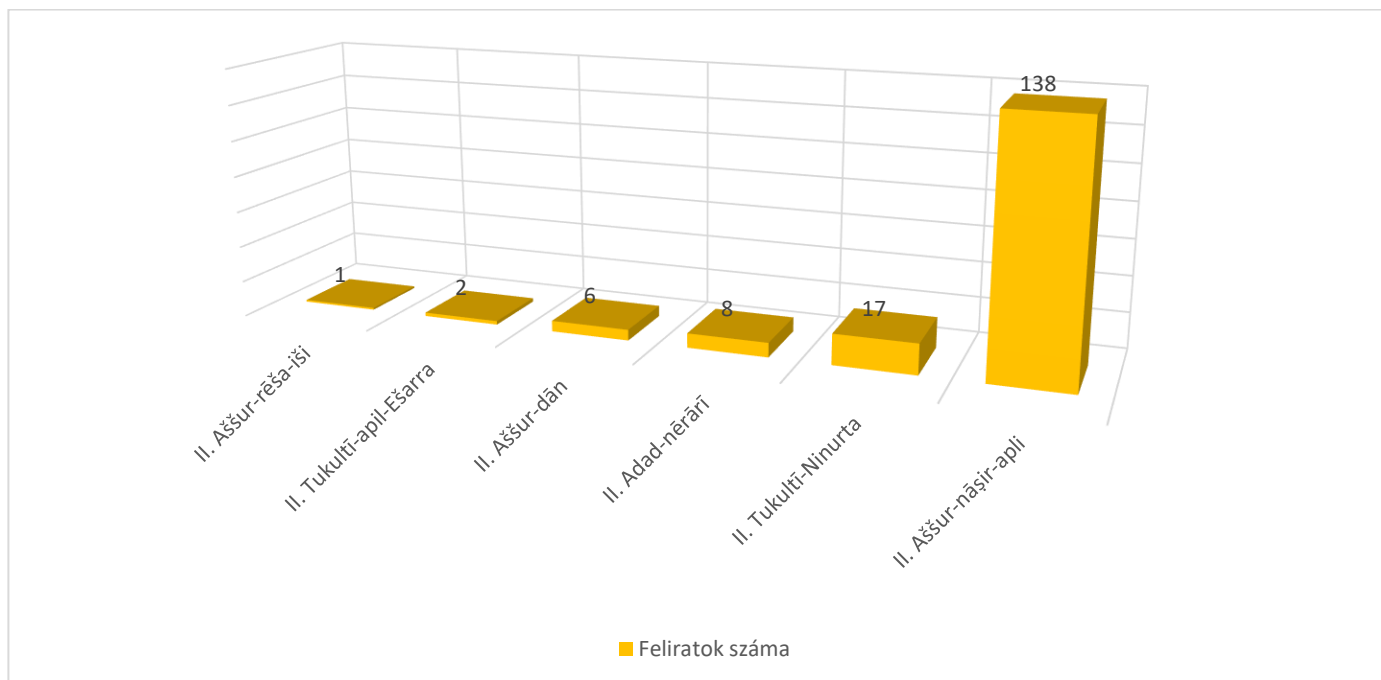
II. Aššur-nāšir-apli Annales a maga 389 sorával máig a leghosszabb ismert asszír királyfelirat. Hosszú pangás után robban be ez a tekintélyes szöveg az asszír királyfeliratok sorába. Igaz, már II. Aššur-nāšir-apli dédapja, II. Aššur-dān (i.e. 935-912) megtöri a mintegy két és fél évszázados hallgatást (amennyiben I. Tukultī-apil-Ešarra és fia, Aššur-bēl-kala feliratait folytatás nélküli kivételnek tekintjük ebben a hosszú időperiódusban), amit – nemcsak filológiai, hanem régészeti vonatkozásban is – „sötét kornak” szoktak nevezni. II. Aššur-nāšir-apli elődjei, mint dédapja II. Aššur-dān, nagyapja II. Adad-nērārī és apja II. Tukultī-Ninurta még nem merészkedtek messzire hadseregükkel az asszír magterületről, és ebből úgy tűnik, hogy hadjárataik egyelőre az újból megerősödő asszír hatalom szárnypróbálgatásai csupán, így maguk a szövegek is – legalább is az utódok királyfelirataihoz képest – viszonylag rövid lélegzetvételiűek. Ezért tűnik úgy, hogy II. Aššur-nāšir-apli 389 soros Annales a maga 6888 szavával – kis túlzással – szinte a semmiből emelkedik elő (3.1. ábra).²³²

3.1. ábra

²³² A 6 királyfelirat sorainak összehasonlítása kézenfekvőbbnek és egyszerűbbnek tűnhetne: Aššur-rēša-iši felirata (RIMA 2, A.0.96.1) 5 sor; II. Tukultī-apil-Ešarra felirata (RIMA 2, A.0.97.1) 4 sor; II. Aššur-dān felirata (RIMA.0.98.1) 87 sor; II. Adad-nērārī felirata (RIMA.0.99.2) 134 sor; II. Tukultī-Ninurta felirata (RIMA 2, A.0.100.5) 137 sor; végül pedig II. Aššur-nāšir-apli felirata (RIMA 2, A.0.101.1) 389 sor. Csakhogy a sorok – az íráshordozó függvényében – nem egyenlő hosszúak a különböző szövegekben. Így a sorok alapján II. Aššur-nāšir-apli Annales 2,8-szorosa II. Tukultī-Ninurta Annalesének, ugyan ez az arány azonban a szavak számával számolva 3,5-szörös. Habár II. Tukultī-Ninurta Annalesének első 16 sora némileg töredezett, továbbá később is találunk sorvégi [...] jelzéseket, és ez szemben áll II. Aššur-nāšir-apli Annalesének kivételes épségével, a probléma csupán néhány tucat szót érinthet, ami nagyságrendileg nem változtat az arányokon.

Bár ez a fejezet elsősorban II. Aššur-nāšir-apli Annalesét veszi nagyító alá, ebben az összefüggésben fontos megjegyezni, hogy a Kalḫu-alapító király leglátványosabban a hátrahagyott királyfeliratok számában emelkedik ki elődjei közül (3.2. ábra). II. Aššur-nāšir-aplinak 8-szor több szövegét olvashatjuk, mint apjának, II. Tukultī-Ninurtának; 17-szer többet, mint nagyapjának, II. Adad-nērārīnak; és kereken 23-szor többet, mint dédapjának, II. Aššur-dānnak.

3.2. ábra

Mindebből az következik, hogy II. Aššur-nāšir-apli szövegei, és különösen Annalesé esetében már jól érvényesül a nagy számok törvénye, ami előnyös terepet biztosít a különböző szempontú kutatásoknak statisztikai elemzéseknek. A következőkben tehát ismét II. Aššur-nāšir-apli Annalesére koncentrálok, most azonban nem a korabeli történelemben betöltött forrásértékére, hanem a szöveg belső összefüggéseire koncentrálok

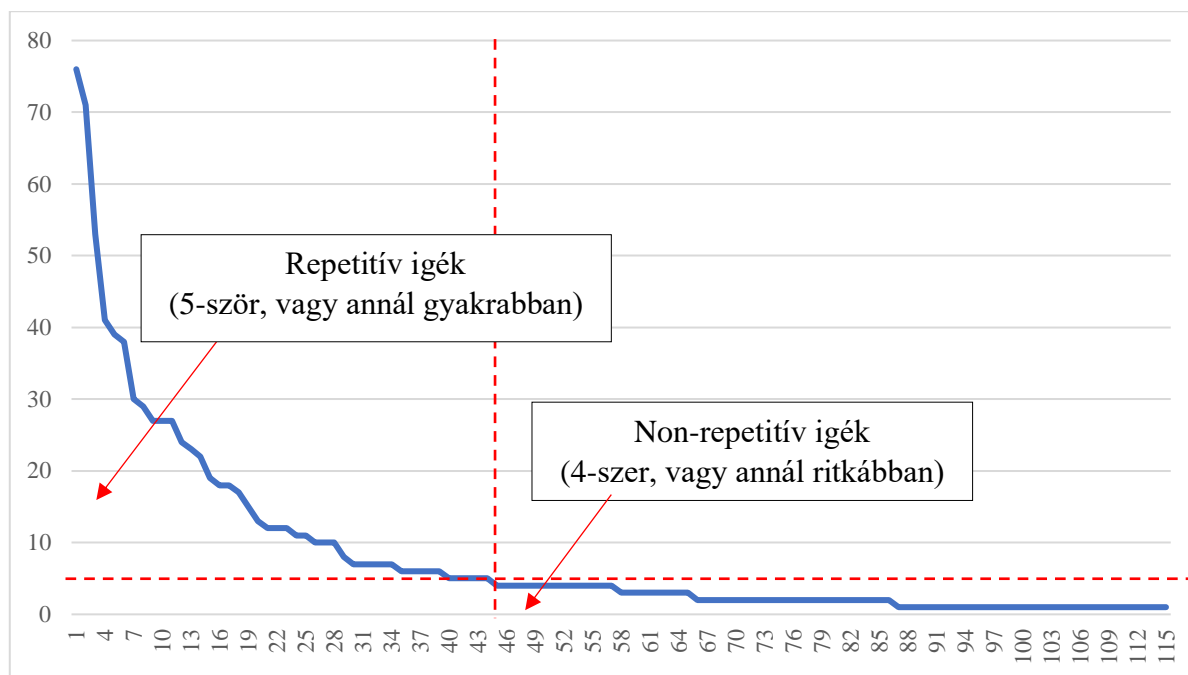
3.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesében

3.1.1. Repetíció II. Aššur-nāšir-apli Annalesének makrostruktúrájában

Az Annales hadjáratleírásában összesen 960 ige fordul elő (i43–iii125).²³³ Ezek közül néhány ige kimagaslóan sokszor ismétlődik. A szövegben például 75-szer szerepel a *šabātu* „megragad”, 71-szer a *šakānu* „(oda)állít, beiktat”, 53-szor *namāšu* „elindul”, 41-szer a *maḫāru* „fogad” ige. Más igék azonban csupán egyszer, vagy legfeljebb kétszer bukkannak föl, mint például az *amāru* „néz, lát” (egyszer), vagy a *manū* „számol” ige (kétszer). Ha az igéket

²³³ Ebbe benne van a Ninurta templom építési felirata (ii125–135), illetve a Standard felirat (iii113–125) is. Az előbbi 10 sorában természetesen nincsenek a hadjáratleírás szempontjából használható igék, de a Standard felirat – habár különálló szöveggént is szerepel (RIMA 2, A.0.101.23.), és csupán általánosságban beszél a király tetteiről – igéi strukturálisan bizonyos értelemben az azt megelőző szakaszhoz illeszkednek (2.7. táblázat).

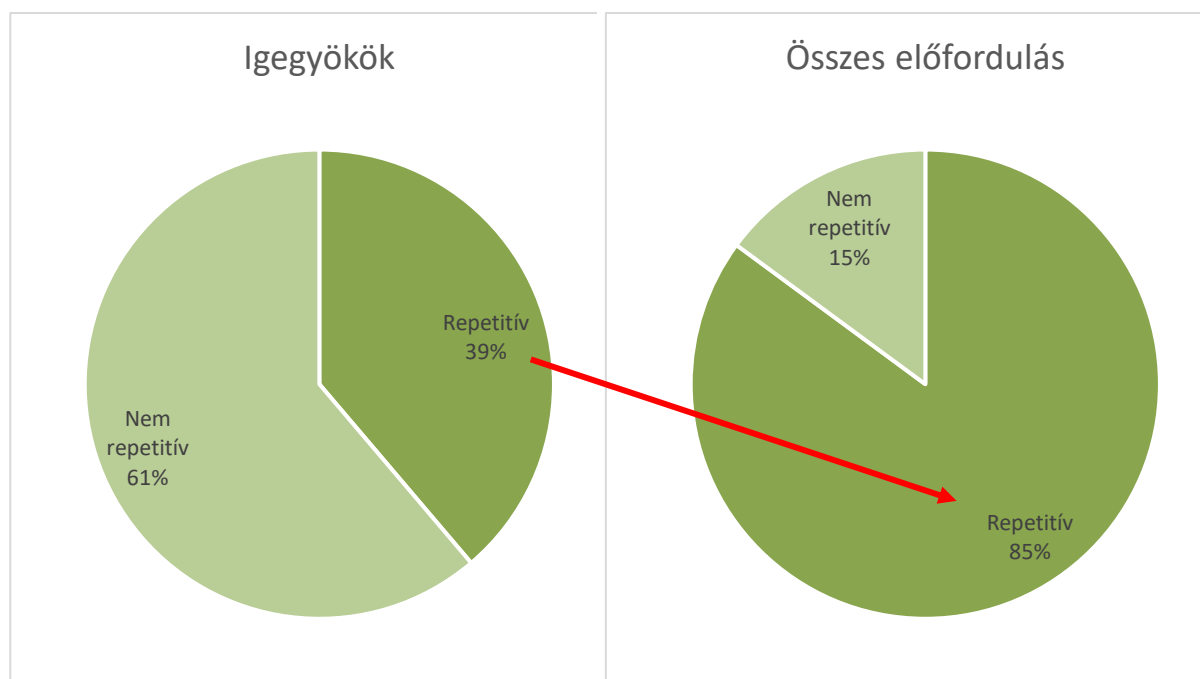
csökkenő sorrendben egy grafikonra vetítjük, és a határértéket az 5-szöri,²³⁴ vagy annál gyakoribb előfordulásnál húzzuk meg (piros szaggatott vonal), akkor egy hiperbolában rajzolódik ki előttünk a repetitív és non-repetitív igék aránya (3.3. ábra). A koordinátarendszer vertikális tengelye az igék előfordulási számát jelöli (1-től 76-ig), a horizontális tengelye pedig az adott – egyelőre anoním – ige sorszámát jelzi (1-től 115-ig).

3.3. ábra

Szám adatokban kifejezve ez azt jelenti, hogy a 960 igéből 817 repetitív (85,1%), 143 pedig non-repetitív (14,9%). Ez az arány akkor áll fenn, ha minden igét annyiszor vesszük számba, ahányszor – nyelvtani formájától függetlenül – előfordul a szövegben. Ha azonban csak az ige gyökökre koncentrálunk, és minden igét – akárhányszor is fordul elő a szövegben – egyszer vesszük, akkor azt látjuk, hogy a szövegező 116 ige gyököt használ, amiből mindössze 45 repetitív (38,8%), miközben 71 non-repetitív (61,2%). Tehát, a királyfelirat szövegezője kevesebb repetitív igét használ, mint non-repetitívét, ugyanakkor a kisebb arányú repetitív ige gyökök 85,1%-ban elárasztják a cselekmény menetét (3.4. ábra). Máshogy megfogalmazva, a királyfeliratot elkészítő írnok „szótára” 116 ige gyököt tartalmaz, melyből sok verbumot használ ugyan a szövegben, de relatíve kevés alkalommal; van azonban az írnoknak néhány – nem sok (45) – kedvenc ige je, melyeket viszont előszeretettel ismét meg unos-untalan a hadjáratleírásokban.

²³⁴ Az ötös határérték önkényes, és mint majd később látni fogjuk, bizonyos értelemben lényegtelen is, de ezen a ponton valamiféleképpen definiálni kell, mit tekintünk repetitív, illetve non-repetitív ige nek.

3.4. ábra

A hadjáratok strukturálásában ezek a repetitív ige­gyökök játszanak fontos szerepet. A képet azonban tovább kell árnyalni, mert nem minden repetitív ige tölti be ugyan azt a funkciót; és ez fordítva is igaz, egy funkciót akár több ige is kifejezhet. Az elsöre tipikus példa a szöveg egyik leggyakrabban használt igéje, a *šakānu* „(oda)állít, beiktat”, amely a 71 előfordulásból 23-szor szerepel „lesátorozásra”, 15-ször „adó kivetésére”, 4-szer „az ellenségre mért csapást” fejezi ki, és a maradék 29 esetben az előbbiekhöz képest nem kategorizálható jelentéseket ölt magára. Persze a legtöbb repetitív ige nem ilyen szerteágazó, és a túlnyomó többség egy, a struktúrában konkrétan meghatározott képet fejez ki. A jelenség fordítottja azonban tovább differenciálja a képet. Bizonyos altémákat egyetlen igével zár az író, mint például a már idézett *maḥāru* ige, vagy az indulást és érkezést kifejező *namāšu* és *qerēbu*. Ugyanakkor más esetben bizonyos képeket rendkívül gazdagon, akár 12 igével is kifejezhet, mint amilyen az indulás és érkezés biztos igéi közé strukturálisan beékelődő utazást kifejező igék csokra (*alāku*, *erēbu*, *ebēru*, *arādu* stb.). Ezekben az esetekben a szerkezet csak a jelentést határozza meg – az említett példában a „mozgás” képét –, maga az ige variálódhat. Mindemellett olykor az is megfigyelhető, hogy a repetíció jelensége nem az állítmány, hanem az alany,²³⁵ vagy a tárgy²³⁶ formájában jelenik meg.

Az összes lehetőséget figyelembe véve, négy kategóriába sorolhatók az asszír királyfeliratok igéi (3. táblázat):

²³⁵ Ez utóbbira példa az út indulása előtti kultikus aktus, a transzcendens hatalmak segítségül hívása. Három kifejezést használ ugyanannak a képnek a kifejezésére (*ina rešūte*, *ina qibūt*, vagy *ina tukulti*), de az igék helyett a Aššur nevét ismétli 6 alkalommal (i76, i104, ii25, ii50, ii103, iii46).

²³⁶ Ez a jelenség figyelhető meg a „kegyetlenkedés” altémájánál is, ahol a 12 különböző ige­gyök tárgya repetitív módon mindig az ellenség.

- (1) lehetnek repetitív igék, melyek funkcionálisan és strukturálisan mindig ugyan azt a pozíciót töltik be (pl. *maḥāru* „fogad”) – táblázatban való jelölése R-F (= repetitív-funkcionális);
- (2) a második csoport olyan igéket foglal magában, melyek repetitívek ugyan, de nem rendelkeznek funkcionalitással, tehát strukturálisan egymástól független helyeken bukkannak föl (pl. *nadû* „odadob, letesz”) – jelölése R-NF (= repetitív-nem funkcionális);
- (3) vannak olyan igék, melyek ismétlődése alacsony, vagy csak egyszer fordul elő, tehát nem repetitívek, mégis a szó szemantikája és a struktúrában betöltött helye alapján funkcionálisnak tekinthető (pl. *kānu* „igaznak, hűnek, egyenesnek lenni”) – rövidítve NR-F (= nem repetitív-funkcionális);
- (4) végül pedig szórványosan előfordulnak olyan igék is, melyek sem nem repetitívek, sem pedig funkcionálisak (pl. *balātu* „él”) – NR-NF módon jelölve (= nem repetitív-nem funkcionális).

	Repetitív igék	Nem repetitív igék
Funkcionális igék	(1) R-F	(3) NR-F
Nem funkcionális igék	(2) R-NF	(4) NR-NF

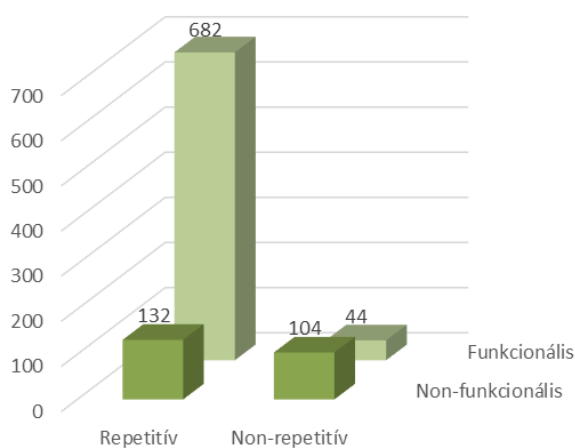
3.1. táblázat

Bizonyos igék egyszerre több kategóriában is jelen lehetnek, hiszen egyes altémákban funkcionálisan ismétlődhetnek, ugyanakkor elvétve előfordulhatnak más helyen, más jelentésárrnyalattal, funkcionális szempontból üresen. A *šabātu* „megragadni” kifejezés funkcionálisan 11 alkalommal jelenik meg az ellenség behódolásának képénél (*šēpīja išbatū* az ellenséges „megragadta a lábam” [hogy megcsókolja azt]),²³⁷ de mikor az író mellékesen megjegyzi, hogy a lázadó Halziluha városába II. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 1031–1019) telepített (*ušašbitušunu*) annak idején embereket, non-funkcionális módon használja az igét (i103).²³⁸

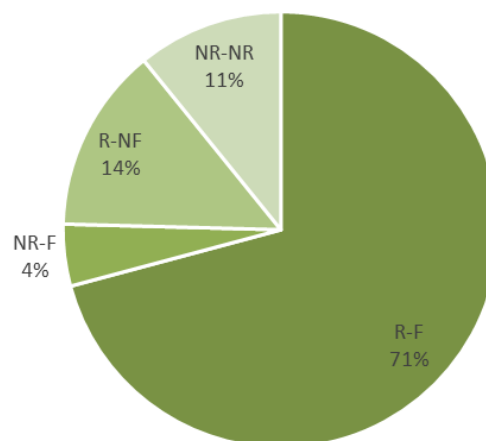
Ha tehát ezeket a kategóriákat II. Aššur-nāšir-apli Annalesével kapcsolatban diagramra vetítjük, akkor szembetűnik, hogy a funkcionális és repetitív (1) elemek dominálnak a szöveg igéi között (3a. ábra).

²³⁷ A hódoló csók (*našāqu*) momentuma ebben a korban még nem kerül kifejezésre (III. Tukultī-apil-Ešarránál és II. Šarrukīnnál jelenik meg először), de későbbi feliratokból visszakövetkeztethetünk, hogy erről a ceremóniáról van szó: „Adóját: díszes lószerszámokkal járomba fogatolt lovakat, szarvasmarhákat és juhokat elém hozván a lábamat megcsókolta” (*iššiq šēpīja*). Niederreiter 2019, 131, 36.

²³⁸ Az ige non-funkcionalitására egyébként nem csak a szerkezetben betöltött, illetve nem betöltött helye, hanem az ige törzs (Š) és az ige alanya is utal. Ebben a deklinációs formában soha nem használja a *šabātu* igét „behódolás” funkcionális kifejezésére. Ugyanarról az igéről van szó tehát mindkét esetben, de a nyelvtani alak jelzi, hogy a hozzá kapcsolódó asszociációs háló egészen különböző – és ebben a szemantikai értelemben akár két különböző szóról is beszélhetünk.

3.5a. ábra

3.5b. ábra

Az igék (1)-es kategóriája (R-F) 70,8%-a az összes előforduló igének (3b. ábra). Ha ehhez hozzávesszük azokat az igéket, melyek nem repetitívek ugyan, de a struktúrában meghatározott helyük alapján funkcionálisnak tekinthetők (3) (NR-F), akkor azt látjuk, a szövegező által használt igék túlnyomó többsége (75,4%) ideológiailag terhelte. Ezt azt jelenti, hogy a struktúrába beágyazott ige hangzása – legalább is a király haditetteinek a kontextusában – nem hívhatott egyéb asszociációt életre, mint amit a politikai ideológia (természetesen közvetett és nem tudatos módon) ráruházott. Az emberek természetesen nem olvashatták a királyfeliratokat, ahogyan ma bárki megteheti, ha hírekről kíván informálódni, de maga az ékírásos szöveg az ideológia lecsapódása, nem pedig annak formálója (ma ez a két tényező odavissza hat egymásra). A szövegek tartalma valamilyen formában ismert kellett, hogy legyen. Nem követhető ugyan nyomon a hadjáratok narratívájának ilyen szóbeli háttere, de feltételezhető, hogy a városi lakosság például egy rituális felolvasás során találkozhatott a királyi beszámolókkal.²³⁹ Az is elképzelhető, hogy a szóbeli beszámolók is ebben a struktúrában, ezekkel a szófordulatokkal hangoztak el szemtanúk és írnokok között. Akár milyen formában találkozott is valaki a király hadjáratával, az elhangzó R-F vagy NR-F igék ugyan azt az asszociációt ébresztették fel, így ezeket a verbumokat ideológiailag terhelteknek kell tekintenünk.

Az (1)-es és (3)-as igék mentén olvasott szöveg egy nagy rendszerbe illeszkedik. Ezek azok az igék, amelyek kirajzolják a szöveg makrostruktúráját (3.2. táblázat, az altéma funkcionális igéi ábécé sorrendbe szedve).

Téma	Altéma	Funkcionális ige	Darab	Százalék	Összesen
Ellenség 1	Lázadás	<i>kalû</i> „visszatart” adót	1	8,3%	12 (100%)
		<i>nabalkutu</i> „áthág” esküt	6	50,0%	
		<i>táru</i> „visszajut” a hír a lázadásról	5	41,7%	
Utazás	Isteni segítség	<i>ina qibit Aššur</i> „Aššur parancsára”	2	22,2%	9 (100%)
		<i>ina rešute Aššur</i> „Aššur segítségével”	2	22,2%	

²³⁹ Oppenheim 1960.

		<i>ina tukulti Aššur</i> „Aššur támogatásával”	5	55,6%		
	Mustra	<i>dekû</i> „fözlállít” sereget	5	100,0%	5 (100%)	
	Indulás	<i>namāšu</i> „elindul”	54	100,0%	54 (100%)	
	Út	<i>alāku</i> „megy”	12	14,5%	83 (100%)	
		<i>arādu</i> „(le)megy”	11	13,3%		
		<i>ašû</i> „(ki)jön”	2	2,4%		
		<i>ebēru</i> „(át)kel”	18	21,7%		
		<i>derû</i> „megy”	2	2,4%		
		<i>elû</i> „(föl)megy”	3	3,6%		
		<i>erēbu</i> „(be)lép”	10	12,0%		
		<i>etēqu</i> „(át)vág”	4	4,8%		
		<i>nabalkutu</i> „(át)hág” hegyen	3	3,6%		
		<i>nakāsu</i> „(át)vág” sziklát, h. utat csináljon	2	2,4%		
		<i>naqāru</i> „(össze)tör” sziklát, h. utat csináljon	2	2,4%		
		<i>šabātu</i> „megragad” utat	14	16,9%		
	Érkezés	<i>qerēbu</i> „közeledik”	22	100,0%	22 (100%)	
Ellenség 2	Hamis bizalom	<i>lā šabātu</i> „nem ragadta meg” a lábamat a hódolat jeléül	2	16,7%	12 (100%)	
		<i>takālu</i> „bízik” falakban/seregében	7	58,3%		
		<i>tebû</i> csatára „emelkedik”	3	25,0%		
Hódítás	Ostrom	<i>lamû</i> „körülvesz”	11	100,0%	11 (100%)	
	Harc	<i>maḥāšu</i> „megver”	4	33,3%	12 (100%)	
		<i>napāšu</i> „szétver”	4	33,3%		
		<i>šakānu</i> „(rá)rak, (rá)mér” vereséget	4	33,3%		
	Hódítás	<i>kašādu</i> „meghódít”	36	90,0%	40 (100%)	
		<i>šabātu</i> „megragad”	4	10,0%		
	Öldöklés	<i>dāku</i> „(meg)öl”	27	60,0%	45 (100%)	
		<i>maqātu</i> „levág”	18	40,0%		
	Fosztogat	<i>šabātu</i> „megragad”	21	41,2%	51 (100%)	
		<i>šalālu</i> „kifoszt”	30	58,8%		
	Kegyetlenkedés		<i>akālu</i> „megemészt” hullákat a szakadék	5	9,1%	55 (100%)
			<i>alālu</i> „fölkaszt” embereket fára	2	3,6%	
			<i>ḫalāpu</i> „kiterít” hullákat	5	9,1%	
			<i>kāšu</i> „megnyúz”	5	9,1%	
			<i>malû</i> „megtelik” völgyek hullákkal	2	3,6%	
<i>nakāsu</i> „levág” fejeket			8	14,5%		
<i>rašāpu</i> „halmot rak” hullákból/fejekből			7	12,7%		
<i>šarāpu</i> „vörösre fest” tájat a vértől			4	7,3%		
<i>šarāpu</i> „eléget”			9	16,4%		
<i>tabāku</i> „fölhalmoz” hullákat	3	5,5%				

	Zsákmány	<i>zaqāpu</i> „karóba hús”	5	9,1%	14 (100%)
		<i>arādu Š</i> „hozat”	1	12,5%	
		<i>nāšu</i> „elvisz”	2	25%	
		<i>tāru</i> „visszahoz”	5	62,5%	
	Pusztítás	<i>napālu</i> „elpusztít”	26	29,5%	88 (100%)
		<i>naqāru</i> „szétrombol”	25	28,4%	
		<i>šarāpu</i> „föléget”	30	34,1%	
		<i>tāru</i> „visszafogat” a káoszba	7	8,0%	
	Terror	<i>saḥāpu</i> „ledönt” a melammu	5	71,4%	7 (100%)
		<i>tabāku</i> „kiárad” a terror	2	28,6%	
Ellenség 3	Ijedelem	<i>adāru</i> „sötét félelem fogja el”	2	9,5%	21 (100%)
		<i>ana šuzub</i> „hogymentsék életüket” elmenekültek	9	42,9%	
		<i>garāru</i> „megijed”	4	19,0%	
		<i>palāḥu</i> „félelem fogja el”	6	28,6%	
	Menekülés	<i>ašû</i> „kimegy” a hegyekbe	1	4,8%	21 (100%)
		<i>elû</i> „fölmegy” a hegyekbe	7	33,3%	
		<i>maqātu</i> „(vissza)esik”	1	4,8%	
		<i>ašāru D</i> „(el)menekül”	1	4,8%	
		<i>naparšudu</i> „(el)menekül”	5	23,8%	
		<i>šabātu</i> „megragad” a menekülés útját	6	28,6%	
	Behódolás	<i>arādu</i> „(el) megy” a királynak	4	26,7%	15 (100%)
		<i>šabātu</i> „megragadja” a király lábát	11	73,3%	
	Betagolás	Deportálás	<i>abālu</i> „elvisz, deportál”	3	25,0%
<i>nasāḥu</i> „kitép”			6	50,0%	
<i>šabātu Š</i> „letelepít”			3	25,0%	
Táborozás		<i>biādu</i> „eltölt” éjszakát	23	46,9%	49 (100%)
		<i>šakānu</i> „föllállít” tábort	23	46,9%	
		<i>tāru</i> „visszatér” táborba	3	6,1%	
Ajándék		<i>maḥāru</i> „fogad”	41	93,2%	44 (100%)
		<i>abālu</i> „hoz”	3	6,8%	
Teher		<i>emēdu</i> „ráhelyez”	3	15,8%	19 (100%)
		<i>kānu D</i> „bevezet, megalapít, meghatároz” adót	1	5,3%	
		<i>šakānu</i> „beiktat” adót, helytartót	15	78,9%	
Toborzás		<i>nasāqu</i> „kiválogat”	6	100,0%	6 (100%)
Szakrális		<i>epēšu</i> „készít” áldozatot, sztelét	8	32,0%	25 (100%)
		<i>bānu</i> „épít” sztelét	1	4,0%	
		<i>izzizzu</i> „(fö)állít” sztelét	6	24,0%	
		<i>šakānu</i> „elhelyez” sztelét	2	8,0%	
	<i>šaṭāru</i> „(fö)ír” hőstetteket	7	28,0%		
	<i>zaqāpu</i> „(fö)állít” sztelét	1	4,0%		

3.2. táblázat

Ezeket a témákat és altémákat fűzi föl az Annales szövegezője 102 hadjárat kapcsán ugyanennyi cselekményszálra.²⁴⁰ Az író persze nem használ fel minden egyes hadjáratnál minden egyes lehetséges ígét. A munkáját sokkal inkább úgy lehet elképzelni, mintha – a gyöngyfűző óvodások mellett újabb metaforával élve – egy festő hatalmas palettájáról válogatná össze a művéhez szükséges színeket. A színhasználat sorrendjének megvan ugyan a konvencionális menete, de önkényesen dönt arról, milyen árnyalatot használ, vagy melyeket hagyja ki. Így az asszír királyfelirat írója számára is adott a kötelező szekvenciasor, de ha valami miatt úgy látja jónak, kihagyhatja az első témát, az *Ellenség lázadását*, és kezdhet rögtön az *Út bemutatásával*. Ugyanezen az alapon válogathat az altémák között is. Az út bemutatásánál kimaradhat az *Isteni segítség* igénybevétele, vagy a *Mustra*, és a hadjárat kezdődhet rögtön az *Indulással* is, de a szövegező ezek után már nem térhet vissza egy hadjáraton belül ezekhez az altémákhoz, tehát indulás után már nem kérheti az *Istenek segítségét*.²⁴¹ A leírás sorrendje van lefixálva, de az elemek – a palettáról válogató festőhöz hasonlóan – szabadon választhatók.

A 3.2. táblázatban a leggyakrabban használt altémák igéi (félkövéren kiemelve) alapján rekonstruálható egy ideális hadjáratleírás szerkezete:

„Hír érkezett hozzám (*tāru*), hogy az ellenség áthágta (*nabalkutu*) az isteneknek tett esküt. Aššur isten támogatásával (*ina tukulti Aššur*) seregszemlét tartottam (*dekū*), és elindultam (*namāšu*) saját országomból, mentem (*alāku*), átkeltem (*ebēru*) egy folyón, közeledtem (*qerēbu*) az ellenséges országhoz. Az ellenség saját várának falaiban bízott (*takālu*). Megostromoltam (*lamū*) a várat. Az ellenséget megvertem (*maḥāšu*), seregét szétszórtam (*napāšu*), és vereséget mértem rá (*šakānu*). Meghódítottam (*kašādu*) az ellenséges országot. Vérengzést rendeztem (*dāku*) az ellenség sorai között. Kifosztottam városát (*šalālu*). A foglyokat elégettem (*šarāpu*). A zsákmányt hazavittem (*tāru*). A várost elpusztítottam (*napāru*), szétromboltam (*naqāru*) és elégettem (*šarāpu*). Melammum ledöntötte őket (*saḥāpu*). Az ellenség megijedt (*palāḥu*), és hogy mentse életét (*ana šuzub*), fölmenekült (*elū*) a hegyekbe / a hódolat jeléül megragadta a lábam (*šabātu*). A népet kitelepítettem (*nasāḥu*). Tábort állítottam (*šakānu*) és ott töltöttem az éjszakát (*biātu*). Ajándékokat fogadtam (*maḥāru*) a környező népektől. Adót vettem ki rájuk (*šakānu*). Az ellenség legjobb katonáit besoroztam a seregembe (*nasāqu*). Egy sztélét készítettem (*epēšu*), amelyre fölírtam (*šaṭāru*) hőstetteimet, és fölállítottam azt (*izzizzu*).”

Az írnok tehát egy ehhez hasonló ideális hadjáratleírás „palettájából” állította össze a szöveget. Ismernie kellett a témák és altémák szekvenciáját, azt, hogy mikor használhat kizárólag egy funkcionális ígét, illetve, ha variálási lehetősége van egyes szintaktikai egységeken belül, akkor

²⁴⁰ A 102 földrajzi egység néhol b, vagy c alegységre oszlik. Ilyen esetekben a narráció úgy kezdődik az elejéről, hogy a cselekmény egy földrajzi egységen belül marad. Erre az esetre példa az első év leírásában Habhu meghódítása (i58-69).

²⁴¹ Hogy ennek konvencionális és nem logikus oka van, az abból is látszik, hogy későbbi királyok feliratainál a narráció akár egy másik helyen is elképzelhetőnek tartja az isteni segítség altémáját. III. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 589–823) és III. Adad-nērārī (i.e. 811–783) esetében például ez a szintaktikai egysége nem az útrakelés, hanem a hódítás témájának bevezetője (lásd 4.2. táblázat). És valóban, miért ne kérhetne isteni gondviselést a király a harcot megelőző napon, vagy egy vár ostromának kezdetén? II. Aššur-nāšir-apli hadjáratleírásaiban azonban a transzcendens erőket minden esetben az útrakelés előtt hívja segítségül a király.

milyen halmazból meríthet; ismernie kellett tehát az össze lehetséges funkcionális igét (R-F és NR-F). Így tulajdonképpen minden funkcionális ige egyben potenciális repetitív ige is. Hogy végül statisztikailag melyik bizonyult repetitív igenek, csupán attól függött, az író éppen akkor melyik igét használta véletlenszerűen többször.

A variálódások nem követnek semmilyen szabályszerűséget, két egymás követő hadjárat leírása – a szekvenciasor szabályait betartva – egészen különbözőnek tűnhetnek. Az egyik lehet rövid, csak néhány elemet fölhasználó (pl. Ištarāte meghódítása i.e. 879-ben, ii86-87), míg az azt követő lehet hosszú, majdnem minden témát magában foglaló (Matiatu meghódítása, ii87-91). Így állapítható meg az a paradox kettősség az asszír királyfeliratokkal kapcsolatban, hogy egyrészt – mind tér, mind idő szempontjából – színes variációk sokaságát nyújtja (elrejtve első olvasatra a mögöttes szigorú szerkezetet), ugyanakkor strukturálisan nézve minden egyéniséget nélkülöző, monoton és sablonos alkotások.²⁴² A paletta színeinek összeválogatását részben a tényleges hadjáratról szerzett információk, részben pedig az írói szabadság befolyásolhatta. A reliefek ábrázolásaiból jól ismert, hogy az asszír sereget írkokok is elkísérték hadi vállalkozásaikon (3.1. kép).²⁴³ Így akár elsődleges szemtanúként is jelen lehettek az ostromokon, csatákon. Ugyanakkor – a szerkesztés szigorú szabályaiból kiindulva – az is elképzelhető, hogy az asszír királyfeliratokat elkészítő írkokok csak másodkézből, esetleg a hadjáraton részt vevő írkok kollegák elbeszéléseiből értesültek az eseményekről, és ezeket a kapott információkat szorították be a sémák által nyújtott lehetőségek keretei közé. Akárhogy is volt, a szövegezőnek egy rendkívül komplex rendszert kellett észben tartania, és minden egyes hadjáratleírásnál alkalmaznia. A szisztémát tovább bonyolítja a szöveg mikrostrukturája. Mielőtt azonban erre rátérnék, szükségszerű egy exkurzusban kitérni az altémák egymáshoz viszonyított arányára, illetve a repetíció mágikus vonatkozásaira.

3.1.2. A repetíció mágikus szerepe II. Aššur-nāšir-apli Annalesében

Arról már beszéltem, hogy az információk redundanciája alapvetően az oralitáshoz közel álló társadalmak sajátja. Ebből a szempontból nézve a repetíció pusztán a kommunikáció támogatását szolgálja, a jelenség azonban a premodern társadalmakban szorosan összekapcsolódik az emberek világról alkotott képével. A régi ember a mágia segítségével szorította gondolkodási keretébe az általa fizikálisan befolyásolhatatlan tényezőket (időjárás, betegség, jövő stb.). A mágikus rituálé pedig épp úgy az információs jelek redundanciájára épít, mint a profán üzenettovábbítás. Érthető, hiszen mindkettő kommunikációs szabályok alapján dolgozik, csak míg az egyik célközönsége a másik ember vagy embercsoport, addig a másiké elsődlegesen a transzcendens hatalmak.²⁴⁴ Az asszír királyfeliratok explicit közönsége az istenek világa, hiszen a háborúk sikerességét az ő segítségnyújtásuk garantálta. A szövegen

²⁴² Ebből a szempontból a királyfeliratok formája (morfológiája) a mesék szerkezetével mutat rokonságot, melyekről Propp ugyanezt állapítja meg: „*egyfelől bámulatos színgazdagság, változatosság és tarkaság, másfelől viszont hihetetlen egyöntetűség és monotonia jellemzi őket.*” Propp 2005, 28.

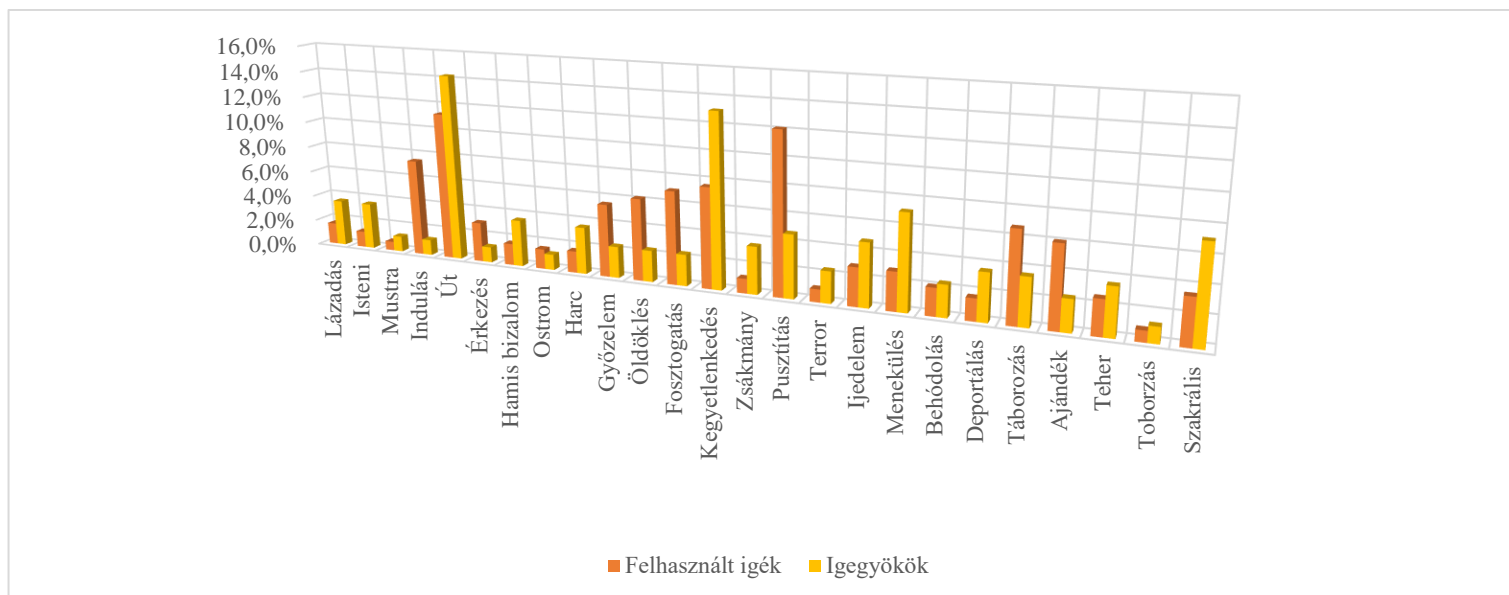
²⁴³ Bleibtreu 1983.

²⁴⁴ Mágia és kommunikáció kapcsolatát lásd: Tambiah 1968; Veldhuis 1999.

belüli ismétléseknek tehát – túl a kommunikációs funkción – mágikus szerepe is volt (1.3.3. fejezet).

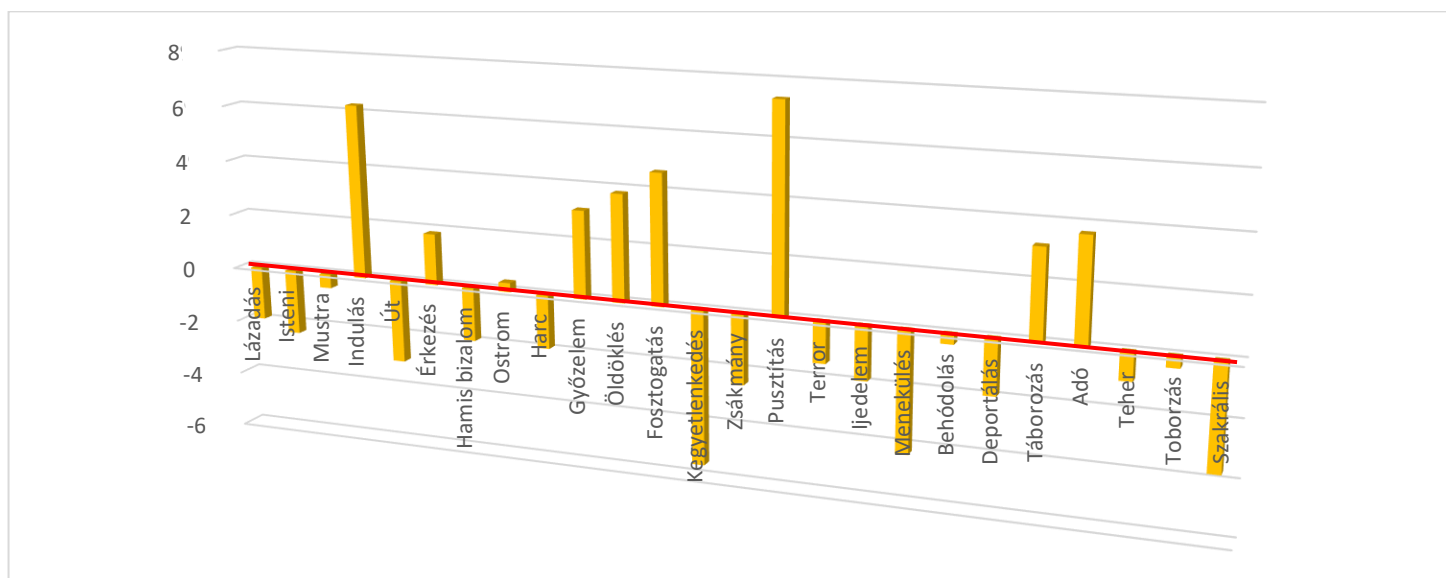
Ezen a ponton érdemes elgondolkodni azon a dolgon, hogy vajon hol és miért ragaszkodik az Annales szövegezője bizonyos képeknél ugyan ahhoz a szófordulathoz, más esetben pedig miért alkalmazza a hasonló jelentésű igék egész csokrát? Miért használja az *Utazás* témájában mindig ugyan azt a két igét az indulás (*namāšu*) és az érkezés (*qerēbu*) kifejezésénél, és miért variálja az igéket a kettő közé szerkezetileg beékelődő út bemutatásánál? Olybá tűnik, mintha a szövegnek meglennének a sarokpontjai, melyek mágikus dimenzióját kívánta volna az írnok a legjobban hangsúlyozni (ritualisztikus altémák), más esetben pedig a szerző – némileg engedve a rituális nyelvezet kötött szorításából – mintegy elmeséli az események menetét (meseszerű altémák). Habár ilyenkor is ragaszkodik a struktúra nyújtotta kerethez – és ebből a szempontból egyik esetben sem szakad el teljesen a mágikus szférától –, de szinonimákkal tölti föl a megkövetelt pozíciót. Ezekben az esetekben nem annyira a szó szerinti, hanem inkább a kép szerinti ismétlés elve érvényesül.

Hogy megállapítsuk, mely altémákat hangsúlyoz leginkább az írnok, meg kell néznünk, hogy mely szintaktikai egységek igéi szerepelnek a szövegben a leggyakrabban. A *Mustra* altéma igéje (*dekū*) 5 alkalommal ismétlődik a király Annalesében, az *Indulást* kifejező *namāšu* azonban 54-szer. Hogy ez a két szám egymással összehasonlítható legyen, össze kell adni az altémák igéit, és így megkapjuk a funkcionális (repetitív és non-repetitív) igék számát (725, 100%), mely alapján ki lehet számolni az egyes altémák százalékos részesedését (3.6. ábra). Az ábra barna oszlopai azt mutatják be tehát, hogy az összes előforduló funkcionális igéből (725-ből) az adott altémák igéi hány százalékot érnek el. Az eredményből kiderül, hogy a szövegező az *Indulás* (7,4%), az *Út* (11,3%), a *Győzelem* (5,5%), az *Öldöklés* (6,2%), a *Fosztogatás* (7%), a *Kegyetlenkedés* (7,6%), a *Pusztítás* (12,1%), a *Tábor* (6,8%) és az *Adó* (6,1%) igéinél időz a legszívesebben – ezek haladják meg a kritikus 4%-ot. Az ábra narancssárga oszlopai az adott altémában használt igeigyekök számát mutatja be. Tehát magas az oszlop, ha sok igeigyeköt használ, például az *Útleírás* esetében (14,3%); illetve alacsony, ha kevés, vagy csak egy igeigyeköt ismétel, mint az *Indulás* igéi esetén (1,2%). Minél magasabb az első oszlop, annál többször beszél a szöveg az adott altémáról, és minél alacsonyabb a második oszlop, annál kevesebb igével oldja ezt meg.

3.6. ábra

Azt, hogy mely altémák ritualisztikusak, melyek pedig meseszerűek, tehát hol használ kevés igét sokszor, és hol variálnának az igék, azt a barna és a narancssárga oszlop közötti különbség mutatja be. Ez matematikailag úgy mutatható ki, ha az összes felhasznált igék százalékos értékéből kivonjuk az igegegyökök százalékos értékét. A kapott szám matematikai értelemben nem százalék (bár két százalék különbségéből deriválódik), hanem egy arányszám (3.7. ábra). Standard deviációnak, azaz a zero ponttól (piros vonal az ábrán) való eltérésnek nevezi ezt az arányszámot a statisztika.

3.7. ábra

A *Lázadás* altémája II. Aššur-nāšir-apli Annalese esetében -1,9-et kap, ami azt jelenti, hogy – habár 12 alkalommal beszél róla – a három váltakozó igegegyök, ami ennek a képnek a kifejezésére hivatott, „mínuszba húzza” az altéma rituális jellegét. Az *Indulás*nál azonban csak 1 igét találunk (*namāšu*), amit 54-szer ismételt a hadjáratok során, ezért az arányszám értéke

magas, 6,3. A *Győzelem* (+3,1), *Öldöklés* (+3,8) és *Fosztogatás* (+4,7) szintaktikai egységeinél kettő, sőt a *Pusztításnál* (+7,4) négy igeigye kerül használatba, ezeket azonban olyan sokszor ismétli, hogy az altéma jellege – a több igeigye ellenére is – erősen ritualisztikussá válik. A 3.7. ábra eredményei alapján – óvatosan – kijelenthető, hogy az asszírok szemében az *Utazás* (*Indulás, Érkezés*, valamint a *Táborozás*), a *Hódítás* (*Ostrom, Győzelem, Öldöklés, Fosztogatás, Pusztítás*) és a *Betagozás* (*Ajándékok fogadása*) olyan események voltak, melyek mágikus támogatásra szorultak. A többi képben is jelen van valamilyen formában a ritualisztikus jelleg, de valamiért – a konkrét szavak helyett – a képek ismétlése iránti igény erősödik föl. Az adatok illetően értelmezését azonban érdemes óvatosan kezelni, egyrészt mert – ahogyan később látni fogjuk – az arányok több királyfelirat bevonása során némileg módosulnak. Minden funkcionális ige potenciálisan repetitív ige is, ez pedig kisebb változásokat eredményez a különböző feliratok arányszámaiban. Az általános kép azonban – a nagy számok törvénye alapján – többé kevésbé igazodik II. Aššur-nāšir-apli leghosszabb feliratához. Az óvatosság másrésztől azért szükséges, mert a „ritualisztikus” és a „meseszerű” fogalmak téves asszociációkat indíthatnak a 21. századi olvasóban. Mindamellet az, hogy igenis van közvetett kapcsolat az asszír királyfeliratok és a rituálék között, illetve a királyfeliratok struktúrája és a mesék szerkezete között, ebben az összefüggésben nem releváns. A két fogalom – „ritualisztikus” és a „meseszerű” – itt és most csupán a monotonitás és a sokszínűség szembenállását hivatottak metaforikusan illusztrálni.

3.1.3. Repetíció II. Aššur-našir-apli Annalesének mikrostruktúrájában

II. Aššur-nāšir-apli Annalesének mikrostruktúrája akkor figyelhető meg, amikor a makrostruktúra altémái külön kategóriákra oszlanak. Ez leglátványosabban a felsorolásokkal dolgozó *Ajándékfogadás* szintaktikai egységeinél – *amḥar/attaḥar* „fogadtam” mondatzárással – jelenik meg.²⁴⁵ Itt 6 kategóriát különböztethetünk meg, melyek 18 „ajándékot” foglalnak magukba. Ezek az egységek – a témákhoz és altémákhoz hasonlóan – ismét szigorú szabályszerűség alapján követik egymást (3.3. táblázat).

Kategória	Ajándék		Darab	Százalék	Összesen
Nagytestű négy lábúak	Szekér	<i>narkabtu</i>	4	25,0%	15 (100%)
	Ló	<i>sīsu</i>	7	43,8%	
	Szamár	<i>imēru</i>	3	18,8%	
	Lófogat	<i>sīsī šimidāt nīri</i>	2	12,5%	
Fémek	Ezüst	<i>kaspu</i>	24	30,8%	78 (100%)
	Arany	<i>ḥurāšu</i>	24	30,8%	
	Ón	<i>annaku</i>	18	23,1%	
	Bronz	<i>siparru</i>	9	11,5%	
	Vas	<i>parzillu</i>	3	3,8%	
Bronztárgyak	Bronzedény	<i>diqārī siparrī</i>	16	80,0%	20 (100%)
	Egyéb bronz tárgyak		4	20,0%	

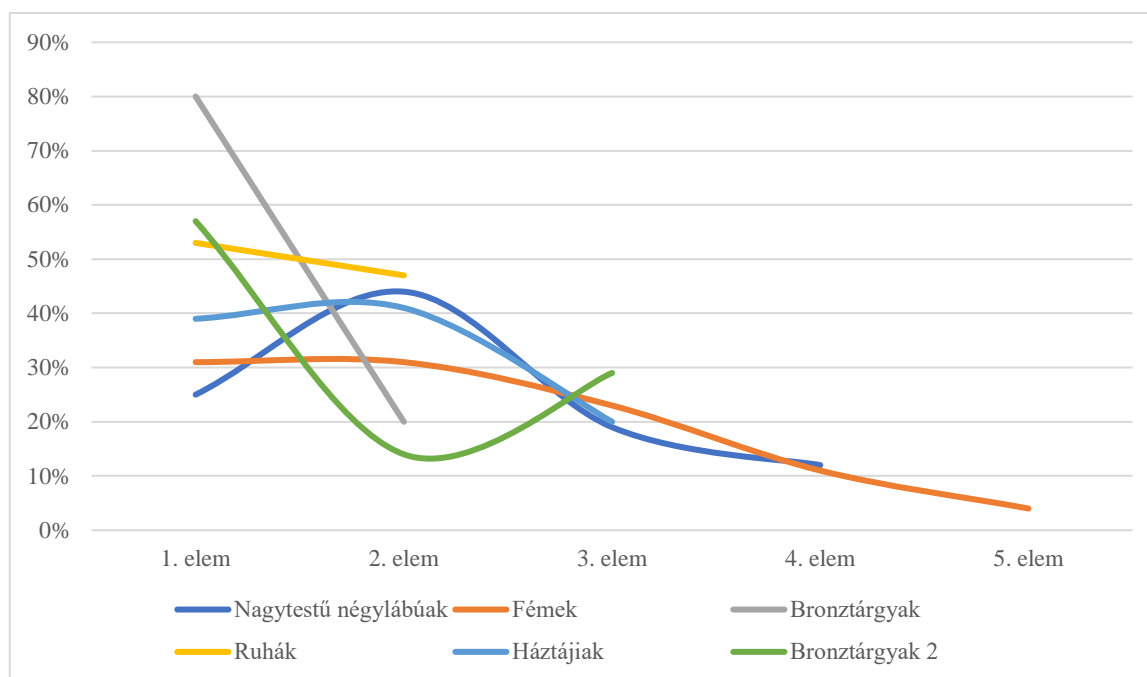
²⁴⁵ Más esetekben csak nagyon rövid, két-három elemes kategóriákra lehet az altémákat bontani. Ilyen például a sztélére fölírt „(hős)tett és dicsőség”: *epuṣ litija u tanattī*.

Ruhák	Tarka ruha	<i>lubulti birmê</i>	19	53,3%	15 (100%)
	Len ruha	<i>lubulti kitî</i>	20	46,7%	
Háztájkik	Szarvasmarha	<i>alpu</i>	19	38,8%	49 (100%)
	Birka	<i>immeru</i>	20	40,8%	
	Szőlővenyige	<i>karānu</i>	10	20,4%	
Bronztárgyak 2	Bronzedény	<i>diqārî siparrî</i>	4	57,1%	7 (100%)
	Bronzüst	<i>tahi siparrî</i>	1	14,3%	
	Bronzpáncél	<i>qurpisi siparrî</i>	2	28,6%	
Egyéb			7	100,0%	7 (100%)

3.3. táblázat

A makrostruktúrához hasonlóan nem minden elemcsoport kerül bele egy konkrét felsorolásba. Előfordulhat tehát, hogy a szöveg nem említi a nagytestű négylábúak vagy a ruha kategóriáját, hanem csak a fémeket és a háztájkikat. Ugyanakkor a föltüntetett egység mindig az első elemmel kezd – tehát az ezüstrrel, ha a fémek következnek, a bronzedénnyel, ha a bronztárgyak következnek stb. Ezzel a mikrostruktúra kategóriái a makrostruktúra témáinál és altémáinál is szigorúbb rendszerbe szerveződnek. A kategóriák első tagjai tehát kötelezően jelennek meg, de minél hátrébb helyezkedik el egy elemcsoport tagja a sorban, annál kisebb a föltüntetés szükségességének. Például a fémeknél az ezüst-arany páros mindig megjelenik, gyakran kapcsolódik hozzá az ón, néha a bronz, de csak nagyon ritkán a vas. Ugyan így a háztájkik elemeknél a szarvasmarha és a birka mindig együtt szerepel, de a szőlővenyige alkalmanként lemaradhat. Ez az elv jól kirajzolódik a százalékos arányokból, melyek a kategórián belül a legtöbbször csökkennek, ami az jelenti, hogy az első elemek előfordulása a leggyakoribb (3.8. ábra).²⁴⁶

²⁴⁶ Két kivétel olvasható le a diagramról. A *nagytestű négylábúak* (sötétkék vonal) az első eleme (*narkabtu* „székér”) nem mindig jelenik meg, a második elemtől (*sîsu* „ló”) azonban a sorozat szabályszerűen folytatódik. A másik kivétel a *Bronztárgyak 2* kategória (zöld vonal), ami valamiért nem tűnik rendszerimmanensnek. Érdekes módon a szabálytalanságokat a kategóriák első és utolsó tagjainál figyelhetjük meg.

3.8. ábra

A szabály a *Fémek*, a *Ruhák* és a *Bronztárgyak* esetében működik makulátlanul, továbbá a *Háztájiak* kategóriája is – néhány kivételtől eltekintve. A *Nagytestű négylábúak* esetében az 1. elem (szekér) csak ritkán kerül valóban a felsorolás elejére. Ebben a kategóriában inkább a ló alkategóriája számít kezdési pontnak. A másik anomália a *Bronztárgyak 2* esetében figyelhető meg. Ez amúgy is a felsorolások végén szokott szerepelni, és úgy tűnik, a séma fölfoszlik az ábrázolás végére.

A rendszer azt a leltárt kényszerítette bele egy sémába, amelyeket maguk az írnokok állítottak össze a hadjárat során, mint ahogyan azt egy Sîn-ahhē-erība korabeli ninivei reliefen is láthatjuk (3.1. kép).

3.1. kép: A hadizsákmányról leltárt készítő írnokok (British Museum)

A két írrok a hadi apparátus részeként a zsákmányt rögzíti kétféle íráshordozóra, agyagtáblára és papiruszra, a feltételezések szerint az elsőre akkádul, a másodikra arámi nyelven.²⁴⁷ Elképzelhető, hogy a helyszínen készített lista minden rendszer nélkül, egyszerűen csak számba vette a fölhalmozott tárgyakat, föltüntetve mindegyik mellett a mennyiséget is. Ez a lista a királyfelirat készítésekor kényszerült bele egy sematikus rendszerbe, fölhasználva természetesen a kvantitatív hozzárendeléseket. Ugyanakkor az sincs kizárva, hogy az írrokok már a helyszínen strukturálták a zsákmányt. Akármelyik módon valósult is meg az adatrögzítés, az eredmény mindenképpen ugyanaz, a tárgyak egy sematikus rendszerben kerültek elhelyezésre.

Mindemellett bizonyos „ajándékok” hiánya befolyásolhatta az elemek felsorolását, de nem változtathatta meg a determinisztikus sorrendiséget. Ez az adott régió sajátosságaival függhet össze (3.4. táblázat).²⁴⁸ Az 5. hadjárat például egy Tur Abdin területén keresztülvezető itineráriummal kezdődik. Ahogyan a király kapcsolatba került a környező településekkel vagy tájegységekkel (Katmuhu, Kibaku, Habhu, Sūru, Kašijāri), azokat sorra megadóztatta (ii87-97). A zsákmány felsorolása majdnem mindegyik esetben a *Háztáji* kategóriát érinti (szarvasmarha, birka, szőlővenyige), megtoldva néhány bronztárgy felsorolásával. Amint azonban a sereg átjut a Tur Abdinon és kiér a Diyarbakir-medencébe, a felsorolások hirtelen földuzzadnak (ii98-125). A zsákmánylistákon hallunk lovokról, fémekről, bronztárgyokról, ruhákról és háztájiakról. Az i.e. 879-es hadjárat két régiót érint tehát, melyek eltérő anyagi helyzetben vannak, és különböző termelési stratégiákat folytatnak. Míg Tur Abdin a birodalmak peremén elhelyezkedő, feltételezhetően ritkán lakott és szegényes, elsősorban állattenyésztéssel és a hegyek lankáin szőlőtermesztéssel foglalkozó régió lehetett; addig a sokkal termékenyebb, sűrűbben lakott Eufrátesz-völgy a Diyarbakir-medencében két oldalról is serkentő impulzusokat kapott a fejlődésre (egyfelől nyugatról, az újhettita államok részéről, másrésztől keletről, az ekkor formálódó Urartuból), aminek következtében sokkal gazdagabbá vált, mint szomszédja.²⁴⁹ A két régió tehát lehetőségéhez képest fizette meg az asszír királynak az adót, ez azonban nem befolyásolta az egyes elemek sorrendiségét. A Tur Abdin-i nemesfémek hiánya az „ajándékok” sorában úgy csapódott le az asszír királyfeliratban, hogy a sematikus struktúra alapján a felsorolás a *Háztáji* állatok felsorolásával kezdődik. Az írrok, aki a királyfeliraton elkészítette ezeket az adólistákat, a valóság tapasztalata alapján dolgozott ugyan, de azt egy sematikus szerkezetbe szorította bele.

Annales	Ország/Város	Régió	Zsákmány						
i 54-56	Kiruru	É-Zagrosz C	ló 2					háztáji 3	bronztárgy
	Simesu	É-Zagrosz C							
	Simea	É-Zagrosz C							
	Ulmania	É-Zagrosz C							

²⁴⁷ Matthiae 1998, 99; alternatív értelmezést lásd: Reade 1998, 47–48.

²⁴⁸ A kategóriák mellett szereplő szám (ló 2, háztáji 3) az adott alkategóriák számát jelöli. Tehát például a háztáji 3 azt jelenti, a felsorolás a kategória első három elemét sorolja föl (szarvasmarha, birka, szőlővenyige). A fém 3 a Fémek kategóriájának első három kategóriáját említi (ezüst, arany, ón, tehát a felsorolásból hiányzik a bronz és a vas). Az egyes alkategóriákat lásd 3.3. táblázat.

²⁴⁹ A Diyarbakir-medence észak-északnyugati peremének gazdag vaslelőhelyeiről a korban lásd: Maxwell-Hyslop 1974, 49–50.

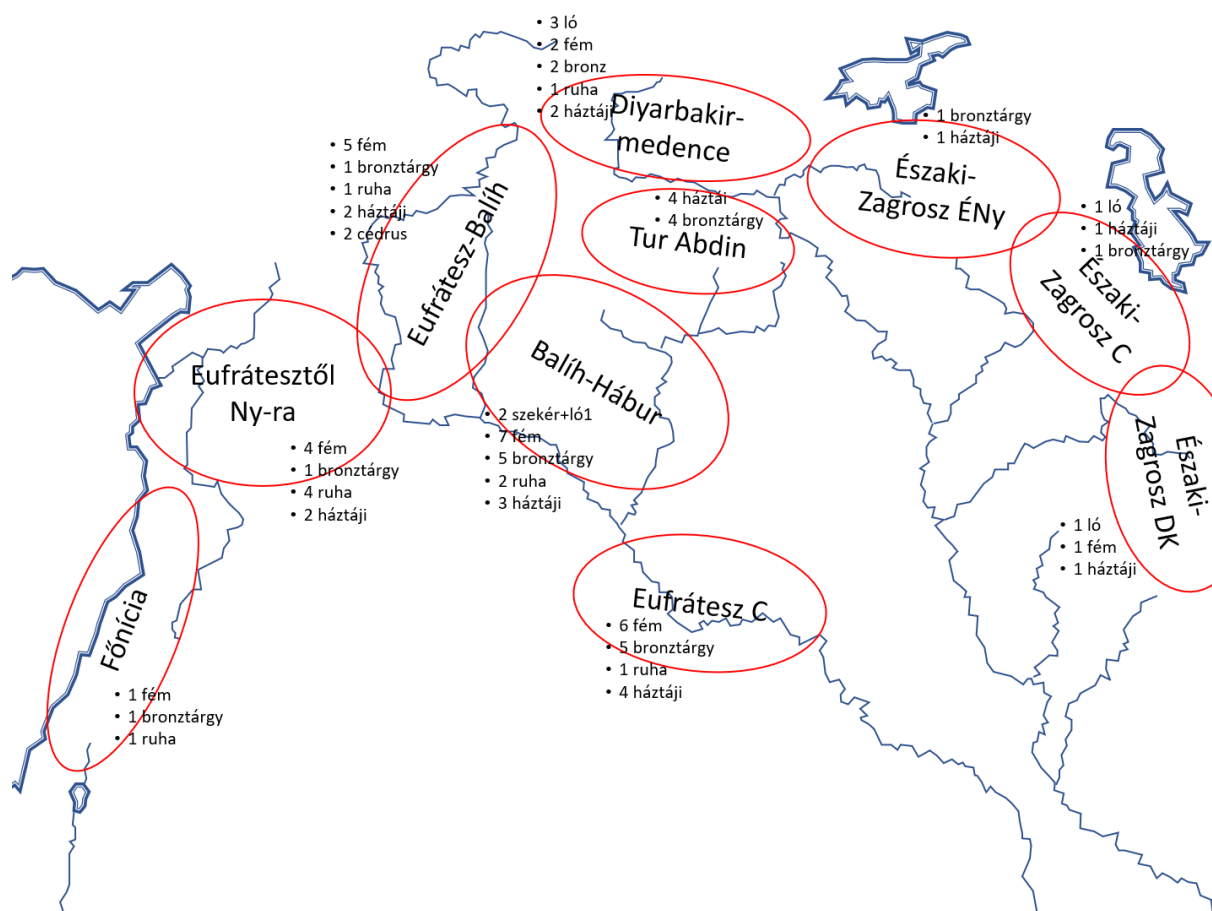

	Adauš	É-Zagrosz C						
	Hargaia	É-Zagrosz C						
	Harmasaia	É-Zagrosz C						
i 74	Katmuhu	É-Zagrosz ÉNy			bronztárgy		háztáji 3	
	Mušku	É-Zagrosz ÉNy						
i 77-79	Ša-Dikanni	Balíh-Hábúr régión		fém 3	bronztárgy	ruha 2		
	Qatnu	Balíh-Hábúr régión						
i 96-97	Hindānu	Eufrátesz C		fém 4				
i 106	Izalla	Tur Abdin					háztáji 3	
ii 12-14	Bīt-Zamāni	Diyarbakir- medence	szekér + ló 2	fém 2				
	Šubrū	Diyarbakir- medence						
	Nirdun	Diyarbakir- medence						
	Urumu	Diyarbakir- medence						
	Nairi	Diyarbakir- medence						
ii 21-23	Bīt-Iahiri (Azallu)	Balíh-Hábúr régión		fém 3				ló
	Bīt-Bahiāni (Hatti)	Balíh-Hábúr régión						
ii 47	Zamua	É-Zagrosz DK	ló 1	fém 2				
ii 53	Dagara	É-Zagrosz DK					háztáji 3	
ii 75-76	Sipirmena	É-Zagrosz DK						
ii 87	Katmuhu	Tur Abdin						
ii 88	Kibaku	Tur Abdin					háztáji 3	bronztárgy
ii 92	Habhu	Tur Abdin					háztáji 3	bronztárgy
ii 93	Sūru	Tur Abdin					háztáji 3	bronztárgy
ii 96-97	Kašīari	Tur Abdin						bronztárgy
ii 98-99	Madara	Diyarbakir- medence						
ii 101-102	Nirdun	Diyarbakir- medence	ló 2		bronztárgy		háztáji 3	
ii 118-125	Bīt-Zamāni	Diyarbakir- medence	ló 1	fém 5	bronztárgy	ruha 2	háztáji 2	
iii 2	?	?						
iii 4	Ša-Dikanni	Balíh-Hábúr régión		fém 3	bronztárgy		háztáji 2	
iii 5	Qatnu	Balíh-Hábúr régión						
iii 6-7	Bīt-Halupê	Balíh-Hábúr régión		fém 3	bronztárgy	ruha 2	háztáji 2	
iii 8-9	Sīrqu	Eufrátesz C		fém 3	bronztárgy		háztáji 2	
iii 9-10	Šupru	Eufrátesz C		fém 3	bronztárgy		háztáji 2	
iii 11	Naqarbānu	Eufrátesz C		fém 3	bronztárgy		háztáji 2	
iii 13	Hindānu	Eufrátesz C		fém 3	bronztárgy		háztáji 2	

iii 46-47	Laqu	Eufrátesz C		fém 4	bronztárgy	ruha 1		
iii 55-56	Bīt-Adini	Eufrátesz-Balíh régió		fém 4		ruha 2		cédrus
	Tīl-Abni	Eufrátesz-Balíh régió						
iii 57-58	Bīt-Bahiāni	Balíh-Hábúr régió	szekér + ló 1	fém 4	bronztárgy			
iii 59-60	Azallu	Balíh-Hábúr régió	szekér + ló 1	fém 4	bronztárgy		háztáji 3	
iii 61-62	Bīt-Adini	Eufrátesz-Balíh régió		fém 4	bronztárgy		háztáji 3	
iii 63	Tīl-Abni	Eufrátesz-Balíh régió		fém 1			háztáji 1	
iii 65-68	Hatti	Eufrátesztől Ny-ra		fém 5	bronztárgy	ruha 2		
iii 71	Patinu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 1		ruha 2		
iii 73-76	Patinu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 5			háztáji 2	ruha 2
iii 77-78	Iahanu	Eufrátesztől Ny-ra		fém 2			háztáji 3	ruha 2
iii 85-88	Türosz	Fönícia		fém 4	bronztárgy	ruha 2		
	Szidon	Fönícia						
	Büblasz	Fönícia						
	Mahallatu	Fönícia						
	Maizu	Fönícia						
	Kaizu	Fönícia						
	Amurru	Fönícia						
	Arvad	Fönícia						
iii 93-94	Qipānu	Balíh-Hábúr régió						
iii 94-95	Azallu	Balíh-Hábúr régió		fém 2				
	Aššu	Eufrátesz-Balíh régió						
iii 96	Kummuhu	Eufrátesz-Balíh régió		fém 2				cédrus

3.4. táblázat

A Tur Abdin és a Diyarbakir-medence közötti gazdasági különbség más régiókban is megfigyelhető. Ha térképre vetítjük az adólistákon szereplő tételeket, akkor az asszír sereg cselekvési rádiusza mentén kirajzolódnak a tehetősebb és a szegényebb régiók (3.2. térkép). Az előbbibe tartozik a már régi kereskedői hagyományokkal rendelkező Fönícia; a tranzitkereskedelemből, illetve a fából meggazdagodott Eufrátesztől nyugatra elterülő szíriai síkság; a folyó közvetítő szerepéből hasznot húzó Eufrátesz-Balíh, Balíh-Hábúr, illetve az Eufrátesz középső szakasza, valamint a föntebb már tárgyalt Diyarbakir-medence. A szegényebb régiókhoz az ekkor még hegyi törzsszövetségekből álló Zagrosz-hegység tájai, illetve Tur Abdin tartozik hozzá.

3.2. térkép

Ezek a gazdasági különbségek tükröződnek vissza II. Aššur-nāšir-apli Annalesének leírásaiban. Viszont ezek a különbségek nem befolyásolják az adó listáinak sorrendiségét. A mikrostruktúra független a régió sajátosságaitól. Minden esetben determinisztikus – még akkor is, ha a felsorolás lyukain keresztül visszakövetkeztethetünk az adott térség sajátosságaira.

A mikrostruktúra a makrostruktúra egyenesvonalú folytatása. Sőt úgy tűnik – ahogy az atomi rendszer kötöttebb a damilra fűzött gyöngyök szerkezeténél –, a szisztéma merevsége tovább szigorodik. Míg a makrostruktúra témáiban – a sorrendiség figyelembevételével – tetszőlegesen válogathatott a szerző (tehát az első elem akár ki is maradhatott), addig a mikrostruktúra kategóriái – ha megjelentek – csak az első elemmel kezdődhettek. Ha tehát a makrostruktúrájánál mágikus vonatkozásról beszéltem, elkerülhetetlen, hogy ne vonatkoztassam ezt a szöveg mikrostruktúrájára is. A jelenség az „*akinek van, annak adatik és bővelkedik*” (Mt 13:12) elv alapján modellezhető. A listán szereplő tételek strukturális ismétlése előre jelzi a következő asszír hadjárat gazdag zsákmányát. A szövegező egyrészt beszűkíti a valóságot egy általa ismert keretrendszerbe, másrészt kivetíti azt a jövő valóságára. Ez a mágia funkciója, a valóságra gyakorolt hatás, a realitás befolyásolása.²⁵⁰

²⁵⁰ A mágiával foglalkozó kiterjedt szakirodalom – részben nyelvi okokból adódóan (Hammond 1970) – kevés dologban van közös nevezőn, de a valóságra gyakorolt hatás elve ezek közé tartozik. Binsbergen – Wiggermann 1999, 4–16.

3.2. A rendszer működése II. Aššur-nāšir-apli más felirataiban

A funkcionális igék strukturális repetíciójának rendszere II. Aššur-nāšir-apli más felirataiban is jól megfigyelhető. Ezek a szövegek majdnem teljes egyezést mutatnak ebből a szempontból a király Annalesével, különösen abban az esetben, ha a szöveg az Annaleshez hasonló kontextusban helyezkedik el. Ilyen például a király sztéléje, amelyet Layard szintén Kalhuban talált meg a Ninurta templom bejárata mellett (RIMA 2, A.0.101.17, Nimrud monolit). Némileg egyszerűsített szerkezettel dolgoztak a kalhúai észak-nyugati palota emberfejű szárnyas bikakolosszosaival szöveggel ellátó írnokok, de a párhuzamok itt is tetten érhetők (RIMA 2, A.0.101.2, Palotakolosszus). Meglepő módon azonos szerkesztési elvekkel találkozunk, ha a nimrudi szövegektől egészen más környezetben elhelyezkedő királyfeliratot vizsgálunk, mint például a Kurkh monolit (RIMA 2, A.0.101.19). Ez egy olyan sztélé, amelyik az asszír magterülettől mintegy 400 km-re észak-nyugatra található, a mai török Diyarbakirtól nem messze. Az emlékművet II. Aššur-nāšir-apli az 5. hadjárata során (i.e. 879) állíttatta. Funkciójában határkijelölő sztéléről van szó, mely egyrésztől figyelmezteti a helybélieket AsszírIA jelenlétére, másrésztől távol tartja – mind a kozmikus, mind a fizikális – ellenfeleket. Annak ellenére, hogy a sztélé részben eltérő funkciót tölt be Kalhúai társaihoz képest, mégis ezek a szövegek szóhasználatban, struktúrában, valamint az egyes témák és altémák hangsúlyozásában közeli rokonságot mutatnak. A következőkben ezt a három aspektust fogjuk körbejárni: szóhasználat, struktúra és hangsúlyok az altémákban.

3.2.1. Szóhasználat

II. Aššur-nāšir-apli feliratai ugyanabból az igei szókincsből merítenek, sőt hozzávetőlegesen a merítés arányai is megegyeznek, tehát ugyanazokat az igéket tartják ismétlésre alkalmasnak (3.5. táblázat). Ilyen a *šabātu* „megragad” multifunkcionális ige, de talán még jobb példákat szolgáltatnak azok a szavak, amelyek mind a négy vizsgált feliratban ugyanazt a funkciót töltik be, ráadásul megközelítőleg ugyanabban az arányban. Ezek elsősorban a mozgást kifejező igék (*namāšu*, *alāku*, *biātu*, *arādu*, *ebēru*), öldöklést, pusztítást kifejező verbumok (*dāku*, *nakāsu*), illetve bizonyos ellenséges aktivitást, lázadást, félelmet, menekülést kifejező igék (*nabalkutu*, *ezēbu*, *palāhu*).

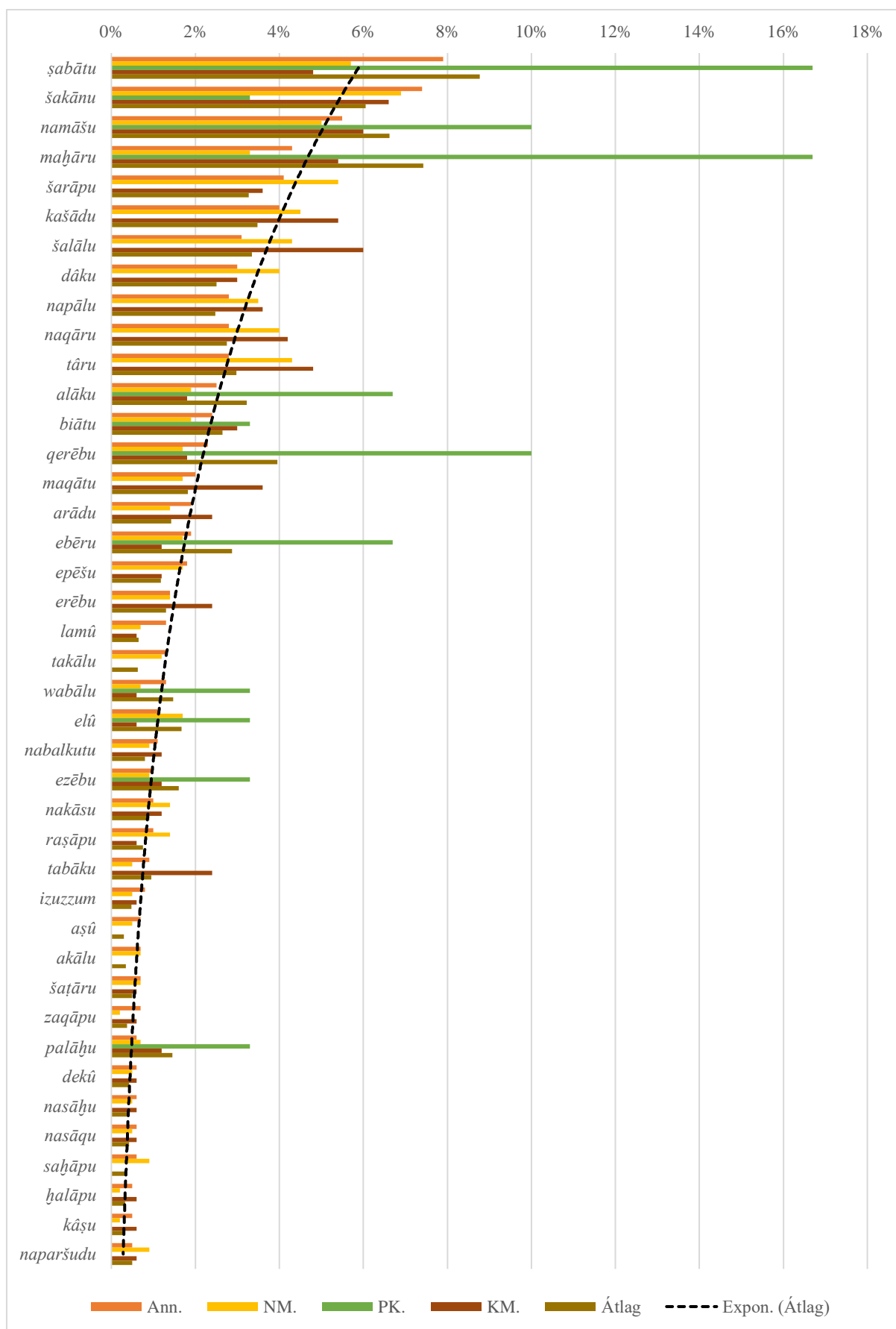
Ige		Annales		Nimrud monolit		Palotakolosszus		Kurkh monolit	
		RIMA 2, A.0.101.1.		RIMA 2, A.0.101.17.		RIMA 2, A.0.101.2.		RIMA 2, A.0.101.19.	
Akkád	Magyar	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék	Előford.	Százalék
<i>šabātu</i>	„megragad”	76	7,9%	24	5,7%	5	16,7%	8	4,8%
<i>šakānu</i>	„elhelyez”	71	7,4%	29	6,9%	1	3,3%	11	6,6%
<i>namāšu</i>	„elindul”	53	5,5%	21	5%	3	10%	10	6%
<i>maḥāru</i>	„(el)fogad”	41	4,3%	14	3,3%	5	16,7%	9	5,4%
<i>šarāpu</i>	„eléget”	39	4,1%	23	5,4%	0	0%	6	3,6%
<i>kašādu</i>	„meghódít”	38	4%	19	4,5%	0	0%	9	5,4%
<i>šalālu</i>	„kifoszt”	30	3,1%	18	4,3%	0	0%	10	6%
<i>dāku</i>	„(meg)öl”	29	3,0%	17	4%	0	0%	5	3%
<i>napālu</i>	„elpusztít”	27	2,8%	15	3,5%	0	0%	6	3,6%
<i>naqāru</i>	„ledönt”	27	2,8%	17	4%	0	0%	7	4,2%
<i>tāru</i>	„visszafordul”	27	2,8%	18	4,3%	0	0%	8	4,8%
<i>alāku</i>	„megy”	24	2,5%	8	1,9%	2	6,7%	3	1,8%
<i>biātu</i>	„eltölt (éjszakát)”	23	2,4%	8	1,9%	1	3,3%	5	3%
<i>qerēbu</i>	„közeledik”	22	2,3%	7	1,7%	3	10%	3	1,8%
<i>maqātu</i>	„kivág”	19	2%	7	1,7%	0	0%	6	3,6%

<i>arādu</i>	„(le)megy”	18	1,9%	6	1,4%	0	0%	4	2,4%
<i>ebēru</i>	„átkel”	18	1,9%	7	1,7%	2	6,7%	2	1,2%
<i>epēšu</i>	„csinál”	17	1,8%	7	1,7%	0	0%	2	1,2%
<i>erēbu</i>	„bemeget”	13	1,4%	6	1,4%	0	0%	4	2,4%
<i>lamū</i>	„megostromol”	12	1,3%	3	0,7%	0	0%	1	0,6%
<i>takālu</i>	„szétszór”	12	1,3%	5	1,2%	0	0%	0	0%
<i>wabālu</i>	„viz”	12	1,3%	3	0,7%	1	3,3%	1	0,6%
<i>elū</i>	„fölmegy”	11	1,1%	7	1,7%	1	3,3%	1	0,6%
<i>nabalkutu</i>	„áthág”	11	1,1%	4	0,9%	0	0%	2	1,2%
<i>ezēbu</i>	„elhagy”	10	1%	4	0,9%	1	3,3%	2	1,2%
<i>nakāsu</i>	„kivág”	10	1%	6	1,4%	0	0%	2	1,2%
<i>rašāpu</i>	„fölhalmoz”	10	1%	6	1,4%	0	0%	1	0,6%
<i>tabāku</i>	„kiszór”	9	0,9%	2	0,5%	0	0%	4	2,4%
<i>izuzzum</i>	„állít	8	0,8%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>ašū</i>	„kihoz”	7	0,7%	2	0,5%	0	0%	0	0%
<i>akālu</i>	„megemészt”	7	0,7%	3	0,7%	0	0%	0	0%
<i>šajāru</i>	„ír”	7	0,7%	3	0,7%	0	0%	1	0,6%
<i>zaqāpu</i>	„karóba húz”	7	0,7%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>palāhu</i>	„fél”	6	0,6%	3	0,7%	1	3,3%	2	1,2%
<i>dekū</i>	„mustrál”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>nasāhu</i>	„kitép”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>nasāqu</i>	„kiválogat”	6	0,6%	2	0,5%	0	0%	1	0,6%
<i>šahāpu</i>	„ledönt”	6	0,6%	4	0,9%	0	0%	0	0%
<i>halāpu</i>	„kiterít”	5	0,5%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>kāšu</i>	„megnyúz”	5	0,5%	1	0,2%	0	0%	1	0,6%
<i>naparšudu</i>	„elmenekül”	5	0,5%	4	0,9%	0	0%	1	0,6%

3.5. táblázat

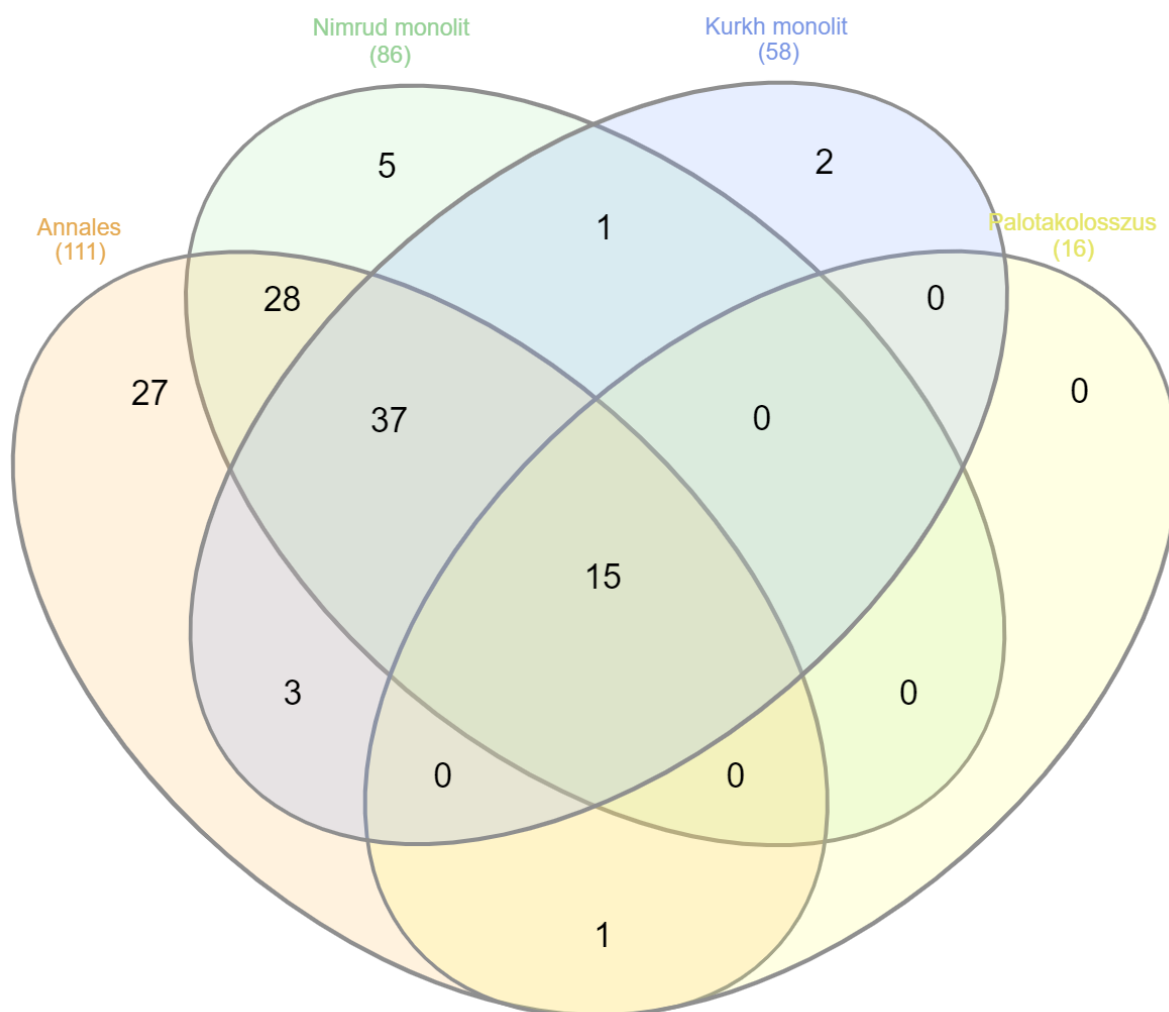
Ha a táblázat százalékos adatait grafikonra vetítjük, akkor – még a Palotakolosszus szöveg adatainak ingadozása ellenére is²⁵¹ – azt látjuk, hogy a feliratok igéit megközelítőleg hasonló arányban használták a feliratot készítő írnokok (3.9. ábra). A kiinduló pontot az Annales szolgáltatja, és a másik három felirat az ő csökkenő listájához igazodik. A négy szöveg egyes igéinek az átlaga exponenciálisan csökken (a 3.9. ábrán fekete szaggatott vonal), ami azt jelenti, hogy a 3.5. táblázat elején szereplő igék mindegyik szövegben hasonló hangsúlyt kapnak, míg a táblázat alján elhelyezkedő igéket ritkábban ismétlik az írnokok.

²⁵¹ A Palotakolosszusok hadjáratleírása (25-31 és 43-51) mindössze 16 igegyököt használ, amivel az írnok 30 igét alkot. Az alacsony számok miatt nem érvényesülhet a nagy számok törvénye, ami azt eredményezi, hogy az igék százalékos részesedése nem lesz kiegyensúlyozott. Ez okozza a Palotakolosszus szöveg nehezen értelmezhető adatait.

3.9. ábra

Hasonló következtetés lehet levonni, ha a feliratok által használt igéket – ezúttal az összeset, és nem csak a 3.5. táblázatban szereplőket (lásd a Melléklet táblázatát) – egy Venn-diagram segítségével modellezzük (3.10. ábra):

3.10. ábra

A halmazok szélein viszonylag alacsony számok szerepelnek, azaz a feliratok ritkán használnak olyan igét, amelyek a többinél ne lennének megtalálhatóak. Egyedül az Annales kivétel ebben (27 saját ige), de ez a szöveg terjedelmének a következménye. A legtöbb ige középre (15), vagy az Annales-Nimrud-Kurkh közös halmazba koncentrálódik (37), illetve jelentős továbbá az Annales-Nimrud érintkezési felülete is (28). Ebből a középső sávból (15+37+28) emelkednek ki II. Aššur-nāšir-apli repetitív funkcionális igéi.

Az, hogy bizonyos szavak II. Aššur-nāšir-apli felirataiban konvencionálisan repetitív és funkcionális jellegűek, arra enged következtetni, hogy ezeknek az igéknek az Asszír Birodalmon belül ideológiai jelentőségük volt. Az akkád nyelvben elméletben többféle módon ki lehetne fejezni a foglyok kegyetlen elégetését. Az írnok a *šarāpu* mellett használhatta volna a *hamātu* kifejezést, a következő alkalommal a *qalû*, *kabābu*, *arāru* vagy *qamû* igéket, és még

mindig maradt volna tartaléknak a *šarāpu*.²⁵² A szövegező azonban nem törekedett az egymáshoz hasonlító cselekményszálak illetően választékos kifejezésére (ez az elvárás állna modern irodalmi művek, esszék, vagy tudományos publikációkkal szemben); sőt leplezetlen célja volt, hogy a foglyok elégetése kapcsán mindig ugyan arra az igére asszociáljunk (*šarāpu*). Úgy tűnik, hogy a számos lehetőségből, amit fölhasználhattak volna egy esemény leírásánál, az írnokok vagy szövegezők kognitív módon kiszűrték az arra alkalmasnak tartott igéket. Mintha létezett volna egy ideológiai rosta, amely bizonyos igéket alkalmasnak tartott a repetícióra, és átengedett, más szavak pedig – melyek nem rendelkeztek ideológiai töltettel – fönnakadtak azon.²⁵³ Feltételezem, hogy ez a szűrés automatikus és tudatalatti folyamat volt, ami számunkra csak a királyfeliratok szövegében érhető tetten, akkoriban azonban minden hadjáratral kapcsolatos szóbeli megnyilvánulás részét képezte. A hadjáratról csak az arra vonatkozó, ideológiailag megfelelő szavakkal lehetett gondolkodni, beszélni és írni.

3.2.2. Struktúra

Az, hogy az írnokok – függetlenül a feliratok elhelyezkedésétől, vagy a funkciójától – ugyanazokat az igéket használták, nem bizonyít egyebet, mint hogy ugyan azt a „ideológiai szótárat” forgatták. Itt azonban többről van szó. A szövegekben nem csak ugyanazokat az igéket találjuk, hanem azok szintaktikai egységeket, azaz altémákat alkotnak, és jól körül határolható struktúrát képezve ugyanabban a sorrendben következnek egymás után (3.6. táblázat).

TÉMÁK	ALTÉMÁK			
	Annales	Nimrud Monolit	Palotakolosszus	Kurkh Monolit
Lázadás	Lázadás	Lázadás		Lázadás
Útleírás	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség
	Mustra	Mustra		Mustra
	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás
	Út	Út	Út	Út
			Táborozás	
	Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés
Fölfuvalkodottság	Hamis bizalom	Hamis bizalom		
Hódítás	Ostrom	Ostrom		Ostrom
	Harc	Harc		Harc
	Hódítás	Hódítás		Hódítás
	Öldöklés	Öldöklés		Öldöklés
	Kifosztás	Kifosztás		Kifosztás
	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés
	Zsákmány	Zsákmány		Foglyok

²⁵² Kämmerer – Schwiderski 1998, 67–68.

²⁵³ Az ideológiailag terhelt szavak (funkcionális igék) aránya a többi igéhez képest hasonlít az asszír társadalom fölépítéséhez. Ahogyan a birodalomban egy szűk elitréteg birtokolja az anyagi javak legnagyobb részét (Liverani 1979, 297–298), éppúgy uralják a királyfeliratok cselekményleírását az igék egy szűk csoportja, hiszen a repetitív igeegyek aránya alacsony (3.2. ábra). Továbbá ahogyan az elitbe való fölkapaszkodás csak nehezen áthatolható társadalmi szűrőkön keresztül lehetséges, éppúgy szűri meg a tudat a rendelkezésre álló igéket, és válogat ki belőlük egy szűk csoportot, melyeket repetícióra méltónak tart. Erről bővebben lásd: Árvai 2014b, 38–39.

	Pusztítás	Pusztítás		Pusztítás
	Terror	Terror		
Ellenségsors	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem
	Menekülés	Menekülés		Menekülés
	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat
	Deportálás	Deportálás		Deportálás
Betagolás	Táborozás	Táborozás		Táborozás
	Adó	Adó	Adó	Adó
	Teher	Teher	Foglyok	Teher
	Toborzás	Toborzás		Búza
	Szokrális	Szokrális	Szokrális	Szokrális

3.6. táblázat

Az igékkel körülhatárolt egymást követő témák és altémák – néhány kivételtől eltekintve²⁵⁴ – ugyan azt a sorrendiséget követik mindegyik feliratban. Azt valószínűsíthetjük – ha máshol nem, akkor a kalhú és a kurkhi szövegek elkészítői esetében bizonyosan –, hogy nem egy írnok munkájáról van szó. Mégis a hadjáratleírások szerkezete konvencionális azonosságot mutatnak, tehát az írnokok – egymástól függetlenül is – ugyan azon sémák alapján dolgoztak. A fentebb említett kognitív ideológiai szűrő tehát nem csak a felhasználandó szavakat rostálta át, hanem azt egyben strukturálisan el is rendezte.

A jelenség leginkább a narratív pszichológia szempontjából értelmezhető.²⁵⁵ Minden történetnek van egy szociális beágyazottságú struktúrája. Ez olykor olyan erős, hogy képes fölülmenni az események logikus egymásutánját is.²⁵⁶ Egy történet tehát nem a valóságot, mint olyant ábrázolja, hanem a valóságot átélő személy elméjében meglévő narratív struktúra leképeződése. A narratíva tehát elsősorban nem az eseményről, hanem az elbeszélőjéről, annak világnézetéről és értékrendszeréről ad tudósítást. Másrészt pedig a történet strukturálása megkönnyíti az egyén számára az esemény jelentéssel való felruházását, felidézését és ismételt elbeszélését. II. Aššur-nāšir-apli esetében is egy ilyen szociálisan beágyazott narrációról van szó. Ez azt jelenti, hogy az asszír hadjárat menetének, az ellenség legyőzésének, kifosztásának, és a legyőzött tartomány betagolásának volt egy mindenki által ismert menete, egy kollektív narrációs logikája, amely szóbeli formában cirkulált a társadalomban. Függetlenül attól, hogy a valóságban hányféle módon igázta le Asszír a ellenségeit, a történet elbeszélése – szóban, majd speciális esetekben írásban (a királyfeliratokban) – mindig ugyan azt a menetrendet követte, visszatükrözve elsősorban az asszírok ideológiáját, megkönnyítve másrészt pedig annak – szóban és írásban való – reprodukálását.

²⁵⁴ Ide tartozik a táborozás, a foglyok altémáinak elhelyezkedése, valamint a búza altémája, ami csak a Kurkh monolitban szerepel.

²⁵⁵ Pléh 2012.

²⁵⁶ Jellegetes példát találunk II. Šarrukīn urartui hadjáratleírásánál (Gottesbrief), ahol a gabonák elégetésének aktusa konvencionálisan megelőzi a gabonatarló megnyitásának eseményét: „Terményeiket és takarmányukat felperzseltem, a felhalmozott magtárakat kinyitattván a sereggel a gabonát mérték nélkül fogyasztattam el.” Niederreiter 2019, 130, 186a–b; lásd még 131, 197a–b.

3.2.3. Hangsúlyok

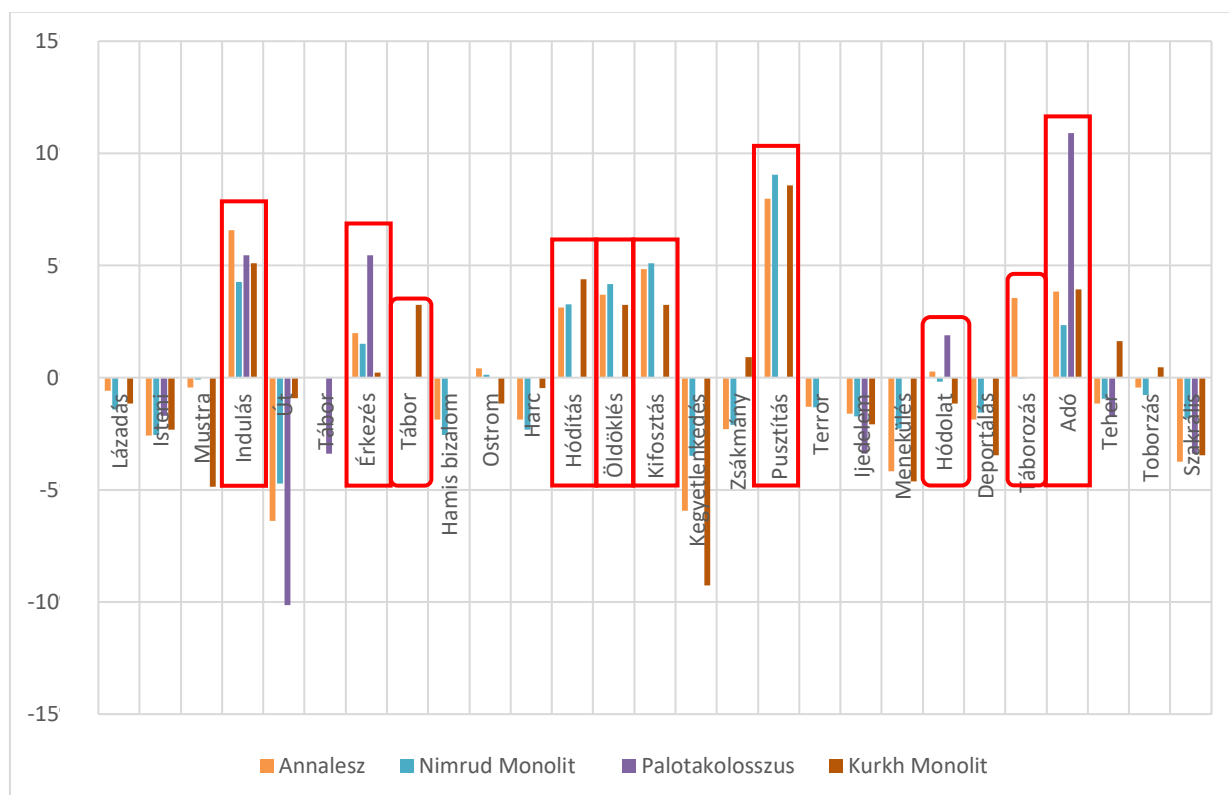
II. Aššur-nāšir-apli feliratai ugyanabból az ideológiailag terhelt szókincsből merítenek, a narráció menete ugyanúgy szerveződik, egy kérdés maradt már csak a sorban, hogy vajon a strukturált altémák egymáshoz viszonyított aránya is megegyezik-e a szövegekben. Vajon ugyanazon szintaktikai egységek jelennek meg erősen ritualisztikus tendenciában, és ugyanazok hajlanak a képek ismétlésével játszó meseszerű ábrázolásra? Ez úgy mutatható ki, ha az Annales 3.7. ábrában nyert arányszámait összevetjük a másik három felirat hasonló módon nyert arányszámaival (3.7. táblázat).

	Annales	Nimrud monolit	Palotakolosszus	Kurkh monolit	Átlag
Lázadás	-0,6	-1,4		-1,2	-1,1
Isteni	-2,6	-2,6	-1,7	-2,3	-2,3
Mustra	-0,4	-0,1		-4,9	-1,8
Indulás	+6,6	+4,3	+5,5	+5,1	+5,3
Út	-6,4	-4,7	-10,2	-0,9	-5,5
Tábor			-3,4		-3,4
Érkezés	+2,0	+1,5	5,5	+0,2	+2,3
Táborozás				+3,2	+3,2
Hamis bizalom	-1,9	-2,6			-2,2
Ostrom	+0,4	+0,1		-1,2	-0,2
Harc	-1,9	-2,3		-0,5	-1,6
Hódítás	+3,1	+3,3		+4,4	+3,6
Öldöklés	+3,7	+4,2		+3,2	+3,7
Kifosztás	+4,8	+5,1		+3,2	+4,4
Kegyetlenkedés	-5,9	-3,5		-9,3	-6,2
Zsákmány	-2,3	-2,1		+0,9	-1,2
Pusztítás	+8,0	+9,1		+8,6	+8,5
Terror	-1,3	-1,3			-1,3
Ijedelem	-1,6	-1,7	-3,4	-2,1	-2,2
Menekülés	-4,2	-2,3		-4,6	-3,7
Hódolat	+0,3	-0,2	+1,9	-1,2	+0,2
Deportálás	-1,9	-1,6		-3,5	-2,3
Táborozás	+3,6	-0,03			+1,8
Adó	+3,8	+2,3	+10,9	+3,9	+5,3
Teher	-1,2	-1,0	-1,7	+1,6	-0,5
Toborzás	-0,4	-0,8		+0,5	-0,2
Szakraális	-3,8	-1,8	-3,4	-3,5	-3,1

3.7. táblázat

A táblázatban piros szegéllyel vannak kiemelve azok az altémák, melyek egységesen, mind a négy szövegben ritualisztikusak. Ezekben a szintaktikai egységekben tehát (*Indulás, Érkezés, Hódítás, Öldöklés, Kifosztás, Pusztítás, Adó*) mindegyik felírra jellemző, hogy kevés igegyök

fölhasználásával sokszor ismétli a képet. Ha az átlagokat is figyelembe vesszük (a 3.8. táblázat utolsó oszlopa), akkor ezekhez a szintaktikai egységekhez hozzájön még a *Táborozás* (+2,5),²⁵⁷ valamint a *Hódolat* altémája is (+0,2). Habár a két altéma egyaránt kapott negatív és pozitív arányszámokat, összességében mégis a ritualisztikus, azaz a pozitív irányba billen el az átlag mérlege. A kapott eredményeket az 3.7. ábrához hasonló diagramra vetítése vizuálisan is jól szemlélteti a közös hangsúlyokat (3.11. ábra, az egyöntetűen ritualisztikus altémák piros szögletes keretben, a csak átlagosan ritualisztikus altémák lekerekített keretben).

3.11. ábra

A hangsúlyok egységessége a „meseszerű” altémákra is érvényes. Ahol az Annales több igegyökkel oldja meg az altéma ábrázolását, ott általában a többi felirat is hasonló módon jár el. Különösen látványos ez azoknál a mondatoknál, melyek képei a hadjáratleírásban sokszor szerepelnek, mint például az *Út*, a *Kegyetlenkedés*, az *Ijedelem*, a *Menekülés*, a *Deportálás*, vagy a *Szokrális tevékenység* altémáinál.

Azt látjuk tehát, hogy az asszír írnokok számára be volt határolva egy ideológiailag terhelt szókincs, melyet a királyfelirat elkészítésekor használhattak; ezt a szókincsset egy narrációs sémában strukturálták; végül pedig a séma folyamatos reprodukálásában a struktúra különböző elemeit hasonló hangsúllyal alkalmazták. A vizsgált feliratokból úgy tűnik, hogy ezek a szabályszerűségek II. Aššur-nāšir-apli egész uralkodása alatt érvényben voltak, függetlenül a felirat elhelyezkedésétől vagy elsődleges funkciójától. Minek köszönhető ez az egyöntetűség? Olyan dokumentumok, melyek ezeket a szabályszerűségeket agyagtáblákra rögzítve tételesen lefektetné, megválaszolnák ezt a kérdést, ilyen szövegekről azonban az asszirológiának nincs

²⁵⁷ A Kurkh monolit feliratán a Táborozás altémája az Utazás témában helyezkedik el, a kalhúi feliratokban a Betagolás témájában, de a kettő együttes átlaga (2,5) is pozitív.

tudomása, és minden valószínűség szerint soha nem is fog ehhez hasonló napvilágot látni. Nem rendelkezünk olyan instrukciókat tartalmazó szövegekkel, melyek eligazították volna a kezdő írnokot a királyfeliratok szabályszerű elkészítésének módjában. Megfigyelhetjük a szabályszerűséget, anélkül, hogy találkoznánk a szabályszerűségek leírásával. A játszadozó óvodások képét visszaidézve, látjuk a gyöngyfűzés rendszerét, de nem találjuk a játékszabály leírását. A választ tehát materiálisan meg nem ragadható területeken kell keresnünk.

3.3. Összefoglalás: II. Aššur-nāšir-apli királyfeliratai

A funkcionális és repetitív igék, képek és kifejezések egy előre meghatározott ideológiailag terhelt halmaza – mint ahogy láttuk – egy makro- és egy mikrostruktúrát alkotnak II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataiban. Ennek oka az, hogy az egyénnek nem áll módjában a valóságot úgy érzékelni, amint az van, hanem csak egy tudati szűrőn átfolyatva képes megragadni azt. Az asszír királyfeliratok tulajdonképpen a valóság ideológiailag megszürt lecsapódásai. A feliratok meghatározzák, hogy melyek azok az asszociációk, amelyek megjelenhetnek a bennszülöttek fejében egy asszír katonai agresszió kapcsán, és milyen szerkezetben gondolkodhatnak azokról. Elvileg hasonló jellegű eseményeket, ez esetben hadi vállalkozásokat, számtalan variációban, és egy kiterjedt szókészlettel lehetne elbeszélni. II. Aššur-nāšir-apli feliratainak hadjáratleírásaiban azonban nem ez történik, mivel azt látjuk, hogy minden egyes alkalommal ugyanazokat a szavakat ismétli a szövegező, ugyan abban a struktúrában. A szavak és képek ismétlése behatárolja, hogy mire gondolhatnak az emberek. Bizonyos szavak az akkád nyelven széles jelentésspektrumot ölelnek fel, mint amilyen például a *lamû* „körülvesz, átölel” ige,²⁵⁸ kezdve a szépítkezéstől a mágikus vonatkozásokon keresztül egészen az asztrológiai konnotációkig. Az asszír királyfeliratok kontextusában ez a szó azonban kivétel nélkül mindig „megostromol” jelentést ölti magára, ráadásul strukturálisan mindig ugyan abban a pozícióban jelenik meg. Más igék pedig kifejezetten hadi szakkifejezések, mint például a *šalāhu* „kifoszt” verbum, melyek használata majdnem kizárólag a királyfeliratokra korlátozódik,²⁵⁹ ismételten lehatárolt szerkezeti elhelyezkedésben. Nincs lehetőség arra, hogy egy hadjáratot más kifejezésekkel szövegezzon meg az író, mint ahogy arra sincs, hogy máshogy gondoljon, és ebből adódóan meséljen el bárki, aki az asszír politikai propaganda hatása alatt él. Csak arra lehet gondolni, amit az asszír ideológia a valóság részének tekint. Ebben az összefüggésben értelmezhető az a régóta ismert tény is, miszerint asszír vereségekről mélyen hallgatnak a királyfeliratok.²⁶⁰ Az ilyen események fönnakadnak a tudat szűrőjén, ezért nem csapódhatnak le a hivatalos szövegekben, tehát nem is képezik a valóság részét. Ez az írnokok részéről nem tudatos csalás, hanem csak a realitás asszír keretek között való értelmezése és ábrázolása.

Az ismétlődések jelenségéhez visszakanyarodva, második szempontként fontos megjegyezni, hogy azok II. Aššur-nāšir-apli királyfelirataiban nem ömlesztve, hanem strukturáltan jelennek meg. Ez arról árulkodik, hogy a királyfeliratok – illetve a mögöttük meghúzódó, a társadalom

²⁵⁸ AHw I, 541–542; CAD L, 69–77.

²⁵⁹ AHw III, 1142; CAD Š/I, 196–202

²⁶⁰ Laato 1995.

által közismert ideológiai keretrendszer – nem csak az elgondolható valóság tárgyát, hanem egyben a hogyanját is behatárolják. Hasonló jellegű események elbeszélésének módja elvileg korlátlan variációban történhet meg, hiszen hadjáratok – helytől, időtől, körülményektől és még számos egyéb tényezőtől függően – sokféle módon zajlódhatnak, és ezeket az amúgy is bonyolult eseményeket a szem- és fültanúk – számtalan szempont fölvetésével – még több formában idézhetnek vissza. II. Aššur-nāšir-apli felirataiban mégsem ezt tapasztaljuk, hiszen a hadjáratleírások bemutatása minden alkalommal ugyan azt a struktúrát követi – ezért nem beszélhetünk az asszír királyfeliratokkal kapcsolatban történetírásról. Ez a sorrend meghatározza, hogy melyek azok a kizárólagos szempontok, amelyek mentén az esemény elgondolható. A Hódítás témájában például egymás után következő altémák (*Ostrom, Harc, Hódítás, Öldöklés, Fosztogatás, Kegyetlenkedés, Zsákmány, Pusztítás, Terror*) – bár megvan a megmagyarázható belső logikájuk – elvileg más sorrendben is lefolyhatnak és elbeszélhetőek lennének. Mégsem ez történik, mert az asszír gondolkodásban – legalább is egyelőre az i.e. 9. század első felére vonatkozólag – ez az egyetlen módja annak, ahogyan egy hadjáratot narrálni lehet. Csak úgy lehet elgondolni egy eseményt, ahogy az az asszírok számára értelemmel bír. Nincs mód arra, hogy bármiféle világnézeti alternatíva fölvetődjön, és ez az ideológiai kötöttség csapódik le II. Aššur-nāšir-apli király felirataiban.

Az események a strukturálódáson túl hangsúlyokat kapnak, és – amint láttuk – ezek is egységesekek II. Aššur-nāšir-apli felirataiban. Az, hogy a szövegek mely témánál töltenek több időt, nem csak a korabeli ember érdeklődési körét tükrözi vissza, hanem sokkal inkább rituális jelentéssel ruházzák föl a jelenséget, magát a feliratot is, de tulajdonképpen – legyen szó írásról vagy szóbeli továbbításról – minden asszír hadjárat elbeszélését. Az asszírok – mint ahogy általában a premodern népek – mágikusan hittek a szöveg, illetve a kimondott szó valóságra gyakorolt hatásában. Így a feliratok és azok egységes hangsúlyai föltárják, melyek azok a területek, ahol különösen érzik a háború illetően mentális megtámogatásának szükségességét. Úgy tűnik, az asszírok egyfajta kényszert éreztek arra, hogy minden évben hadjáratot indítsanak, ezért hangsúlyosak az *Indulás* és *Érkezés* altémái. Természetesen ezeknek a háborúknak mindig sikereseknek kellett lenniük, ezért mágikus erő rejlett a *Hódítás* altémájának kifejezésében is. Az asszírok – függetlenül attól, hogy ez a realitásban mennyire volt jelen, és attól is, hogy ez a környező kultúrákban mennyire volt általános – azt a látszatot is igyekeztek fenntartani, hogy rendkívül kegyetlenek, akik hódításaik során lemészárolják az ellenséget (*Öldöklés* altémája), kirabolják, végül pedig a földdel teszik egyenlővé városaikat (*Kifosztás* és *Pusztítás* altémája).²⁶¹ Ezek a szintaktikai egységek is ritualisztikusan kerülnek kifejezésre, épp úgy, mint a környező népek „ajándékainak” fogadása (*Adó* altéma). Asszír ellenségei előtt két lehetőség van – szól a szövegek üzenete –, vagy elpusztul, vagy behódol és adót fizet.

II. Aššur-nāšir-apli feliratait feltehetően több írnok készítette el. Az azonban, hogy egymástól függetlenül mégis nagyon hasonló, ideológiailag szigorúan körülhatárolt produktumokat hoztak létre, arra enged következtetni, hogy a királyfeliratok egy a korabeli társadalmat mindenestül átható jelenség lecsapódásai. Számunkra – 21. századi (nem várt) közönség számára – azonban elveszett ez a korabeli társadalomban cirkuláló fenomén nagy része, és csak az maradt meg,

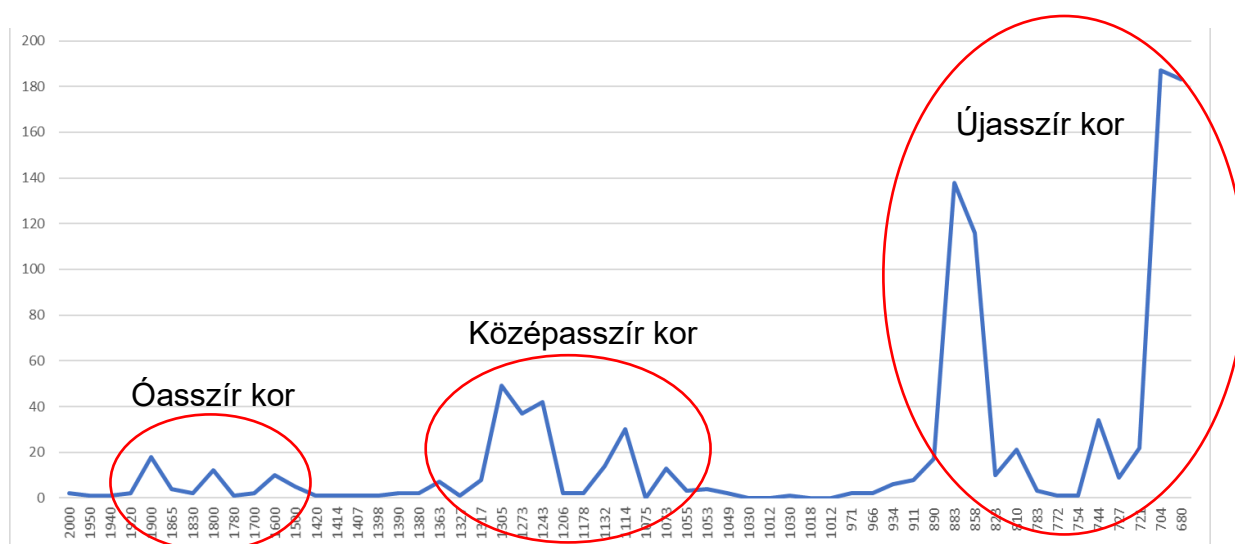
²⁶¹ A probléma alapos körüljárását lásd: Fuchs 2009a.

ami a korban a legtöbb ember számára hozzáférhetetlen maradt (a királyfeliratok). Így a szövegek csak a jéghegy látható csúcsát képezik, a jelenség víz alatti része rejtve marad előttünk. Nem gondolnám, hogy az okokat az írnokképzés tanmenetében kellene keresnünk, pontosabban fogalmazva, maga az írnokképzés is csak azt tükrözi vissza, ami amúgy is jelen volt a társadalomban. Nincsenek ugyanis olyan dokumentumaink, melyek egy hadjáratleírás elkészítésének technikai részleteit írják le írnoktanoncok számára. Már csak azért is reménytelen valami ilyennek, vagy ehhez hasonlónak a föl kutatása, mert a rendszer, melyet az írnokok működtettek – és szolgálnak ehhez a főntebb elkészített bonyolult táblázatok illusztrációul – túl komplex ahhoz, hogy agyagtáblákon rögzíteni lehetett volna azt. A mesternek, és előbb utóbb az írnoktanoncnak is, a saját agyát kellett használnia adathordozónak, ahhoz, hogy minden körülmény között újra reprodukálhassa ezt a bonyolult rendszert. Ez pedig – véleményem szerint – csak úgy valósulhatott meg, ha a rendszer a társadalom analfabéta rétegeiben is cirkulált valamilyen formában; így ez a forma pedig csak szóbeli lehetett. Másképp kifejezve, Asszíriában – ha erre valahol mód adódhatott – mindenki hasonló módon mesélte el a hadjáratokat, azok illetén strukturálása közismert volt, és a királyfeliratok csupán rögzítették azt az orális hagyományt, amely számunkra már elveszett. Ha azonban hagyományról beszélünk, akkor a rendszer meglétét II. Aššur-nāšir-apli előtt és után is ki kell tudnunk mutatni. Ennek járok után a következő két fejezetben.

4. A rendszer működése az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában

4.1. Az Újasszír Birodalom első másfél évszázadából való királyfeliratok történelmi kontextusa

Az asszír történelmet hagyományosan három nagy korszakra bontják a modern tudósok, ó-, közép- és újasszír korra.²⁶² E periodizálást részben történelmi, részben nyelvészeti szempontok alapján alkalmazzák, mindkét megközelítés kiindulópontja azonban filológiai, tudniillik a királyfeliratok ebben a három korszakban kulminálnak, a köztes átmeneti időszakból pedig megritkulnak, vagy jóformán teljesen hiányoznak (4.1. ábra).²⁶³

4.1. ábra

Egy ilyen „sötét” – tehát majdnem teljesen dokumentálatlan – korszak köszöntött Asszíriára I. Tukultī-Ninurtát (i.e. 1244–1207) követően, mely – egy rövid intermezzot, I. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 1117–1076), illetve fia Aššur-bēl-kala (i.e. 1074–1056) uralkodását leszámítva – egészen az i.e. 10. század végéig tartott. Hosszú hallgatás után II. Aššur-dān (i.e. 935–912) az első asszír király, aki feliratot hagy hátra. Ez az első gyenge próbálkozás folyamatosan erősödik utódai – II. Adad-nērārī (i.e. 912–891), II. Tukultī-Ninurta (i.e. 891–884) – alatt, hogy aztán II. Aššur-nāšir-apli (i.e. 884–859) és fia, III. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 859–827) uralkodása alatt a

²⁶² Lásd például Kuhrt 2005, 6–7. Karen Radner a periodizálásnál – hangsúlyozva a politikatörténeti tagolás szempontjait – elszakad a hagyományos megjelölésektől, és „regionális hatalom” (óasszír kor), „hegemón birodalom” (középasszír kor) és „territoriális birodalom” (újasszír kor) fogalmaival él. Radner 2014, 103–104.

²⁶³ Az adatokat a kezdetektől i.e. 745-ig Grayson három RIMA kötetéből vettem (Grayson 1987; 1991a; 1996). III. Tukultī-apil-Ešarra és V. Šulmānu-ašarēdu szövegeinek a számát Tadmor és Yamada 2011 kötetéből nyertem (RINAP 1). II. Šarrukin feliratait Fuchs (1994; 1998), illetve Niederreiter 2019 munkáiban találhatóak. Šin-aḫḫ-erība feliratait Frahm 1997 foglalja össze. Aššur-aḫ-iddina feliratait interneten érhetőek el (<http://oracc.museum.upenn.edu/rinap/rinap4/corpus/>). Az ábra torzít, hisz az idő előrehaladtával nem csak a feliratok száma növekszik meg – az újasszír királyok többszázszorosát termelték elődjeikhez képest –, hanem azok terjedelme is; így a korai, néhány soros feliratokat nehéz az újasszír kor többszáz soros szövegeivel arányosan figyelembe venni. Ennek ellenére, csak a feliratok számát figyelembe véve is jól kirajzolódik az egymást követő virágzások és hanyatlások. A horizontális tengely évszámait legtöbb esetben hozzávetőlegesek.

Birodalomra egy újabb virágzás köszönjön. Hagyományosan ezekhez a királyokhoz kötik az Újasszír Birodalom kezdetét, a rendszer azonban már III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának utolsó éveiben válságba jut, és a király fia, V. Šamši-Adad (i.e. 827–811) illetve unokája, III. Adad-nērārī (i.e. 811–783) csak átmenetileg tudják stabilizálni a helyzetet. III. Adad-nērārī uralkodásának közepétől leáll a királyfeliratok készítése, hogy majd csak jó fél évszázaddal később, III. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 745–727) uralkodása alatt induljon újra el, és tartson egészen Aššur-bān-apli (i.e. 669–627) időszakáig. Aššur-dāntól egészen III. Adad-nērārīig terjedő mintegy másfél évszázados időszakot tekinthetjük az Újasszír birodalom első felének.

Az II. Aššur-nāšir-apli uralkodását megelőző időszak elsősorban a magterület konszolidálásáról, és egyre fenyegetőbb erődemonstrációkról szólt. Ezt látjuk II. Aššur-dān Annalesében (RIMA 2, A.0.98.1) is. Sajnos csak két földrajzi nevet tudunk azonosítani a szövegben említett 8 országból, Katmuhut (ami a Tur Abdin délkeleti csücskénél terül el), illetve Musrut (Ninivétől mindössze 25-50 km-re északra található dombok).²⁶⁴ Az előbbihez vezetett katonai agresszió a helyi király megnyúzásával és szerény zsákmánnyal zárul. Nincs szó foglalásról, pláne valamiféle központ kiépítéséről. II. Aššur-dān egyszerűen csak jelzi, AsszírIA visszateret a hatalmi harcok színpadára, melyre ettől kezdve mindenki jól teszi, ha figyelmez. A magterülethez egészen közel fekvő Musru lázadása mutatja, hogy a királynak elsődlegesen még az anyaország – a Ninive-Aššur-Arbail háromszög – biztosításáról kell gondoskodnia. Erre utalnak a szövegben említésre kerülő akciók, melyek asszírok letelepítéséről, illetve parlagon hagyott földek művelés alá fogásáról szólnak.²⁶⁵

[nišē] māt Aššur anḫā[te ša ištu pān] sunqi bubute ḫušahhi [ālānišunu bītātīšunu u]ššerūni ana matātu šan[iāte] [ēl'ūni] útērašunu ālānišunu bīt[ātīšunu] [naṭūte ušašbis]sunu šbtu nēhtu ušbu (...) epinnū ina šiddi mātia [arkus še'ū] tabkāni eli ša pāna ušāter atbuk

„Azokat a megfáradt asszírokat, akik az ínség, éhség és szükség elől városaikból és házaikból más országokba menekülve elmentek, visszahoztam és városaikba és házaikba letelepítettem őket, ahol békében éltek. (...) Országom műveletlen széleit eke alá fogtam, és gabonát gyűjtöttem, többet, mint valaha.”

A toposz, asszírok letelepítése, parlagon hagyott föld művelés alá fogása többször megjelenik a II. Aššur-dānt követő királyok szövegeiben egészen II. Aššur-nāšir-apli uralkodásáig.²⁶⁶ Az ilyen típusú megnyilvánulások a gazdasági prosperitást jelezték egyrésztől, mely egyre nagyobb lehetőséget biztosít az asszír hadseregnek; másrésztől pedig a királyt magasztalták, mint néperől pásztorként gondoskodó jó uralkodót.²⁶⁷

A demográfiai és gazdasági föllendülés II. Aššur-nāšir-apli nagyapja, II. Adad-nērārī idején is érezte hatását, amely a katonai vállalkozások számának megnövekedésében is megmutatkozott. II. Aššur-dān 8 hadjárata után II. Adad-nērārī két Annalesében 21 hadjáratot örökített meg (RIMA 2, A.0.99.1-2). Ezekben hét Hanigalbat elleni agresszióról beszél (Hábúr-

²⁶⁴ Roaf 1998, 185; Parpola – Porter 2001, 4 C5.

²⁶⁵ RIMA 2, A.0.98.1, 60-63, 64-66.

²⁶⁶ Liverani 2004, 214.

²⁶⁷ Pongratz-Leisten 2015, 210–211.

Dzsaghdszagh régió), ami az erősödő asszír állam hagyományosnak mondható nyugati expanzióját jelzi. Az irányt a középasszír kor legalizációs súlypontja határozta meg, hiszen az akkor le hanyatló hatalom, Mittani örököséként határozta meg magát.²⁶⁸ Ezért van az, hogy a Dzsazira területére vezetett hadjáratokra úgy történik a hivatkozás, mintha azok mindig is Asszíriához tartoztak volna, és az asszír király most csak visszaveszi azt, ami jogosan megilleti őt. Ezt a jelenséget jellemezte Liverani úgy, hogy a király tulajdonképpen saját országán belül vezet hadjáratot.²⁶⁹ Miközben II. Adad-nērārī egyre jobban erősítette az asszír jelenlétet a Hábúr régióban, Babilónnal békességre törekedett. Ezt uralkodása utolsó évében (i.e. 891) dinasztikus házassággal is megerősítette, amely során II. Adad-nērārī asszír és I. Nabû-šuma-ukīn babilóni uralkodó egymás lányait vették feleségül.

II. Aššur-nāšir-apli apja, II. Tukultī-Ninurta (i.e. 891–884) híres Annalese (A.O.100.5) három hadjáratot ír le részletekbe menően. A Nairi elleni katonai agresszióval megnyitotta az asszír magterületről északnyugati irányba vezető fő útvonalat Anatólia irányába, és ezt a vonalat fia is követte. A Kirriuru hegyei – már II. Aššur-dānnál is megjelennek – egyelőre beazonosíthatatlanok, de az kiderül a szövegből, hogy a király az arámi törzsek ellen hadakozott. Az arámi csoportok és államalakulatok territoriális és hatalmi visszaszorulása egyébként általánosan jellemző volt az Újasszír Birodalom első felében. II. Tukultī-Ninurta legérdekesebb hadjárata azonban egy hosszú, itinerárium-szerű leírás. A király serege egészen a babilóniai Sipparig ereszkedik le, majd az Eufrátesz mentén fordul északnyugatnak, Terqánál pedig – ahol egy a gonosz erőt legyőző istenséget ábrázoló sztélét hátrahagyva (4.1. kép) – északnak fordul a Hábúr-folyó mentén. A harcias ábrázolás ellenére ez i.e. 885-ös akció jobban hasonlított egy az asszír katonai haderőt reprezentálni kívánó ünnepi felvonulásra, mint – a későbbi asszír történelemből oly megszokott – véres hadjáratra. A király tábort ver, adót szed, kutakat ás, és csak ritkán bocsátkozik harcba. A hadjárat klasszikus példája a II. Aššur-nāšir-apli idejét megelőző időszak katonai vállalkozásainak. Itt tulajdonképpen „egy szabályos katonai erődemonstrációról” van szó, „mely szemlét tartott az alávetett államok fölött, ellenőrzött egy szövetséges államot (Babilóniát), és ellátmányt gyűjtött be a király és a hadsereg részére az út mentén létesített pontokról” – fogalmaz az ókortörténész Amélie Kuhrt.²⁷⁰

²⁶⁸ Erről a középasszír nyugati expanzióról tanúskodik a *Tell Fekheriyei* (észak-nyugat Hábúr régió, ismert ókori nevén Sikāni) asszír jelenlét (Güterbock 1958, 87), melyről egyesek azt feltételezik, hogy korábban Mittani fővárosa, Wašukanni volt (Opitz 1927; Hrouda 1971, 176, 180; Millard – Bordreuil 1982, 137; a feltevés ma kevésbé tartják valószínűnek, Lipiński 2000, 120); a *Tell Seikh-Hamadn*ál (a Hábúr alsó folyása, asszír megnevezésben Dūr-Katlimmu) talált 13. századi erőd és adminisztrációs táblák (Kühne 2006–2008); illetve a *Tell Šābi Abyadon* (Balíh régió) kiépített asszír hatalmi központ (Akkermans 2006, 2007). Bővebben lásd: 5.1. fejezet.

²⁶⁹ „It is no paradox to state that they [the campaigns] take place normally within the boundaries of the empire.” Liverani 1988, 91.

²⁷⁰ Kuhrt 2005, 226.

4.1. kép: II. Tukultī-Ninurta megöli a kígyót (Szíria, Aleppói Múzeum)

Az II. Aššur-nāšir-apli királyságával kapcsolatban fölvázolt uralmi rendszer (2.1.5. fejezet) – kisebb mértékben ugyan, de – érvényes a II. Aššur-dān óta gazdaságilag, demográfiailag és katonailag fokozatosan erősödő Asszíriára. Ennek lényege, hogy az asszír királyok a Középasszír Birodalomban hagyományosan meghatározott területek visszahódítását tűzték ki célul. Az ideológia nyelvén szólva, meg kell regulázni a lázadó országokat (*māt nabalkatti*). Ez főképpen a Dzsazira és a Tur Abdin területén a „sötét korban” létrejövő arámi államalakulatok integrálását vagy elpusztítását jelentette. Ezek a hódítások azonban provinciák létrehozása nélkül valósultak meg. Ehelyett a király a középasszír kor után megvékonyodott kommunikációs és uralmi hálózat újravastagítására törekedett. Ezért használják ezek a királyok előszeretettel az itinerárium-szerű hadjáratleírásokat. A hadsereg végigvonul a területen, ha kell kegyetlenkedik, ha kell adót szed, ha kell letesz vagy beiktat helytartókat (*šaknu*), melyek sok esetben a helyiek szemében királyok (*melek*) maradnak, majd visszavonul az asszír anyaországba. A hadjáratok így a hatalom szálainak megerősödését szolgálták, mely mintegy 70 év alatt azt eredményezte, hogy Asszíria újra *de facto* magáénak mondhatta az Eufrátesz bal parjától (Karkemištől egészen Rapiqu vonaláig) elterülő Dzsazirát, keleten egészen a Zagrosz lábáig, északon pedig a Diyarbakir-medencéig.

Ez az uralmi rendszer változik meg II. Aššur-nāšir-apli fiával, III. Šulmānu-ašarēduval. Míg a Kalhú király elsősorban a „hagyományos asszír határokon” belül, azaz az egykori Középasszír Birodalom területén vezetett hadjáratot, addig III. Šulmānu-ašarēdu hódító hadjáratok merészen kilépnek ebből a keretből. Az új király első évei azzal teltek, hogy az Eufrátesztől nyugatra eső területeket meghódítsa. Ez egy olyan territórium, ahova apja mindössze egyszer vezetett hadjáratot, az is leginkább békés jellegű ajándékfogadásokból és vallási ceremóniákból állt. III. Šulmānu-ašarēdu hadviselése merőben más természetű volt, és erről tanúskodnak azok a

Damaszkusz által kovácsolt szövetségek, melyek elkeseredetten próbálták megállítani az egyre erősödő asszír nyomást. Ebben a konfliktussorozatban került sor i.e. 853-ban a híres qarqari csatára. Az összecsapás kimenetele – annak ellenére, hogy III. Šulmānu-ašarēdu a Kurkh monolit szövegében és egyéb feliratain fényes győzelemről számol be (RIMA 3, A.0.102.2, ii96-102) – mindmáig vitatott.²⁷¹ Hogy a hosszú és véres évek alatt végül még is AsszírIA kerekedett felül, azt vizuálisan is jól bizonyítja a király Fekete obeliszkjének jól ismert illusztrációja, amelyen Jéhu, Izrael királya – akinek az elődje, Akháb néhány évvel korábban még 2.000 harci szekeret és 10.000 embert sorakoztatott föl a qarqari síkságon (RIMA 3, A.0.102.2, ii91-92) – alázatosan meghajítja magát III. Šulmānu-ašarēdu lábai előtt (6.3 kép).

A nyugati hadjáratok – mind távolságban, mind megközelíthetőségben (bár nem jelentőségben) – eltörpülnek III. Šulmānu-ašarēdu északi és keleti expedícióitól. Már uralkodása 3. évében (i.e. 856, RIMA 3, A.0.102.6, i57-ii2) egy, korábbi királyok alatt elképzelhetetlenül nagy ívet ír le hadseregével, amikor Til Barsiból (az Eufrátesz partja) kiindulva eljut egészen Enzi orszáig (a mai Malatya környéke), onnan pedig keletre fordulva egészen a Van tó északi partján fekvő Aršaškunig (feltételezések szerint a mai Erciş). Hasonlóan bámulatos 16. évi hadjárata (i.e. 843, RIMA 3, A.0.102.6, iii58-iv25), amely során a már apja által is többször meglátogatott Kurdisztán-Zagrosz délkeleti Zamua országából fokozatosan behatol a Középső-Zagrosz AsszírIA által eddig teljesen ismeretlen hegyei közé, eljutva Allabriáig, Parsuáig, Adbadānig, majd visszakanyarodva Namri országig.²⁷² A Zagrosz hegység államalakulatai nem álltak még a politikai szervezettség olyan magas fokán, mint a szíriai arámi, vagy újhettita államok, így olyan jellegű katonai szövetségek, mint amit Damaszkus vezetésevel Nyugaton láttunk, nem jöttek létre. Ez a helyzet megkönnyítette III. Šulmānu-ašarēdunak a városok bevételeit.²⁷³ Ennek ellenére a nagy távolságok, az ismeretlen vidékek és a nehezen járható hegyi utak nagy kihívást jelenthettek az uralkodónak és seregének, de a királyfeliratokból olybá tűnik, a merész vállalkozás győzelmeket és zsákmányt hozott AsszírIának. Hogy igaz legyen III. Šulmānu-ašarēdu Annalesének bevezető mondata – *ina malkī ša kibrat 4-i šāninšu lā išū* („a négy égtáj fejedelmei között nincs vele egyenrangú”, RIMA 3, A.0.102.6, i22-23) –, nyugat, észak és kelet mellett Babilóniába is vezetett hadjáratot (8. és 9. uralkodási év, i.e. 851–850, RIMA 3, A.0.102.6, ii44-ii53). Igaz ugyan, ez egyelőre nem véres hódítás volt, mint ahogyan az később több ízben is megesett, hanem szövetségese, Marduk-zākir-šumi (i.e. 854–819) trónját erősítette meg, aki a testvérével, Marduk-bēl-ušate ellen folytatott polgárháborút. A béke helyreállta után az asszír király ünnepélyes áldozatokat mutat be Babilónban, Borsippában és Kuthában. A két király megerősítette egymással kötött szövetségét, amelyet egy dombormű is megörökít III. Šulmānu-ašarēdu tróntalapatán (4.2. kép). Egyedi eset, hogy egy asszír király egyenrangú partnerét mindenki által látható helyen beépíti palotája képi világába.

²⁷¹ Kuhrt 2005, 230–231.

²⁷² Vér 2018, 237.

²⁷³ Vér 2018, 126.

4.2. kép: III. Šulmānu-ašarēdu (középen jobbra) és Marduk-zāki-šumi (középen balra)
(Irak Múzeum, Bagdad)

II. Aššur-nāšir-apli hadseregének akcióradiusza messze elmaradt fia teljesítményétől. Úgy tűnik Šulmānu-ašarēdu lehetőségei, mind katonai, mind politikai szinten megduplázódtak apjához képest, ami mögött feltehetően a gazdaság sose látott virágzása húzóhatott meg. Új tartományi tisztségek jelennek meg a forrásokban. Nem egészen világos, hogy a megnövekedett terhek hívták-e életre ezeket, vagy éppen ellenkezőleg, kinevezésük szabadított föl újabb erőforrásokat, melyek lehetővé tették III. Šulmānu-ašarēdu nagyívű vállalkozásait. Minden esetre feltételezhető, hogy három, esetleg négy tartományi kormányzó, akik egyben főtisztséget is betöltöttek a király mellett, már közvetlenül Šulmānu-ašarēdu uralkodásának első felében megjelennek²⁷⁴ a birodalom négy, stratégiailag fontos pontján (4.3. kép):²⁷⁵

- A *turtānu* (hurri jövevényszó, jelentése: „a második ember”) Bīt-Adīni területén, a *Māt turtāni* tartomány élén állt (központja Til-Barsip, amit azonban a király saját megáról átkeresztelt Kār-Šulmānu-ašarēdura).
- A *rab šāqé* (főpohárnok) (Šabirešu, vagy esetleg Dūr-Ellil központtal);
- A *masennu* tartománya (*Māt masenni*) az Alqoš síkságtól északkeletre, a Kurdisztán-Zagrosz előhegyeinél terült el (székhelye Kipšūna).
- Végül pedig a *nāgir ekalli* provinciája a mai Ravānduz környéki területen helyezkedett el. Az ő tisztsége bizonyítottan azonban csak III. Tukultī-apil-Ešarra idejétől fordul elő.

²⁷⁴ Ezt onnan sejteni, hogy a *limmu*-jegyzéken a király utáni négy évben ők töltik be ezt a tisztséget. Millard 1994, 2, 56–57.

²⁷⁵ Radner 2006b, 48–49; Vér 2018, 147–149.

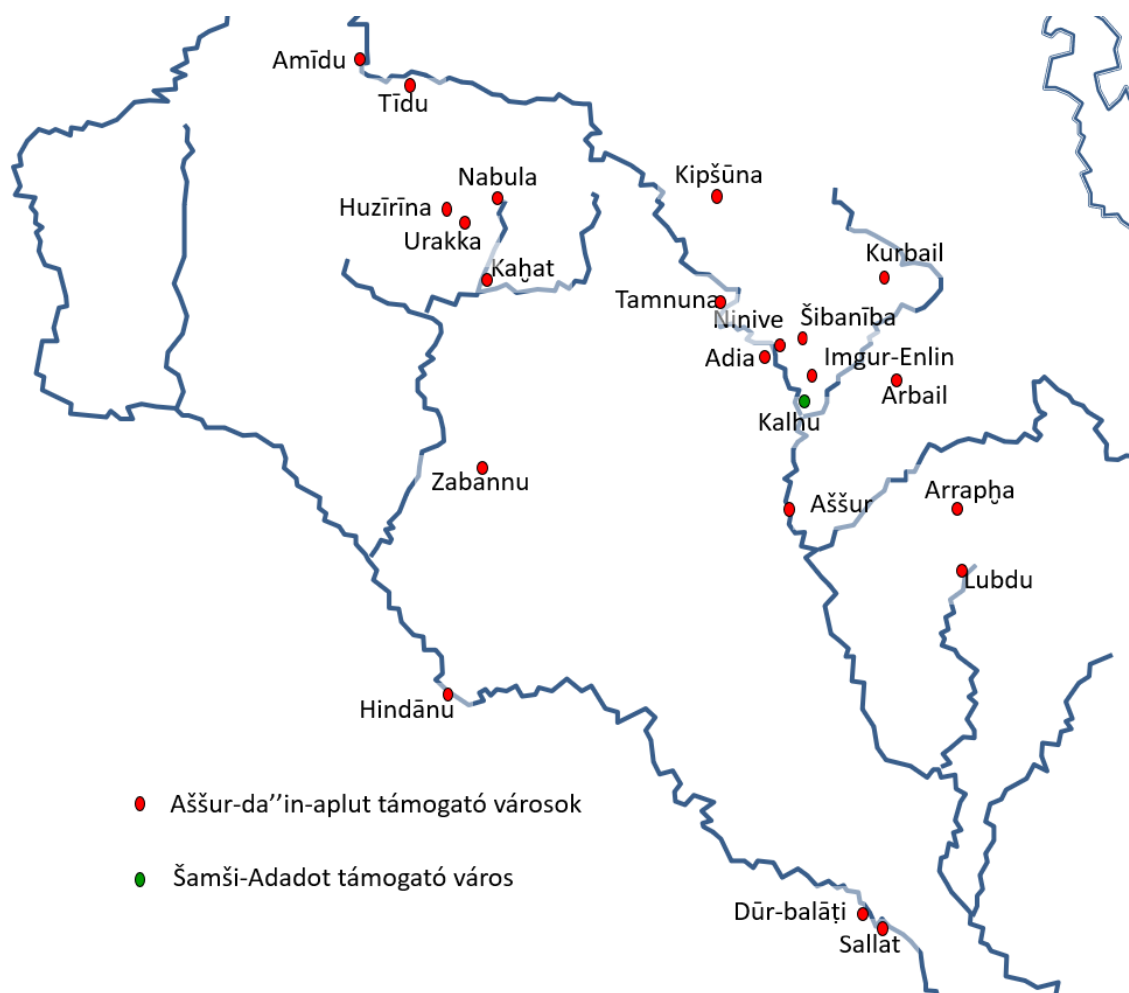

4.3. kép

Mindegyik tartományi vezető katonailag veszélyeztetett ponton székel, valamiféle őgróf szerepét töltve be. Így a *turtānu* szemmel tudja tartani a szíriai és anatóliai eseményeket, a *rab šāqē* és a *masenni* a hatalmában egyre gyarapodó Urartut tartja sakkban, a *nāgir ekalli* pedig a zagroszi törzsek mozgását felügyelheti. Míg II. Aššur-nāšir-apli arra törekedett, hogy az országok élén álló *melek/šaknu* vezetők hatalma folyamatosan csökkenjen, addig III. Šulmānu-ašarēdu katonai érdekek fűzték a tartományi előljárók hatalmának növeléséhez. A rendszer hatékonysága jól mérhető III. Šulmānu-ašarēdu nagy kiterjedésű hadjáratain.²⁷⁶

Ugyanakkor éppen ez az új birodalmi szerkezet vezetett a III. Šulmānu-ašarēdu uralkodásának végén kibontakozó válsághoz. A király két uralkodása végére datálható feliratában megfigyelhető az a furcsaság, hogy az E/1 és E/3 személyű alakok következtlenül váltják egymást (RIMA 3, A.0.102.14 és 16). Ez utalás arra, hogy az öregedő király helyett a hadjáratok vezetését erős kezű turtānuja, Daiān-Aššur veszi kézbe. Šulmānu-ašarēdu fia, V. Šamši-Adad első feliratának beszámolójából azt is megtudjuk, hogy trónralépését polgárháború előzte meg, mely közte, és „gonosz” bátyja között zajlott (RIMA 3, A.0.103.1 i 39-53). Az öreg király idősebb fia, Aššur-da’in-aplu a felirat tanúsága szerint 27 város támogatását élvezte, míg Šamši-Adadnak jóformán csak az új főváros, Kalḫu jutott (4.4. kép).

²⁷⁶ Liverani 2004, 218.

4.4. kép

Az egyenlőtlen erőviszonyok ellenére a polgárháborúból Šamši-Adad került ki győztesen. Feltételezhető, hogy az Aššur-daʿin-aplu erőit támogató városok listája erősen túlzó, V. Šamši-Adad az eseményekre visszatekintve így akarta tettének hősiességét kiemelni. Ugyanakkor elképzelhető az is, hogy a városok mögött politikai koncepciók húzódtak meg. Aššur-daʿin-aplu maga mögött tudhatta a régi, nagy hagyománnyal rendelkező központi városokat és azok elitjét (Aššur, Ninive, Arbail, Imgur-Enlil), ezzel szemben sorakoztak föl II. Aššur-nāšir-apli által alapított új főváros arisztokratái, akik – ebben a felállásban – a progresszív politikai erőt képviselték.²⁷⁷ Döntő tényező lehetett emellett a polgárháborúban Babilón beavatkozása is, akik azzal, hogy Šamši-Adad megsegítésére vonultak föl, megpecsételték Aššur-daʿin-aplu sorsát. A győzelemért azonban nagy árat kellett fizetni. V. Šamši-Adad rövid uralkodása alatt már nem tudta visszaállítani elődjei dicsőségét, a hatalom egyre jobban az őt uralomra segítő „nagyok” kezébe csúszott át. Ez a tendencia fia, III. Adad-nērārī alatt is folytatódott. A feliratok először édesanyját, Šammu-rāmatot állítják be politikai cselekvőnek a király mellett (RIMA 3, A.0.104.3; 2001-2002), majd az anyakirálynő halála után *manzaz pāni*, Nergal-ēreš veszi át az irányítást (RIMA 3, A.0.104.6-7; 9; 2006-2008). A válság pontos mibenlétét tekintve sok találgatás van,²⁷⁸ de az világossá, hogy V. Šamši-Adad és fia, III. Adad-nērārī alatt, illetve őket követően a tartományi előljárók hatalma túlságosan megnő a centrum rovására. Ezt a tisztség

²⁷⁷ Legalább is ebben a felállásban rekonstruálja Andreas Fuchs az eseményeket. Fuchs 2008, 66–68.

²⁷⁸ Az i.e. 8. század első felének részletesebb áttekintését lásd: 6.1. fejezet.

örökölhetőségével szokás kapcsolatba hozni, hiszen így kisebb dinasztiák alakulhattak a fontos provinciák helytartóságában, melyek jobban érdekeltek voltak saját és családjuk hatalmának gyarapításában, mint a központ szolgálatában.

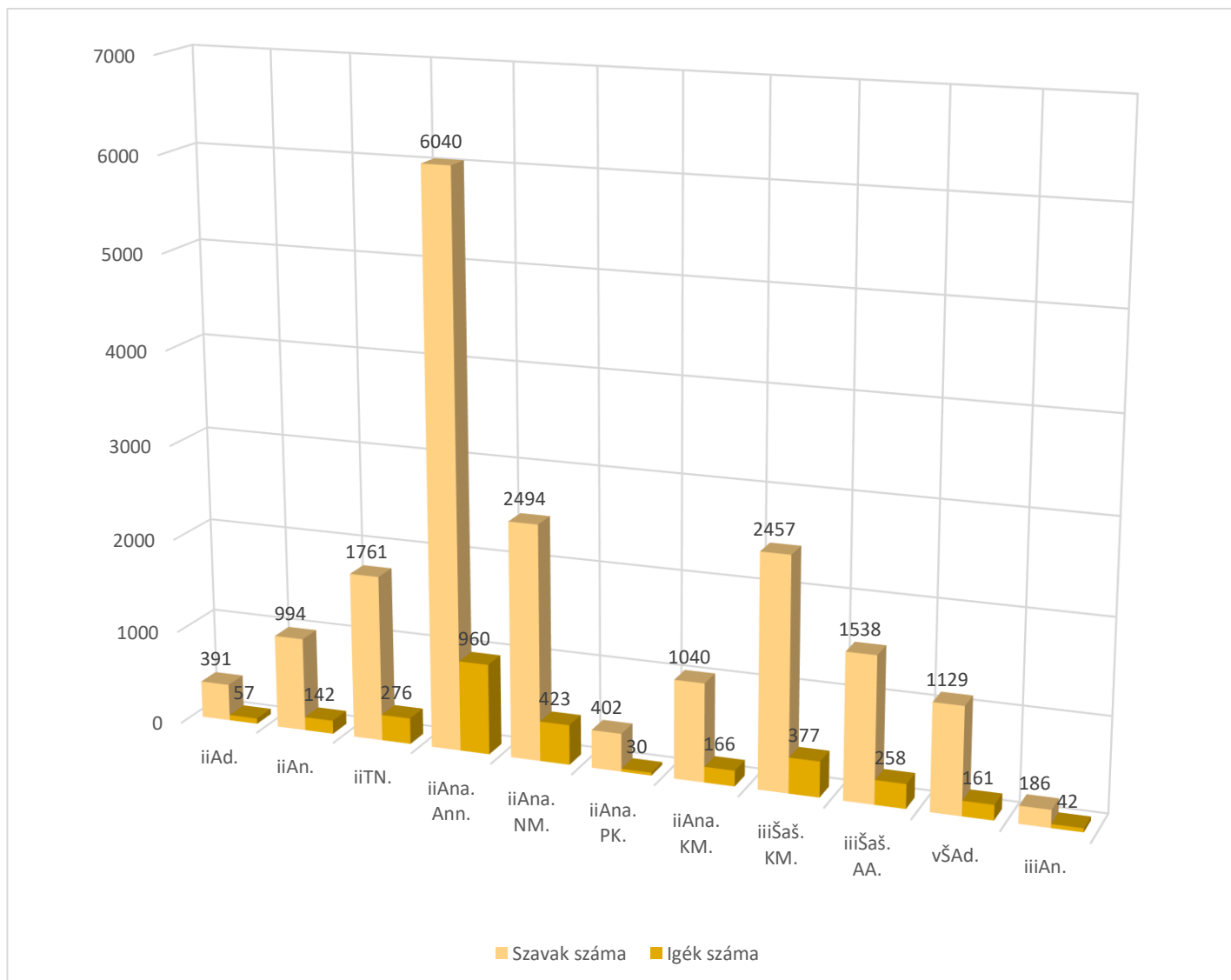
Politikailag nézve az eseményeket azt látjuk, hogy II. Aššur-dāntól fokozatosan erősödő AsszírIA II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt éri el lehetőségeinek csúcsát. III. Šulmānu-ašarēdu stratégiaváltással lép túl elődjei politikáján, ami mintegy megduplázza az asszír katonai gépezet teljesítőképességét. A rendszer kiforratlansága azonban az i.e. 9. század végére válságba sodorja az államot. A II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīg terjedő korszak tehát politikai szempontból nem teljesen egységes.²⁷⁹ Mindezek ellenére a vizsgált 150 éven belül végig nyomon követhető az asszír királyfeliratok elkészítésének kontinuitása. Föltételezhetjük, hogy ebben a hozzávetőlegesen másfél évszázadban aktívan működött Aššurban, majd Kalhuban egy, vagy akár több írnokiskola, ahol a királyfeliratok elkészítésének mikéntjét tanították, illetve ahonnan a szövegek hivatalos elkészítői kikerültek. Úgy tűnik tehát, hogy intellektuális szempontból nincsenek törések, és a politika változásai egészen III. Adad-nērārīg nem hatottak ki az írnokiskolák munkájára. Ez a viszonylag hosszú és – legalább is az asszír írnokiskolák szempontjából – stabil időszak II. Aššur-dān uralkodásától III. Adad-nērārīg ideális teret biztosít arra, hogy a II. Aššur-nāšir-apli feliratainak elvégzett összehasonlítását az időben is kiterjesszük, és megvizsgáljuk a szövegek közötti kontinuitás és diszkontinuitás jegyeit.

4.2. Szóhasználat

A feliratok II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīg mind terjedelemben (a szavak számában), és ebből adódóan mind a felhasznált igék számában (minden nyelvtani alakot beleszámolva) igen különbözőek (4.2. ábra). Mindez nem annyira az írnok bőbeszédűségével vagy szüksézsavúságával van összefüggésben, hanem legfőképp az íráshordozó felületének nagyságával (II. Aššur-nāšir-apli Palotakolosszusán például kevés hely volt, így rövidíteni kellett a szöveget), de befolyásolhatta a helyszín, vagy a téma, illetve nyilvánvalóan a politikai stabilitás is. Az utolsó tényező – mint ahogy föntebb láttuk – csak a korszak elejét és végét érintette, mert ezeknél a királyoknál a rendszer még nem vagy már nem működött olajozottan, ami a szövegek rövidre való szerkesztésében is lecsapódott.²⁸⁰

²⁷⁹ Lásd például Lambert 1974 és Liverani 2004 dilemmáit II. Aššur-nāšir-apli és fia, Šulmānu-ašarēdu uralkodása kapcsán.

²⁸⁰ III. Adad-nērārī esetében ez az utolsó szempont oly mértékben befolyásolta a király feliratainak rövidegét, hogy a vizsgálódáshoz öt szöveget kellett összevonni (A.0.104.4–8), hogy elemezhető mennyiségű ige gyűljön össze.

4.2. ábra

A vizsgálódásba bevont királyfeliratok nagymértékben növelik az elemzés komplexitását. Így a 9 szövegben²⁸¹ használatos igék készletének összehasonlítása már olyan bonyolult táblázatot hív életre (4.1. táblázat), mely diagramokban való modellezése már inkább gátolná, mint segítené a megértést; ezért egy a 3.9. ábrához hasonló grafikontól el kell tekintenünk. A 4.1. táblázat baloldali oszlopa azokat az igéket tartalmazza, melyek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében funkcionális igéknek számítottak (a pozíciót az Annalesben betöltött hely alapján a csökkenő sorrend határozza meg, 3.7. táblázat). A 2. oszloptól a 9. oszlopig található az az adatok, melyek a kalhú király igéinek más uralkodók (illetve saját) szövegeiben betöltött százalékát mutatja be II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīg. Az utolsó oszlop tartalmazza az egyes sorok átlagát, oly módon azonban, hogy az értékbe nem számoltam bele II. Aššur-nāšir-apli Annalesének adatait, az ugyanis – jelentéktelen mértékben ugyan, de – torzította volna magával a RIMA 2, A.0.101.1. szöveggel való összehasonlítást.

²⁸¹ Az egyszerűsítés kedvéért az elemzésből teljesen kivettem II. Aššur-nāšir-apli két feliratát: a Palotakolosszust (rövidsége miatt); illetve a Nimrud Monolitot (mivel az gyakorlatilag az Annales szövegének némileg megkurtított duplikátuma).

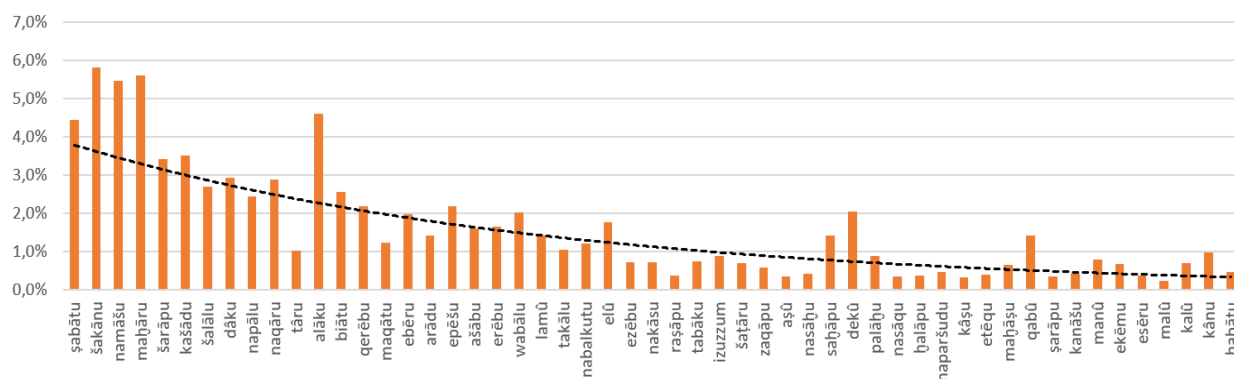
Ige	ii. Ad.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiSas. KM.	iiiSas. AA.	vSAd.	iiiAn.	Átlag*
<i>şabātu</i>	1,8%	4,2%	3,6%	7,9%	4,8%	2,9%	3,9%	3,7%	7,1%	4,0%
<i>şakānu</i>	0,0%	6,3%	17,0%	7,4%	6,6%	5,0%	5,0%	5,0%	0,0%	5,6%
<i>namāşu</i>	0,0%	4,9%	17,7%	5,5%	6,0%	8,0%	7,0%	0,0%	0,0%	5,5%
<i>maḥāru</i>	0,0%	7,7%	3,6%	4,3%	5,4%	5,3%	4,3%	3,1%	16,7%	5,8%
<i>şarāpu</i>	7,0%	1,4%	1,1%	4,1%	3,6%	3,4%	3,9%	6,2%	0,0%	3,3%
<i>kaşādu</i>	5,3%	2,1%	1,1%	4,0%	5,4%	4,0%	8,5%	1,2%	0,0%	3,5%
<i>şalālu</i>	5,3%	0,7%	0,4%	3,1%	6,0%	2,1%	3,5%	3,1%	0,0%	2,6%
<i>dāku</i>	7,0%	0,7%	2,2%	3,0%	3,0%	1,9%	3,5%	5,0%	0,0%	2,9%
<i>napālu</i>	5,3%	0,7%	0,7%	2,8%	3,6%	2,7%	3,1%	3,2%	0,0%	2,4%
<i>naqāru</i>	5,3%	0,7%	0,4%	2,8%	4,2%	3,2%	3,1%	6,2%	0,0%	2,9%
<i>tāru</i>	0,0%	0,0%	0,0%	2,8%	4,8%	1,1%	0,0%	0,6%	0,0%	0,8%
<i>alāku</i>	5,3%	12,0%	0,7%	2,5%	1,8%	2,1%	5,0%	2,5%	9,5%	4,9%
<i>biātu</i>	0,0%	2,8%	14,9%	2,4%	3,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	2,6%
<i>qerēbu</i>	0,0%	0,0%	5,1%	2,3%	1,8%	6,9%	3,5%	0,0%	0,0%	2,2%
<i>maqātu</i>	0,0%	0,0%	0,4%	2,0%	3,6%	2,4%	1,6%	1,2%	0,0%	1,2%
<i>ebēru</i>	0,0%	0,7%	0,7%	1,9%	1,2%	3,2%	3,5%	1,9%	4,8%	2,0%
<i>arādu</i>	1,8%	0,7%	0,0%	1,9%	2,4%	1,6%	3,1%	1,2%	0,0%	1,4%
<i>epēşu</i>	0,0%	0,7%	0,4%	1,8%	1,2%	3,4%	3,1%	4,3%	4,8%	2,2%
<i>aşābu</i>	3,5%	2,1%	1,1%	1,6%	0,6%	1,3%	1,2%	0,6%	2,4%	1,6%
<i>erēbu</i>	0,0%	4,9%	1,1%	1,4%	2,4%	1,3%	1,9%	1,9%	0,0%	1,7%
<i>wabālu</i>	10,5%	2,8%	0,0%	1,3%	0,6%	1,6%	0,8%	0,6%	0,0%	2,1%
<i>lamû</i>	0,0%	2,1%	0,0%	1,3%	0,6%	2,1%	1,2%	3,1%	2,4%	1,4%
<i>takālu</i>	1,8%	0,7%	0,0%	1,3%	0,0%	1,1%	1,6%	0,6%	2,4%	1,0%
<i>nabalkutu</i>	0,0%	0,7%	1,1%	1,1%	1,2%	1,6%	1,6%	3,7%	0,0%	1,2%
<i>elû</i>	3,5%	0,0%	0,4%	1,1%	0,6%	2,1%	3,9%	1,9%	2,4%	1,9%
<i>ezēbu</i>	0,0%	0,0%	0,7%	1,0%	1,2%	1,3%	2,3%	0,0%	0,0%	0,7%
<i>nakāsu</i>	0,0%	0,0%	0,4%	1,0%	1,2%	0,8%	0,8%	0,0%	2,4%	0,7%
<i>raşāpu</i>	0,0%	0,0%	0,4%	1,0%	0,6%	1,3%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
<i>tabāku</i>	0,0%	0,7%	0,4%	0,9%	2,4%	0,5%	1,2%	0,6%	0,0%	0,7%
<i>izuzzum</i>	0,0%	0,0%	0,7%	0,8%	0,6%	2,1%	0,8%	0,6%	2,4%	0,9%
<i>şaţāru</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%	0,6%	1,6%	0,4%	0,6%	2,4%	0,7%
<i>zaqāpu</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%	0,6%	0,5%	0,4%	0,6%	2,4%	0,6%
<i>aşû</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%	0,0%	1,1%	0,8%	0,6%	0,0%	0,3%
<i>nasāḥu</i>	1,8%	0,0%	0,4%	0,6%	0,6%	0,0%	0,4%	0,0%	0,0%	0,4%
<i>sahāpu</i>	0,0%	0,0%	0,4%	0,6%	0,0%	1,3%	0,0%	3,4%	7,1%	1,5%
<i>dekû</i>	5,3%	2,1%	0,0%	0,6%	0,6%	0,3%	1,9%	0,6%	7,1%	2,2%
<i>palāḥu</i>	0,0%	0,7%	0,0%	0,6%	1,2%	1,6%	1,9%	1,9%	0,0%	0,9%
<i>nasāqu</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%	0,6%	0,0%	1,9%	0,0%	0,0%	0,3%
<i>ḥalāpu</i>	1,8%	0,0%	0,4%	0,5%	0,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%
<i>naparşudu</i>	1,8%	0,7%	0,0%	0,5%	0,6%	0,0%	0,0%	0,6%	0,0%	0,5%
<i>kāşu</i>	1,8%	0,0%	0,0%	0,5%	0,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%

<i>etēqu</i>	0,0%	1,4%	0,7%	0,4%	0,6%	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,4%
<i>maḥāšu</i>	0,0%	2,1%	0,0%	0,4%	0,6%	1,1%	1,2%	0,6%	0,0%	0,7%
<i>qabû</i>	0,0%	0,7%	0,0%	0,4%	0,6%	0,5%	0,0%	1,2%	9,5%	1,6%
<i>šarāpu</i>	0,0%	0,7%	0,0%	0,4%	0,6%	0,8%	0,0%	0,6%	0,0%	0,3%
<i>kanāšu</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%	0,0%	0,0%	0,0%	1,2%	2,4%	0,5%
<i>manû</i>	0,7%	2,8%	0,0%	0,2%	0,0%	0,3%	0,0%	0,0%	3,1%	0,9%
<i>ekēmu</i>	0,0%	0,7%	0,0%	0,2%	0,6%	1,1%	2,3%	1,2%	0,0%	0,7%
<i>esēru</i>	0,0%	0,7%	0,0%	0,2%	1,2%	0,5%	0,8%	0,0%	0,0%	0,4%
<i>malû</i>	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	0,6%	0,8%	0,0%	0,6%	0,0%	0,3%
<i>kalû</i>	1,8%	3,5%	0,4%	0,1%	0,6%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,8%
<i>kānu</i>	0,0%	2,8%	0,0%	0,1%	0,0%	0,5%	0,0%	0,6%	4,8%	1,1%
<i>ḥabātu</i>	3,5%	0,0%	0,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,5%
Ige	ii. Ad.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiSas. KM.	iiiSas. AA.	vSAd.	iiiAn.	Átlag*

4.1. táblázat

*Az átlag iiAna. Ann. adatait nem számítva értendő

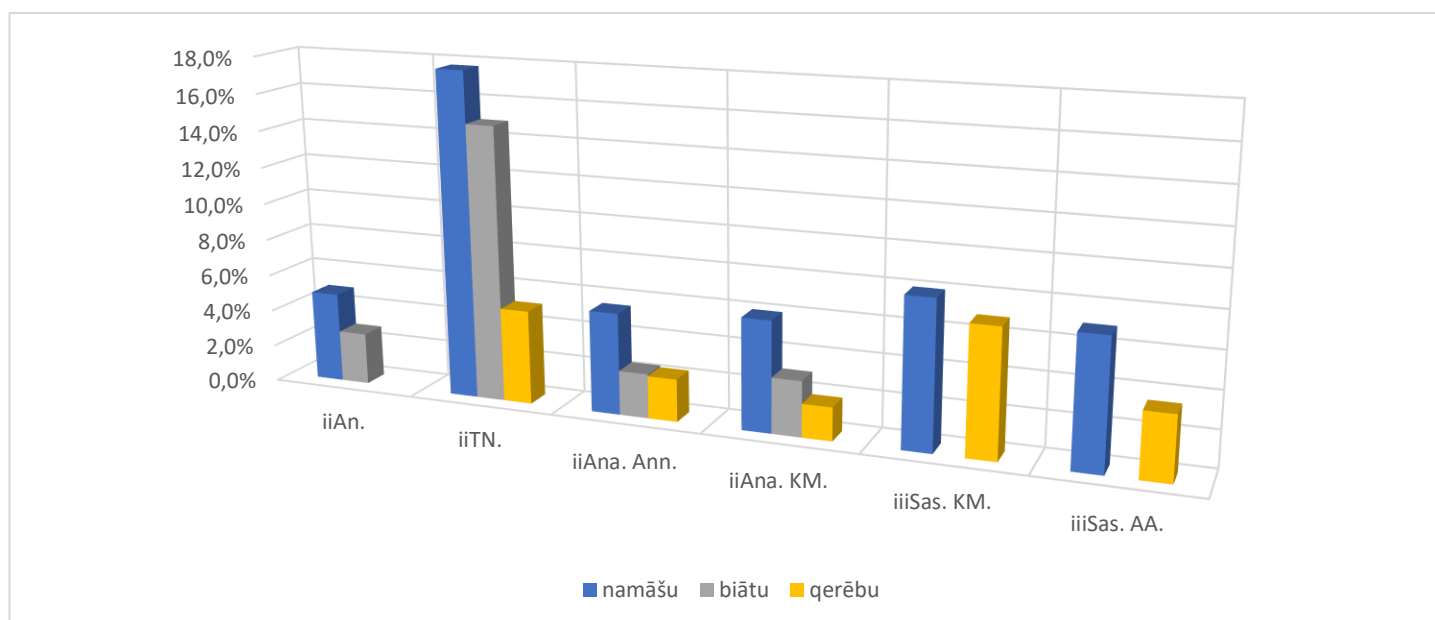
Mivel II. Aššur-nāšir-apli Annalesé a leghosszabb elemzett felirat, ezért a nagy számok törvénye alapján ebben a szövegben a legnagyobb az esélye annak, hogy a potenciális repetitív funkcionális igékből tényleges repetitív funkcionális ige váljon. Mindez a többi felírra nem mondható el, tehát az ott megjelenő százalékos értékek néha kiugró eredményeket mutatnak. Mégis, II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéit csökkenő sorrendbe állítva, megfigyelhetjük, hogy – ha nem is minden esetben, de – az összes szöveg igéinek átlaga a kalhú király szövegével párhuzamosan, folyamatosan csökken (4.3. ábra). Különösen szembetűnő ez, amikor az átlag exponenciális trendvonalát is a grafikonra vetítjük (fekete szaggatott vonal az ábrán). Másként fogalmazva, a 4.3. ábra vízszintes tengelye a kalhú király Annalesében található igék gyakoriságát állítja csökkenő sorrendbe balról jobbra haladva; a diagram oszlopai a 4.1. táblázat utolsó oszlopának – azaz a 8 szövegben található igék átlagának – az értékeit tartalmazza (az átlagba nincs beleszámolva II. Aššur-nāšir-apli Annalesé, mivel az torzítaná az összehasonlítást); végül pedig a fekete szaggatott vonal a szövegekben szereplő igék gyakoriságának trendvonalát mutatja a kalhú király Annaleséhez képest.

4.3. ábra: Az Újasszír birodalom első felének királyfelírataiban található igék átlaga (II. Aššur-nāšir-apli igéinek csökkenő sorrendbe állítása alapján)

II. Aššur-nāšir-apli Annalesében szereplő igék gyakoriságának sorrendje nagyjából más feliratok sorrendjére is érvényes. Igaz ugyan, hogy például a *šabātu* verbum, amely a kalhúi királynál az igék 7,9%-val az első helyen szerepel, és a többi feliratban másodlagos szerepet játszik (átlagos 4%), de ez egy multifunkcionális ige, tehát ebből adódóan nem is várható el az, hogy mindegyik királyfelirat egyforma intenzitással használja. A legtöbb verbumnál azonban (*namāšu*, *maḥāru*, *šarāpu*, *kašādu*, *šalālu* stb.) a többi király által használt arány nagyjából igazodik II. Aššur-nāšir-apli által használt százalékokhoz. Egyedül az *alāku* „megy” ige lóg ki valamilyen oknál fogva a sorból a leginkább. Ez a verbum a Kalhúi királynál csak 2,5%-ot ér el, a többi uralkodó igéi esetében azonban átlagosan 4,9%-ot ér el. Ez a kiugró érték azonban bőven a statisztikai hibalehetőségek határain belül mozog. Ebből következően elmondható, hogy a feliratok igéinek részesedési arányai nagyjából megegyeznek II. Aššur-nāšir-apli Annalesében található igék arányaival. Úgy tűnik, hogy – habár nem minden esetben, de – a 150 éves időintervallum során az írnokok ugyanazt, vagy csak csekély változtatásokon átesett ideológiai szótárat használtak. Leglátványosabban ezt úgy lehet illusztrálni, ha a struktúrából kiragadunk bizonyos témákat, illetve altémákat, és azok igéinek időbeli alakulását vizsgáljuk. Ily módon kidomborodnak a rendszer állandó komponensei, és persze a diszkontinuitás jegyei is.

A mozgás témájában három markáns igét érdemes kiragadni – *namāšu*, *qerēbu*, melyek a hadsereg A pontból való elindulását és B ponthoz való közeledését jelzik, illetve a *biātu* letáborozást és éjszakázást jelző verbum²⁸² –, melyeket, ha időrendi grafikonra vetítjük, azt tapasztalhatjuk, hogy e szavak a korszak első és utolsó királyait leszámítva minden uralkodó számára fontosok voltak (4.4. ábra).

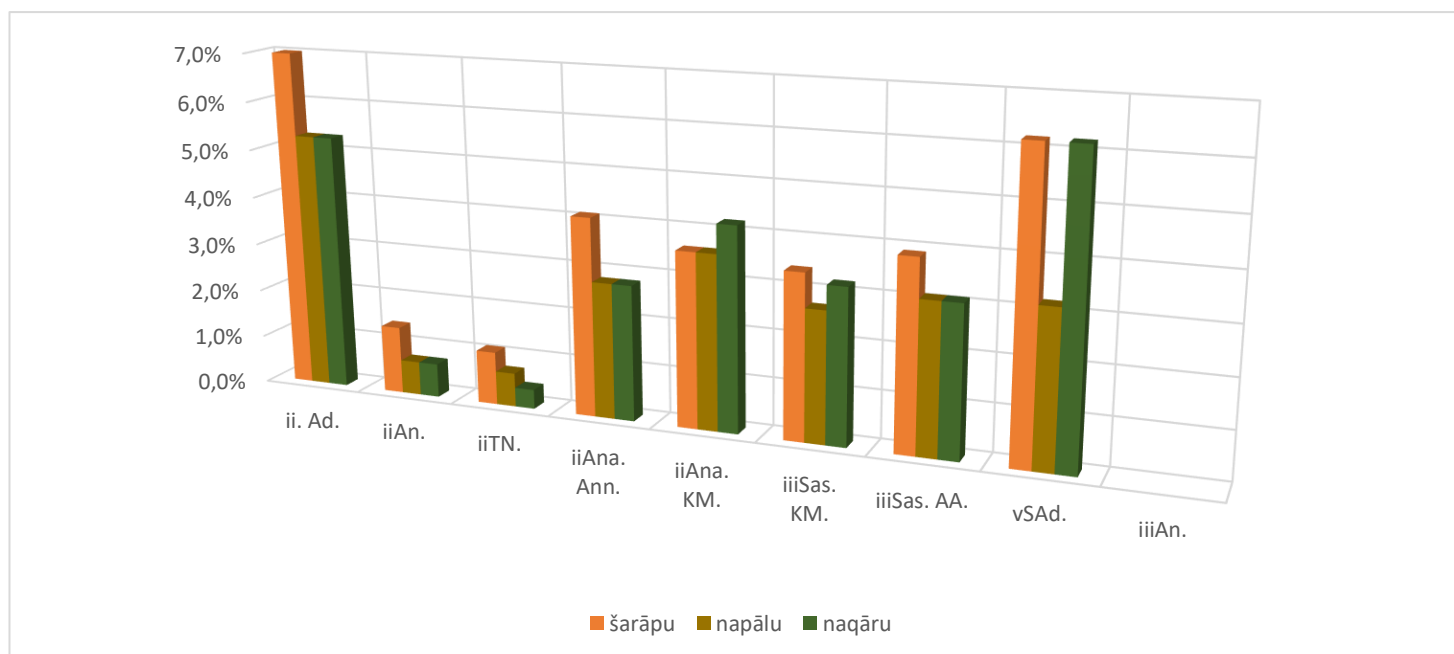
4.4. ábra

A három ige II. Tukultī-Ninurta útinapló-szerű hadjáratleírásában – mely során egy hosszú kört írt le Mezopotámiában – különös hangsúlyt kap. Ezért lehetséges az, hogy a *namāšu* verbum

²⁸² A *biātu* ige strukturálisan értelmezhető mind az út, mind pedig a betagozás egyik altémájaként. Funkciójában azonban közelebb áll az út téma egyik szintaktikai egységéhez.

nála egészen 17,7%-ig emelkedik föl. A többi királynál azonban körülbelül egyforma hangsúlyt kap (4,9%-tól 8%-ig). Bár a *biātu* „letáborozni” szó nem került be III. Šulmānu-ašarēdutól kezdve a szövegekbe (ami akár lehet a kis számokból adódó véletlenszerűség is), de öt megelőzően 2,4% és 3% között mozog az előfordulási arányuk – megint csak kihagyva II. Tukultī-Ninurta kiugró 14,9%-át. A *qerēbu* kifejezés II. Tukultī-Ninurta mezopotámiai hadjáratától kezdődően folyamatosan jelen van a szövegekben (1,8% és 6,9% között). Mindebből arra következtethetünk – mint ahogyan azt már a 3. fejezetben is láttuk –, hogy az újasszír kor királyai számára különösen, mondhatni mágikusan fontos volt a hadjáratok indítása, melynek ábrázolásánál legtöbbször ezekhez az igékhez nyúltak.

Hasonló – vagy talán még látványosabb – eredményt kapunk, ha a *Hódítás* témáján belül a pusztítás szintaktikai egységét vizsgáljuk, ahol az írkokok három félelmetes igét ismételték meg számos hadjáraton keresztül: *appul aqqur ina išāti ašrup* „elpusztítottam, ledöntöttem, tűzben elégettem”.²⁸³ A frázis olyan gyakori a vizsgált korszakban – illetve ahogyan azt látni fogjuk korábban is és később is –, mintha az ellenséges város elpusztításának mikéntje beleégett volna az asszírok gondolkodásába. II. Adad-nērārīt és II. Tukultī-Ninurtát leszámítva azt látjuk, hogy szinte mindegyik ige a 3%-os küszöb fölött helyezkedik el (4.5. ábra).

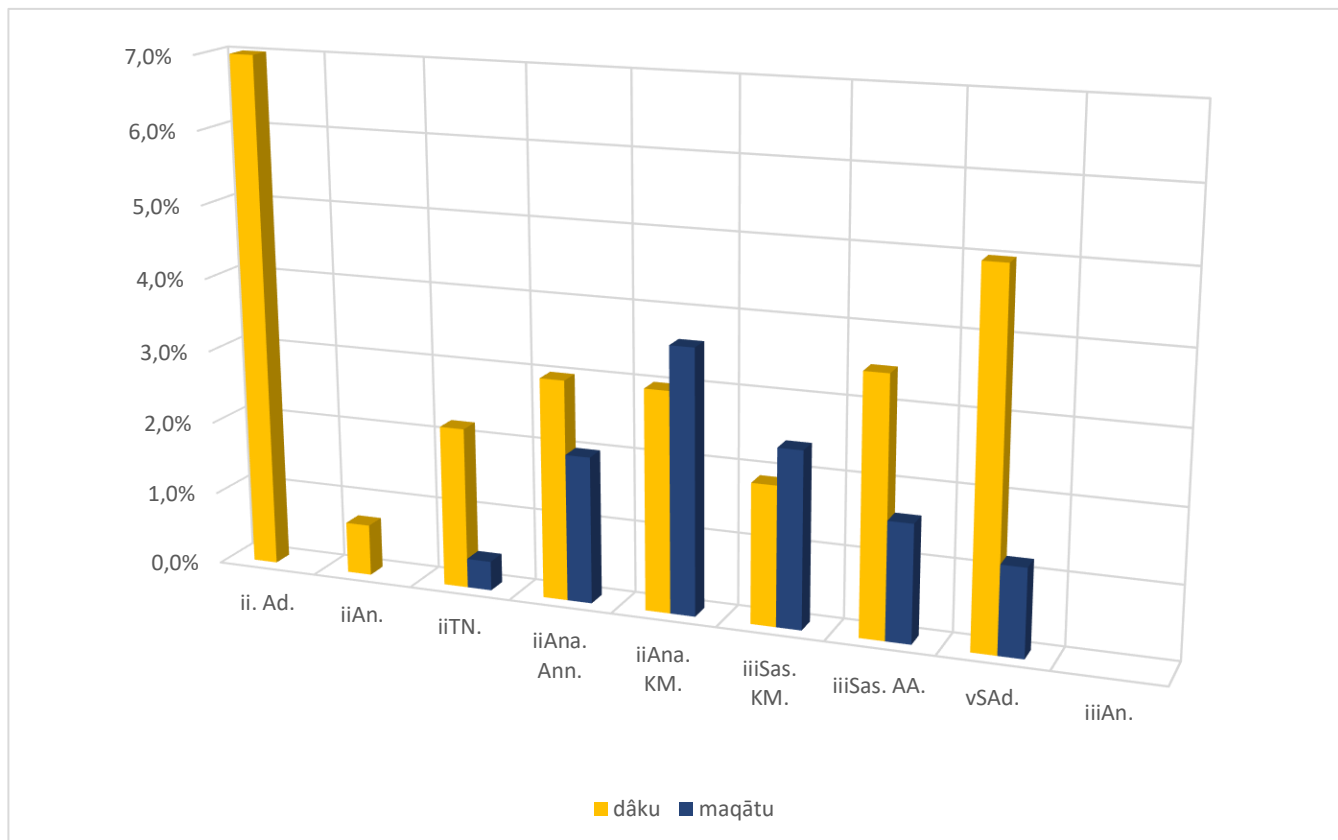
4.5. ábra

II. Tukultī-Ninurta eltörpülő részesedése ezen igék százalékos arányában hadjáratának jellegével magyarázható. A hosszú itinerárium-szerű leírás – ami tulajdonképpen egy viszonylag békés katonai erődemonstráció útinaplója – elsősorban az utazás igéire koncentrál, ami a 4.4. ábrán is szembetűnik. Amennyivel fontosabbak a király írnoka számára az elindulás (*namāšu*) és a letáborozás (*biātu*) verbumai, annyival lényegtelenebbek a pusztítás

²⁸³ A három ige (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*) sorrendje nem mindig ugyan az (II. Adad-nērārīnál a *šarāpu* kerül a szekvencia első helyére), illetve az utolsó verbum néhol a *tāru* (ebben az összefüggésben „káoszba dönt”) kifejezéssel helyettesíthető (II. Aššur-nāšir-aplínál jelenik meg először, utána többen is élnek a képi szinonima adta lehetőséggel).

hagyományos igéi (*napālu, naqāru*). A két diagram (4.4. és 4.5) szinte komplementer módon igazodik egymáshoz. Nem minden szempontból mondható azonban pacifista jellegűnek II. Tukultī-Ninurta hadjárata, mint ahogyan a következő elemzés is mutatja.

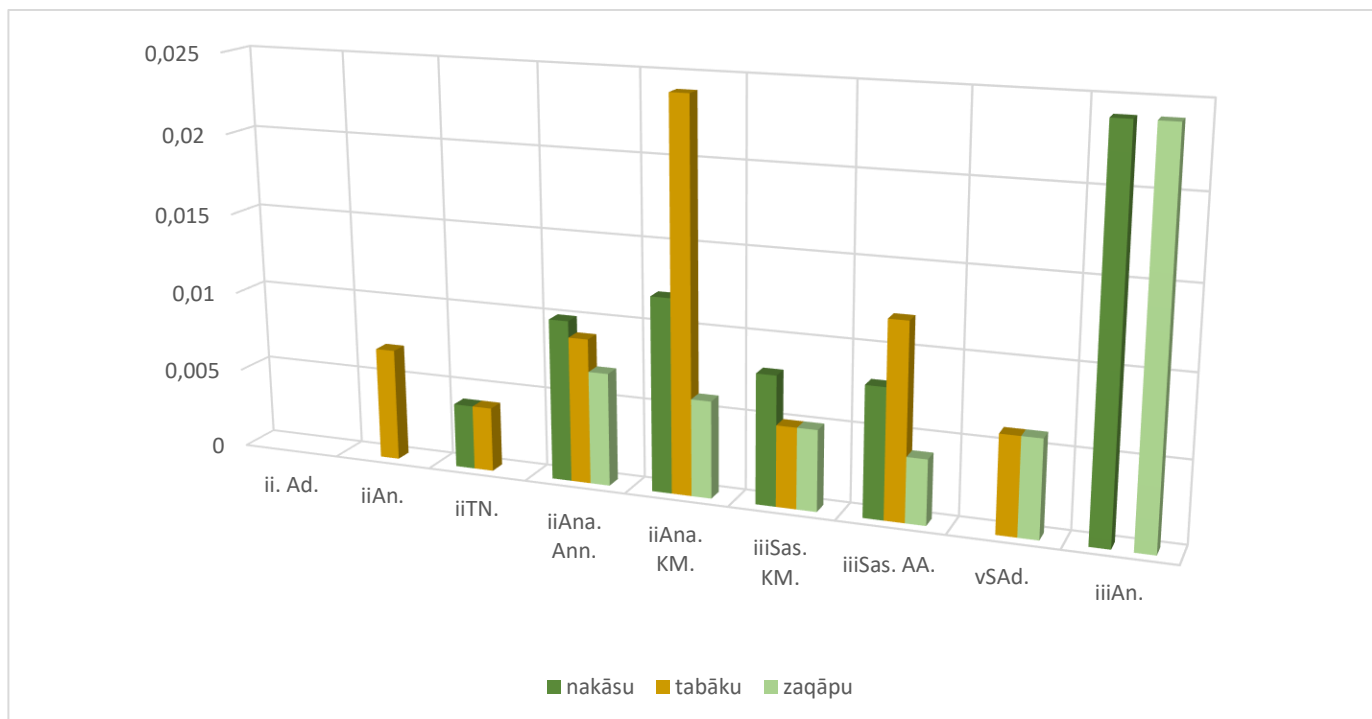
Az öldöklés igéi (*dāku, maqātu*) valamelyest alacsonyabb részesedésben jelennek meg a királyok palettáján, mint a pusztításéi, de az egymáshoz viszonyított arányok megközelítőleg hasonlóak (4.6. ábra).

4.6. ábra

Az altémához tartozó „megöl, meggyilkol” (*dāku*) ige mindegyik királynál szerepel, sőt 5 szövegben eléri, vagy meghaladja a 3%-ot is; ráadásul az előző elemzésnél alacsonyan teljesítő II. Tukultī-Ninurta felirata is 2,2%-ot produkál ebben az esetben, ami még III. Šulmānu-ašarēdu Kurkh monolitját is megelőzi. A „levág, lemészárol” (*maqātu*) kifejezés valamiért hiányzik a korszak első két uralkodójánál. Úgy tűnik, ezt a verbumot II. Tukultī-Ninurta írta be először a királyfeliratok szerkezetébe.

A *Hódítás* témájánál maradva, fontos szerepet játszik továbbá a kegyetlenkedés altémája, ahol az ellenséges foglyok fejeinek a „levágása” (*nakāsu*), a hullák „fölhalmozása” (*tabāku*), illetve a „karóba húzás” (*zaqāpu*) igéi szerepelnek széles időspektrumban (4.7. ábra).

4.7. ábra

A *Kegyetlenkedés* altémája ismét a korszak első három uralkodójánál a legszegényesebb. II. Aššur-dān esetében egyáltalán nem is találunk rá példát (a diagramon föl sincs tüntetve). Majd szépen fokozatosan II. Adad-nērārīnál megjelenik a hullák fölhalmozásának a képe, amihez társul II. Tukultī-Ninurtánál a lefejezések aktusa, hogy aztán II. Aššur-nāšir-aplinál a maga brutalitásával mind a három ige színre lépjen a királyfeliratokban. Érdekes módon a korszak második királyánál leelőször megjelent verbum (*tabāku*) teljességgel hiányzik az utolsó királynál, III. Adad-nērārīnál. Ennek oka a kis számú mintavétel is lehet.

A jelenség – a *Pusztítás*, az *Öldöklés* és a *Kegyetlenkedés* altémái – részben annak a pszichológiai hadviselésnek volt a része, amit – némileg más összefüggésben – a 20. század eleji assziriológus, A. T. Olmstead 1918-ban „calculated frightfulness” megnevezéssel illetett.²⁸⁴ Ennek a hadviselésnek csak az egyik része volt a városok tényleges fizikai megsemmisítése, és az ellenség tényleges kegyetlenséggel egybekötött lemészárlása, mely érhető módon terrorként áradt szét a régióban, hozzájárulva ahhoz, hogy ellenállás nélkül megadják magukat a közeledő assziroknak. Az ókori közel-keleti hadviselés egyébként is hasonló kegyetlenséggel zajlott nagyjából minden más népnél is.²⁸⁵ Az asszirok újjátása nem magában a fizikális pusztításban és kegyetlenkedésben, hanem annak szisztematikus propagálásában rejlett. Maguk a királyfeliratok valószínűleg nem, vagy csak alig szolgálhatták ezt a propagandagépezetet, de az asszirok megtalálták a módját annak, hogy kegyetlen híriüket más csatornákon kommunikálják a népek felé. Ilyenek voltak a palota vizuális reliefjei, melyeket a várakozó követ vizitációja előtt gondosan áttanulmányozhatott,²⁸⁶ illetve az asszír

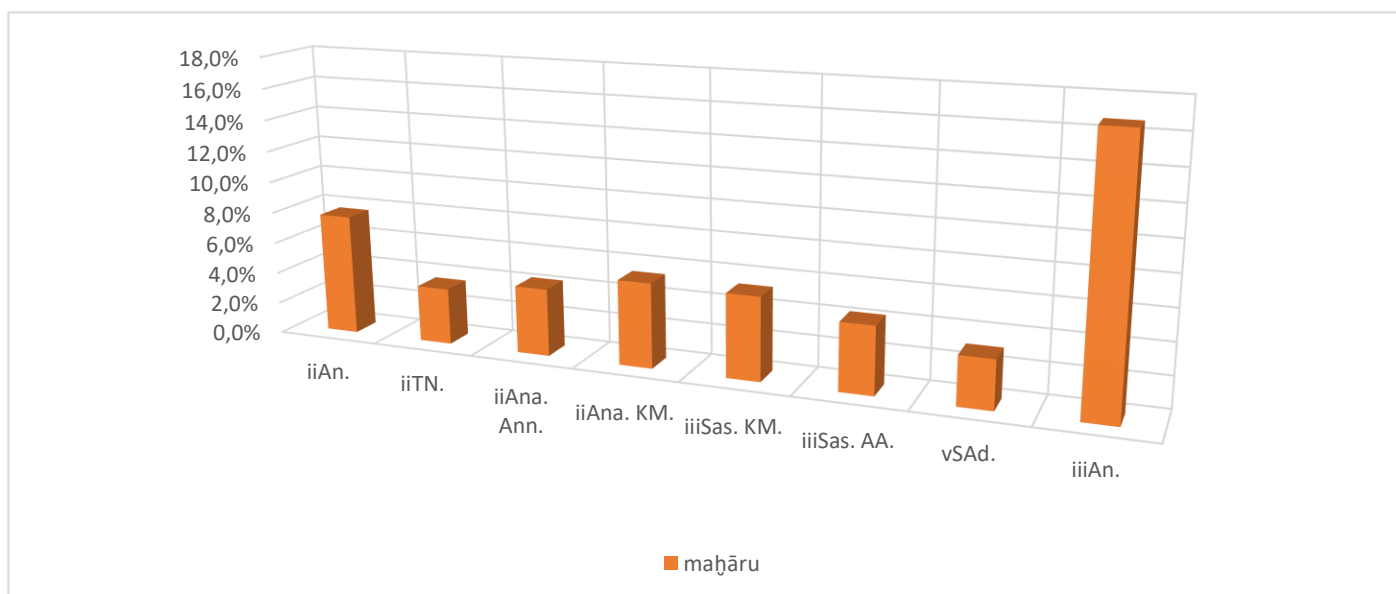
²⁸⁴ Olmstead 1918. Vö.: Grayson 1991b, 220–221.

²⁸⁵ Fuchs 2009a.

²⁸⁶ Russel 1991, 235–238.

hadvezetés orális kommunikációja a konkrét csata, vagy ostrom előtt.²⁸⁷ Így nehéz megállapítani, mennyire tükrözik ezek a képek (fölratok, reliefek, orális közlések) a történelmi realitást, vagy mennyire azt, ahogyan az asszírok láttatni akarták magukat. Mindez azonban a jelenségnek csupán az egyik, a mai hadviselés szemszögéből nézve praktikus aspektusa. A másik – ami a korban legalább ennyire fontos volt –, az a jelenség mágikus dimenziója. Az asszírok a folyamatos – évszázadokon átívelő – ismétlésekkel a realitást kívánták befolyásolni. Ahogy a feliratokban lépten nyomon az ellenség kegyetlen lemészárlásával és a városok lerombolásával találkozni, ugyanúgy történik mindez – hisz nem is történhetne másképp – a király következő hadjáratában is. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy a pusztítás és kegyetlenkedés ritualisztikus recitálása, egyfajta önszuggesszió, pszichés önmegerősítés. A jelenség mágikus jellege hitet adott az asszír királynak, vezéreinek és seregének, hogy minden úgy fog történni, ahogyan az „meg van írva”.²⁸⁸

Ugyanezt a tanulságot vonhatjuk le akkor is, ha – a kép teljességének kedvéért – a betagolás témájából vizsgálunk meg egy verbumot, mégpedig a *maḥāru* adófogadással kapcsolatos ige. Amennyire fontosok a pusztítás képei a pszichológiai hadviselésben, annyira fontos a behódolt népektől befolyó adó a birodalom gazdasága szempontjából. Ezt fejezi ki a *maḥāru* ige folyamatos jelenléte II. Adad-nērārival kezdődően (4.8. ábra).

4.8. ábra

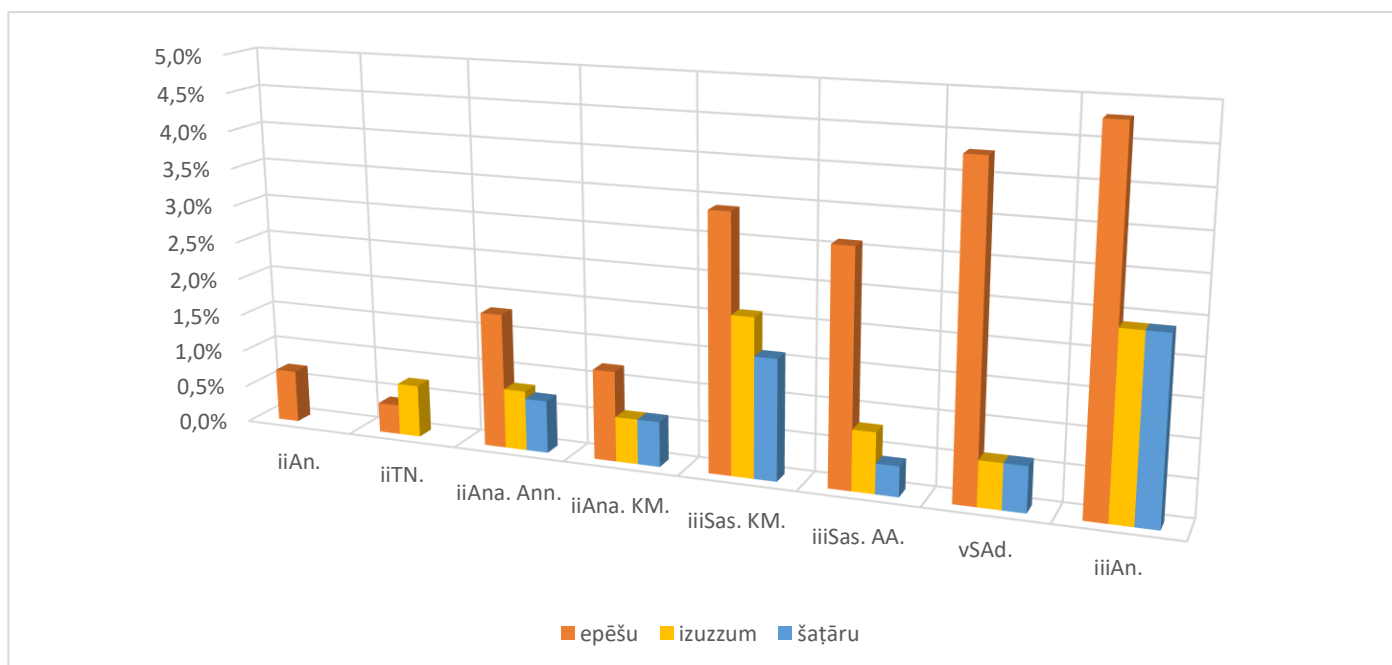
Az ige előfordulása II. Tukultī-Ninurta és V. Šamši-Adad uralkodása között keletkezett forrásokban kis amplitúdóval ingadozik – 3,1% és 5,4% között. II. Aššur-dānnál – valamilyen okokból kifolyólag – nem jelenik meg, de a korszak második (II. Adad-nērārī, 7,7%) és utolsó (III. Adad-nērārī, 16,7%) uralkodójának királyfelirataiban az átlagnál jóval nagyobb arányban

²⁸⁷ Legismertebb példái ennek Babilón ostroma III. Tukultī-apil-Ešarra hadjárata során (Saggs 1984, 91), illetve a jól ismert bibliai jelenet, mikor is a *rab šāqē* a jeruzsálemieket akarja elijeszteni az ellenállástól Sin-ahhē-erība i.e. 701-es hadjárata során (2Kir 18,17-37). Lásd Gallagher 1994, bár ő elsősorban az üzenet pozitív oldalát hangsúlyozza, mégis bizonyíték az ilyen jellegű ellenséggel való nyílt kommunikáció meglétére.

²⁸⁸ A politikai propaganda elite gyakorolt visszahatásáról lásd: Liverani 1979, 299; Pongratz-Leisten 2015, 23–24.

kerül használatba a *maḥāru* verbum. Egy kivételt leszámítva tehát, az adó fogadása a korszak minden uralkodójánál fontos szerepet tölt be. Ahogyan már említettem, ennek egyik oka a hódoló ajándékok gazdasági szerepe. Éppen ezért fontos az esemény mágikus fixálása is. Minél többször ismétlik az évszázadok alatt szinte ceremónikussá váló jelenet elbeszélését, annál valószínűbb, hogy – visszahatva a valóságra – a király következő hadjárata során is gazdag adományokkal, illetve zsákmánnyal tér majd vissza a fővárosba, és természetesen annál több lehetősége lesz gazdagságával újabb befolyás kifejtésére (építkezések, vagy újabb hadjáratok indítása kapcsán). Az ajándékok fogadása – a pusztítás képei mellett – jól szemlélteti a mágikus világnézet körkörös, önmagába visszatérő jellegét.

Az altémák kontinuitása mellett föl kell hívni arra is a figyelmet, hogy nem minden esetben ilyen egyöntetű a kép. Vannak bizonyos szintaktikai egységek, melyek hangsúlya a jelentéktelentől kezdődően folyamatosan nő, míg mások minden érthető magyarázat híján – vagy legalábbis nehezen indokolható módon – váltakozik. Ezeket figyelhetjük meg az emlékmű emelésének altémájában, ahol három igét használtak az újasszír királyok (*epēšu* [szalmu-t, azaz emlékművet] „készít”, *izuzzu* „fölkállít” és *šaṭāru* a király tetteit „fölkírja”), egészen váltakozó arányokban (4.9. ábra).

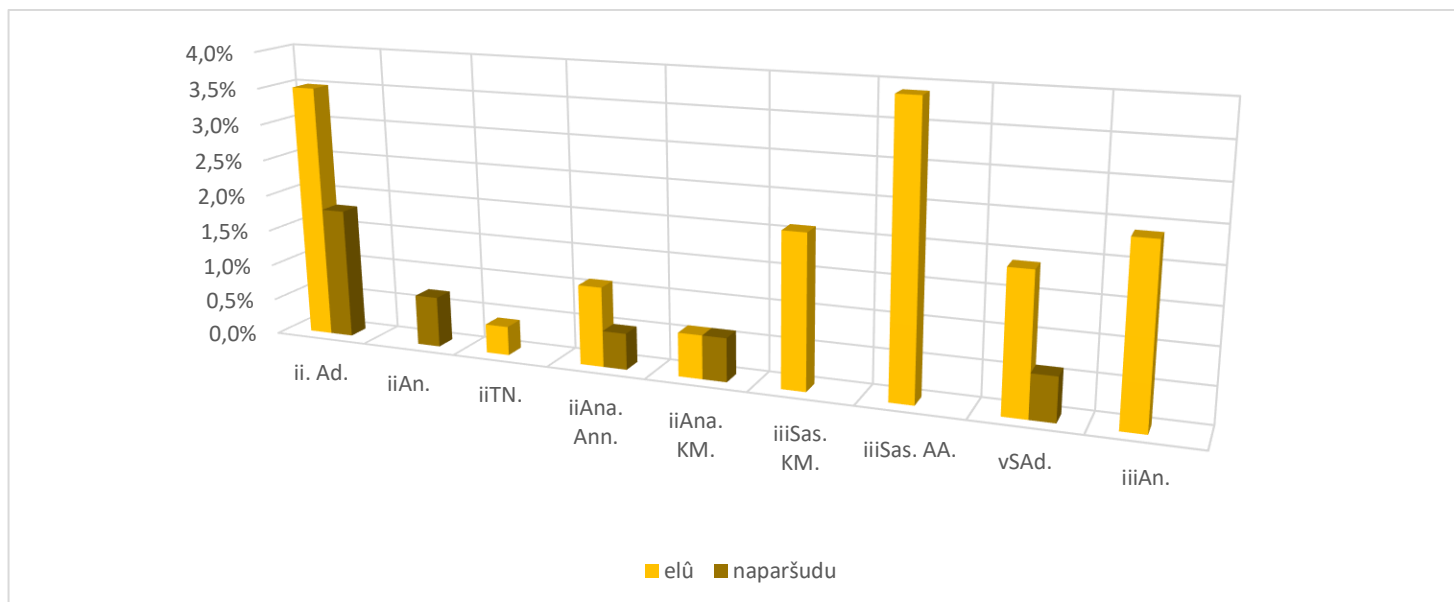

4.9. ábra

II. Aššur-dān egyáltalán nem használja az emlékmű állításának a képét, de fiánál, II. Adad-nērārīnál már megjelenik az *epēšu* ige alkalmazása (0,7%), és a verbum használata egészen a korszak végéig növekvő tendenciát mutatva III. Adad-nērārīnál eléri a csúcspontot (4,8%). A két másik ige azonban nem követ semmilyen trendet. Ennek oka talán az előfordulások alacsony számában keresendő, mivel ilyen esetekben a potenciális repetitív funkcionális igék véletlenszerűen válnak, vagy nem válnak ténylegesen repetitív funkcionális igévé.

Ugyanígy nehéz bármiféle összefüggést kimutatni az ellenség menekülését kifejező két igéből (*elū* „fölkégy” [a hegyekbe], *naparšudu* „elmenekül”, 4.10. ábra).

4.10. ábra

Az igék hol eltűnnek, hol egy, vagy két generációval később újból fölbukkannak, hol magas, hol pedig alacsony részesedési arányban. Minden esetre az világosan leolvasható az ábráról, hogy a menekülés igéi időközönként felszínre törő bűvópatak módjára viselkednek, melyek így a potenciálisan repetitív funkcionális ige jellemzőit hordják magukon. Később még részletesebben fogom tárgyalni, hogy ilyen esetekben hova tűnhetnek ezek a verbumok (7. fejezet), de annyi mindenképpen előre bocsátható, hogy újbóli visszatértük a látens idő alatti orális létezésüket feltételezi.

Összefoglalva, a vizsgált másfél évszázados időszak szókészletéről elmondható, hogy a kontinuitás egyértelmű jegyeit viseli magán. A vizsgált igék a korszak kezdetétől, II. Aššur-dántól, illetve sok esetben második uralkodójától, II. Adad-nērārītól egészen az utolsó királyig, III. Adad-nērārīg követhetőek nyomon. Úgy tűnik, hogy a 10. század közepi írrok ugyan azt az ideológiai szótárat használta, mint 8. század eleji kollégája.

4.3. Struktúra

A szókészlet egyezőségénél izgalmasabb kérdés a királyfeliratok makro- és mikrostrukturális fölépítésének hasonlósága. Ha ugyanis ezen a területen is kézzelfoghatóak a párhuzamok, akkor ez azt jelenti, hogy az asszír propaganda nem csak a szavakat, frázisokat és képeket jelölte ki a valóság visszaadására, hanem a valóság elbeszélésének hogyanját is másfél évszázadra leszabályozta. A vizsgálatok abba az irányba mutatnak – ahogyan azt lentebb látni fogjuk –, hogy ez a narrációs kontroll folyamatosan jelen volt az asszír királyfeliratok hadjáratleírásainak elkészítésekor.

4.3.1. Makrostruktúra

A makrostruktúra a hadjáratleírás témái és altémáinak szabályszerű egymásutániségában mutatkozik meg. Annak ellenére, hogy bizonyos elemek, szintaktikai egységek elmozdultak az idő folyamán, a narráció egységes struktúrája jól kivehető a 150 éves időperiódus alatt (4.2. táblázat).

iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. ASz.	vŠA. NSz.	iiiAn.
Hamis bizalom							Lázadás	Hamis bizalom	
Lázadás			Lázadás	Lázadás			Ellenállás	Lázadás	
								Ellenállás	
Isteni segítség		Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítég			Isteni segítség	Isteni segítség	
Mustra	Mustra		Mustra	Mustra		Mustra			Mustra
	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás	Indulás			Indulás
Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út	Út
		Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés	Érkezés			
	Lázadás	Lázadás							Lázadás
	Hamis bizalom		Hamis bizalom		Hamis bizalom	Hamis bizalom			Hamis bizalom
					Előkészület	Mozgás			
					Csatarend	Hadi tevékenység			
						Isteni segítség			Isteni segítség
	Ostrom		Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom	Ostrom
	Ellenállás								
	Harc	Harc	Harc	Harc	Harc	Harc		Harc	
	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	
Kifosztás (habātu)									
Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	Öldöklés	
Kifosztás (šalālu)		Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás			
						Özönvíz			
	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés		Kegyetlenkedés	Foglyok	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés
				Foglyok			Kegyetlenkedés	Foglyok	
							Kifosztás	Kifosztás	
Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Zsákmány	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	
Hódítás	Zsákmány	Zsákmány	Pusztítás		Özönvíz				Zsákmány
		Deportálás			Szakraális				
Adó							Adó	Adó	
Kegyetlenkedés		Terror	Terror			Terror	Terror	Terror	Terror
	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem	
Menekülés	Menekülés		Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	Menekülés	
	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat	Hódolat
									Hódítás
Deportálás			Deportálás	Deportálás				Deportálás	
Betagolás	Betagolás							Betagolás	
	Táborozás		Táborozás	Táborozás					
	Adó	Adó	Adó	Adó	Adó	Adó			Teher

	Teher	Teher	Teher	Teher					Adó
	Deportálás								
		Táborozás							
		Víz		Búza					
		Helyzet							
		Könyörület	Toborzás						
		Szagrális	Szagrális			Szagrális			
				Emlékmű	Emlékmű	Emlékmű		Emlékmű	Emlékmű
						Betagolás			
iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. ASz.	vŠA. NSz.	iiiAn.

4.2. táblázat

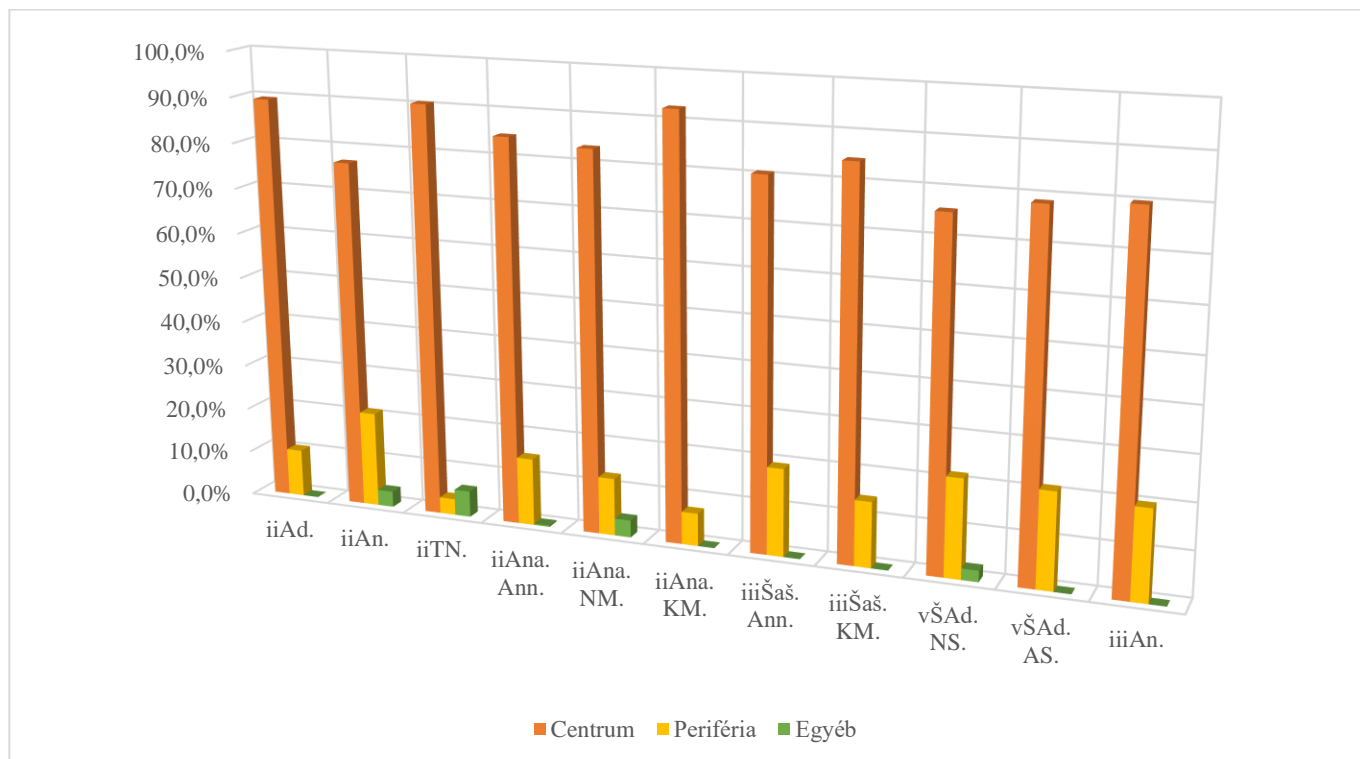
Az esetek felében a királyfeliratok hadjáratleírásai egy ellenséges tevékenységgel kezdődnek (II. Aššur-dān, II. Aššur-nāšir-apli Kurkh monolit és Annales felirata, V. Šamši-Adad Aššur sztéléje és Nimrud sztéléje): hamis „bizalom” (*takālu*) a saját istenükben/erődjükben /seregükben, melyből kibontakozik a lázadás valamilyen formája (*nabalkutu*). Ennek következménye az asszír király útrakelése, mely során az uralkodó segítségül hívja Aššur istent (*ina qibīt Aššur*, vagy valami hasonló), seregszemlét tart (*dekū*), elindul (*namāšu*) majd megérkezik (*qerēbu*) célállomásához. A táblázatban föltüntetett példák másik 50%-ban az utazás után kerül sor a lázadás és a hamis bizalom bemutatására (II. Adad-nērārī, II. Tukultī-Ninurta, III. Šulmānu-ašarēdu Annales és Kurkh monolit, valamint III. Adad-nērārī). Úgy tűnik, hogy az ellenség lázadása és az asszír király útja szorosan összefüggő elemek, melyek vagy így, vagy úgy, egymás után következnek. A két téma között az asszír ideológiában kauzális összefüggés van. A király a világrend ellen lázadó periféria megregulázása végett indítja a hadjáratot, megismételve ezzel Ninurta és Anzū mitológiai harcát. Az uralkodó a civilizált centrum értékeinek „apostola”, nem katonai agresszor, hanem az Aššur istentől kapott küldetés véghez vivője.²⁸⁹

A hadsereg útja után az uralkodó megkezdi a város ostromát (*lamū*), megveri az ellenséget (*maḥāšu*), majd meghódítja a várost és a hozzá tartozó területet (*kašādu*). A hódító öldöklést rendez (*dāku*), kifosztja a várost (*šalālu*), kegyetlenül kivégzi a foglyokat (számos igével kifejezve), elpusztítja a települést (*appul aqqur ina išāti ašrup*), és elviszi a zsákmányt (*wabālu*), végül pedig „kiönti” a környékre a rettegés terrorját (*saḥāpu*). Három helyen a terror kiöntését megelőzi az adó (V. Šamši-Adad Aššur sztélé és Nimrud sztélé), vagy a deportálás képe (II. Tukultī-Ninurta) – de ezek kivételeknek tekinthetők. Mint ahogy korábban már említettem, az asszírok nagy hangsúlyt fektettek a hadviselés kegyetlen mivoltára. Ennek részletekbe menő kidolgozását láthatjuk a vizsgált 150 éves időperiódus alatt.

A narráció menete az asszír sereg pusztítására adott válasszal folytatódik: az ellenség megijed (*palāhu*), elmenekül (*naparšudu*, illetve hasonló jelentésű igékkel), vagy behódol (*šabātu*, a láb megragadásának és megcsókolásának értelmében). Az asszír terror tehát automatikusan maga után vonja a környezet félelmét, aminek valamilyen módon kötelessége kifejezni alsóbbrendűségét, vagy úgy, hogy beismerve minden ellenállás hasztalanságát, elmenekül; vagy pedig úgy, hogy behódol. A periféria népeinek mozgási szabadsága ezzel véget is ér. A

²⁸⁹ Maul 1998, 71–75; Dezső 2006b, 8–10; Pongratz-Leisten 2015, 232–244.

narráció további menete folyamán nincs is több ige, mely az ellenség szerepére vonatkozna. Az asszír propaganda nem tűnteti ugyan el teljesen a periféria cselekvési szabadságát, mint ahogyan az az Iszin-Larsza korig megfigyelhető a mezopotámiai királyfeliratokban,²⁹⁰ sőt a földrajzi térhez és konkrétan megnevezett személyeken túl itt-ott – főleg a szargondia korban – még anekdotikus elemekkel is fölruházza, a hozzá kapcsolódó igék aránya azonban mindvégig másodrendű marad (4.11. ábra).

4.11. ábra

A periféria részesedése a cselekvésben – az Újasszír Birodalom első felében – sosem haladja meg a 22%-ot, és átlagosan 15% körül mozog. Már ez a statisztikai megfigyelés is visszatükrözi az ellenség szerepét az asszír ideológia keretén belül.²⁹¹

Az ellenség utolsó szereplése után a betagozás témájának elemei következnek. Ez a *nasāhu* „kitép” („deportál” értelemben), *ašābu* „letelepít”, *manū* „számol” (az országhoz „csatol” értelemben), vagy valami hasonló igével kezdődik. Három helyen (II. Adad-nērārī, II. Aššur-nāšir-apli Annales és Kurkh monolit) megjelennek a táborozást kifejező igék (*assakan bēdak* „[tábort] állítottam és ott töltöttem az éjszakát”), de II. Tukultī-Ninurtánál – ahol ez az altéma a lehangsúlyosabb (lásd 4.4. ábra) – az adó és a teher kivetése után helyezkedik el mindez. Az ajándékok fogadása (*mahāru*) és az adó vagy robot, illetve egyéb teher meghatározása (*šakānu* „ráfektet”, *emēdu* „ráhelyez”, vagy más hasonló jelentésű igével kifejezve) fontos momentuma volt a hadjáratoknak. II. Aššur-dān kivételével mindegyik uralkodónál föltűnik. Ennek okát a 4.8. ábra kapcsán már elemeztem. Kétségtelen, hogy a megfélemlítésen vagy territoriális növekedésen túl, konkrét anyagi hasznot is vártak az asszír uralkodók egy hadjáratról. Ennek

²⁹⁰ Sallaberger 2002; 2005.

²⁹¹ Erről bővebben lásd: Árvai 2013; 2014a.

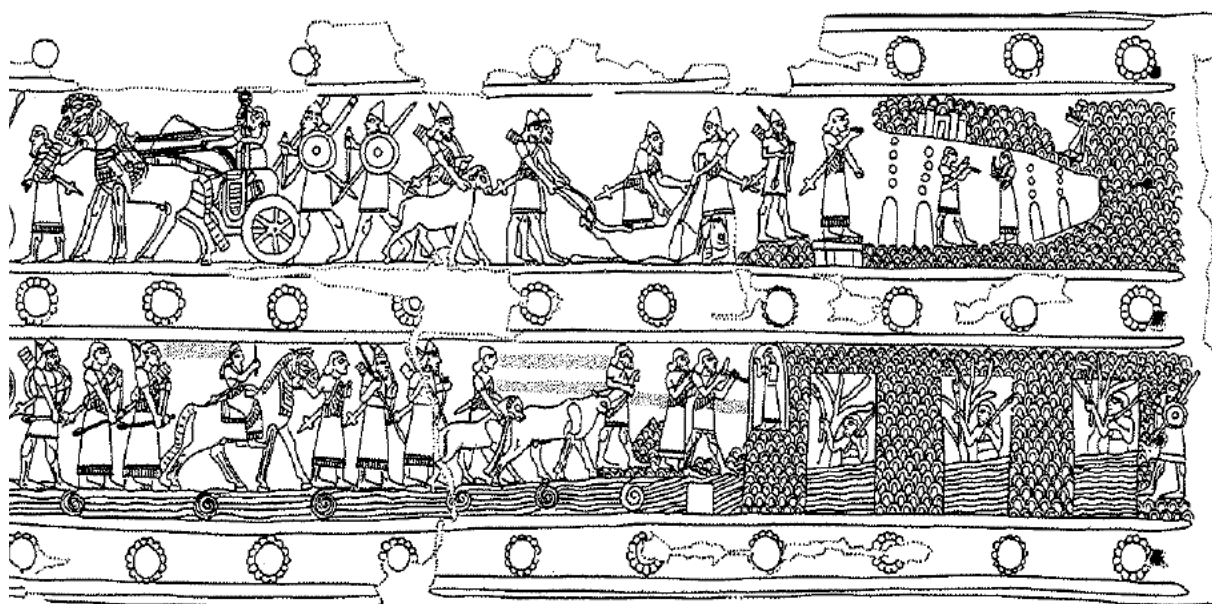
mágikus fixálásával találkozunk itt. Ezt követően jelennek meg néhol olyan altémák, melyek az adott király feliratában strukturálisan folyamatosan ismétlődnek ugyan, de hosszútávon nem épültek be a hadjáratok narrációs hagyományába. II. Tukultī-Ninurtánál három ilyen kivétellel is találkozunk: a táborozást követő vízmerítés (*ḫabū*); földrajzi név folyóhoz való kötése (*ṣalū*); illetve a király könyörületessége (*rēmu šakānu*). II. Aššur-nāšir-apli esetében ugyan ebbe a kategóriába sorolható a toborzás (*nasāqu*) és a búza learatásának aktusa (*ešēdu*).

A hadjáratok befejezéseként majdnem mindegyik királynál megjelennek valamiféle kultikus tevékenység igéi (a kivételt a korszak első két uralkodója jelenti). Ez lehet áldozat (*naqū*), a fegyver megmosása (*elēlu*) a tengerben, esetleg folyóban, vagy emlékmű állítása:

ṣalam epūš kiššūtīa ina libbi alṭur ina āli ušezziz

„Emlékművet készítettem, ráírtam hatalmam és a városban fölállítottam.”

Hogy a hadjáratok szakrális lezárása milyen fontos esemény volt, arról a III. Šulmānu-ašarēdu által állított balawati kapu bronzfrízei vizuálisan is megemlékeznek (4.4. kép).²⁹²

4.4. kép

A két regiszterből jól kivehetőek a különböző helyszínen, különböző pillanatban megörökített szertartások. Az alsó regiszter jobb oldalán valaki egy *šalmu*-t vés a sziklába. A helyszín valahol a vadonban, talán éppen a Tigris-forrásnál van.²⁹³ A papok éppen az áldozati állatokat viszik a

²⁹² Schachner 2007, 56–59, Tábla 10, 49-52; Vö.: Vér 2018b, 22–25.

²⁹³ III. Šulmānu-ašarēdu maga számol be két ízben is (A.0.102.6, ii37-39; iii35-38) szakrális tevékenységéről a Tigris forrásvidékénél (iii35–38):

ina rēš nār ēni ša Idiglat ṣalam šarrutīja ina kāpi ša šadi ina šīt nabiša abni tanāti kiššūtīja alkakāt qurdīja ina qerebšu alṭur

„A Tigris forrásánál a hegy sziklájába – ahonnan a mélyből föltör a víz – királyságom emlékművét állítottam, hatalmam dicsőségét és hőstetteim útját ráírtam”.

E reliefek és a hozzájuk kapcsolódó rituálék nyomai – III. Šulmānu-ašarēdué és más királyoké – valóban megtalálható a mai Törökországban Birkleyn barlangnál, Lice közelében (Diyarbakirtól mintegy 65 km-re észak-északkelet irányban). Schachner 2009, 209–210, 213–217.

helyszínre, akiket a király és kísérete követ. A felső regiszter *šalmu*-ja városi kontextusban készül, miközben a papok vagy katonák végrehajtják az áldozatot. Mindkét jelenetnek megvan a sajátos jelentősége. Míg a lakott területen kívüli emlékműállítás valamiféle mágikus határjelző – hagyományosan a birodalom peremén elkészített szikladomborművek –, amely arra hivatott, hogy megjelölje centrum és periféria, kozmosz és káosz határát, és egyúttal, hogy távol tartsa a birodalomtól a káosz gonosz erőit. A város kapujánál fölállított emlékmű egyrészt emlékeztető jel a helyi lakosság számára az asszír király hatalmáról, másrészt szintén egy mágikus védelem, mind a város, mind a tartománya számára. Egy terület Asszíriához csatolása nem csak katonai és adminisztratív feladat, az aktus mágikus megerősítést igényel, és ezt a célt szolgálták az asszír királyok azáltal, hogy emlékművet állítottak, továbbá ugyanez a mágikus fixálás csapódik le írásos formában is a királyfeliratokban.²⁹⁴

4.3.2. Mikrostruktúra

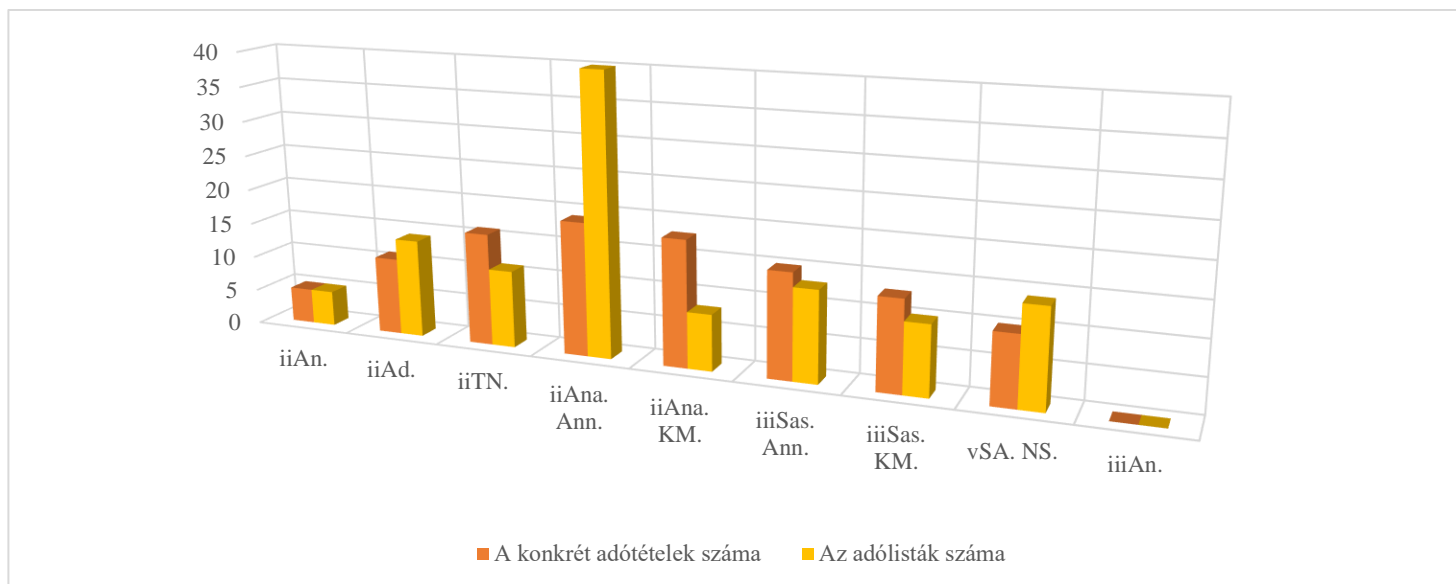
Az asszír királyfeliratok mikrostruktúrája – mint ahogyan azt II. Aššur-nāšir-aplinál is láttuk – az adó fogadásának altémáján belül modellezhető a leglátványosabban, mivel ezen a szintaktikai egységen belül használják az írnokok a legtöbb kategóriát és alkategóriát (szavakat). Sajnos azonban a korszak első két és utolsó két királya többnyire általánosságokkal is megelégszik, ahogy azt például II. Adad-nērārī egyik ilyen listája szemlélteti (RIMA 2, A.0.99.2, 117):

biltu madattu namkūr ekallišu alpū imēr agalī biltu u madattu ša māt Lākê ana pāt gimriša eliš u šapliš lū amḥur

„bizony fogadtam adót, beszolgáltatást, palotája tulajdonát, marhákat, *agalu*-szamarakat, a teljes Lākê ország adóját”.

A marhákon és szamarakon kívül nincs semmiféle pontosítás, hogy mit is kell érteni a *biltu madattu namkūr ekalli* alatt. A konkrét tételek megnevezése II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu alatt a legmagasabb, előtte és utána kevesebb, illetve a főtebb idézett általános kifejezésekkel egészül ki (4.12. ábra, narancssárga oszlopok). Ugyanakkor az adólisták már II. Adad-nērārītól meghaladják a 10 előfordulást, és ezt a jelentőségét V. Šamši-Adadig meg is tartja (4.12. ábra, sárga oszlopok).

²⁹⁴ Colbow 2000; Shafer 2007.

4.12. ábra

A konkrét adótételek növekedésének és a csökkenésének politikai okai lehettek. Az Újasszír birodalom expanziója II. Aššur-nāšir-apli, illetve az öt megelőző és követő uralkodók alatt teljesedett ki, és ebből következően érthető, hogy ebben az időszakban jelenik meg a legtöbb zsákmány és adó a birodalom gazdaságában és felirataiban. Ugyanakkor – ahogy azt majd az 5.1. fejezetben látni fogjuk – korábbi királyok, akik bár jelentős hadjáratokat vezettek, adólistáikban megelégszenek az általános frázisokkal. Érdekes az a tény is, hogy az *Adó* altémájánál, tehát az adólistákat záró igéknél II. Tukultī-Ninurtától válik a *maḥāru* verbum dominánssá. Előtte az a szintaktikai egység számos szinonimával záródik (*wabālu*, *šalālu*, *ekēmu*, *leqū*, stb.), melyek közül csak egy lehetséges variáció a *maḥāru* ige. Mindebből úgy tűnik, hogy a királyfeliratok mikrostruktúrája II. Tukultī-Ninurtánál kezd differenciálódni. Így a jelenség csak részben függ össze a politika változásaival, bár a korszak végi hanyatlás III. Adad-nērārī uralkodása alatt és az adólisták teljes hiánya kétségtelenül korrelációban állnak egymással. Valaminek történnie kellett az írnokiskolákban – ennek mibenléte egyelőre rejtve marad előttünk –, ami elősegítette a változás folyamatát.

Akármi is ennek a változásnak a nehezen megfogható elsődleges oka, jelen korszakunkban II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu zsákmánylistáinak szerkezete egyszerűsíthető úgy a nagy számok törvénye alapján, hogy jól modellezze a jelenséget. A többiekénél a kis számú és általánosító adótétel, illetve a kevés adólista alapján ez a struktúrába sűrítés nem lehetséges, illetve ha megtennénk, torzító eredményeket kapnánk.²⁹⁵ A három említett király öt szövegének adólistái a 4.3. táblázatban látható szerkezetet rajzolják ki:

²⁹⁵ Bizonyos szerkezeti elemek persze így is tetten érhetőek. II. Aššur-dānnál egymás után szerepel a *sipparu* és az *annaku* (RIMA 2, A.0.98.1, 36), később azonban a sorrend épp ennek a fordítottja. Két alkalommal pedig találkozunk a szarvasmarha (*aplu*) és a birka (*šēnu*) egymás mellé állításával is (RIMA 2, A.0.98.1, 13, 20), az utóbbi azonban II. Tukultī-Ninurtától *immeru* kifejezéssel szerepel. A kettő szó nem teljesen szinonima, mert a *šēnu* gyűjtőfogalom, a kis termetű négy lábú hasadt körmű háziállatokat foglalja magában – tehát a birka mellett a kecskét is – mint nyáj (AHw III, 1090–1091; CAD S, 128–131); ezzel szemben az *immeru* jelentése csak az egyes juhok takarja (AHw I, 378; CAD I, 129–134). II. Adad-nērārīnál is szerepel egy ízben az *Háztáji állatok* kategóriája *aplu*, *immeru*, *šēnu* szekvenciában (RIMA 2, A.0.99.1, 88), őrizve apja írnokainak megoldását, előrevetítve ugyanakkor fia *tuššarru*inak újítását. Emellett van II. Adad-nērārīnál a *Férek* kategóriájában is egy

	II. Tukulti-Ninurta		II. Aššur-nāšir-apli		III. Šulmānu-ašarēdu	
	Annales		Annales	Kurkh monolit	Annales	Kurkh monolit
Nagytestű négy lábú			<i>narkabtu</i> (szekér)	<i>narkabtu</i> (szekér)	<i>narkabtu</i> (szekér)	
			<i>sīsu</i> (ló)	<i>sīsu</i> (ló)		
			<i>imēru</i> (szamár)	<i>kūdanu</i> (szamáröszvér)		
			<i>sīsī šimidāt nīri</i> (lófogat)			
Fém	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>hurāšu</i> (arany)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>kaspu</i> (ezüst)
	<i>hurāšū</i> (arany)	<i>kaspu</i> (ezüst)	<i>hurāšu</i> (arany)	<i>hurāšu</i> (arany)	<i>hurāšu</i> (arany)	<i>hurāšu</i> (arany)
	<i>annaku</i> (ón)		<i>annaku</i> (ón)	<i>annaku</i> (ón)	<i>annaku</i> (ón)	
	<i>siparru</i> (bronz)		<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)	<i>siparru</i> (bronz)
			<i>parzillu</i> (vas)	<i>parzillu</i> (vas)		<i>parzillu</i> (vas)
					<i>ušū</i> (ébenfa)	
Bronz-tárgyak			<i>diqārī siparrī</i> (bronzedény)	<i>diqārī siparrī</i> (bronzedény)		
			Egyéb bronztárgyak	Egyéb bronztárgyak		
Ruhák	<i>lubulti kitī</i> (len ruha)					
	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)		<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)		
			<i>lubulti kitī</i> (len ruha)	<i>lubulti kitī</i> (len ruha)		<i>lubulti kitī</i> (len ruha)
				<i>qurpisu</i> (páncél)		
Nagytestű négy lábú						<i>narkabtu</i> (szekér)
					<i>sisū</i> (ló)	<i>sisū</i> (ló)
						<i>šimit nīri</i> (fogat)
Háztáji					<i>imēru</i> (szamár)	
	<i>immeru</i> (birka)		<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)	<i>alpu</i> (marha)
	<i>alpu</i> (marha)		<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)	<i>immeru</i> (birka)
	<i>imēru</i> (szamár)					
			<i>karānu</i> (szőlővenyige)	<i>karānu</i> (szőlővenyige)		<i>karānu</i> (szőlővenyige)
Egyéb	<i>akalu</i> (kenyér)		<i>diqārī siparrī</i> (bronzedény)	<i>diqārī siparrī</i> (bronzedény)	<i>uknatu</i> (színes gyapjú)	
	<i>šikaru</i> (sör)		<i>taḥi siparrī</i> (bronzüst)	<i>taḥi siparrī</i> (bronzüst)	<i>lubulti birmē</i> (tarka ruha)	
	<i>še'u</i> (gabona)		<i>qurpisi siparrī</i> (bronzpáncél)		<i>lubulti kitī</i> (len ruha)	
	<i>tibnu</i> (szalma)					

4.3. táblázat

Az alkategóriák leggyakoribb szekvenciái a fémeknél található: *kaspu*, *hurāšu*,²⁹⁶ *annaku*, *siparru*, *parzillu*. Az *alpu* és *immeru* páros is általános mind az öt szövegben, de a *karānu* kiegészítés már csak II. Aššur-nāšir-apli és fia esetében bukkan föl. A nagytestű négy lábú alkategória elemei, illetve a ruhaneműk általánosak ugyan, de elemeik elhelyezkedése nem egységes, és a kategórián belüli sorrendiség is variálódik. A listák struktúráinak hasonlósága mindemellett szembetűnő. A párhuzamosság még jobban kidomborodik, ha a szerkezetet a kategóriák szintjére egyszerűsítjük (4.4. táblázat):

referencia, ezúttal már „helyes” sorrendben: *kaspu*, *hurāšu* (RIMA 2, A.0.99.1, 104). V. Šamši-Adadnál a rendszer megint széthullani látszik (legalább is néhány évtizedre), és ismét csak töredék szekvenciasorokkal találkozunk: *alpu*, *immeru* (három ízben: RIMA 3, A.0.103.1, iii18, iii43, iv21); illetve *kaspu*, *hurāšu*, *siparru* (egy alkalommal: RIMA 3, 0.103.1, iii18).

²⁹⁶ II. Tukulti-Ninurta a 6 előfordulásból 4-szer (RIMA 2, A.0.100.5, 76, 90, 93, 98) az aranyat hozza előre, és csak két ízben kezdi az ezüsttel (RIMA 2, A.0.100.5, 70, 105).

II. Tukultī-Ninurta	II. Aššur-nāšir-apli		III. Šulmānu-ašarēdu	
Annales	Annales	Kurkh Monolit	Annales	Kurkh Monolit
	Ló	Ló	Ló	
Fém	Fém	Fém	Fém	Fém
	Bronztárgyak	Bronztárgyak		
Ruha	Ruha	Ruha		Ruha
				Ló
Háztáji	Háztáji	Háztáji	Háztáji	Háztáji
Élelmiszer	Bronztárgyak	Bronztárgyak	Ruha	Foglyok

4.4. táblázat

Az Újasszír birodalom első felének uralkodóinál forr ki a királyfeliratok adólistáinak mikrostruktúrája. Ez legtöbbször a ló és a hozzá kapcsolódó elemekkel (harci kocsi, harci szamár vagy öszvér) kezdődik. A sor folytatódik a fémek felsorolásával (szinte törvényszerűen az ezüst-arany nyitással. Ezek után következnek a bronztárgyak (külön a fémektől, melyekhez csak kvantitatív jelzők vannak hozzárendelve, itt azonban konkrétan megnevezett dolgok, edények és egyéb tárgyak kerülnek az anyag-megnevezés mellé). A sor a ruhákkal folytatódik (tarka ruhák és len ruhák). Majd következnek a háztáji dolgok (a szarvasmarha, a birka és a szőlővenyige). Végül az utolsó kategória nem behatárolható, II. Tukultī-Ninurtánál gabonakészítmények kerülnek felsorolásra (kenyér, sör, és ez érthető is, hisz az ő hadjárata a termékeny közép-mezopotámiai területeken halad át, ahol ezeknek a tételeknek több évezredes hagyományuk van); II. Aššur-nāšir-aplinál másodsorra is terítékre kerülnek a bronzedények és egyéb bronzból készült tárgyak; III. Šulmānu-ašarēdu pedig az elmaradt ruhaféléket pótolja be az utolsó helyen. A kép tehát egységes, a három király adólistái nagyjából ugyan abba a struktúrába kényszerítik bele a hadjárataik során beszédett és megszerzett zsákmányt. Habár a kategóriák szintjén a rendszer nincs ilyen formán meg a vizsgált korszak egészében, mégis bizonyos alkategóriák szekvenciasorai (fémek, háztáji állatok), kis számban bár, de megtalálhatók II. Aššur-dāntól V. Šamši-Adadig. Ez pedig arra utal, hogy ezeket az alkategóriába tartozó szavakat minden asszír ember összetartozónak érzékelték, és ha a király anyagi előnyeiről esett szó, ezeket a csoportokat együtt emlegette. Ahhoz hasonló mnemotechnikai mankó volt ez az asszírok számára, mint amikor mi a hét magyar vezérről beszélünk. Nem sokat tudunk ugyan róluk, de a sorrendjük mindig ugyan az: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba, Töhötöm. Az ilyen frázisok hosszú élete a királyfeliratok mögött meghúzódó oralitás jelenlétének kitapintható lüktetését jelzik. Az adólisták mikrostruktúrái, illetve azok töredékei azt bizonyítják, hogy a királyfeliratok általánosan ismert szófordulatokat ültettek át a szövegbe, így azok valamilyen formában a szóbeliség lecsapódásai.

4.4. Hangsúlyok

Az altémák egymáshoz viszonyított hangsúlyait a 3.1.2. fejezetben lefektetett szabály alapján kaphatjuk meg. Minden feliratban összeszámoltam, hogy – a funkcionális igék kategóriáján belül – miből hány igét használ, illetve, hogy ezeket hányszor ismétli meg. A kapott érték alapján ki tudtam számolni, hogy egy altémában használt ige-egyedek száma hány százaléka az

összes igeigyeknek, illetve, hogy az altémában előforduló igék száma hány százaléka az összes funkcionális igeigyeknek (3.6. ábra). A kettő különbsége adja meg azt az arányszámot (3.7. ábra), amely kimutatja, sok igeigyeket használt kevés alkalommal (ebben az esetben a standard deviáció mínuszba süllyed), vagy kevés igeigyeket használt sok alkalommal (ilyenkor az arányszám pluszba emelkedik). A két esetet – némileg pontatlanul, de mégis jó okkal – „meseszerű” (mínusz érték) és „ritualisztikus” (plusz érték) megnevezéssel illetem. Ritualisztikus, mivel kevés igeigyeket olyan sokszor használ, hogy messze meghaladja a normál kommunikációs csatornák terhelhetőségét, amely így számunkra, 21. századi olvasók számára monotonná és unalmassá válik ugyan, az ókori ember számára azonban transzcendens értelmet nyer.²⁹⁷ A szövegező ezzel akarja kifejezni, hogy az adott altéma nem csupán információközlés, sőt elsősorban nem is az, hanem a valóság befolyásolása, azaz mágia. Ahogy halmozódik a *Pusztítás* három félelmetes igeigye egymás után (*napālu, naqāru, šarāpu*), majdnem minden hadjárat megfelelő szerkezeti pontjánál, úgy hat a szöveg egyrésztől vissza a múltba (retrospektív dimenzió), bizonyossá téve a rombolást tényét (még akkor is, ha esetleg a valóságban bizonyos esetekben ez meg sem történt); illetve úgy hat a kép másrésztől a jövőre, előre vetítve a király következő hadjárait pusztításait (prospektív dimenzió).²⁹⁸ A meseszerű megjelölés azokra az altémákra vonatkozik, ahol a szövegező több szinonim igeigye variál, melyekkel mintegy elmeséli az eseményt. Strukturálisan ezeknek a verbumoknak is ki van jelölve a helye, és ebben az értelemben is repetícióról beszélhetünk, de a szavak recitálása helyett a képek ismétlése kerül előtérbe. Tipikus példa erre a *Kegyetlenkedés* altémája, ahol a királyfeliratok szövegezője szinte tobzódik a különbnél különb kínzási és kivégzési kifejezésekben (*nakāsu, kāšu, šarāpu, alālu, zaqāpu* stb.).

A II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīg terjedő elemzés a 3.7. táblázat szerkezetéhez rendeli hozzá az altémák arányszámait, amely egy újabb komplex táblázatot hív életre (4.5. táblázat). Ebben az egységesen, minden királynál (illetve néhány esetben csak majdnem mindegyiknél) ritualisztikusan megjelenő szintaktikai egységeket piros kerettel jelölöm.

Altéma	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	vŠA. ASz.	iiiAn.	Átlag
Hamis bizalom	-2,3							-1,3			-1,8
Lázadás	-4,5			-0,6	-1,2			-4	-1,7		-2,4
Ellenállás								-3,8	-3		-3,4
Isteni segítség	-0,5		-1,2	-2,6	-2,3			-0,5	-1,7		-1,5
Mustra	+1,9	-0,3		-0,4	-4,9		-1			+2,7	-0,3
Indulás		+4,7	+18,4	+6,6	+5,1	+4,8	+8,3			+7,6	+7,9
Út	-2,4	+11,4	-18,1	-6,4	-0,9	+1,6	-5,5	+0,6	+3,2	+0,8	-1,6
Érkezés			+3,9	+2	+0,2	+2,8	+6,5				+3,1
Lázadás		-1,6	-1,7							-5,7	-3,0
Hamis bizalom		-1,3		-1,9	+3,2	+0,2	-0,1			-1,9	-0,1
Ellenállás						-2,3	-3,2				-2,8
Csatarend						-3,6	-2,6				-3,1
Isteni segítség							-0,7			-1,9	-1,3

²⁹⁷ Gray 1971, 290.

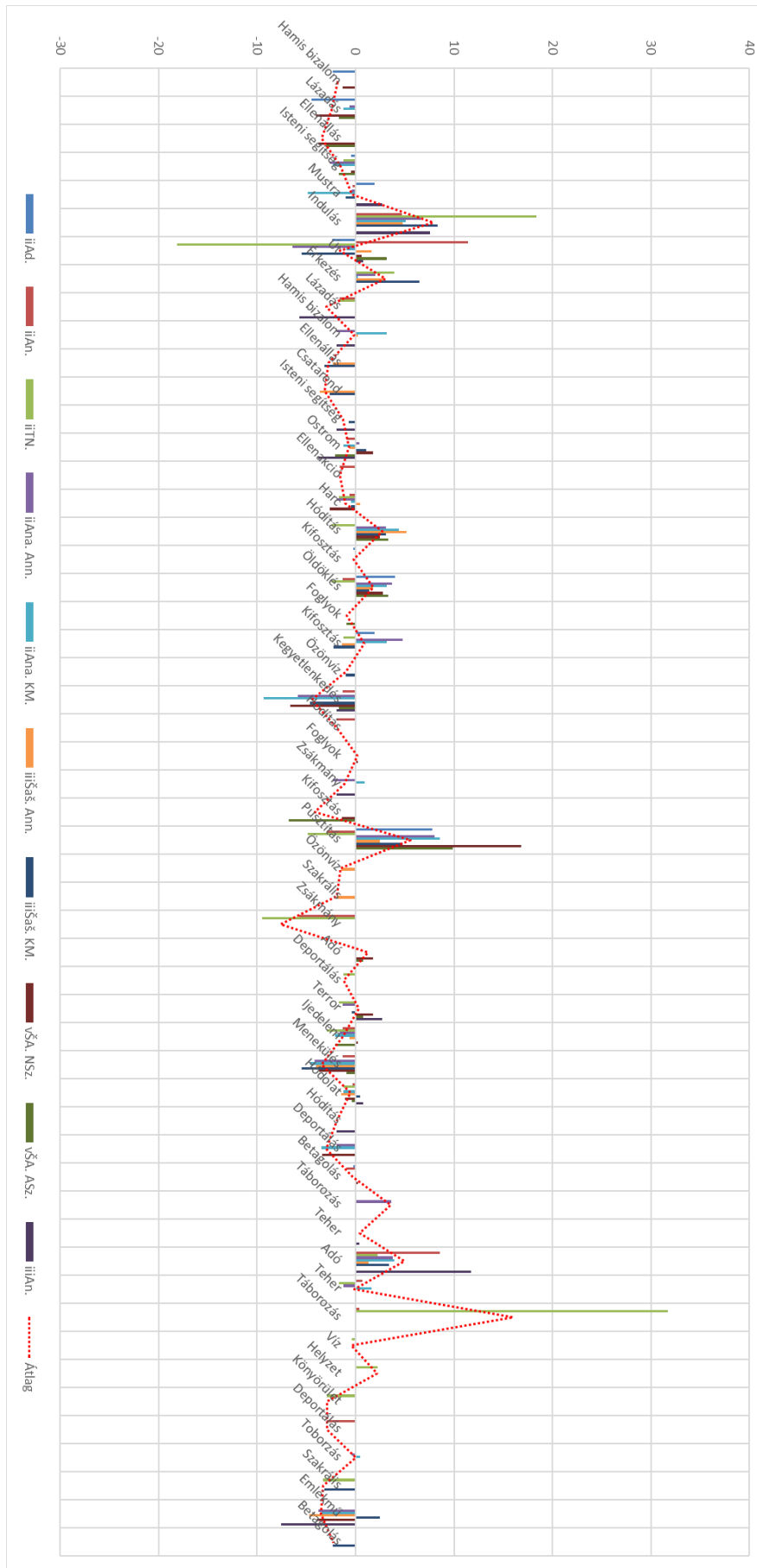
²⁹⁸ Tágabb összefüggésben, de ugyanerről beszél az egyiptológus Jan Assmann is. Assmann 1999, 70–72.

Ostrom		-0,9		+0,4	-1,2	-0,6	+1,1	+1,8	-2,1	-3,8	-0,7
Ellenakció		-1,6									-1,6
Harc		-0,6	-1,7	-1,9	-0,5	+0,5	-0,5	-2,6			-1,0
Hódítás			-2,5	+3,1	+4,4	+5,2	+3,1	+2,5	+3,3		+2,7
Kifosztás	-0,2										-0,2
Öldöklés	+4	-1,3	-2,5	+3,7	+3,2	+1,8	+1,4	+2,8	+3,3		+1,8
Foglyok									-0,9		-0,9
Kifosztás	+1,9		-1,2	+4,8	+3,2	-1,4	-2,2				+0,9
Özönvíz							-1				-1,0
Kegyetlenkedés	-4,3	-1,3		-5,9	-9,3		-4,6	-6,6	-1,7	-1,9	-4,5
Hódítás		-1,9									-1,9
Foglyok								+0,2			+0,2
Zsákmány				-2,3	+0,9					-1,9	-1,1
Kifosztás								-1,4	-6,8		-4,1
Pusztítás	+7,8	-2,9	-4,9	+8	+8,6	+2,5	+4,8	+16,8	+9,9		+5,6
Özönvíz						-1,5					-1,5
Szakrális						-1,9					-1,9
Zsákmány		-5,7	-9,5								-7,6
Adó								+1,8	+0,8		+1,3
Deportálás			-1,2								-1,2
Terror			-1,7	-1,3			-0,4	+1,8	+0,8	+2,7	+0,3
Ijedelem		-1,3	-2,9	-1,6	-2,1	-0,6	+0,1	+0,2	-2,1		-1,3
Menekülés		-1,3		-4,2	-4,6	-4	-5,5	-3,7	-0,9		-3,5
Hódolat		-0,3	-1,2	+0,3%	-1,2	-1,5	+0,5	-1,1	-0,4	+0,8	-0,5
Hódítás										-1,9	-1,9
Deportálás				-1,9	-3,5			-3,4			-2,9
Betagolás	-0,2	-0,9						+0,2			-0,3
Táborozás				+3,6							+3,6
Teher										+0,4	+0,4
Adó		+8,6	+2,2	+3,8	+3,9	+1,3	+3,4			+11,7	+5,0
Teher		+0,7	-1,7	-1,2	+1,6						-0,2
Táborozás		+0,4	+31,7								+16,1
Víz			-0,4								-0,4
Helyzet			+2,2								+2,2
Könyörület			-2,9								-2,9
Deportálás		-2,9									-2,9
Toborzás				-0,4	+0,5						+0,1
Szakrális			-3,3				-3,2				-3,3
Emlékmű				-3,8	-3,5	-4,7	+2,5	-3,9		-7,6	-3,5
Betagolás							-2,3				-2,3
	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	vŠA. ASz.	iiiAn.	

4.5. táblázat

Az Újasszír birodalom első 150 évében majdnem minden királynál ritualisztikus hangsúlyt kapnak az *Indulás* (*namāšu*) és *Érkezés*, egészen pontosan közeledés (*qerēbu*) igéi.²⁹⁹ Egyedül II. Aššur-dān, és valamilyen oknál fogva V. Šamši-Adad maradnak kívül e körön. A *Hódítás* altémája a korszak zenitjén regnáló három király, II. Aššur-nāšir-apli, III. Šulmānu-ašarēdu és V. Šamši-Adad uralkodók számára hangsúlyos, épp úgy, ahogy az *Öldöklés* is, ráadásul ez utóbbi kiegészül II. Aššur-dān feliratával. A *Kifosztás* altémája már inkább megosztó, az itt szereplő igék (*šalālu* és *šabātu*) csak a korszak első királya, illetve dédunokája, II. Aššur-nāšir-apli számára ritualisztikus. Ezeknél az uralkodóknál viszont olyan hangsúlyt kap, hogy a sor végi átlaga mégis pozitív. A *Pusztítás* altémájának három fontos verbuma (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*) csak III. Adad-nērārīnál nem szerepel. A többiekénél – II. Adad-nērārīt és II. Tukultī-Ninurtát leszámítva – kiemelkedően magas arányszám jelenik meg. A kivételeknél is csak azért csap át mínuszba a standard deviáció, mert kevés a referencia (II. Adad-nērārī esetében mindössze egyszer lelhető föl az Annalesében a szekvenciasor), illetve a király írnokai a szekvencia utolsó elemét olykor szinonimákkal helyettesítik (*tāru*, *hepū*). Az *Adó* altémája máshol helyezkedik el szerkezetileg a különböző szövegekben, de fontossága az *Indulás* és *Érkezés* igéivel vetekszik. Egyedül II. Aššur-dānnál nem találkozunk a *maḥāru* verbummal. Úgy tűnik, hogy ez az altéma még akkor is általánosan fontos, ha mikrostrukturális kidolgozása csak II. Aššur-nāšir-apli alatt teljesedik ki. Mindössze három királynál (II. Adad-nērārī, II. Tukultī-Ninurta és II. Aššur-našir-aplinál) jelenik meg a *Táborozás* altémája. Náluk azonban olyan fontos, hogy a standard deviáció átlagosan +9,9 (ez a szerkezetileg két helyen fölbukkanó arányszám [+3,6 és +16,1] átlaga). Mindez áttekinthetőbbé válik, ha a 4.5. táblázat adatait diagramra vetítjük (4.13. ábra), ahol a piros szaggatott vonal az összes szöveg arányszámainak átlagát jelöli:

²⁹⁹ A hadsereg útjának modellezését a helyi bázisokból csatatérig lásd: Dezső 2011, 124–133.

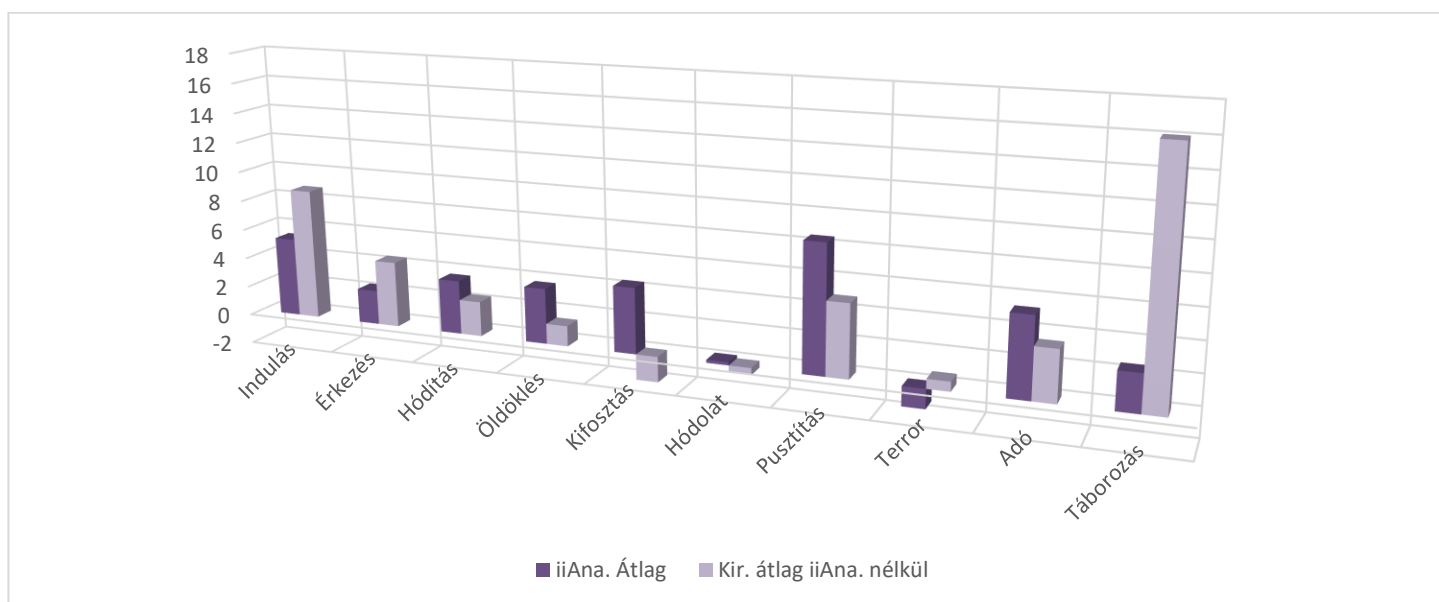
4.13. ábra

A 3.2.3. fejezetben II. Aššur-nāšir-apil szövegeinek átlagai alapján megállapítottuk, hogy az ő írnokai az *Indulás*, *Érkezés*, *Hódítás*, *Öldöklés*, *Kifosztás*, *Pusztítás* és *Adó* szintaktikai egységek igéit részesítették előnyben, ezeket az altémákat jegyezték ritualisztikus módon föl. II. Aššur-nāšir-aplinál kapott lehangsúlyozottabb átlagértékeket (3.7. táblázat, utolsó oszlop) érdemes az összes többi király átlagaival összevetni (4.6. táblázat). Ez az érték azonban nem azonos a 4.5. táblázat utolsó oszlopával, hiszen azok magukban foglalják a Kalhu-alapító király értékeit is.

	II. Aššur-nāšir-apli feliratai alapján megállapított ritualisztikus standard deviációi	II. Aššur-dántól III. Adad-nērārīg terjedő időszak (II. Aššur-nāšir-apli figyelmen kívül hagyva) standard deviációi
Indulás	+5,3	+8,8
Érkezés	+2,3	+4,4
Hódítás	+3,6	+2,3
Öldöklés	+3,7	+1,4
Kifosztás	+4,4	-1,7
Hódolat	+0,2	-0,5
Pusztítás	+8,5	+4,9
Terror	-1,3	+0,6
Adó	+5,3	+3,4
Táborozás	+2,5	+16,1

4.6. táblázat

A táblázatba belefoglaltam azokat az altémákat is, melyek vagy II. Aššur-nāšir-aplinál ritualisztikusak, de a többenél nem mutatnak pozitív értéket (*Kifosztás*, *Hódolat*), vagy pedig fordítva (*Terror*). Ez három szintaktikai egységet érint, a többi hét esetében – még ha különböző arányszámokban is, de – hangsúlyaik egységesen negatív irányba tolódnak el. Tehát azoknál a jeleneteknél, melyeknél II. Aššur-nāšir-apli írnokai fontosnak tartották az események ritualisztikus ábrázolását, ugyan így jártak el az őket megelőző, illetve követő kollégáik is. Szemléletesen adja ezt vissza a 4.6. táblázat diagramra való vetítése (4.14. ábra):

4.14. ábra

A pozitív standard deviáció altémái az egész vizsgált 150 éves időintervallumban ritualisztikus szerepet töltek be. Az arányszámok különbözőségei elsősorban a referenciák kis számából következnek, mivel így a funkcionális ígéknek nem adatik meg minden esetben a lehetőség, hogy repetitív funkcionális ígéké váljanak. Az üzenet ettől függetlenül minden asszír számára – akár tudott írni, akár nem – világos volt. A király hivatása, hogy hadjáratot indítson (*Indulás, Érkezés, Táborozás*), és hogy megnagyobbítsa Aššur országát (*Hódítás*).³⁰⁰ Mivel a periféria népei „jogtalanul” építették ki civilizációjukat, „jogtalanul” teremtettek rendet országukban, az asszír királynak vissza kell fordítania (*târu*, ahogyan a feliratot elkészítő *tupšarru* sokszor fogalmazni szeret) a területet az őt megillető státuszba, a káoszba. Ezt fejezik ki az *Öldöklés*, a *Kifosztás*, a *Pusztítás*, vagy a *Terror* altémái. Persze a meghódított ország is részesülhet a civilizációs javakból, de csak akkor, ha azt Asszíria hozza el számára. Ezt az integrációt fejezik ki a *Hódolat*, vagy az *Adó* szintaktikai egységeinek ígéi. Az üzenet mind retrospektív, mind prospektív irányban mágikus erővel bír, megerősítve ezzel az örökké fennálló – bibliai szóhasználattal élve „ezeréves” (Jel 20,4) – birodalmat.³⁰¹

4.5. Kontinuitás és diszkontinuitás az Újasszír birodalom első másfél évszázadában

A II. Aššur-dānnal kezdődő 150 éves periódus alatt keletkezett királyfeliratok összehasonlítása által lehetőség nyílik számunkra, hogy megkeressük azokat az elemeket, amelyek formálódtak, megváltoztak az idő során – melyek tehát a diszkontinuitás jegyei. Emellett pedig ki kell emelnünk azokat a faktorokat, melyek az Újasszír birodalom első másfél évszázadában változatlanul fennmaradtak – melyek a kontinuitás jegyei. A vizsgálat eredménye sokat elárul majd a királyfeliratok természetéről, illetve alkotóik világnézetéről.

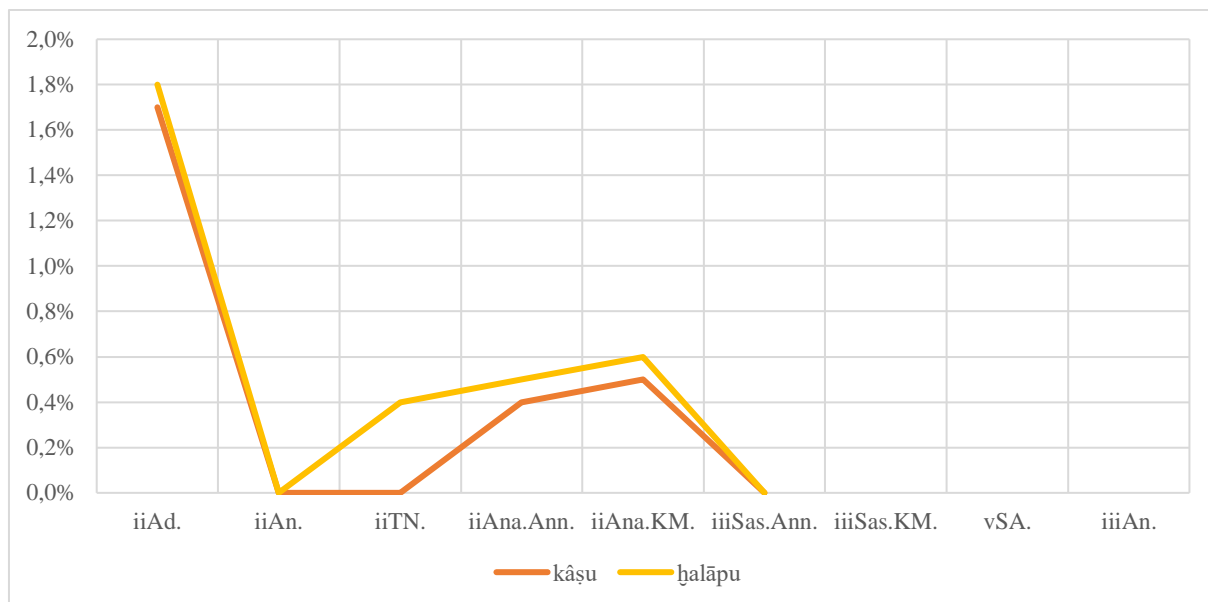
4.5.1. Diszkontinuitás

A másfél évszázadot átölelő diakrón vizsgálatból a diszkontinuitás számos momentumára derül fény. Bizonyos szavak a korszak elején megvannak, majd szépen lassan kivesznek a divatból. Így például a *halāpu* „[valakinek a megnyúzott bőrét] kiteríti” kifejezés II. Aššur-dānnal 1,8%-a az előforduló ígéknek, II. Aššur-nāšir-apli Annalesében ez az arány már csak 0,5%, és őt követően egyáltalán nem találkozunk vele (4.15. ábra, sárga vonal). Hasonló a helyzet a *halāpu* képéhez szorosan kapcsolódó *kāšu* „megnyúz” ígével is (4.15. ábra, narancssárga vonal).³⁰²

³⁰⁰ Tadmor 1999, 55–56.

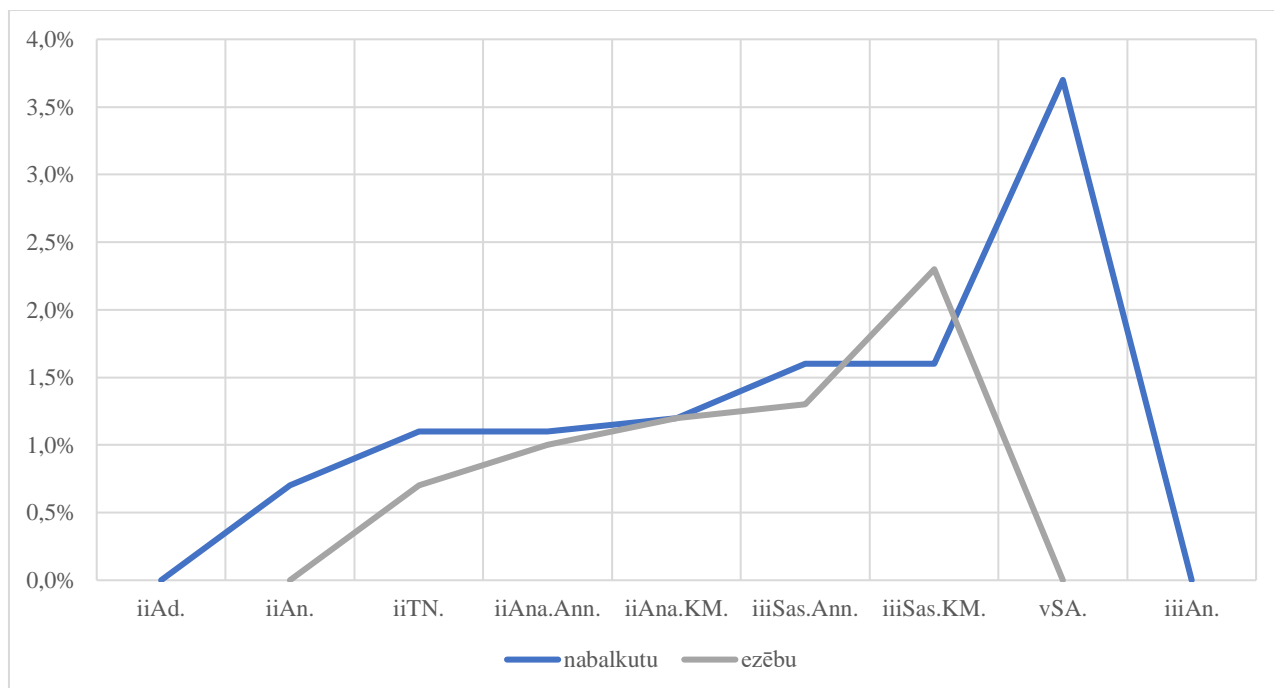
³⁰¹ Nem véletlen, hogy más totalitárius politikai berendezkedés is előszeretettel használt ilyen és ehhez hasonló fogalmakat. Klemperer 1947, 334–335.

³⁰² A diagramokban eddig oszlopokkal jeleztem a következő eredményeket. Most, mikor kronologikus összefüggéseket keresek, vonaldiagramot használok (tisztában azzal, hogy két egymást követő király adatai között nincs közvetlen kauzális korreláció), így ugyanis jobban tudom érzékeltetni a diakrón trendeket.

4.15. ábra

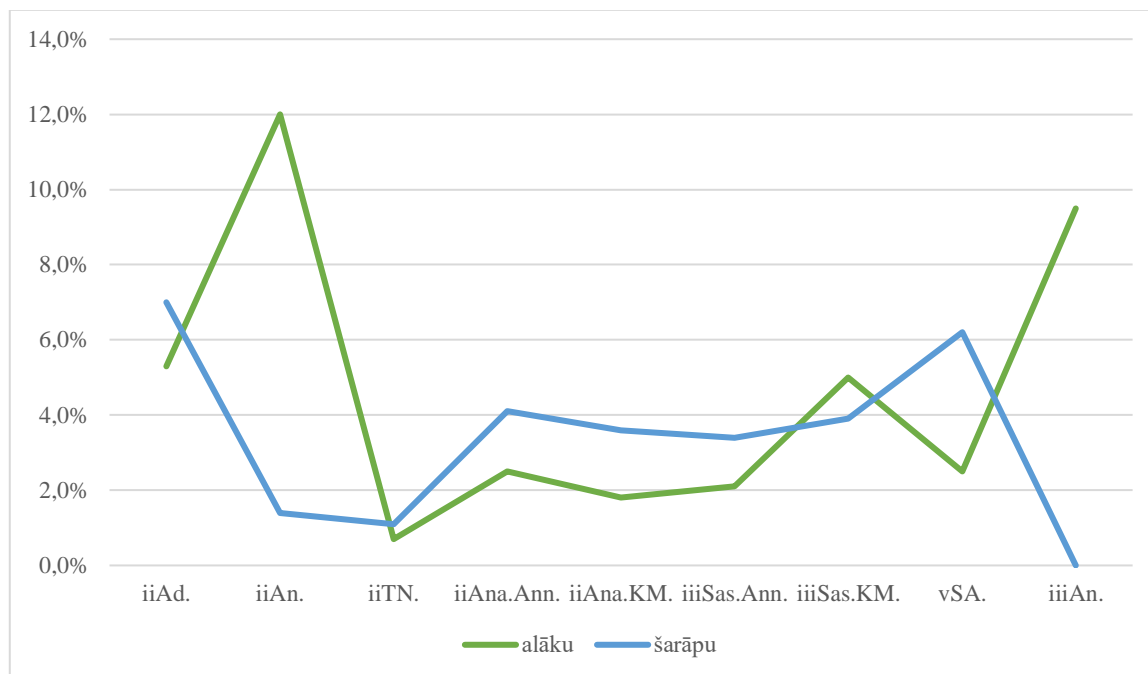
Más esetben új igék kerülnek a palettára, melyeket a korszak első királyai még nem használtak. Az ellenség például gyakran meneküléssel akarja megmenteni az életét, melyet a szöveg egy infinitivusi szerkezettel fejez ki: *ana šuzub elū* „hogymentse életét, fölmenekült [a hegyre]”. Az *ezēbu* „elhagy, hátrahagy” Š igetörzsben „megment” verbum azonban II. Tukultī-Ninurtánál jelenik meg elsőként (0,7%-ban), és folyamatosan növekszik III. Šulmānu-ašarēduig (2,3%), hogy a korszak utolsó két uralkodójánál ismét eltűnjön a szövegekből (4.16. ábra, szürke vonal). A hegyen való átkelést kifejező *nabalkutu* II. Adad-nērārīnál jelenik meg 0,7%-ban, majd a folyamatos növekedés során V. Šamši-Adanál eléri a 3,7%-ot, hogy aztán III. Adad-nērārīnál ismét feledésbe merüljön (4.16. ábra, kék vonal).

4.16. ábra

Bizonyos esetekben egy szó előfordulása „kád-szerűen” alakul. Ez azt jelenti, hogy a korszak kezdetén az adott ige jól ismert, majd használata idővel megritkul, a korszak végére pedig ismét gyakorivá válik. Ilyen az *Utazás* témájában az *alāku* „menni, gyalogolni” ige. II. Adad-nērārīnál 12%-os az előfordulása, II. Aššur-nāšir-aplinál lecsökken 1,8%-ra, hogy a korszak utolsó uralkodójánál ismét fölgorjon 9,5%-ra (4.17. ábra, zöld vonal). Ehhez hasonló ívet fut be a *šarāpu* „megéget” ige is, ahol a kezdeti 7% (II. Adad-nērārī) lecsökken 1,1%-ra (II. Tukultī-Ninurta), hogy a korszak végére ismét a 6,2% magasságába hágjon föl (4.17. ábra).

4.17. ábra

Vannak egyedi megoldások is, melyek csak arra a királyra jellemzőek. Így például csak II. Tukultī-Ninurtánál találkozunk a – szerkezetileg a táborverést követő – vízmerítés képével (*habū*, 1,7%), vagy a földrajzi helyzetmeghatározás *šalū* igéjével (4,3%). Ezek a speciális megfogalmazások érhetők az ő esetében, hiszen a király egyetlen mezopotámiai hadjáratot ír le itinerárium-szerűen, és mint ilyenben, fölértékelődik a földrajzi pozíció meghatározás, vagy a víznyerés a táborozás során. A többi uralkodónál ezek másodlagosak, így nem is kerülnek kifejezésre. II. Aššur-nāšir-apli Kurkh monolitjának szövegezője fontosnak tartotta a búza betakarításának strukturális megjelenítését és repetícióját (*ešēdu* és *tabāku*, 4,2%), de se előtte, se utána nem találkozunk a kifejezéssel.

A királyfeliratok szerkezetében is változások figyelhetők meg a másfél évszázados időintervallum alatt. Itt azonban még nehezebb folyamatokról beszélni. Az ellenséges tevékenység például II. Aššur-dān, és V. Šamši-Adad esetében megelőzi az asszír agressziót, míg II. Adad-nērārī, II. Tukultī-Ninurta, III. Šulmānu-ašarēdu és III. Adad-nērārī esetében az asszír hadmozdulatokat követően kerül bemutatásra. II. Aššur-nāšir-aplinál mind az asszír útrakelés előtt, mind után ellenséges tevékenységet találunk (4.7. táblázat).

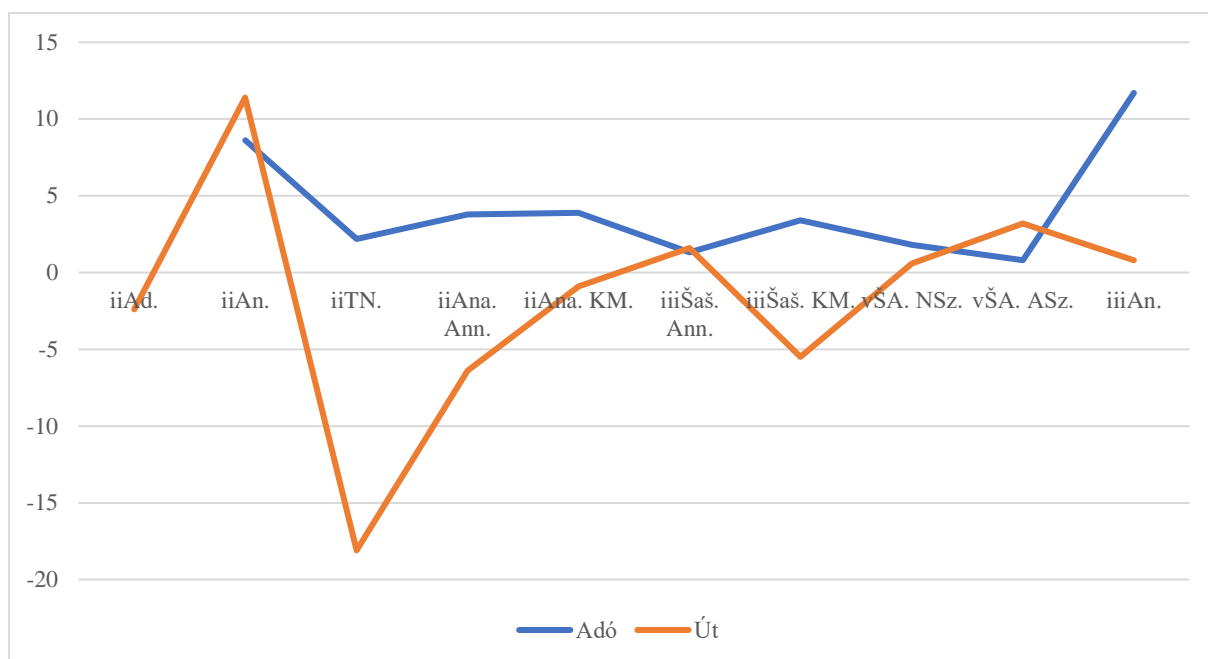
iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna.	iiiŠaš.	vŠA.	iiiAn.
Ellenséges tevékenység			Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység	
Asszír útrakelés	Asszír útrakelés	Asszír útrakelés	Asszír útrakelés	Asszír útrakelés	Asszír útrakelés	Asszír útrakelés
	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység
Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás	Hódítás

4.7. táblázat

Az *Ellenséges tevékenység* témájának elhelyezkedését azonban más szempontból is meg lehet közelíteni. Fölfoghatjuk úgy is, hogy a témák szekvenciájában két (illetve a *Hódítás* egységét követő *Menekülés/Behódolás* témáját beleszámolva három) ellenséges tevékenység helyezkedik el, melyet azonban csak II. Aššur-nāšir-apli használ ki. A többi király vagy az első, vagy a második strukturális egységet egyszerűen átugorja – mint ahogy erre más szerkezeti elemnél számos példát találunk. A makrostruktúra tehát mutat ugyan időbeli átalakulásokat, ezek alapján azonban nehéz a változás trendjét behatárolni. Ennek vagy az az oka, hogy túl kicsi a minta, vagy pedig egyszerűen az, hogy a különbözőségek véletlenszerűek, így nincs is értelme trend után vizsgálni.

Az adólisták mikrostruktúrája esetében azt tapasztaljuk, hogy a korszak első kettő és utolsó kettő uralkodójánál nem találunk részletes kidolgozást. A szövegezők általános megjelölésekkel (*madattu, biltu* stb.) és rövid szekvenciasorokkal (*aplu, immeru, šēnu*, vagy *aplu, immeru, šēnu*) is megelégszenek, a tételeket azonban nem dolgozzák bele egy átfogó szerkezetbe. Ezzel szemben II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu adólistái precízen strukturáltak, és kényelmesen párhuzamba állíthatók (4.3-4. táblázat), mivel a jelenség inkább a kontinuitás, mint a diszkontinuitás jegyeit viseli magán. Lényegi változás alig van a három uralkodó adólistáinak szerkezetei között. A ló és a hozzá kapcsolódó tételek II. Tukultī-Ninurta esetében még nincsenek meg, nála viszont szerepelnek élelmiszerek, melyek a többiekénél hiányoznak. A bronztárgyak II. Aššur-nāšir-aplinál hangsúlyosak, kétszer is szerepelnek a listákon, míg a többi ezt elhanyagolja. Az adólisták változásai nem is e három király esetében a legfontosabbak, hanem a nagy kérdés sokkal inkább az, hogy hogyan született szinte a semmiből II. Tukultī-Ninurta uralkodása alatt egy kész szerkezet?

A diszkontinuitás jegyei a témák hangsúlyaiban is nehezen nyomon követhetőek. Ha vannak is változások, nehéz tendenciákat tetten érni. Az értékek legtöbbször ingadoznak, minden fölismerhető szabályszerűség nélkül. Az *Adó* szintaktikai egységénél például – ha összekötjük az oszlopdigramok csúcsait – egy „kádforma” rajzolódik ki, ahol a kezdeti és a végső fázisban magas értékeket látunk, középen pedig alacsonyokat (4.18. ábra, kék vonal). Nincs azonban kézzel fogható magyarázat arra, hogy miért a korai és kései fázisban emelkedik magasba az érték, hiszen az *Adó* altémán belüli mikrostruktúra épp a közbeeső időszakban virágzik föl.

4.18. ábra

Az *Út* altémája például az összes feliratban fontos, de, hogy a hangsúly kinél milyen értéket mutat, az a legtöbb esetben teljesen kiszámíthatatlan (4.18. ábra, narancssárga vonal). Az könnyen megmagyarázható, miért II. Tukultī-Ninurtánál éri el a görbe a legmélyebb pontot (-18,1), hiszen ő az a nagy ininerarium író, aki hosszú hadjárata során élvezettel alkalmaz különbnél különb szinonimákat serege haladásának bemutatására. A 13 mozgást kifejező igében a hagyományos szókészlet mellett (*alāku* „megy”, *šabātu* „megragadja [az utat], *erēbu* „bemeget” stb.) olyan kifejezéseket is használ az írnok, melyek nemcsak, hogy a vizsgált időszakban egyediek, de az egész asszír királyfelirat korpuszában ritkák (*šadaḫu* „előre halad”, *nagāšu* „továbbmegy”, *nāšu* „mozgásba jön” stb.). A király írnoke láthatólag nagy élvezetét lelte abban, hogy minél több rokonértelmű szó használatával mintegy elmesélje ura hosszú hadjáratát. II. Tukultī-Ninurta értékei mellett azonban a többi arányszám ingadozása nehezen magyarázható. Nem könnyű például arra a kérdésre válaszolni, hogy II. Adad-nērārī alatt miért válik ritualisztikussá az amúgy általában meseszerűen bemutatásra kerülő altéma? És ez a pozitív kilengés miért ismétlődik meg ez III. Šulmānu-ašarēdu Annalesében, miközben az ő Kurkh monolitjének ide vonatkozó standard deviációja messze a negatív tartományba esik vissza? Számomra úgy tűnik, ezek az ingadozások inkább véletlenszerűek, és nem vetítenek előre semmiféle trendet.

Lépten-nyomon találkozni azzal a vélekedéssel, hogy II. Aššur-nāšir-apli a legkegyetlenebb, a legvérengzőbb asszír király volt. Általános, népszerűsítő és összefoglaló művek egy katasztrófa-turista bizarr rácsodálkozásával idéznek hosszasan királyfelirataiból, amikor a mi európai emberképünkől teljesen idegen kegyetlenkedésekre akarnak hivatkozni. A nemrég megjelent GEO Epoche népszerűsítő történelmi magazinban például így fogalmaznak:

Assurnasirpal II. ist ein Liebhaber der Künste, großzügiger Gastgeber und aktiver Bauherr – vor allem aber ein brutaler Feldherr. Seine Truppen morden, foltern, zerstören, und immer wieder rühmt sich der Herrscher der grausamen Taten, die in

seinem Namen begangen werden. Mit ihm beginnt der Aufstieg des Königreichs Assyrien zum gewaltigsten Imperium, das es bis dahin in der Geschichte gegeben hat. (...) Ein Eroberer und Beutemacher, der in fast jedem seiner Jahre auf dem Thron zu mindestens einem Feldzug aufbricht und dem kein Mittel zu schmutzig, kein Triumph zu blutig, keine Gewalt zu brutal ist, wenn er damit seine Macht ausweiten kann.”³⁰³

A diszkontinuitás jegyeit keresve elkerülhetetlen, hogy ezt a sokak által osztott véleményt a statisztika fényében is mérlegre tegyük. Valóban II. Aššur-nāšir-apli volt az Asszír Birodalom legkegyetlenebb királya? Hiszen, ha ez az állítás igaz, a diszkontinuitás egyértelmű jelenségét láthatjuk benne.

A kérdés egzakt módon úgy vizsgálható, ha diagramra vetítjük azokat az igéket, melyek az asszír királyok brutális kegyetlenkedéseit mutatják be (4.19. ábra). Ezek a következők: *dāku* („öl”), *nakāsu* („[fejeket] levág”), *rašāpu* („[hullákat] felhalmoz”), *zaqāpu* („[karóba] húz”), *halāpu* („kiterít [a megnyúzott emberbőrt a falra]”), *kāšu* („megnyúz”),³⁰⁴ *šarāpu* („vörösre szinez [folyót/völgyet a hullák vérével]”), *malū* („megtölt [völgyeket a hullákkal]).

³⁰³ A történész és publicista Mathias Mesenhöller kemény ítélete (Mesenhöller 2017, 109–110) talán a legfrissebb, de korántsem egyedülálló a sok hasonló vélekedés között. Már az assziriológia korai szakaszában, 1920-ban így fogalmazott Bruno Meissner (1868–1947), a *Realexion der Assyriologie* lexikonsorozat megalapítója (Meissner 1920, 37):

„Assurnaširpal war einer der gewaltigsten assyrischen Kriegshelden, aber vielleicht auch der grausamste der mitleidslosen Assyrer Könige.“

Hartmut Schmökel (1906–1991) 65 évvel ezelőtt – némi iróniával megfűszerezve – ugyan így látta a dolgot (Schmökel 1955:99):

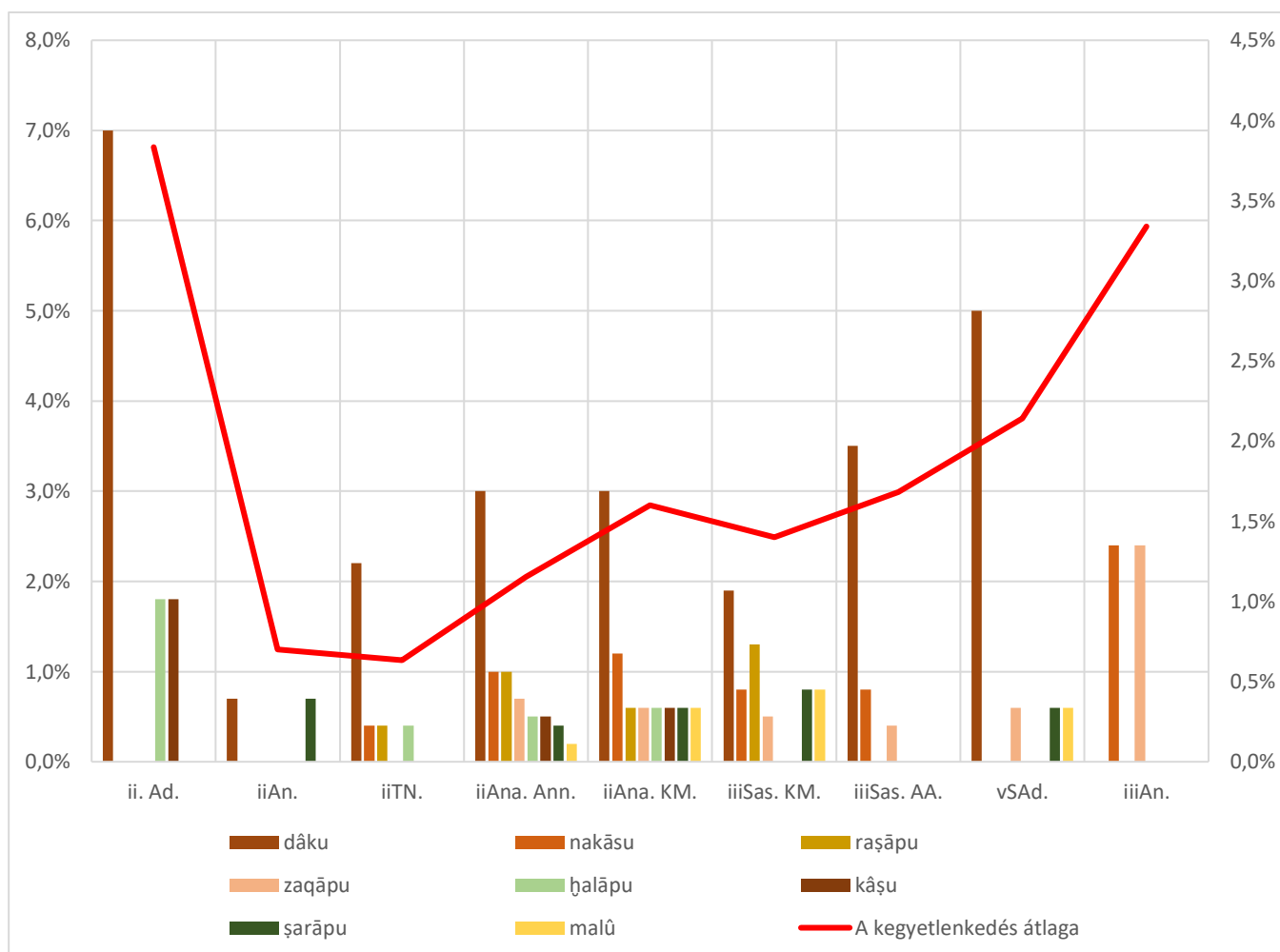
„Noch aber droht weiter die aramäische Gefahr; das Verdienst ihrer Behebung gebührt Assurnasirpal II. (884-859 v. Chr.), (...) Jahr um Jahr zu Felde ziehend und nicht eher rastend, bis die vollständige Unterwerfung des Gegners erreicht ist, hat dieser wohl grausamste aller Assyrer Könige die Grenzen des Reiches wieder auf den Stand Tiglatpileser I. gebracht; ihn begleiten alle apokalyptische Greuel. Seine Henker pfählen und schinden, spannen die abgezogenen Menschenhäute auf Gerüsten vor dem Tor der bekämpften Stadt aus, schneiden ihren Opfern die Gliedmaßen einzeln – und was derlei menschenfreundliche Methoden mehr sind.“

Az orvostól lett orientalista, Georges Roux (1914–1999) egyenesen „szadista” jelzővel illeti II. Aššur-nāšir-apli kegyetlenkedéseit (Roux 1966, 263):

„All conquerors in antiquity practised a policy of terror, and the Assyrians were no exception. But Ashurnasirpal surpassed them all. Not only were the rebellious or recalcitrant rulers put to death, flayed and their skin ‘spread over the walls of their city’, but unarmed prisoners, innocent civilians, men, women and children alike, were tortured with sadistic refinements.”

Hasonló gondolatokat találunk más összefoglaló és népszerűsítő munkákban is. Soden 1985, 53; Kalla 1993, 56–57; Edzard 2004, 184.

³⁰⁴ A *halāpu* és a *kāšu* igék korábban már elemzés tárgyát képezték (4.15. ábra), de most ebben az összefüggésben újból elő kell venni.

4.19. ábra

A vérengzés bizonyos igéi – az elvárásnak megfelelően – valóban magas értékeket érnek el II. Aššur-nāšir-aplinál. Így például a *dâku* 3%-os részesedést ér el mind a király Annalesében, mind pedig a Kurkh monolitban. Ez az érték II. Adad-nērārī 0,7%-ához, vagy III. Šulmānu-ašarēdu Kurkh monolitjának 1,9%-hoz képest valóban magas. Ugyanakkor II. Aššur-dānnál ez az érték 7%, V. Šamši-Adadnál pedig 5%. Hasonló a helyzet a *nakâsu* igével, ami a Kalĥu-alapító király esetében 1%, illetve 1,2%, ami magasabb, mint II. Tukultī-Ninurta (0,4%) és III. Šulmānu-ašarēdu (0,8%) értékei; ugyanakkor alacsonyabb, mint III. Adad-nērārī 2,4%-os átlaga. Ezekkel az értékekkel párhuzamos a *zaqâpu* ige; Aššur-nāšir-aplin Annalesében 0,7%, utódjainál valamivel alacsonyabb, de III. Adad-nērārī 2,4%-a ismét megelőzi a Kalĥu-alapító király értékét. Bizonyos esetekben pedig kifejezetten Aššur-nāšir-apli arányai a legalacsonyabbak, mint például a *šarâpu* vagy a *malû* verbumok (lásd 4.8. táblázat).

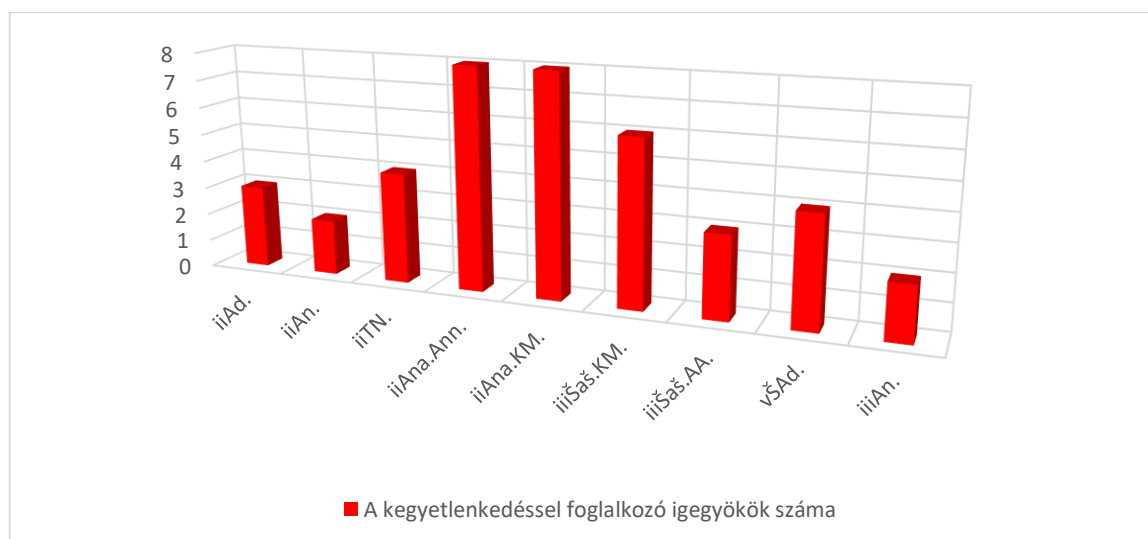
Ige	ii. Ad.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiSas. KM.	iiiSas. AA.	vSAd.	iiiAn.
<i>dâku</i>	7,0%	0,7%	2,2%	3,0%	3,0%	1,9%	3,5%	5,0%	
<i>nakâsu</i>			0,4%	1,0%	1,2%	0,8%	0,8%		2,4%
<i>rašâpu</i>			0,4%	1,0%	0,6%	1,3%			

<i>zaqāpu</i>				0,7%	0,6%	0,5%	0,4%	0,6%	2,4%
<i>ḫalāpu</i>	1,8%		0,4%	0,5%	0,6%				
<i>kāšu</i>	1,8%			0,5%	0,6%				
<i>šarāpu</i>		0,7%		0,4%	0,6%	0,8%		0,6%	
<i>malū</i>				0,2%	0,6%	0,8%		0,6%	
A kegyetlenkedés átlaga	3,8%	0,7%	0,6%	1,2%	1,6%	1,4%	1,7%	2,1%	3,3%

3.8. táblázat

A II. Aššur-nāšir-apli felirataiban megfigyelhető visszaesés a kegyetlenkedéssel foglalkozó igék arányai tekintetében leginkább az összes ilyen jellegű verbum átlagánál szembeűnő, ahogyan azt a 3.19. ábra piros vonaldiagramja is szemlélteti. Habár nem nála találjuk a legalacsonyabb értékeket, de a kezdeti 3,8% II. Aššur-dānnál, illetve a korszak végén uralkodó V. Šamši-Adad és III. Adad-nērārī 2,1%-a és 3,3%-a látványosan II. Aššur-nāšir-apli értékei fölé emelkednek (az Annalesben 1,2%, a Kurkh monolitban 1,6%). Ezek az értékek óvatosságra intenek, amikor II. Aššur-nāšir-apli kegyetlenkedéseit törésszerűen kiemeljük az azt megelőző, illetve az őt követő királyok magatartásához képest. Hiszen, ha valamiféle jegyet keresünk, amely a kegyetlenkedések diszkontinuitását igazolná ezek alapján az értékek alapján, akkor az éppen az, hogy II. Aššur-nāšir-apli uralkodása alatt az általában használt igék összes igében betöltött aránya visszaesik.

Mindazonáltal nem egészen jogszerű megkérdőjelezni II. Aššur-nāšir-apli kiemelt helyzetét a háború során elkövetett brutalitásra vonatkozólag, és ennek az óvatosságnak két oka is van. Egyrészt a Kalḫut alapító király a megszokottnál sokkal hosszabb feliratai értelemeszerűen sokkal több igét használnak. Így – míg arányában valóban úgy tűnik, az általában használt igék használatában visszaesés van, de – összességében mégiscsak Aššur-nāšir-apli beszél a legtöbbször az ellenség kegyetlen kivégzéséről. A másik ok pedig az ebben a témában használt igeigék száma, melyben a Kalḫu-alapító király éri el a legmagasabb számot (4.20. ábra).

4.20. ábra

Sokkal nehezebben megválaszolható az a kérdés, hogy – a népszerű megközelítéseken túl – ki volt valóban a legkegyetlenebb asszír király (ha számít ez a kérdés egyáltalán). Az világosan leolvasható a grafikonokból, hogy II. Aššur-nāšir-apli alatt – annak köszönhetően, hogy más témák nagyobb hangsúlyt kapnak – visszaesik az általában kegyetlenkedésre használt igék aránya; ugyanakkor megnövekszik az ezzel a témával foglalkozó igegyökök száma. Az azonban, hogy ezek az arányszámok a történelmi valóságot tükrözik-e vissza, vagy csak azt, amit az írnokok láttatni akartak, megválaszolhatatlan kérdés. A hadjáratok kegyetlensége korszellem, mely bizonyos mértékig más korabeli kultúrák dokumentumaiból is átszűrődik, még ha nem is az asszírokhoz hasonló brutalitással.³⁰⁵ A történelmi realitás kutatásán túl – véleményem szerint – sokkal relevánsabb kérdés, vajon miért tartották fontosnak, hogy az általában jelenlevő erőszakot mind a feliratokon, mind pedig az ikonográfiában hangsúlyosan ábrázolni akarták?³⁰⁶

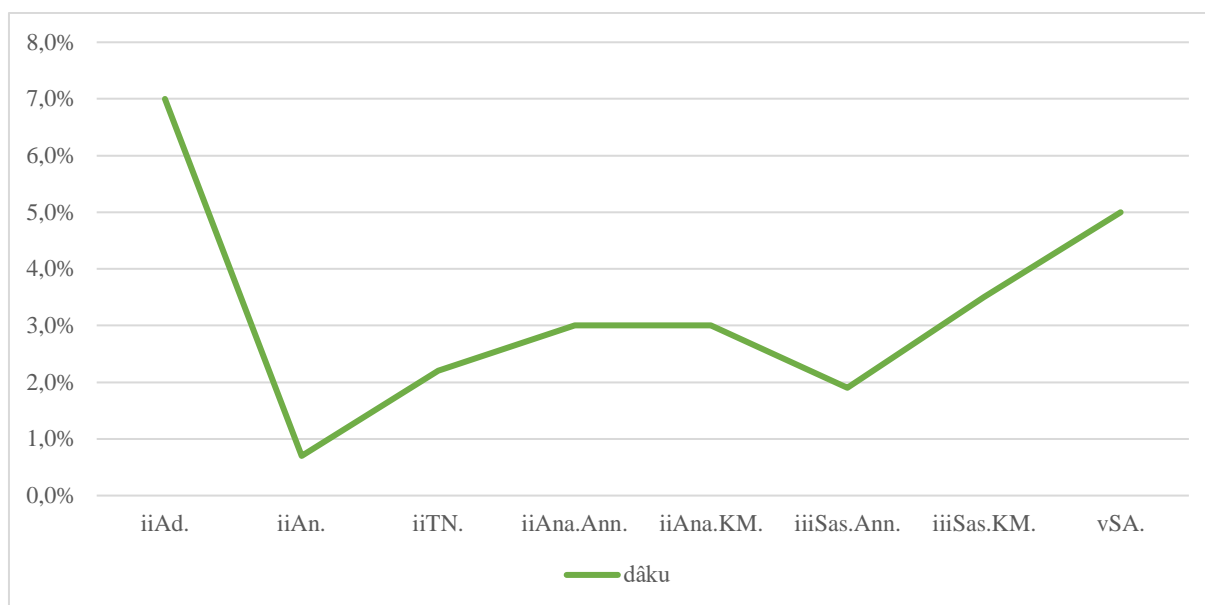
4.5.2. Kontinuitás

Bármennyire számosak is a diszkontinuitás jegyei a szavak, szerkezetek és hangsúlyok területén, bizonyos tényezők makacsul jelen vannak a vizsgált időszak másfél évszázadában. Először is minden elemzett király felirata szavak, frázisok és képek ismétléséből építkezik – és ebből a szempontból másodlagos, hogy a repetíció tartalma hogyan változott az évszázadok során. Ráadásul ezek a szavak, frázisok és képek nagyjából megegyeznek a 150 év alatt. Csak a referenciák kis számának köszönhető, hogy nem találkozunk minden korszakban minden építőelemmel. Potenciálisan azonban minden korszakban megvan annak a lehetősége, hogy egy szó, frázis vagy kép felhasználásra kerüljön. Ezért van az, hogy a legtöbb szó diakrón elemzésének esetében nehéz egyértelmű tendenciákat kimutatni. A minden király számára egyértelműen fontos *dāku* „gyilkolni” ige, amely az asszír uralkodó harcban tanúsított magatartásának egyik toposz-szerű esszenciája, 7%-os részesedéssel kezdődik (II. Aššur-dān), hogy aztán visszaessen 0,7%-ra (II. Adad-nērārī), majd fölemelkedik 3%-ra (II. Aššur-nāšir-apli), vissza 1,9%-ra (III. Šulmānu-ašarēdu), majd ismét fölugrik 5%-ra (V. Šamši-Adad). Az ilyen jellegű ingadozások nem egyediek, és sokkal inkább a véletlenszerűségekre példák, mint a folyamat diszkontinuitására (4.19. ábra, vö. a 4.18. ábrához fűzött dilemmákkal). Ráadásul ennél az igénél a diagramm görbéje folyamatosan a pozitív tartományban mozog, jelezve azt az állandóságot, hogy ahol megjelenik a király öldöklése, az nem vad vérengzésben, hanem rituálészerűen történik – mintha Asszíria háborúja egy szakrális áldozathoz hasonlítana.³⁰⁷

³⁰⁵ A Bibliával kapcsolatban lásd: Kocsi 2007. A problémáról általánosságban: Gladigow 1986.

³⁰⁶ A témához lásd még: Röllig 1986; Fuchs 2009a.

³⁰⁷ A témáról való elmélkedést lásd: Gladigow 1986, 159–160.

4.19. ábra

A szavak, frázisok és képek nem véletlenszerűen ismétlődnek, ahogy éppen az írnok jónak látja, hanem mind makro-, mind mikroszinten szigorú szerkezetbe rendeződnek – és ezzel elérkeztünk a kontinuitás második fontos ismervéhez, a struktúrához. A szerkezetek némileg módosulhatnak ugyan az idők folyamán, mint ahogyan azt a 150 éves időintervallumban meg is figyelhettük, de maga a strukturáltság elve nem. Egy-egy felirat sokszor több tucat – II. Aššur-nāšir-apli Annalesében, ami az összes közül a leghosszabb szöveg, 102 – hadjáratot mutat be (ezeket nem szabad összekeverni az évenkénti hadjáratokkal), melyek elsőtől az utolsóig szerkezeti elv alapján rendeződnek. Nem modern értelemben vett történetírásról van szó, ahol minden egyes hadjáratnál különböző kiváltó okokat, a harc lefolyásánál eltérő stratégiákat, a zsákmánynál különböztetve külön érdekeségeket mutat be az író, hanem egy rituálisan ismétlődő sablonos szerkezetéről, melynek bizonyos elemei kimaradhatnak ugyan, de struktúrába ágyazva tulajdonképpen minden egyes hadjáratnál ugyan azt meséli el. Ez a sajátosság markánsan rányomja a bélyegét a korszak összes királyának felirataira.

A repetíció és a struktúra másfél évszázados hagyománya mellett a hangsúlybeli konstansok is a rendszer kontinuitását igazolják. Bizonyos altémák az összes vizsgált királyfeliratban ritualisztikus módon emelkednek ki, azaz kevés igét (a legtöbb verbum a *Pusztítás* altémájánál fordul elő) sokszor ismételi a szövegező. Ráadásul a hangsúlyos altémáknál alkalmazott igék változatlanok maradtak II. Aššur-dāntól egészen III. Adad-nērārīig (4.8. táblázat).

Hangsúlyos altémák az Újasszír birodalom első másfél évszázadában	A hangsúlyos altémákhoz kapcsolódó akkád igék
Indulás	<i>namāšu</i> „elindul”
Érkezés	<i>qerēbu</i> „közeledik”
Hódítás	<i>kašādu</i> „elfoglal” <i>šabātu</i> „megragad”
Öldöklés	<i>dāku</i> „megöl” <i>maqātu</i> „levág”
Kifosztás	<i>šalālu</i> „kifoszt”

Pusztítás	<i>napālu</i> „elpusztít” <i>naqāru</i> „eltöröl” <i>šarāpu</i> „fölgyjút”
Terror	<i>sahāpu</i> „kiönt”
Adó	<i>mahāru</i> „fogad”
Táborozás	<i>šakānu</i> „[tábort] állít” <i>biādu</i> „eltölt [éjszakát]”

4.8. táblázat

Úgy tűnik, hogy amikor az írrok egy ritualisztikus altémához érkezik, el sem tudja képzelni, hogy más igékkel dolgozzon, mint amit egy, kettő, vagy három generációval korábban használtak. Olybá tűnik, mintha nem tudna alternatívában gondolkodni, éppen úgy, mint ahogyan számára az asszír politikai ideológiának sem volt választható opciója. Nem véletlen az összefüggés, hiszen a hangsúlyos altémák – mültra, jelenre és jövőre vonatkozóan egyaránt – a hatalom világnézetét tükrözték vissza.³⁰⁸

A kontinuitásnak három alapvető jelzője van tehát: a repetíció, a struktúra és a hangsúly: E három közül mindegyik megtalálható az Újasszír Birodalom első másfél évszázadában.

4.6. Összefoglalás: Az Újasszír birodalom első másfél évszázadának királyfeliratai

A szakirodalom nem egységes ugyan az Újasszír Birodalom kezdetét illetően, de – elsősorban filológiai és nem politikai érvekből kiindulva – ezt II. Aššur-dān uralkodásánál jelöltem ki, és a jelen fejezetben az ő trónralépésétől (i.e. 935) számított 152 évet vettem görcső alá. Őt megelőzően ugyanis több, mint 100 évig nem állnak rendelkezésünkre királyfeliratok, illetve ez a folyamat a vizsgált korszak utolsó uralkodójával, III. Adad-nērārival is megszakad (bár utána csak bő fél évszázados szünet következik). Ebben a mintegy másfél évszázados időszakban 7 király uralkodott, akiktől a 10 legjelentősebb feliratot vizsgáltam meg. A kutatás során – a 3. fejezethez hasonlóan – három szempontot vettem figyelembe: hogy milyen szókészletet használ a 10 dokumentum szövegezője; hogy milyen struktúrába szervezi a szavakat; illetve, hogy milyen hangsúlyokat kapnak a szerkezeten belüli elemek – mind a három dimenzió a korszak egységességét igazolták.

A 150 év királyfeliratainak szókészletét vizsgálva első megfigyelésként megállapítható, hogy a szövegeket a szavak egy szűk csoportja uralja, melyek folyamatos ismétléssel dominálnak a narráció menetében. A királyfeliratokat olvasva ugyanis azt a benyomása támad az embernek, mintha az írrok egy nagy doboz építőkockából (vagy gyöngyökből) válogatnák össze a feliratok elemeit (szavait, frázisai és képeit). Az, hogy mely építőkockát használja, függ attól, hogy a doboz melyik felén ül, vagy hogy melyik akad a keze ügyébe, vagy hogy éppen melyik kockából dívik építkezni. A kontinuitás első jellemzője, a szöveg repetíciós jellege, sokat elárul az építőkockák dobozából dolgozó alkotóról, az asszír írnookról, illetve megbízójáról, a

³⁰⁸ Az asszír ideológia alternatív-nélküliségéhez lásd: Dezső 2006b, 9.

királyról. Az építőkockás doboz ugyanis nem öleli fel a teljes asszír szótárat, sőt – mint ahogy utaltam már rá – meglehetősen szűk keresztmetszetét nyújtja csak annak. Az írnok az általa ismert akkád nyelvből csak azokat a szavakat és frázisokat használja a királyfelirat elkészítése közben, melyek hűen tükrözik az asszír hatalom ideológiáját. A hatalom ugyanis kontrollálja a nyelvet, és kiválogatja, hogy melyek alkalmasak arra, hogy világnézetét kifejezzék, melyek pedig nem. Így a legtöbb esetben csak ideológiailag terhelt szavak kerülhetnek be a szövegbe. Másrészt ez a hatalom által kontrollált nyelv nem iskolapadban elsajátítható szóhalmaz, hanem a társadalom minden – az elit irányából érkező – információs csatornáján át cirkuláló ismerethalmaz. Ez persze nem csak szavakban, hanem reliefekben, képekben, szobrokban, épületekben, településszerkezetben, vagy akár a birodalom településhálózatában is kifejezésre került. Nyilvánvalóan a királyfeliratok konkrét szóbeli tartalma orálisan keringett a társadalomban. Éppen ez a szóbeliség tükröződik vissza a királyfeliratok repetitív jellegében, és éppen az oralitással való szoros kapcsolat vezet el bennünket a vizsgáldás második fontos szempontjához, a struktúrához.

A hatalom kontrollt gyakorolt a felhasználható szavakra, de az elbeszélés mikéntjére is. Úgy tűnik, hogy létezett a hadjáratoknak egy forgatókönyve, amely az ideológiai filter által átengedett szavak és frázisok köré csoportosuló képeket előre meghatározott sorrendben strukturálta. A nagyobb egységek, a témák (*Ellenséges tevékenység, Út, Hódítás* stb.) meghatározott sorrendben követik egymást, a csoportok pedig további kisebb összetevőkre – altémákra, azaz szintaktikai egységekre – tagolódnak (pl. *Indulás, Út, Érkezés*). Ezek további mikrostrukturális kategóriákra (*Fém, Ruha, Háztáji* stb.) és alkategóriákra bomlanak (pl. *Szarvasmarha, Birka, Szőlővenyige*). Ha a rendszer részletei változtak is a vizsgált másfél évszázad alatt (mint ahogyan azt például a 4.7. táblázat illusztrálta), maga a rendszer változatlan maradt. Ez pedig csak azért volt lehetséges, mert a hadjáratok elbeszélése orálisan cirkulált a társadalomban. Minden egyes alkalommal, mikor az apa a fiának, a patriarcha a családnak, az előljáró a közösségnek, vagy egy hivatalnok a város lakosságának elmesélte a király hadjáratát, ugyan abban a szerkezetben tette meg, egyszerűen azért, mert ő maga, és a hallgatósága is így tudta megjegyezni a legkönnyebben. Az asszír királyfelirat nem volt ugyan forrása az elit propagandájának – lévén a nagyközönség számára nem volt hozzáférhető (sem térben, hiszen a palotában elzártan hirdette a király tetteit, sem pedig írásban, hiszen a társadalom nagy része analfabéta volt) –, de kifejezője volt annak.³⁰⁹ Így a királyfeliratok elárulják, hogy hogyan gondolkodtak a korabeli asszírok a világról. A szövegek üzenete az asszír király felsőbbrendűségéről szól, aki jogosan reagál az isteneknek tett esküt áthágó ellenség provokációjára; hősként veszi föl minden esetben a küzdelmet, amely során az ellenség egyik fele megsemmisül, másik fele pedig behódol. A séma egyszerű, könnyen megjegyezhető, és úgy tűnik, változatlan maradt a vizsgált időszak egészében.

³⁰⁹ Kivételt képezhetnek a feliratok hivatalos fölolvadásai (Oppenheim 1960; Porter 1995; 2000). Talán e kivételek nem is voltak kuriózumok, és lehetséges, hogy pont az ilyen hivatalos közzétételek is hozzájárultak a társadalomban cirkuláló információk befolyásolásához. Mindazonáltal létezhetnek további információtovábbító csatornák, mint például nagy ünnepségek. II. Aššur-nāšir-apli például följegyzi, hogy Kalhu alapítási ceremóniáján több ezer embert látott vendégül a palotájában (az ún. Bankett sztélé, A.O.101.30). Ez azt jelenti, hogy – legalábbis az udvar (*bābānū*) és a trónterem erejéig – az emberek találkozhattak a domborművekkel, és az azt kísérő szövegekkel. Russel 1991, 224–225. A hatalom által közvetített információk szétterjedéséhez lásd: Liverani 1995, 2354–2355.

A harmadik szempont a struktúrákban elhelyezkedő altémák hangsúlyozása volt. Ezekben a szintaktikai egységekben a szövegező kevés igét használt ugyan, de sok hadjáraton keresztül, a megfelelő szerkezeti pozícióban többször is megismételte. Ez a fajta ábrázolási technika nagyjából ugyanazokat az altémákat érintette a másfél évszázados időintervallum alatt (4.8. táblázat): *Indulás, Érkezés, Hódítás, Öldöklés, Kifosztás, Pusztítás, Terror, Adó*. A kis számban használt igeigék nagy számú ismétlése a rituálék világát juttatja eszünkbe, ahol az információk monoton ismétlésének fontos szerepe van. A rituálé ugyanis úgy fejt ki a hatását a mágia területén, mint bármilyen más kézimunka. A fa kivágásához sokszor oda kell csapni a baltával, az agyagedény megformálásához sokszor meg kell forgatni a fazekaskorongot, és ugyanígy, a mágikus hatás eléréseért (gonosz szellem távozása, a beteg gyógyulása stb.) sokszor meg kell ismételn a varázsigét. Ugyanez történik az asszír királyfeliratokban is. A modern történetírás szerepe kimerül az informálásban, esetleg valamiféle morális tanulság levonásában (attól függően, hogy a historiográfia mely ágához tartozik), az asszír királyfeliratoknál azonban szó sincs ilyesmiről. A szöveg hatást akar kifejteni a valóságra, ezért működése olyan, mint egy rituálé szövegének a mechanizmusa. A ritualisztikus altémák retrospektív megkérdőjelezhetetlenné tették a király győztes hadjáratait (holott az élesszemű modern történelemkritika sok esetben bebizonyította az ellenkezőjét),³¹⁰ másrészt pedig prospektív biztosították őt a következő hadi vállalkozása sikeréről.

A három szempont – szókészlet, struktúra, hangsúlyok – vizsgálatából azt a következtetést tudtam levonni, hogy a másfél évszázados korban a kontinuitás jegyei domináltak a királyfeliratok elkészítésében a diszkontinuitással szemben. Ez egyrészt az írnokiskolák erős hagyománytiszteléséből adódott, másrészt pedig annak az orális háttértámogatásnak volt köszönhető, amely uralta a vizsgált időszak asszír társadalmát. A diszkontinuitás jegyei sok esetben nem rendszer jellegűek, a 4.5.1. fejezet diagramjait vizsgálva inkább véletlenszerűnek tűnnek. Számos ingadozás a grafikonon egyszerűen bizonyos királyok kisszámú igéiből következnek be. Ezekben az esetekben több potenciálisan funkcionális igének nem adatott meg a lehetőség, hogy ténylegesen repetitív funkcionális igévé váljon – ez a szerencsétlen tényező pedig diszkontinuitásnak tűnő eredményeket hozott a statisztikai számításokban. Bizonyos esetekben pedig a történelmi szituáció segít magyarázatot találni bizonyos igék kiemelkedésében. Ennek legjobb példája II. Tukultī-Ninurta, akinél az utazást jelölő verbumok messze a többi király átlaga fölé emelkedik. Ráadásul nála – szintén a *Mozgás* témájához – olyan új igék is föltűnnek, melynek se előzetes hagyománya, se tovább élése nincsen (*habû, šalû*). A 4.8. táblázat témái és az azokhoz kapcsolódó igék látványosan kirajzolják a hadjáratleírásoknak azt a strukturális törzsét, amely kontinuuusan jelen volt a vizsgált 150 éves időintervallum alatt. Ha az elbeszélésnek ezt az anyagát egy szóbeli performance eseményébe vetítjük bele, akkor érhetővé válik mind a fő szerkezet, mind pedig a variációk szerepe. Az narráció egy előre meghatározott váz mentén halad előre, melyhez előadótól, helytől és időtől függően különböző egyedi vonások társulhatnak. A királyfeliratok ebben az értelemben olyanok, mint befagyasztott performance-ok. Számunkra csak ez a rögzített pillanatkép hozzáférhető, mögötte azonban egy gazdag szóbeli hagyományt sejtethetünk.

---

³¹⁰ Lásd pl. Laato 1995.

5. A rendszer eredete

Az asszír történelem hagyományos hármas tagolása (ó-, közép- és újasszír kor) azt az érzetet kelti, hogy itt egy hosszú életű társadalom fejlődésének fokozatát követhetjük nyomon. Ez a sejtés teljes egészében azonban csak nyelvészeti szempontok alapján teljesül, melyhez némi megszorítással a kultúrát, abban is elsősorban az Aššur-kultusz körül kialakult vallási gyakorlatot vehetjük hozzá.³¹¹ Szociológiai, gazdasági, hatalmi és politikai ideológiai téren azonban olyan nagy különbséget mutatnak ezek a korszakok egymáshoz képest, hogy az asszír királyfeliratok belső rendszerének vizsgálatát nem érdemes a középasszír kornál korábbra visszakövetni. Bár hozzá kell tenni, hogy bizonyos elemek, szófordulatok, melyek a későbbi struktúrákra emlékeztethetnek, megtalálhatók nyomokban már az óasszír király, I. Šamši-Adad (i.e. 1813–1781) felirataiban is,³¹² ezek azonban oly mértékben minimálisok, hogy egy ilyen szintű hasonlóság bármely ókori közel-keleti kultúra katonai dokumentumaival is fölvethető.³¹³

³¹¹ Maul 2017, 219.

³¹² I. Šamši-Adad feliratai elsősorban vallási ceremóniákról és építkezési programokról szólnak. Itt-ott megjelennek a későbbi feliratokban oly gyakran használt kifejezések, például mikor a király Tukriš adóját fogadja (RIMA 1, A.0.39.1, 74–75, 80):

bilāt šarrū   Tukriš királyainak adóját bizony fogadtam (*maḥāru*)
ša Tukriš
 ...
lū amtaḥar

Egy másik feliraton, amelyen azonban sajnálatos módon a király neve olvashatatlan (feltételezések szerint azonban I. Šamši-Adadnak tulajdonítható), hadi eseményekről (mozgásról és hódításról) is olvashatunk (A.0.39.1001, ii' 14–15, iii' 5–11):

nār Zaibam   A Záb folyón bizony átkeltem (*ebēru*)
lū ebirma
 ...
eburša   a gabonát elpusztítottam (*maḥāšu*)
amḥašma
alāni dannāti   Magrānum hónapban Arbail megerősített városait mind elfoglaltam (*šabātu*)
ša māt Urbiēl
kalāšunu
ina araḥ Magrānim
ušabbitma

³¹³ Elég csak az Egyiptomi Újbirodalom néhány királyfeliratát elolvasni, hogy meglepő párhuzamokat találjunk az asszír királyfeliratokkal. III. Thutmoszisz (i.e. 1490–1436) hadjáratainak a bevezetésénél például ugyanúgy megtaláljuk az isteni parancs teljesítésének képét, mint II. Aššur-nāšir-aplinál, vagy más asszír uralkodónál (Karnaki annales, Wilson 1969, 235):

“[Year 23,] (15) 1st month of the third season, day 5 – departure from this place, in valor, [in victory,] in power, and in justification, in order to overthrow that wretched enemy, and to extend the frontiers of Egypt, according to the command of his father Amon-Re, the [valiant] and victorious, that he should capture.”

Ugyan ez a szöveg alkalmazza a lázadók megsemmisítésének retorikáját, illetve olyan zsákmánylistát közöl, ahol a nemesfémek sorrendje megegyezik II. Aššur-nāšir-apli felirataiban közölt sorrenddel (Wilson 1969, 238–239):

“Year 29. Now [his] majesty [was in Dja]hi, destroying the countries which had been rebellious to him, on the fifth victorious campaign. Now his majesty captured the town of Wartet. ... List of the plunder which was taken from this town, from the garrison of that enemy of Tunip: 1 prince of this town; 329 teher-warriors; 100 deben of silver; 100 deben of gold; lapis lazuli, turquoise, and vessels of bronze and copper.”

Ugyanakkor párhuzamokat hettita királyfeliratokkal sem nehéz találni (Šuppiluliuma és a Mittani Šattiwaza közötti szerződés bevezetője, Goetze 1969, 318):

Az i.e. 1700 és 1400 közötti „sötét kor” előtti és utáni AsszírIA gyökeresen különbözik egymástól, ami elsősorban az uralom társadalmi eloszlásában, illetve annak forrásaiban érhető tetten. Az óasszír korban a vezető társadalmi réteg a sikeres kereskedőkből került ki – lerakataik Anatóliában voltak találhatóak (legfontosabb Kaniš) –, gazdasági erejük is ezen a tranzit-tevékenységen alapult. A hatalom a király (*šarru*) és az eponümosz-tisztviselő (*limmu*) között oszlott meg, és bár az előbbi örökletes mivoltából adódóan elsőbbséget élvezett, a kettő között mégis egyfajta egyensúlyi állapot alakult ki. A középasszír kortól azonban a *limmu* fennhatósága szinte kizárólag az év névadására korlátozódott, a király hatalma pedig aránytalan mértékben megnőtt. A társadalom vezető rétegét ettől kezdve már nem az egymástól és az uralkodótól független kereskedő-klánok alkották, hanem a királytól függő adminisztratív és katonai réteg, és ezen családok gazdasági hatalma már nem a kereskedelmen, hanem a földbirtokon alapult. Az átalakulás folyamata források hiányában rejtve marad előttünk, ténye azonban egyértelműen kiviláglik a rendelkezésre álló dokumentumokból.³¹⁴ Bár a közép- és újasszír kor között is tátonganak „sötét” és dokumentálatlan évszázadok (i.e. 1200 körülől i.e. 935-ig), a kettő közötti kontinuitás, elsősorban politikai ideológiai síkon, markánsan megfigyelhető.³¹⁵ Ebből a történelmi sajátosságból kiindulva, az asszír királyfelirat strukturális jellegzetességeit nyomon követve a három jelentős egymást követő középasszír királyig lehetséges visszanyúlni: I. Adad-nērārī (i.e. 1308–1275), I. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 1275–1245) és I. Tukultī-Ninurta (i.e. 1245–1208). Ezt a sort érdemes még egy kivételes alakkal, illetve annak fiával megtoldani, akik az I. Tukultī-Ninurtát követő visszaesés idejében egy rövid időre sikeresen állították meg a birodalom hanyatlását, I. Tukultī-apil-Ešarráról (i.e. 1115–1076) és Aššur-bēl-kaláról (i.e. 1075–1056) van szó.

A szövegek kiválasztásánál a könnyebb áttekinthetőségre törekedtem, ezért aztán nem végeztem olyan jellegű mélyfúrásokat – egy király uralkodása alatt keletkező több felirat összevetését és együttes elemzését –, melyre lehetőség szerint több újasszír uralkodó esetén törekedtem (II. Aššur-nāšir-apli, III. Šulmānu-ašarēdu, V. Šamši-Adad). Az áttekinthetőség mellett szerepet játszott a választásban az ebben az időben kibontakozó hadjáratnarratívák szűkössége is. I. Adad-nērārī – akinél első ízben jelennek meg ilyen jellegű leírások – mindössze két feliratában említi a konkrét helyhez és időhöz kötött harcait: az egyik Hanigalbat legyőzéséről szól (RIMA 1, A.0.76.3); a másik a Babilón (Karduniaš) feletti diadalt foglalja össze (RIMA 1, A.0.76.21). A szövegek rövidege miatt mindkettő bekerült az elemzésbe. I. Šulmānu-ašarēdutól egy felirata foglalkozik hadjáratleírással (RIMA 1, A.0.77.1), ha ez más feliratokban is említésre kerül (RIMA 1, A.0.77.16), akkor az az első felirat duplikátuma. I. Tukultī-Ninurta esetében már több szöveg foglalkozik hadi narratívával, én ezek közül egyet választottam ki elemzés tárgyául (RIMA 1, A.0.78.1). I. Tukultī-apil-Ešarra korábban nem tapasztalt távlatokat nyit meg az asszír királyfeliratok történetében, mind a dokumentumok mennyiségét, mind pedig a szövegen belüli elrendezést tekintve. Kirk Grayson szövegkiadásának első 17 felirata foglalkozik hadi vállalkozásokkal, és a szövegező mindezt

---

„I, the great king, the king of the Hatti land, vanquished them at Arahti, I took prisoner Akiya, the king of Arahti, Akit-Tessub, Akuwa’s brother, and their mariyannu, all of them with all that they owned and brought them to the Hatti lang. I also brought Yatma with its possessions and all that they owned to the Hatti land.”

³¹⁴ Faist 2010, 16–17.

³¹⁵ Düring 2015b, 300–301, 305–306.

megpróbálta egy „évről-évre” rendszerbe (mai megnevezéssel annalesbe) szervezni. Ezek közül a leghosszabbat, az egyik modern kutatók számára legrégebb óta ismert asszír királyfeliratot választottam ki (RIMA 2, A.0.87.1). Aššur-bēl-kalánál a dokumentumok száma ismét visszaesik, de a hadjáratleírások – apja példáját követve – annales formátumban a több feliratában is megjelennek. Ezek közül a leghosszabbat, egy Aššurban talált annalest választottam (RIMA 2, A.0.89.2).

Az elemzés technikája nagy vonalakban a már korábban megszokott módot fogja követni (szókészlet, struktúra, arányok), csak éppen – a lehetőségből és a szükségből adódóan – kisebb adathalmaz fölhasználásával. Még mielőtt azonban nekiállnék e szövegek alapján a középasszír királyfeliratok elemzésének, szükséges néhány bekezdést szólni a kor történelmi hátterére is.

5.1. A középasszír királyfeliratok történelmi kontextusa

I. Aššur-uballit (i.e. 1365–1330) sikeresen használta ki a Mittani hanyatlásából adódó hatalmi vákuumot, és gyakorlatilag bekebelezte annak keleti területeit. Előremenetele jól lemérhető az amarnai korrespondencia két sokat idézett leveléből. Az elsőben még szerényen Asszír királyának (*šar māṭ Aššur*) nevezi magát, ajándékokat küld a fáraónak anélkül, hogy csereajándékot kérne tőle.³¹⁶ A második levél azonban már sokkal követelődzőbb, Mittani királyával egyenrangú viszonyulást igényel magának is.³¹⁷ I. Aššur-uballit dinasztikus törekvéssel igyekezett a déli határvidéket biztosítani, lányát, Muballit-Šeruát II. Burnaburiaš babilóni király (i.e. 1360–1333) fiához, Karaindašhoz adta feleségül. Közös gyermekük, Karaḥardaš ellen azonban föllázadtak a kaššuk (i.e. 1333), ami I. Aššur-uballit közbeavatkozását vonta maga után. Az ezt követően beálló zavaros babilóniai viszonyok ellenére az öreg király szilárd birodalmat hagyott utódaira. Ez a trónutódlás problémamentességében is lemérhető. Őt fia, Enlil-nērārī (i.e. 1330–1320), unokája, Arik-dēn-ili (i.e. 1320–1308), illetve dédunokája, I. Adad-nērārī (i.e. 1308–1275) követték a királyság trónján.

I. Adad-nērārī Mittani fölmozsolásával folytatta dédapja munkáját, ugyanakkor valami új is kezdődött azzal, hogy – túl a hagyományos és jól bevált építkezési feliratokon – megszületnek az első katonai hódításokról szóló beszámolók. Ezekben már fölismerhetőek az Újasszír Birodalom idejéből jól ismert retorikai elemek is, mint például az ellenséges lázadás *casus belliként* való használata. Így a két Mittani elleni agresszió igazolásának mindkétszer a helyi király rebelliója szolgáltatja az alapot. Először a lázadó Šattuarát győzi le, majd annak fiát Wasašattát. A Hettita Birodalom – ígérete ellenére (valószínűleg az Egyiptommal folytatott harcokból adódó lekötöttségéből fakadóan) – nem nyújtott segítséget a szíriai hatalomnak, így I. Adad-nērārī második hadjáratával bekebelezte Mittani nagy részét. Az asszír király elfoglalta

³¹⁶ <http://oracc.museum.upenn.edu/contrib/amarna/corpus> EA 15.

³¹⁷ <http://oracc.museum.upenn.edu/contrib/amarna/corpus> EA 16.

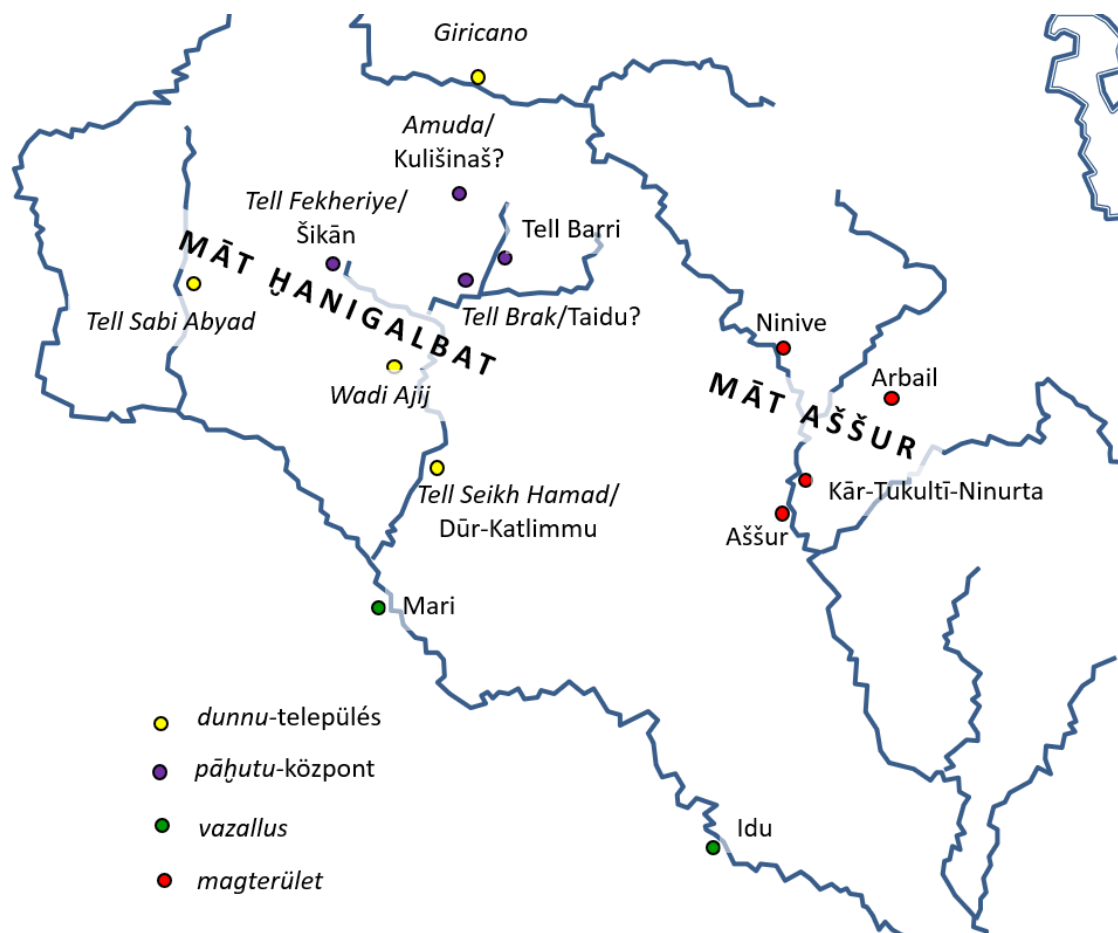
ellenfele fővárosát, Wašukannit (elhelyezkedése ismeretlen),³¹⁸ valamint a Balíh partján fekvő Harrān városát. Így ekkor már feltételezhetően a Balíh-folyó képezte Asszírnia nyugati határát, bár az uralkodó az Eufrátesz partjának elérésével henceg (RIMA 1, A.0.76.3, 40-41). A végső kegyelemdőfést I. Adad-nērārī fia, I. Šulmāni-ašarēdu adta meg a hurri hatalomnak (RIMA 1, A.0.77.1 és 16). Ezzel mondhatni az egész Dzsazira asszír kézre került.

A hódítás pontszerű tevékenységénél azonban sokszor nehezebb az annektált területek hosszú távú integrálása. Úgy tűnik, I. Adad-nērārī és utódai valamennyire tudatában voltak e feladat jelentőségének. Adad-nērārī Taidu városába helytartói palotát emelt (RIMA 1, A.0.76.4, 37-41),³¹⁹ kisebbik fiát, Ibašši-ilit a nyugati területek élére állította, mint *sukkalu rabi'u* („nagyvezír”). Így I. Adad-nērārītól kezdődően két részre vált az asszír királyi család. Az egyik örökölte Aššur központtal az Asszír magterületet, illetve a keleti és északi territóriumot (I. Šulmānu-ašarēdu és leszármazottjai), a másik – egyelőre beazonosíthatatlan központtal – a nyugati régiójáért volt felelős (Ibašši-ili és leszármazottjai). Az első megnevezése *šar māt Aššur*, míg az utóbbié – Mittani országának asszír megjelölése alapján – *šar māt Hanigalbat* (5.1. kép).

---

³¹⁸ Az 1920-as évek óta visszatérő (Opitz 1927; Hrouda 1971, 176, 180; Millard – Bordreuil 1982, 137) – de mindmáig nem igazolt (Lipiński 2000, 120) – feltevés szerint, Mittani fővárosa, Wašukanni az ókori Sikāni településével (ma Tell Fekheriye), a rejtélyes Hadad-jis'ī városával (lásd 2.1.4.) azonosítható.

³¹⁹ Taidu lokalizálása – Wašukannihoz hasonlóan – bizonytalan. Talán a Hábúr-folyó nyugati forrásvidékénél kell keresni, és Tell Brakkal lehet azonosítani – de ez a feltevés, régészeti leletek híján csak hipotézis marad. Kuhrt 2005, 167, 191³⁵.

5.1. kép: A térképen csak a szövegben szereplő települések vannak föltüntetve

Logikusnak tűnhet, hogy *Māt Ḥanigalbat* központjának I. Adad-nērārī által kiépített Taidu városát tekintsük, de – ahogy az előbb már utaltam rá – ez szövegesen sehol sem alátámasztható. Fölmerült már Taidu mellett – Ilī-padā šar māt Ḥanigalbat tartózkodási helye alapján – Dūr-Katlimmu,³²⁰ vagy – a település nagysága alapján – Tell Sabi Abjad lehetősége is.³²¹ Bár a kérdés jelenleg nem eldönthető, az utóbbi jelentősége vitathatatlan. A Balih-folyó partján fekvő Tell Sabi Abyadnál egy 60x60 m-es, 2,5 m vastag agyagtéglából emelt erőd biztosította az asszír jelenlétet.³²² A település szerkezete azonban nem annyira egy országgrész központjára emlékeztet, hanem a 13. században kiépülő ún. *dunnu*-rendszer egyik – ha nem is a legtipikusabb – példájával van dolgunk. Az integráció fontos eleme volt földművelő kolóniák létesítése meghódított területen. Ilyen a Balih völgyén kívüli *dunnu*-kolóniákat a Hábúr déli területén (Wadi Ajij régió), illetve a Tigris felső folyásánál találunk még (Giricano).³²³ Ezek a *dunnu*-telepek földet biztosítottak azon asszír előkelők számára, akik részt vállaltak a meghódított régió irányításában, továbbá feltehetően azoknak a parasztnak, akik föld fejében hajlandóak voltak gyéren lakott területeket betelepíteni, illetve a *dunnu*-ban robotmunkát (*ilku* szolgálatot) vállalni. A *dunnu*-k funkciójaként nem csak a mezőgazdasági termelés kiterjesztését jelölhetjük meg, hanem a meghódított területek kontrollját, illetve a katonai

³²⁰ Düring 2015a, 59.

³²¹ Younger 2017, 196.

³²² Akkermans 2006, Fig. 3 és 4.

³²³ Düring 2015a, 53–54.

logisztika támogatását is.³²⁴ A középasszír jelenlét a Hábúr völgy északi, szerteágazó régiójában is tetten érhető (Tell Fekheriye, Tell Barri, Tell Brak), itt azonban a települések más hatalomgyakorlási struktúrába ágyazódtak bele. Erődök építése helyett a Mittani által használt palotából kontrollálták a „provinciákat” (*pāhutu*), vagy – mivel kisebb egységekkel van dolgunk az Újasszír Birodalom közigazgatási egységeihez képest – fogalmazhatunk úgy is, „körzeteket”.³²⁵ Ha szükség volt rá, új palotákat emeltek (ahogy azt Taidu példáján láttuk). A munkaerő előteremtésére pedig I. Šulmānu-ašarēdu és utódja alatt nagyszabású deportálások lettek foganatosítva.³²⁶ Míg a *dunnu*-kolóniák a korábbi településhálózat teljes átrendezésével jártak együtt; addig a *pāhutu*-k irányítása részben a régi hatalmi struktúrák átmentésével valósult meg; voltak végül olyan régiók is, melyek minden változtatás nélkül épültek be a birodalomba, félig Asszírria részeként, félig pedig vazallusi státuszban (Mari, Katmuhu, Idu).³²⁷ Ez azt jelenti, hogy az i.e. 13. században kiépített Asszírria a hatalomgyakorlás többféle megvalósítását olvasztotta magában, egyfajta egyensúlyt keresve a történelmi hagyományok megkötése és az újjászervezés radikalizmusa között. Ebben a tekintetben a Középasszír Birodalom sokban hasonlít a Mario Liverani által leírt Újasszír Birodalom első felének diverzív képéhez. Nincs egységes adminisztráció, nincs egységes katonai jelenlét, és a régiók státusza – a történelmi adottságokból kiindulva – is különböző. A központ, csak úgy, mint II. Aššur-nāšir-apli birodalmában, a hatalmát egy hatalmas kommunikációs háló kiépítésével gyakorolja, mely különböző csatornákon, különböző hatékonysággal jut el a birodalom különböző pontjaiba.³²⁸

A főntebb felvázolt folyamatok I. Tukultī-Ninurta (i.e. 1245–1208) uralkodása alatt tetőztek – és talán őtána is folytatódtak volna, ha uralma nem erőszakosan végződik. Az ő idejében a Dzsazira oly mértékben Asszírria integrált részévé vált, hogy rablóhadjáratot tudott vezetni északnyugati szomszédja, a hettiták ellen, amely során – elmondása szerint – 28.800 foglyot ejtett.³²⁹ A kortársak a király legnagyobb diadalának azonban IV. Kaštiliaš (i.e. 1232–1225) Babilóni király feletti győzelmet tekintették. Ennek jelentőségét igazolja az a mintegy 8-900 soros epikus költemény, amely az eseményeket egy hőseposz formájában beszéli el. A Tukultī-

³²⁴ Düring 2015a, 61, 63.

³²⁵ Mivel a középasszír *pāhutu*-k kisebb territóriumot foglaltak magukba, mint az újasszír *pāhutu*-k (vagy királyfeliratokban *šakin māti*-k), ezért Stefan Jacob javaslatára a középasszír referenciákat „körzeteknek” („Distrikt”) célszerű fordítani, míg az újasszír előfordulásokat „provinciának” („Provinz”). Jacob 2003, 14.

³²⁶ Koliński 2015, 26–28.

³²⁷ Düring 2015b, 301, 310.

³²⁸ A Leiden Egyetem régész professzora, Bleda S. Düring részben egyetért, részben vitatkozik Liverani modelljével. Elfogadja a hatalomgyakorlás diverzitását, de a hálózati szerkezetet nem: „*the Middle Assyrian Empire was not a homogeneously administrated territorial empire, nor was it a network empire. Instead, it is better described as patchwork, a state which expanded only hesitantly to serve the needs of some of its members rather than the court or central heartland, and which was flexible in what hegemonic practices it applied, and that this depended on a range of strategic, logistical and economic considerations, as well as the nature of the preexisting society and economy and how well these could be made to serve the needs of the empire*” (Düring 2015b, 311). A foltvarrásos („patchwork”) jelleg azonban – véleményem szerint – éppen egy bonyolult kommunikációs hálózat mentén alakul ki.

³²⁹ Az eset modern és posztmodern olvasók szemében gyanakvásra adhat okot, mert bár a királyfeliratok tudósítása alapján a hadjáratra és a foglyok deportálására I. Tukultī-Ninurta uralkodásának elején került sor (A.0.78.23, 27–28; A.0.78.24, 23), maguk a dokumentumok Babilón elfoglalását követően keletkeztek. Korábbi királyfeliratok hallgatnak az eseményről. Hannes D. Galter grazi assziriológus felvetése helytálló lehet, miszerint a 28.800 hettita fogoly nem más, mint a király apjának, I. Šulmānu-ašarēdu dicsekvésére – miszerint ő 14.400 Mittani foglyot hurcolt el (A.0.77.1, 74) – adott válasza. Galter 1988.

Ninurta-eposz évszázadokig tananyag volt az asszír írnokiskolákban – ápolva ezzel az asszír identitást.³³⁰

A király építkezési programja azonban már nem volt ilyen népszerű, legalább is bizonyos társadalmi körökben. Aššurtól mintegy 3 km-re északra új fővárost alapított, amelyet magáról Kār-Tukultī-Ninurtának nevezett el. Az aktus jól illeszkedik a későbronzkori miliőbe, amiben egyes uralkodók új ideológia mentén próbálnak elszakadni a nyomasztóvá váló tradicionális értékeket képviselő vallási elit képviselőitől. E jelenség fényében lehet Dūr-Kurigalzu alapítását értelmezni a Babilóni kassú uralom idejében, de talán Tell el-Amarna (Ahet-Aton) esetében a leglátványosabb az elszakadási kísérlet, mikor is IV. Amenhotep/Ehnaton (i.e. 1353–1336) nemcsak Ámon-Ré kultusztának, hanem egyenesen a politeista vallásosságnak próbált meg hátat fordítani – mint tudjuk, sikertelenül.³³¹ Ugyanakkor bizonyos vallási újításokat – ha nem is Ehnaton radikalizmusához mérten – Tukultī-Ninurta is megpróbált kieszközölni, hiszen se előtte, se utána senki nem kísérte meg az Aššur városában honos Aššur-kultuszt más szentélyekben is meghonosítani,³³² ő azonban Kār-Tukultī-Ninurtában új Aššur-templomot emelt, megkérdőjelezve ezzel az ősi város vallási monopóliumát. Sőt, mi több, palotájának egyedülálló nevével, É.GAL.ME.ŠÁR.RA („minden ME palotája”) is alternatív – egy Ištar központú– teológiát kívánt erősíteni.³³³ Ezekkel az eszközökkel próbálta Tukultī-Ninurta érzékeltetni, hogy az új főváros nem csak egyszerűen egy adminisztratív központ, hanem egy újfajta – immáron kizárólag a király érdekeit szolgáló – vallási centrum manifesztációja. Hogy e tettét csak az utókor értelmezte mindezt hübriszként, vagy tisztán hatalmi harc húzódott meg a háttérben, nehéz megállapítani. Tény viszont, hogy az öreg királyt saját fia, Aššur-nādin-apli (i.e. 1208–1204) ostromolta meg nemrég emelt új fővárosában, majd meggyilkolva apját, elhagyta Kār-Tukultī-Ninurtát, és ismét Aššurból irányította a birodalmat.

Az események – úgy tűnik – káoszba torkollottak. Gyors trónváltások során a hatalom fokozatosan a királyi család keleti ágának kezébe csúszott át. Adad-šuma-ušur, Babilón uralkodója (i.e. 1216–1187) levelet ír Asszíriába, de furcsa mód címzettjeként két királyt említ meg: az egyik az apagyilkos Aššur-nādin-apli fia, III. Aššur-nērārī (i. e. 1204–1197); a másik az az Ilī-padâ, aki már negyedik generáció óta örökölte a *šar māt Hanigalbat* tisztet nyugaton.³³⁴ Mindketten I. Adad-nērārī leszármazottai voltak (harmadunokatestvérek). A babilóni szemszög egyértelműen jelzi az asszír hatalom hanyatlását. Végül a királyság Ilī-padâ fia, Ninurta-apil-Ekur (i.e. 1192–1179) kezébe került. Ő és a fia, I. Aššur-dān (i.e. 1179–1133) kétségtelenül konszolidálták az uralmi helyzetet, de ez elsősorban a magterületre korlátozódott. A 13. században megszerzett és az integráció folyamatában elindult területek fokozatosan

³³⁰ Foster 2005, 298–317.

³³¹ Kákosy 1998, 143–151.

³³² Maul 1997b, 122; 2017, 216,

³³³ A sumer ME (akkád *paršu*) közvetve Ištar istennőhöz kapcsolódik, aki egy mítosz szerint ellopta a ME-t apjától, Enkitől, ezért a neki szentelt templomok nevébe legtöbbször belefoglalták azt (pl. így: É.ME.ḫInanna). Pongratz-Leisten 2015, 1–9. „A nagy istennő”, akit később a babilóni Ištarral azonosítottak, ősi időktől kezdve fontos szerepet játszott Aššur városának az életében. Maul 2017, 212–213.

³³⁴ „Aššur-nērārīnak (III.) és Ilī-padâ-nak, Asszíria királyainak (LUGAL.MEŠ *ša* KUR.*Aš-šur*), szólj! Ezek Adad-šuma-ušur, a nagykirály, az erős király, a világmindenség királya, Karduniaš királyának szavai...” Weidner 1959, 48 no. 42.

letöredeztek a birodalomról. Az Dzsazira egykori *dunnu* központjai elnéptelenedtek az idők folyamán,³³⁵ és talán kicsivel később a Tigris-felső vidéke is elveszett.³³⁶

Nehéz meghatározni, hogy az asszír befolyás leépülése milyen intenzitású és mértékű volt. Bizonyos jelek arra utalnak, hogy a hanyatlás lassú ütemű, elhúzódó folyamatáról kell beszélnünk. Ezért volt lehetséges, hogy a 12. század végén és a 11. század első felében, I. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 1115–1076), illetve fia Aššur-bēl-kala (i.e. 1074–1056) össze tudták szedni a birodalom tartalékjait, és az évezredben (valamint a legelfogadottabb periodizálás szerint a középasszír korban) utoljára agresszív hadjáratokat tudtak vezetni, elérve többek között a Földközi-tenger partját is. Ezeket a vállalkozásokat azonban nem követte a Dzsazira reintegrációja. Tulajdonképpen katonai erődemonstrációknak, rablóhadjáratoknak kell minősítenünk őket, amely után AsszírIA hanyatlása az I. Tukultī-Ninurtát követő korszakhoz képest is gyorsabb ütemben folytatódott. A királyneveken kívül nem nagyon ismerjük ezt a korszakot. Az asszír történelem egészen II. Aššur-dān trónralépéséig (i.e. 936) „sötétségbe” burkolódzott.

A középasszír és az újasszír közötti „sötét kor” kétfázisos hanyatlásának (1. fázis: I. Tukultī-Ninurtától I. Tukultī-apil-Ešarráig; 2. fázis: Aššur-bēl-kalától II. Aššur-dānig)³³⁷ okai sok tényező bonyolult egymásra hatásának következményeként írható le.³³⁸ Ilyenek lehetnek földrengések, klímaváltozás, éhínségek és járványok,³³⁹ valamint különböző népmozgások („tengeri népek”, arámi csoportok).³⁴⁰ Mindez együtt járhatott az I. Tukultī-Ninurtát követő polgárháborús időszakból sarjadó apátiával, AsszírIA trónján – I. Tukultī-apil-Ešarrát és fiát leszámítva – több, mint két és fél évszázadon keresztül minden vállalkozó szellemet nélkülöző királyok ültek. A rendelkezésre álló adatok azonban úgy is értelmezhetők, hogy a kedvezőtlen külső (politikai, klimatikus, gazdasági, demográfiai) tényezőkből ez volt a legtöbb, amit az asszír királyok kihozhattak ez alatt a hosszú időintervallum alatt – végtére is az ország magterülete az egész korszakban asszír fennhatóság alatt maradt. Ez a szerény, de tartós stabilitás biztosíthatta a legfontosabb városok (Aššur, Arbail, Ninive) intézményeinek zavartalan működését, az identitás megmaradását, és a rekonkvizta lehetőségének vízióját.

5.2. Szóhasználat

A kiválasztott szövegek kronologikus sorrendbe állítása sokat elárul az új stílus – a hadjáratok narrálásának – térnyeréséről. A szövegekben az ezzel a témával foglalkozó szavak száma (tehát a bevezetőt, királyi epithetonokat, illetve a záró áldás- és átokformulákat figyelmen kívül

³³⁵ Tell Sabi Abjadot i.e. 1183 után elhagyták, majd egy rövid újjáépítési próbálkozás után (i.e. 1170–1150) a település végleg elnéptelenedett. Akkermans 2006, 209.

³³⁶ Giricano sokáig tartotta magát. Az utolsó dokumentumok a i.e. 1073 és i.e. 1056 közé datálhatók. Düring 2015b, 300.

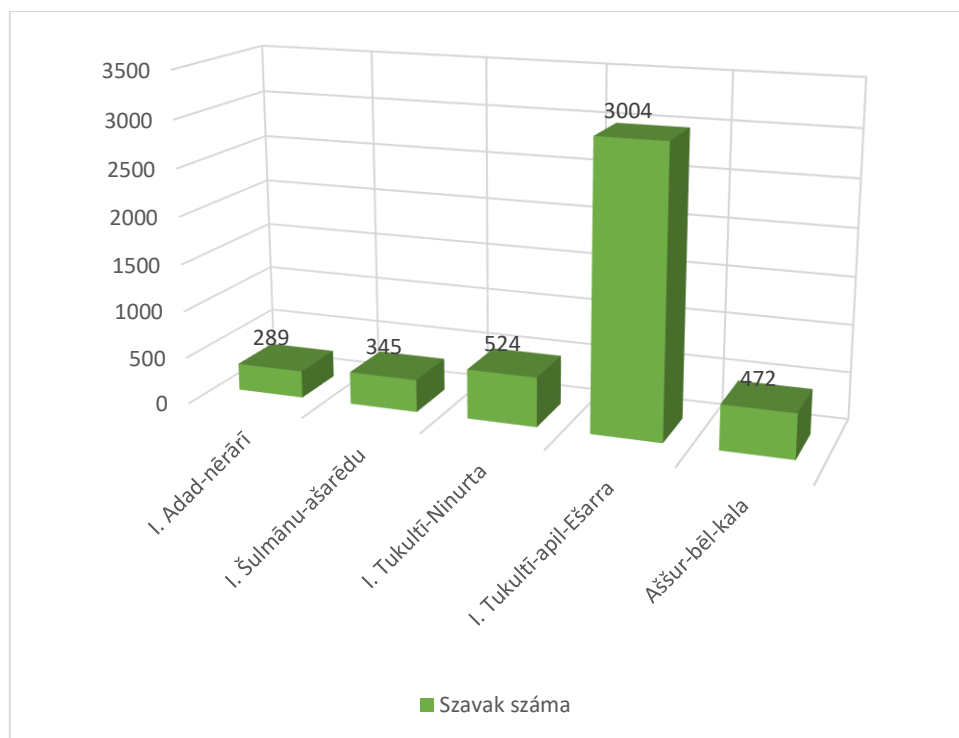
³³⁷ Postgate 1992, 249.

³³⁸ Az amerikai ökotörténész, Eric H. Cline (1960–) egy „tökéletes vihar” („Perfect Storm”) metaforájával mutatja be a többtényezős, egymással számtalan szállal összekapcsolódó későbronzkori kelet-mediterráni civilizációk gyors összeomlását (Cline 2014, 139). A Középasszír Birodalom hanyatlása jól illeszkedik Cline modelljébe.

³³⁹ Furlan 2018.

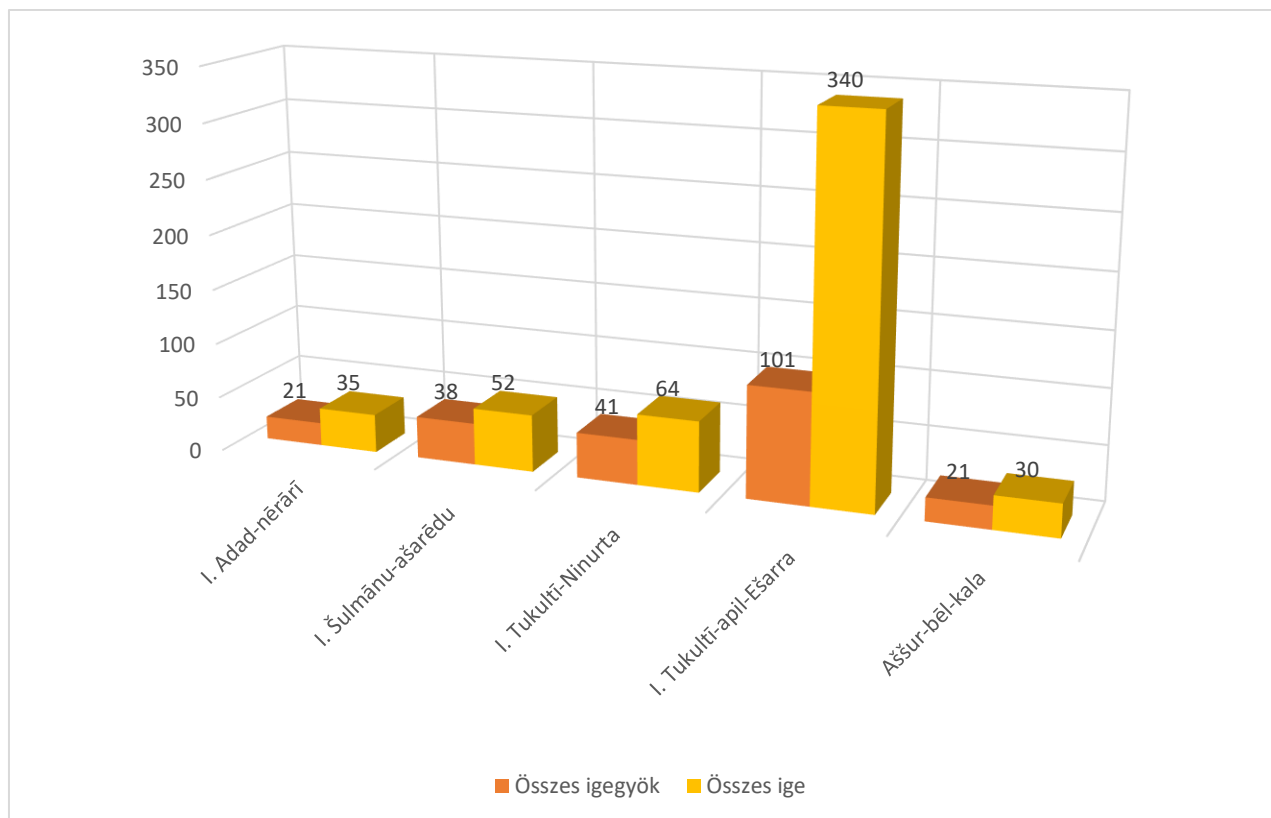
³⁴⁰ Cline 2014, 139–170; Younger 2017.

hagyva) lassú, de folyamatos emelkedést mutat a három 13. századi asszír királynál. I. Tukultī-apil-Ešarra Annalesének hadjáratleírása a maga 3000 szavával kiugróan magas értéket mutat, Aššur-bēl-kalánál azonban az érték ismét visszaesik I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukultī-Ninurta közé (5.1. ábra).

5.1. ábra

A szavak száma azonban csak a hadjáratleírások terjedelméről árulkodik. Elemzésünk szempontjából ezen szakaszok során használt igék az elsődlegesen fontosak, ezért – megkülönböztetve az igegyökök számát az összes nyelvtani alakot magában foglaló igék számával – e számadatok kronologikus egymás mellé helyezésével érdemes kiegészíteni az előző diagram eredményét (5.2. ábra).

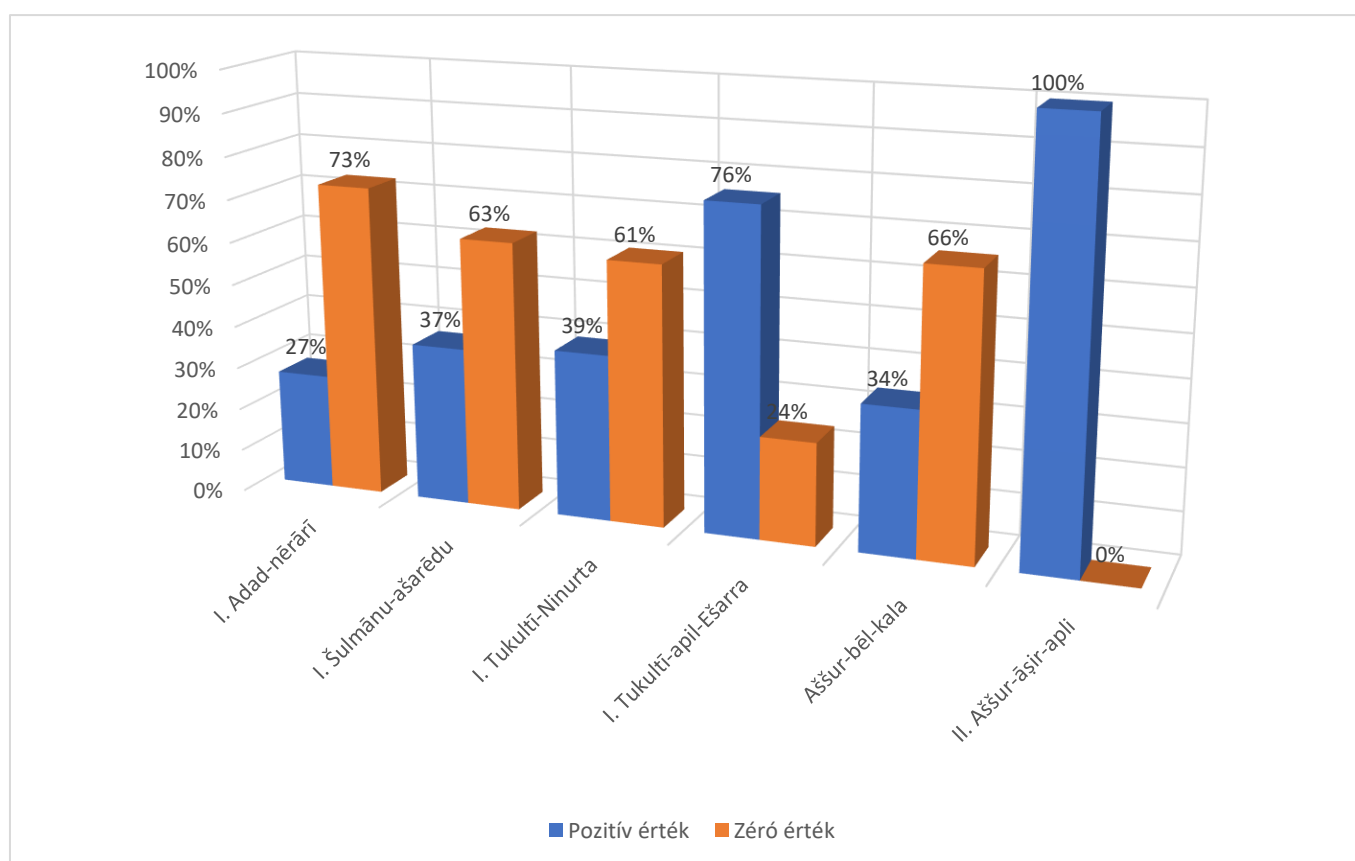
5.2. ábra

I. Adad-nērārī, akinél először jelenik meg az asszír történelemben, hogy az általánosságokon túl konkrét helyhez és időhöz köti a harci eseményeket, megelőlszik 21 igegek használatával, ami 35 nyelvtani alakban manifesztálódik a szövegben. Ezek az értékek egészen I. Tukultī-apil-Ešarráig növekszenek (101/340), hogy aztán Aššur-bēl-kalánál a kezdet alá süllyedjenek vissza (21/30).

A két diagram (5.1. és 5.2. ábra) összehangolt értékelése elsőre egyszerűnek tűnik. I. Adad-nērārītól egészen I. Tukultī-Ninurtaig a növekedés egy hiperbola-szerű alakzatot rajzol ki, ami ilyen formán egy exponenciálisan növekvő tendenciát feltételez. Ebben a megközelítésben Aššur-bēl-kala a folyamatba nem illeszthető kivétel. Ilyenformán az utolsó elemzett király nem része a középasszír királyfeliratok sorának, visszaesése a válság jele. Ez a fajta interpretáció azonban nem veszi figyelembe, hogy I. Tukultī-Ninurta és I. Tukultī-apil-Ešarra között mintegy 100 éves űr tátong, a jelenség tehát nem lehet folyamatos. Így talán szerencsésebb, ha I. Tukultī-apil-Ešarra értékeit nem egy exponenciális növekedés csúcsának, hanem a középasszír királyfeliratok kivételének, kiemelkedő szigetének értelmezzük. E finomított megközelítésben is növekedésről kell beszélnünk, de ehhez megszorításokat kell hozzátennünk. A látszat ellenére a növekedés nem exponenciális, és szigorúan véve csak az első három elemzett királynál megfigyelhető jelenség. Sajnos az előbb említett I. Tukultī-Ninurta és I. Tukultī-apil-Ešarra közötti 100 éves „sötét kor” semmilyen adattal át nem hidalható – nincsenek ebből a korból ismert hadi események, legalább is, melyeket a királyok följegyeztek volna. Minden esetre az I. Adad-nērārī, I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukultī-Ninurta alatt kialakult és kiteljesedésnek indult narratív technikák nem tűntek feledésbe, és ha I. Tukultī-apil-Ešarra

kiemelkedő értékeit kivételnek kell is tekintenünk, valamilyen formában mégiscsak ugyanannak a folyamatnak a részét képezi.

A növekedés tendenciája azonban nem csak kvantitatív módon – illetve nem csak a pusztán szómennyiség figyelembevételével – mutatható ki. Ha II. Aššur-nāšir-apli Annalesét, mint az asszír királyfeliratok korpuszában a leghosszabb szöveget viszonyítási pontként, egyfajta etalonként értelmezzük, és az általa használt repetitív igéket (tehát az 5, vagy annál gyakrabban használt verbumokat) 100%-nak tekintjük (vö.: 3.5. táblázat), akkor megvizsgálható, hogy a középasszír királyok igéi milyen mértékben használták a Kalḫu-alapító király verbumait (5.3. ábra).

5.3. ábra: II. Aššur-nāšir-apli repetitív igéinek arányai a középasszír királyfeliratokban. Pozitív érték, ami megtalálható mind II. Aššur-nāšir-aplinál, mind pedig a középasszír királyoknál; Zéró érték, ami az újasszír királynál nem fordul elő repetitív igeiként.

Itt a mennyiségi növekedés egyben minőségi fejlődést is mutat, mivel az látszik, hogy az idők folyamán egyre több olyan – klasszikusnak mondható – ige épül bele a szövegekbe, amely aztán II. Aššur-nāšir-aplinál teljessé válik. Az első szövegben, ahol hadjártleírással találkozunk a Kalḫu-alapító király repetitív igéinek csak 27%-át találjuk meg. I. Tukultī-apil-Ešarra azonban már verbumainak több, mint háromnegyedét meg lehet feleltetni az újasszír király feliratában szereplő szavakkal (76%). Aššur-bēl-kalánál ugyan azt a visszaesést tapasztaljuk, ami megfigyelhető volt már a szavak, vagy az igék számánál is; II. Aššur-nāšir-apli igéinek mindössze 34%-a található meg az ő feliratában, ami valamivel magasabb, mint I. Adad-

nērārīnál található kiinduló érték, de alacsonyabb, mint a második vizsgált király, I. Šulmānu-ašarēdu 37%-a.

A szavak és az igék számának elemzése után érdemes a 4.1. táblázathoz hasonlóan összegyűjteni, hogy a középasszír korban konkrétan milyen verbumokat használtak a királyfeliratokban (5.1. táblázat).

Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.
<i>adāru</i>	fél			1,6%	1,5%		0,3%
<i>alāku</i>	megy	5,7%	3,8%	4,7%	4,1%	9,1%	2,5%
<i>apālu</i>	válaszol		1,9%				
<i>aqū</i>	vár				0,3%		
<i>arādu</i>	leereszkedik				0,3%		1,9%
<i>āru</i>	megközelít				0,9%		
<i>ašābu</i>	leül				0,3%	6,1%	1,6%
<i>ašāru</i>	lesüllyed	2,9%		3,1%	0,9%		0,4%
<i>ašū</i>	kimegy	2,9%			2,6%	3,0%	0,7%
<i>atū</i>	megtalál		1,9%				
<i>bā'u</i>	vmi mentén megy			1,6%	0,3%		
<i>bēlu</i>	ural	2,9%	1,9%	1,6%	0,6%		0,4%
<i>dagālu</i>	(rá)pillant				1,2%		0,1%
<i>dāku</i>	megöl		1,9%		0,3%		3,0%
<i>dalālu</i>	dicsőít				0,6%		
<i>dekū</i>	fömlállít	2,9%	1,9%		0,3%	3,0%	0,6%
<i>ebēru</i>	átkel				2,1%		1,9%
<i>edū</i>	tud		1,9%	1,6%	0,9%		
<i>ekēmu</i>	elvesz			1,6%			0,2%
<i>elū</i>	fölmegy		1,9%		0,3%		1,1%
<i>emēdu</i>	nekidönt	2,9%		3,1%	0,3%		0,3%
<i>emū</i>	vmivé válik			1,6%			
<i>epēšu</i>	csinál	8,6%	1,9%		1,5%	9,1%	1,8%
<i>erēbu</i>	belép					6,1%	1,4%
<i>esēru</i>	körülzár				0,3%		0,2%
<i>ešēru</i>	rendben van				0,6%		
<i>etēqu</i>	átmegy				1,2%		0,4%
<i>eṭēru</i>	megment			1,6%	1,2%		
<i>ezēbu</i>	elhagy		1,9%		1,5%		1,0%
<i>gamālu</i>	megkímél				0,3%		
<i>ḫabātu</i>	kirabol				0,3%	3,0%	
<i>ḫasū</i>	befed				0,3%	3,0%	
<i>išū</i>	birtokol				0,3%		0,3%
<i>izuzzu</i>	áll			3,1%	0,6%	3,0%	0,8%
<i>kalū</i>	visszatart			1,6%	0,3%		0,1%
<i>kamāru</i>	fölrétegel				0,6%		
<i>kanāšu</i>	behódol		3,8%	3,1%	2,4%		0,3%
<i>kānu</i>	igaznak lenni			3,1%	3,2%		0,1%
<i>kašādu</i>	meghódít	8,6%	5,8%	6,3%	7,1%	9,1%	4,0%
<i>kašāru</i>	összegyűjt				0,6%		0,1%

<i>kāšu</i>	megnyúz					3,0%	0,5%
<i>lamû</i>	megostromol			1,6%	0,3%	3,0%	1,3%
<i>lâtu</i>	körülfog			1,6%			
<i>leqû</i>	elvesz	5,7%	1,9%	1,6%	2,4%		
<i>magāru</i>	beleegyezik				2,6%		
<i>maḥāru</i>	fogad	2,9%		1,6%	0,6%		4,3%
<i>maḥāšu</i>	megüt		1,9%	1,6%	1,5%	3,0%	0,4%
<i>malû</i>	tele van		1,9%	1,6%		3,0%	0,2%
<i>manû</i>	számol			1,6%	0,9%	3,0%	0,2%
<i>maqātu</i>	ledönt				0,3%		2,0%
<i>masāku</i>	rossznak lenni				0,3%		
<i>maşû</i>	megfelel				0,3%		
<i>nabalkutu</i>	áthág	2,9%	5,8%	1,6%	0,3%	6,1%	1,1%
<i>nadānu</i>	ad	2,9%					0,1%
<i>nadû</i>	lefektet		1,9%		0,3%		0,7%
<i>nakāru</i>	ellenséges lenni	5,7%	1,9%				0,2%
<i>nakāsu</i>	levág			1,6%	1,2%		1,0%
<i>napālu</i>	elpusztít		1,9%	3,1%	4,1%		2,8%
<i>naparşudu</i>	elmenekül			1,6%	0,9%		0,5%
<i>napruşu</i>	repül				0,6%		0,1%
<i>naqāru</i>	ledönt	5,7%	3,8%	3,1%	3,5%		2,8%
<i>nāqu</i>	fölkiált			1,6%			
<i>nasāḥu</i>	kitép				0,3%		0,6%
<i>naşû</i>	visz		3,8%	1,6%	1,8%		0,2%
<i>naḥû</i>	megüt				0,3%		
<i>nê`u</i>	megfordul				0,3%		
<i>niālu</i>	lefekszik				1,2%		
<i>palāḥu</i>	fél				0,3%		0,6%
<i>palāqu</i>	lemészárol		1,9%				
<i>parāru</i>	felvált				0,3%		0,3%
<i>parāsu</i>	elválaszt				0,3%		
<i>paṭāru</i>	fölord				0,3%		
<i>petû</i>	kinyit		1,9%		0,3%		
<i>qabû</i>	parancsol	2,9%	1,9%		0,9%		0,4%
<i>qalû</i>	megéget		1,9%	3,1%			
<i>qamû</i>	megpirít				0,3%		
<i>qarānu</i>	fölhalmaz				0,9%		
<i>qerēbu</i>	közeledik				0,3%		2,3%
<i>qiāşu</i>	ajándékoz				0,6%		0,1%
<i>ra`ābu</i>	remeg			1,6%			
<i>radādu</i>	üldöz				0,3%		
<i>radāmu</i>	D (vért) folytat				0,3%		
<i>rapāşu</i>	szélesnek lenni				0,3%		
<i>raşāpu</i>	fölhalmaz				0,6%		1,0%
<i>raşû</i>	megkap				0,6%		
<i>redû</i>	elkísér				1,8%		0,2%
<i>rêmu</i>	megszán				0,6%		
<i>şabātu</i>	megragad	5,7%	5,8%	1,6%	6,2%	3,0%	7,9%

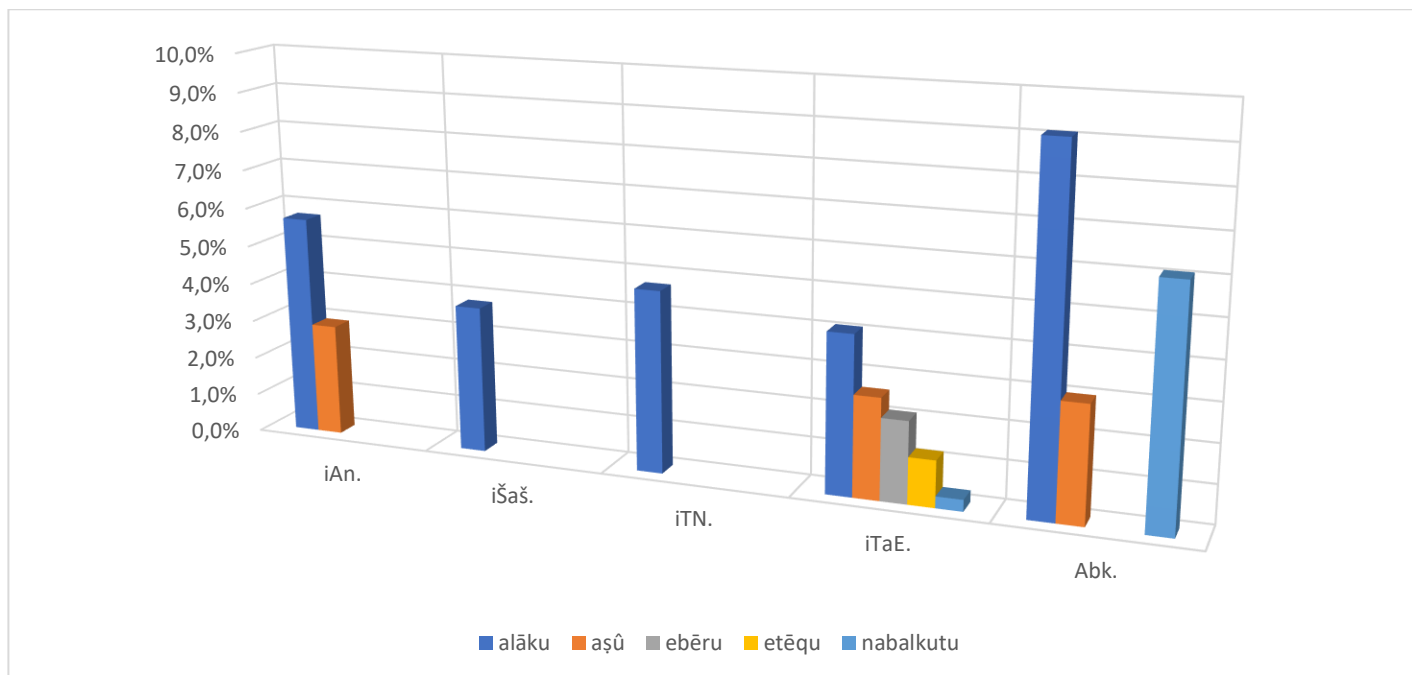
<i>saḥāpu</i>	ledönt				1,8%		0,6%
<i>šaḥātu</i>	fél, szégyell			3,1%			
<i>šakānu</i>	elhelyez		7,7%	6,3%	3,8%		7,4%
<i>šalālu</i>	kifoszt		3,8%	3,1%	0,9%	6,1%	3,1%
<i>šalātu</i>	rendelkezésre áll				0,3%		
<i>šalā'u</i>	ledob				0,3%		
<i>šanānu</i>	egyenlőnek lenni				0,6%		
<i>sanāqu</i>	közeledik				0,3%		
<i>sanāqu</i>	ellenőriz				0,3%		
<i>šapāku</i>	főlönt		3,8%	1,6%	0,3%		
<i>sapānu</i>	lehengerel				0,3%		
<i>šarāku</i>	ajándékoz			3,1%	0,9%		0,1%
<i>šarāpu</i>	eléget	5,7%	1,9%		3,5%	6,1%	4,1%
<i>šarāpu</i>	éget				0,3%		0,4%
<i>šasū</i>	üvölt				0,3%		
<i>šaṭāru</i>	ír				0,3%	6,1%	0,7%
<i>šemū</i>	hall				0,3%		
<i>ṭabāḥu</i>	lekaszabol		1,9%				
<i>tabāku</i>	kiönt		1,9%				0,9%
<i>takālu</i>	bízik	2,9%	1,9%	3,1%	0,3%		1,3%
<i>tamāḥu</i>	megfog				0,6%		0,2%
<i>tamū</i>	esküszik	2,9%		1,6%	0,3%		
<i>ṭarādu</i>	küld		1,9%				
<i>tāru</i>	megfordul			4,7%	2,9%		2,8%
<i>tebū</i>	főláll		1,9%		0,3%		0,3%
<i>ṭiābu</i>	jónak lenni				0,6%		
<i>uṣṣū</i>	kiterjeszt				0,6%		
<i>wabālu</i>	visz	11,4%	1,9%	3,1%	0,6%		1,3%
<i>zaqāpu</i>	karót állít					3,0%	0,7%
<i>zarū</i>	szór	5,7%	1,9%		0,3%		
Akkád	Jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAna.

5.1. táblázat

Mint ahogyan az az igék számának elemzésekor már kiderült, I. Tukultī-apil-Ešarra használja a legtöbb igét, alig találni nála egy-két üres rubrikát. Az első oszlop 118 cellájából mindössze 19 esetben (16,1%) fordul az elő, hogy valamelyik másik középasszír király használ egy szót, I. Tukultī-apil-Ešarra azonban nem. Összehasonlításképp az utolsó oszlopba raktam II. Aššur-nāšir-apli verbumait is, nem az összeset, csak azokat, amelyek a középasszír királyoknál is előfordulnak. Itt 52 üres cellát találunk, tehát 44,1%-ban ismeretlenek voltak az újasszír király számára azok az igék, amelyek néhány évszázaddal korábban még használatban voltak. Ez azt jelenti, hogy a középasszír és az újasszír királyfeliratok során használt ideológiai szótár eltér egymástól – legalább is, ha az összes igét egybevetjük.

Mindössze 4 ige van, amely a Középasszír Birodalom idején mind az öt elemzett királyánál előfordul: *šabātu*, *kašādu*, *alāku* és *nabalkutu*. Ebből a „megragad, megfog” verbum nehezen leszűkíthető, lévén multifunkcionális ige, sőt a *nabalkutu* „áthág, keresztülmegy” ige sem mutat egységes képet (a korai királyoknál az ellenség menekülésére, I. Tukultī-apil-Ešarránál és utódánál pedig az asszír sereg mozgására vonatkozik), de a *kašādu* hódítást és az *alāku* mozgást

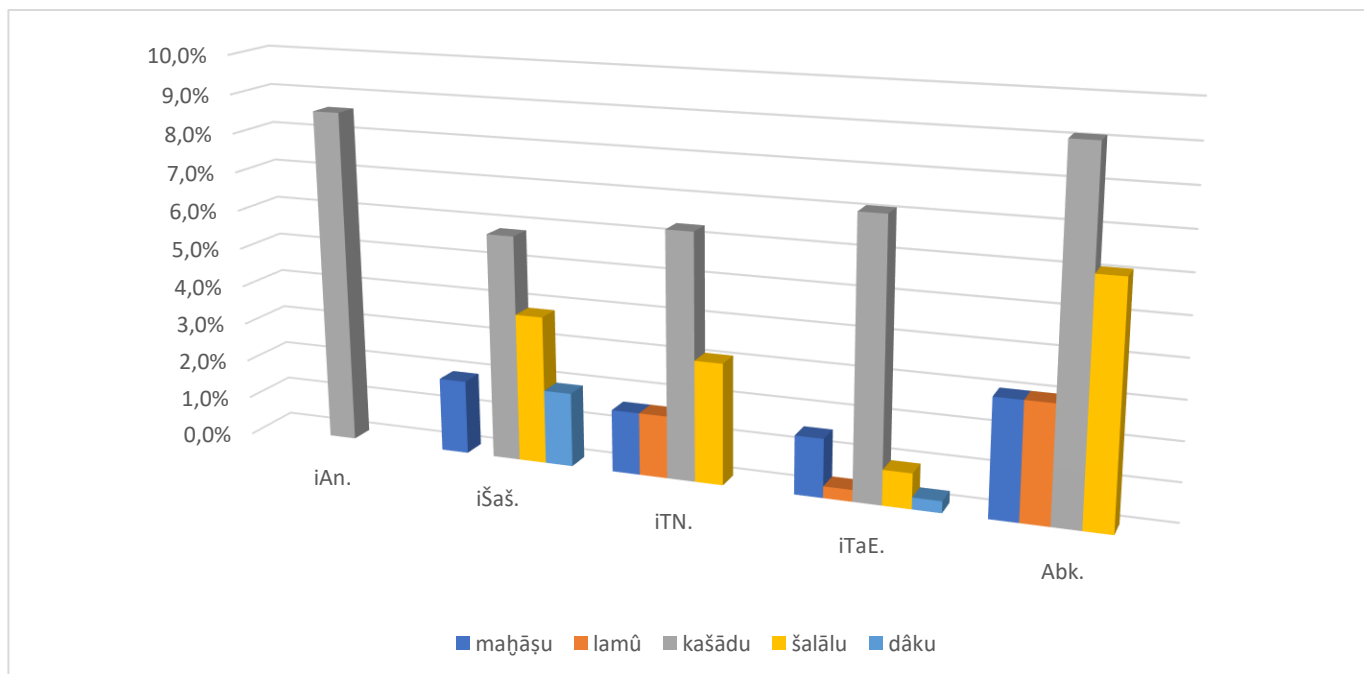
kifejező igék egységes képet mutatnak. A struktúra által adott sorrendet figyelembe véve érdemes a mozgást kifejező képekkel kezdeni (5.4. ábra).

5.4. ábra

A mozgás – ahogy az előbb említettem – az *alāku* igeen keresztül van mindegyik király tekintetében jelen; ugyanakkor a szórás egyenletes képet mutat (3,7%-os átlag). Az *ašû* „kimegy” ige csak az első és az utolsó két uralkodónál jelenik meg, de ezeknél megközelítőleg azonos értékkel. Feltehető, hogy I. Šulmānu-ašarēdunál és I. Tukultī-Ninurtánál föllépő hiány csak a véletlen műve. Mindenesetre a mozgás szemmel láthatólag a korszak második felében fontosabbá válik. Csak náluk jelenik meg a *nabalkutu* seregmovement kifejezőjeként, illetve csak I. Tukultī-apil-Ešarra használja az *ebēru* és az *etēqu* igeiket.

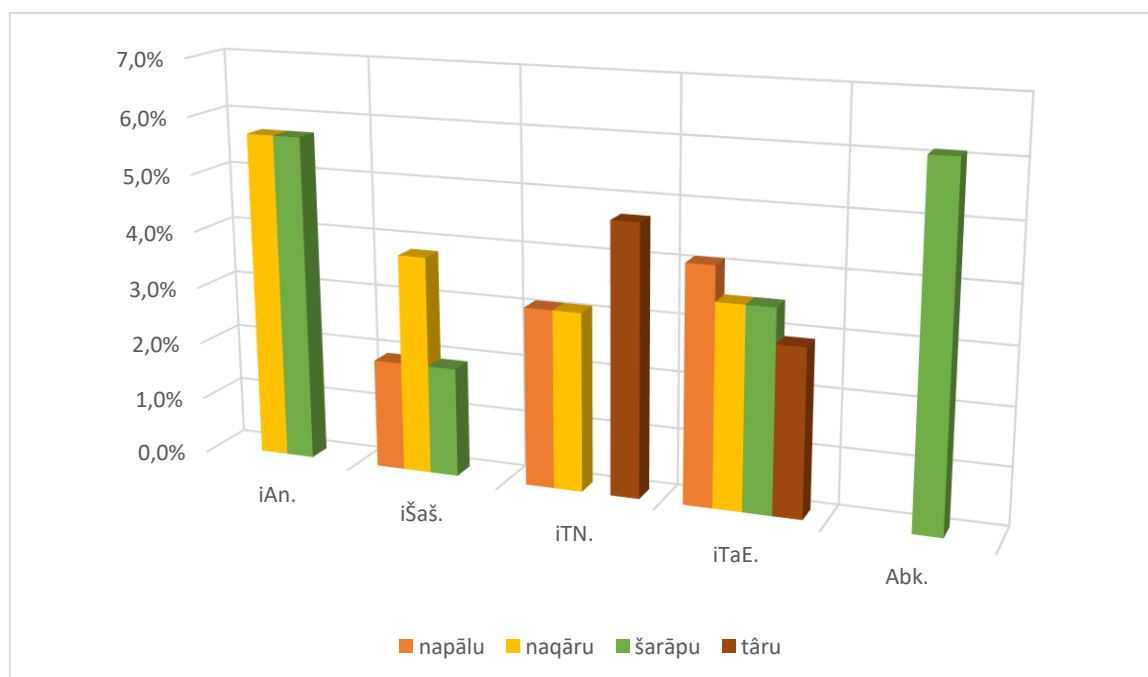
A hódítást kifejező igék közül – mint ahogy említettem is – az emblematikus *kašādu* „elér, meghódít” a legfontosabb. Nem csak végig kíséri mind az öt királyt, de megközelítőleg ugyan abban az arányban fordul elő mindegyiknél (5,8% és 9,1% között mozog). Mind arányában, mind előfordulásában tehát kiemelkedik a többi közül (5.5. ábra). I. Adad-nērārī nem is használ több igeet ebben a kategóriában.

5.5. ábra

Az első királyt figyelmen kívül hagyva viszonylag egységes kép tárul elénk a „kifosztást” kifejező *šalālu* igét vizsgálva. Mind a négy király előszeretettel használja, bár I. Tukulti-apil-Ešarránál jóval átlag alá süllyed (0,9%), Aššur-bēl-kalánál pedig jóval átlag fölé emelkedik (6,1%) a verbum használatának aránya. Ez talán arról tanúskodik, hogy a potenciálisan funkcionális *šalālu* ige véletlenszerűen válik intenzív repetitív igévé a korszak utolsó királyánál; és feltételezhetően ugyan így véletlen az is, hogy I. Tukulti-apil-Ešarra esetében ez az arány alacsony (mindössze 3 referencia lelhető föl a szövegben). Az ostromhoz kapcsolódó *lamû* „körülzár, megostromol” verbum I. Tukulti-Ninurtától kezdődően van jelen a dokumentumokban. Az induló 1,6%-hoz képest I. Tukulti-apil-Ešarránál – a *šalālu* szóhoz hasonlóan – visszaesés tapasztalható (0,3%), hogy aztán Aššur-bēl-kalánál – ismét a „kifosztás” trendjét követve – magasba szökjön a szövegben részesedési aránya (3%). Minden esetre ezeknek az igéknek a jelenléte azt bizonyítja, hogy a Középasszír Birodalom két korszaka között tátongó mintegy 100 éves űr ellenére, fönnál egyfajta kontinuitás.

A pusztítást kifejező igék sorába az Újasszír Birodalom idejéből jól ismert hármas (*napāru*, *naqāru*, *šarāpu*) itt is fontos szerepet tölt be (5.6. ábra).

5.6. ábra

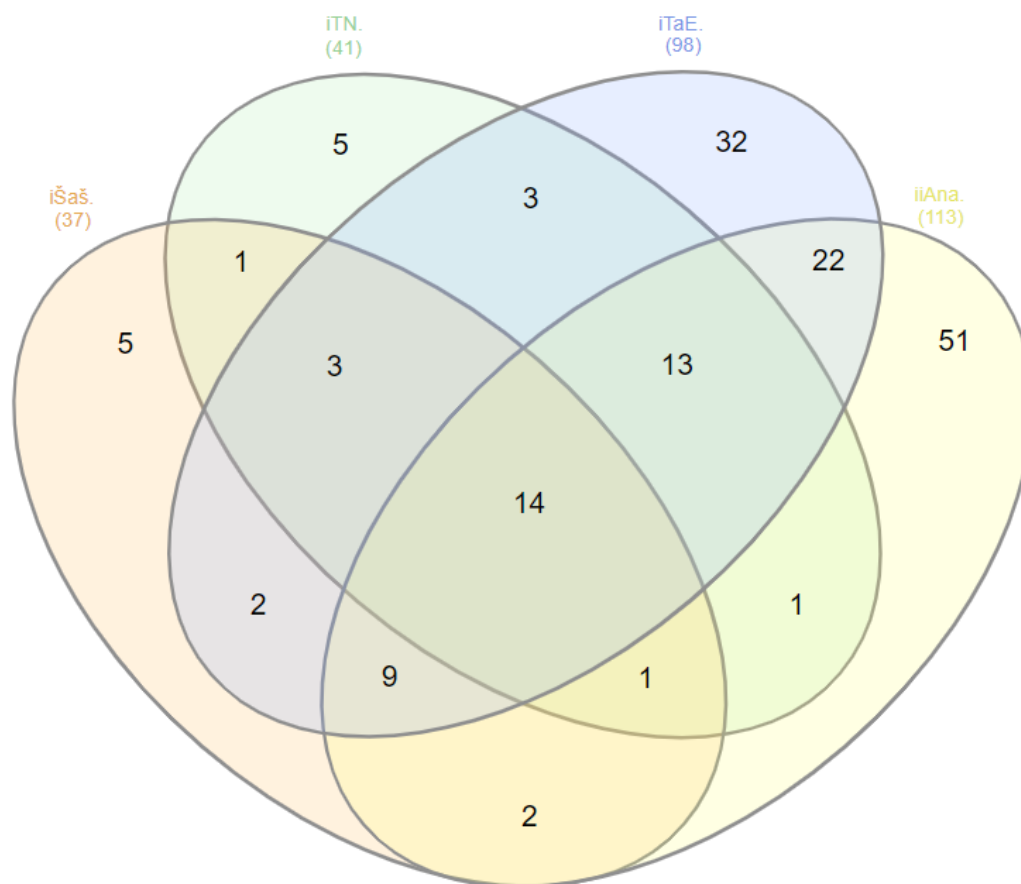
Ha megvizsgáljuk, hogy az igék milyen módon jelentek meg a királyfeliratokban, akkor I. Adad-nērārītól I. Tukultī-apil-Ešarraig egy legyező-szerű formációt fedezhetünk föl. I. Adad-nērārī még csak a *naqāru* és a *šarāpu* verbumokat használja. I. Šulmānu-ašarēdu a sor elejére betoldja a *napālu* igét – nála jelenik meg tehát először a pusztítás eme klasszikus formája. I. Tukultī-Ninurta a *šarāpu* „föleget” igét a *tāru* „(romba) dönt” kifejezéssel helyettesíti, I. Tukultī-apil-Ešarra pedig a kettő szó kombinációját használja – mint ahogyan erre látunk több példát is a későbbi időszakokból is. Így jutunk el az induló kettő igéből négy verbumig. Aššur-bēl-kalánál azonban – ideiglenesen legalább is – megakad ez a folyamat, nála csak a „fölgújtás” képe jelenik meg, az viszont sokkal magasabb arányban (6,1%), mint a korábbi uralkodóknál (elődei átlaga 3,7%).

Összefoglalásképpen elmondható, hogy a Középasszír Birodalom két nagy korszaka (I. Adad-nērārītól I. Tukultī-Ninurtaig terjedő i.e. 13. század, illetve a 12-11. század fordulóján uralkodó I. Tukultī-apil-Ešarra és fia, Aššur-bēl-kala) között tátongó 100 éves szakadék ellenére több szállal is kötődik egymáshoz. Több ízben is megfigyelhető bizonyos szavak standard jelenléte, mint a *kašādu* és az *alāku*, melyek mindegyik királynál strukturálisan ugyan ott, és ugyan olyan jelentéssel kerülnek bele a szövegbe. Más igék búvópatakként el-eltűnnek, de egy vagy két királlyal később való fölbukkanásuk jelzi, hogy a háttérben mindig is jelen voltak, a Középasszír Birodalom ideológiai szótárának egységességét bizonyítva. Ide sorolható a *šarāpu*, a *dāku*, vagy az *dekū* igék sorsa. Egy harmadik kategóriánál meg egyfajta kiteljesedés figyelhető meg. Talán a korszak első, vagy az első kettő királyánál még nem találkozunk az adott igével, de később növekvő arányban kerül beépítésre. Ide tartoznak például a *maḥāšu*, a *lamū*, vagy az *izuzzu* igék. Mint ahogyan azt az 4. fejezetben láttuk, mindegyik ige fontos szerepet tölt majd be évszázadokkal később az Újasszír Birodalom idején.

Ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azokat az igéket, melyek a diszkontinuitás és az ideológiai szótár kiforratlanságáról tanúskodnak. A későbbiekben oly fontos *maqātu* például

csak I. Tukultī-apil-Ešarránál fordul elő, és nála is csak 0,3%-ban. Ugyanő használja egyedül az ellenség menekülésére az *elû* igét, ugyancsak 0,3%-ban, és ezen kívül is több csak rá jellemző igével találkozunk a korszakban (*ebēru*, *ezēbu*, *saḫapu* és még néhány). Terjedelméből adódóan a legtöbb tekintetben kimagasló értékeket mutat ez a király, és ebben a tekintetben kivételnek számít a korszak másik négy királyához képest. I. Tukultī-apil-Ešarra megtöri az igék viszonylag egyenletes megoszlását.

Másrészről pedig az is leszögezhető, hogy a közép- és az újasszír korszak ideológiai szótára jelentősen eltértek egymástól. Nem csak azért, mert II. Aššur-nāšir-apli Annalesében található igék megközelítőleg fele (40,5%-a) teljesen ismeretlen volt a középasszír időszakban, hanem azért is, mert a középasszír királyok 44,1%-ban használtak olyan verbumokat, melyek a kalhúi király számára voltak idegenek, sőt nagyon sok majd csak II. Šarrukīn idején tűnik föl megint a szövegekben (talán éppen egyfajta tudatos archaizálásnak köszönhetően). Jól szemléltethető ez, ha a három leghosszabb középasszír király feliratainak igéit II. Aššur-nāšir-apli szövegeinek verbumaival együtt Venn-diagramot hozunk létre (5.7. ábra):

5.7. ábra

Az ábra nagyobb számai I. Tukultī-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli egyéni halmazáiban található (32 és 51), és nincs nagy koncentráció a közös halmazokban, kivéve az előbb említett két uralkodó közös mezőjét (22). Jelentős eltérések vannak tehát a két korszakban használt igék között. Ugyanakkor az ábra oly módon is értelmezhető, hogy minél nagyobb a mintavétel, annál

több a közös halmaz. Egy ilyen megközelítés a különbözőségeket relativizálja, és a matematikai véletlenszerűség rovására írja (vö.: 5.9. ábra).

Mindenesetre tagadhatatlan – ha csak I. Tukultī-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli feliratait vetjük össze –, hogy a közép- és az újasszír korszak közötti szóhasználat terén vannak lényeges különbözőségek. Érdekes tehát megvizsgálni, hogy ez a jelentős diszkontinuitás mennyiben jelenik meg a szövegek struktúrájában, illetve a témák hangsúlyában.

5.3. Struktúra

I. Adad-nērārīnál megjelenő hadjáratleírás keletkezésének idejében egyedülálló volt a maga nemében (RIMA 1, A.0.76.3.). Az írnok egyetlen másik felirathoz sem viszonyíthatta a művét, nem volt honnan másolnia, vagy merítenie – legalább is nincs tudomásunk róla. A szövegbe megjelenő cselekményszál a maga természetességével gördül előre (láadás, ellenséges tevékenység, az asszír hadsereg fölkészítése, hódítás, zsákmány, pusztítás, szakrális tevékenység, illetve a meghódított terület betagozása többek között robot és adóterhek bevezetésével), anélkül, hogy az olvasó valamiféle szándékolt struktúrát sejtene mögötte. Mégis, ha kezdetleges formában is, a későbbi szerkezetek köszönnek vissza. A kérdés ezzel kapcsolatban az, hogy vajon az őt követő királyok írnokei I. Adad-nērārī követését, illetve elemeinek kibontását tartották kötelezőnek, vagy mindegyik uralkodó egy számunkra már ismeretlen forrás alapján strukturálta a szöveget? I. Adad-nērārī *tupšarru*-ja egyértelműen újító volt magának a hadjáratleírás műfajának a királyfeliratba való beemeléssel. De vajon maga a szerkezet is az ő találmánya volt, vagy ő maga is korábbi előképből táplálkozott?

Mielőtt megpróbálnék válaszolni az eredet kérdésére, nézzük meg a rendelkezésünkre álló tényanyagot (5.2. táblázat). Milyen módon fűzték föl a közép-asszír királyok felirataikban a hadi eseményeket?

Téma	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.
Ellenség 1				Hamis bizalom	
	Lázadás	Lázadás	Lázadás	Lázadás	
	Ellenséges tevékenység		Ellenséges tevékenység	Ellenséges tevékenység	
Út	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	Isteni segítség	
	Mustra	Mustra		Mustra	Mustra
		Út	Út	Út	Út
Hódítás		Harc	Harc	Harc	Harc
			Ostrom	Ostrom	Ostrom
			Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés	
	Hódítás 1	Hódítás		Hódítás	Hódítás
				Kifosztás	Kifosztás
		Öldöklés		Öldöklés	
	Zsákmány			Zsákmány	
	Hódítás 2				
	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás
		Kegyetlenkedés	Hódítás		Kegyetlenkedés
	Kifosztás	Kifosztás			
			Terror		
Ellenség 2			Ijedelem	Ijedelem	
			Menekülés	Menekülés	
		Hódolat	Hódolat	Hódolat	
Betagozás		Besorozás		Kegyelem	

			Teher		
	Adó		Adó	Adó	
		Teher		Teher	
				Betagolás	
	Szagrális tevékenység	Szagrális tevékenység		Szagrális tevékenység	Szagrális tevékenység
	Betagolás				
	Teher				
	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.

5.2. táblázat

Az 5.2. táblázat tanúsága szerint – Aššur-bēl-kala kivételével – mindegyik középasszír király valamiféle ellenséges tevékenységgel vezeti be a narrációt. I. Tukultī-apil-Ešarránál már a *Hamis bizalom* altémája is megjelenik (*takālu*), de a többi király is taglalja az istentelen lázadás eseményét. Olyan – az újasszír kor első felében klasszikusnak mondható – igék jelennek meg, mint *nabalkutu* („áthágja” az isteni rendet, „megszegi” a királynak tett esküt), *kalū* („visszatartja” az adót). Ehhez még a korszak első királyainál megjelenhet a *zērūti epuš*, ami „gonosz dolgok véghezvitele” sötét képét vetíti a megtámadandó ellenségre. A téma ugyan azt a funkciót tölti be, mint évszázadokkal később, az asszír *casus belli* meghatározása.

Az istentelen ellenség lázadását a kegyes asszír király reakciója követi. Isteni segítségkérés (*ina qibit/tukulti Aššur*) – ismét Aššur-bēl-kala kivételével – elengedhetetlen kezdése egy hadjáratnak, amit szinte minden esetben seregszemle követ (*dekū*), majd az útrakelés, amely az *alāku* klasszikus verbum mellett más igét is magában foglal (különösen a korszak két utolsó uralkodója használ gazdag szókészletet ennél az altémánál).

A *Hódítás* témája I. Tukultī-apil-Ešarra feliratában jelenik meg a legcizelláltabban, de többé kevésbé az ő mintáját követi az őt megelőző I. Tukultī-Ninurta épp úgy, mint az őt követő Aššur-bēl-kala is. E rendszer szerint a hódítás harccal kezdődik (*maḥāšu*, vagy a vereségmérés értelemben *šakānu*), amit az ostrom követ (*lamū, esēru*). A *Kegyetlenkedés* altémája – ahogy azt az újasszír királyfeliratokban megszokhattuk – számos ige felhasználásával valósul meg, és ráadásul nagyjából ugyan azokkal a verbumokkal találkozunk, mint a néhány évszázaddal későbbi szövegekben: *nakāsu* („levág”), *redū* (vért „kifolyat”), *kāšu* („megnyúz”), *zaqāpu* („karóba húz”) stb. A hódítás ünnepélyes kifejezésére a *kašādu* ige kerül terítékre, de ismert ebben az összefüggésben a *bēlu* és a *šabātu* kifejezés is. A kifosztásnál a jól ismert *šalālu* mellett föltűnik a *ḥabātu* rokon értelmű szó is, de csak I. Tukultī-apil-Ešarránál és Aššur-bēl-kalánál jelenik meg ebben a pozícióban. I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukultī-Ninurta esetében ez a szintaktikai egység a téma legvégén bukkan elő; az első és az utolsó uralkodónál pedig teljesen hiányzik. Az öldöklés igéje (*dāku*) csak I. Šulmānu-ašarēdu és I. Tukultī-apil-Ešarra szövegeiben jön elő, náluk is csak egy-két referencia lelhető föl. Különös, hogy ez a később oly gyakori verbum a középasszír királyoknál nem kerül a figyelem középpontjába. Ugyanakkor meglete és strukturális elhelyezkedése (mindegyik esetben a hódítás altémája után, de még a pusztítás altémája előtt) arra enged következtetni, hogy az írónoki köztudatban jelen van az öldöklés képe, kiteljesedése azonban csak későbbi időszakban következik be. Nem közvetlenül, de két királynál is a hódítás altémája után következik a zsákmány altéma (*wabālu, ašu*). Ami pedig teljesen egységes az összes vizsgált középasszír király feliratában, az a *Pusztítás* altémájának strukturális elhelyezkedése a klasszikusnak mondható igékkal (*appul aqqur*

ašrup). I. Adad-nērārīnál és I. Šulmānu-ašarēdunál ez még csak a *naqāru* és a *šarāpu* megjelenését jelenti (ráadásul az első királynál fordított sorrendben); ez egészül ki I. Tukultī-Ninurtánál a szekvencia legelején a *napālu* igével (bár ő meg az elégetés képeként a *qalū* szót használja), illetve kiegészül a *tāru* igével; I. Tukultī-apil-Ešarra az első, aki együtt használja a később félelmetes egységbe tömörülő *napālu*-t, *naqāru*-t és *šarāpu*-t (ugyanakkor ő is az első helyre illeszti az „elégetés” képét); végül aztán Aššur-bēl-kala ismét megelégszik csak a *šarāpu* ige használatával. Az egész középasszír korban a *Hódítás* és a *Pusztítás* altémái a legfontosabbak, ezek jelennek meg kivétel nélkül minden egyes vizsgált király feliratában. Úgy tűnik, hogy az egész rendszer keletkezésekor már világos képe volt az írkokoknak az asszír király küldetéséről: ha egyszer ő hadjáratra indul, akkor két dolog biztosan történni fog, meghódítja a célba vett tartományt, illetve elpusztítja azok civilizációs értékeit. A mi zsidó-keresztény és humanista értékekkel átítatott gondolkodásmódunktól oly távol álló destruktív viselkedési minta – bármilyen furcsa – pozitív értékeket hordozott egy asszír ember számára. Mivel az isteni eredetű civilizáció csak az asszír királyság (a centrum) keretein belül valósulhat meg legitim módon, ezért minden olyan próbálkozás, mely valami hasonlót kíván létrehozni a periféria területén, blaszfémiaival egyenértékű dolog. Ebből adódik a más kultúrákban meglévő, az asszírokéhoz hasonló jelenségek inverz értékelése. Az asszír civilizációs aktus pozitív, ugyanez az ellenség területén negatív értékű; minden a periféria felől érkező támadás és rombolás negatív, ugyanez az asszír király megvalósításában pozitív értékű. Ez a szigorú bináris logika végig kíséri tehát az asszír királyfeliratokat a hadjáratleírás narrálásának megjelenésétől kezdve egészen a birodalom utolsó uralkodóiig. Az ideológia kidolgozása az újasszír kor második felétől, a szargonida királyoktól kezdődően az írkokok művészi szintre emelkedik.³⁴¹ I. Tukultī-apil-Ešarra a hódítást a terror letaglózó kiárasztásával zárja: *melam Aššur bēlīja išhupšunuti* „uram, Aššur melammuját szétárasztottam köztük”.

A *Hódítás* témájára válaszolva három esetben találkozunk valamiféle ellenséges reakcióval. I. Tukultī-Ninurta és I. Tukultī-apil-Ešarra esetében olvasunk az ellenfél ijedelméről (olyan „félelmet” kifejező igék alkalmazásával, mint *šahātu*, *palāhu* vagy *adāru*), az életéért rettegő ellenség képéről (*ana šuzub napšātešunu*). Ami ezeknél a királyoknál menekülésbe torkollik, leggyakrabban a *naparšudu* verbum alkalmazásával kerül kifejezésre, de az említett uralkodók közül a második használja a *naprušu* képét is („elrepül”, mint egy madár), illetve az újasszír időben gyakorivá váló *ešēru* ige D-igetörzsi formáját (*muššuru*), amit – lévén a szó jelentésében a „süllyedés” képe húzódik meg – talán az „eliszkol, kereket old” fordítással lehetne a legjobban visszaadni. A hódolat altémája már megjelenik I. Šulmānu-ašarēdunál is. Mind a három király a *kanāšu* verbummal fejezi ki ezt a képet.

A hadjáratleírások a *Betacolás* témájával záródnak. Egy ízben megjelenik az ellenség soraiból az asszír hadseregbe való besorolás (*šabātu*), illetve a király megkegyelmezésének (*tamū*, *rašū*, *rēmu*) képe is. Ezek későbbi királyoknál is föl-föl tűnnek,³⁴² de sose töltenek be túl nagy jelentőséget. Ezeknél sokkal fontosabb a meghódított terület különböző szolgáltatásokkal, robotmunkával és adókkal való megterhelése. A teher „ráhelyezésénél” legtöbbször a *kānu*,

³⁴¹ Lásd e gondolkodásmód legszebb megnyilvánulását II. Šarrukīn 8., Urartu elleni hadjáratleírásában. Niederreiter 2019; Zaccagnini 1981. A bináris gondolkodásról az asszír társadalomban általánosságban lásd: Liverani 1995, 2361–2362.

³⁴² Lásd például II. Šarrukīnál: Fuchs 1994, Ann. 88, 358.

šakānu vagy az *emēdu* igék játszanak központi szerepet. Az adó kifejezése pedig az újasszír korból jól ismert *maḥāru* verbummal történik, bár itt a szövegezők nem mennek bele egy olyan mikrostrukturális szintbe, ahol részletekbe menően kifejtenek az ajándékok listáját. Nem találkozunk ezüsttel, arannyal, vagy a többi *madattu*-val, melyek II. Tukultī-Ninurtától kezdődően oly szépen rendszerbe szerveződnek (4.3.2. fejezet). Már I. Adad-nērārī és I. Tukultī-Ninurta is használják ezt a képet, igaz, csak egyszer-egyszer; I. Tukultī-apil-Ešarra azonban már 9 alkalommal hangsúlyozza, az ellenség javai az ő kincstárát gyarapítják. A betagolás altémája is ugyanennél a királynál válik fontossá, amikor arról beszél, hogy a legyőzött országot Asszíriához „visszacsatolta” (*tāru*), vagy a birodalomhoz „számolta” (*manū*). Ugyanennek az aktusnak költői kifejezése, amikor az asszír király urának, Aššur arcát „megláttatta” (*dagālu*) az ellenséggel (*pān Aššur bēlīja ušdagilšunuti*). A hadjáratleírás egymásba kapcsolódó képeinek szekvenciáját valamiféle szakrális tevékenység zárja – bár I. Tukultī-Ninurtánál teljesen hiányzik ez az elem, I. Adad-nērārī pedig hátulról a 3. helyre tolja visszább ezt az altémát. Az aktus szertartásossága jól kivehető a korszak első két uralkodójánál, ahol egy különleges fűféle (*kuddimmu* „ballagófű, sófű”) széthintésével (*zarū*) zajlódt a ceremónia;³⁴³ ez a kép később azonban már nem kerül említésre, vagy mert maga a szertartás kiveszett, vagy egyszerűen kikerült a struktúra kötelező elemei közül, és így az írnokok nem jegyezték föl. Ehelyett csak az isteneknek szánt devóció (*qāšu, šarāku*), vagy – ami egyelőre csak Aššur-bēl-kalánál jelenik meg, de később általánosan elterjedté válik – egy emlékmű (*šalmu*) állítása ágyazódik bele a szövegbe: *šalam ēpuš lītat šarrūtīja ina qerbīšu alṭur* („emlékművet állítottam, királyságom hatalmát ráírtam”). Ezekkel a képekkel zárulnak az középasszír királyfeliratok hadjáratleírásai.

A nyilvánvaló, de csak a részleteket érintő különbségek mellett is jól megfigyelhető, hogy mindegyik középasszír király valamiféle minta alapján strukturálta a szöveget, melyek többé-kevésbé hasonlítanak egymásra. Lehet, hogy egyes esetekben a *Kegyetlenkedés* és a *Kifosztás* altémája megelőzi a hódítás szintaktikai egységét, más esetekben pedig követi azt, még is mindegyik kép egy gócpontban helyezkedik el, amit a *Hódítás* témájának neveztem. Ezt a legtöbb feliratnál az ellenség lázadása, illetve az asszír sereg útja előzi meg, illetve az ellenség reakciója (behódolás vagy menekülés) követi. Mindegyik középasszír királyfelirat az ellenséges tartomány betagolásával zárja a sort, mely részleteiben mutat ugyan némi különbséget (I. Tukultī-Ninurtánál például megelőzi a *Teher* altémája az *Adó* szintaktikai egységét, I. Tukultī-apil-Ešarránál azonban a sorrend megfordul), de mégis a téma egy helyre gyűjti az ide vonatkozó igéket. A szövegek tehát éppoly strukturáltak, mint a jóval több verbummal dolgozó újasszír királyok felirata; és maga a szerkezet is ugyan azt a mintázatot rajzolja ki (sokszor identikus igékkel), mint a néhány évszázaddal később uralkodó királyok leírásai.

---

³⁴³ AHW I, 499a.

5.4. Hangsúlyok

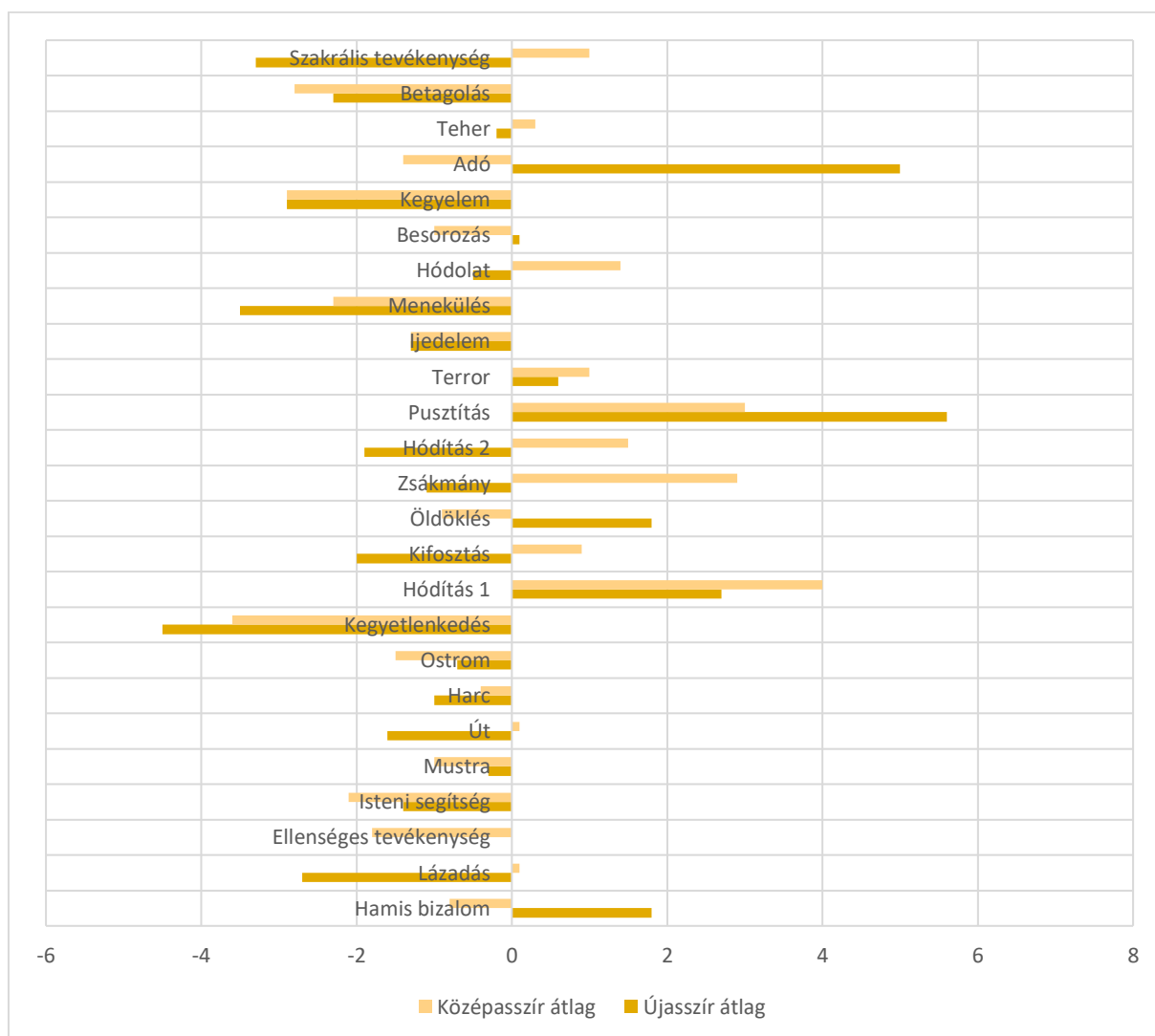
A középasszír királyfeliratok vizsgálata során érdemes az altémák egymáshoz viszonyított hangsúlyait is görcső alá venni a 3.1.2. fejezetben lefektetett szabályok alapján. Az alapelv az, hogy a funkcionális igék kategóriáján belül a szövegező hány igeigét használ, továbbá, hogy ezek közül hányat használ repetitív módon. A kapott érték segítségével lehet kiszámolni, hogy egy altémában használt igeigék száma hány százaléka az összes igeigéknek, illetve, hogy az altémában előforduló igék száma hány százaléka az összes funkcionális igének (3.6. ábra). Az altéma összes előforduló igéjének százalékos számát kivontam az altéma igeigéinek százalékos számából, mely egy arányszámot ad (3.7. ábra). A standard deviációnak is nevezett érték azt mutatja meg, hogy mely alkalommal használt sok igeigét kevés referenciával (ebben az esetben az érték mínuszba süllyed), vagy éppen fordítva, kevés igeigét használt sok alkalommal (ilyenkor az arányszám pluszba emelkedik). A két esetet – az egyszerűbb kezelhetőség, no és némi szimbolizmus kedvéért – „meseszerű” (mínusz érték) és „ritualisztikus” (plusz érték) megnevezésekkel illettem. Ezeket az értékeket egy – a 4.5. táblázat mintájára – kronologikus táblázatba szerveztem, hogy így összehasonlíthatóvá váljanak a középasszír királyok témáinak hangsúlyai (5.3. táblázat).

Altéma	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	Átlag
Hamis bizalom				-0,8		-0,8
Lázadás	+1,1	+3	-2	-1,6		0,1
Ellenséges tevékenység	-1,8	-1	-2	-2,5		-1,8
Isteni segítség	-5,3	0	-3	+0,1		-2,1
Mustra	-1,8	-1		+0,8	-1,8	-1
Út		-2	+1	-1	+2,3	+0,1
Harc		-1	-2	+3,1	-1,8	-0,4
Ostrom			-1	-1,6	-1,8	-1,5
Kegyetlenkedés		-2	-3	-4,1	-5,3	-3,6
Hódítás 1	+2,9	+5	+2	+5,6	+4,7	+4
Kifosztás		+1	+6	-0,9	-2,4	+0,9
Öldöklés		-1		-0,8		-0,9
Zsákmány	+4,4			+1,4		+2,9
Hódítás 2	+1,5					+1,5
Pusztítás	+2,9	-1	+2	+9,7	+1,5	+3
Terror				+1		+1
Ijedelem			-1	-1,6		-1,3
Menekülés			-2	-2,6		-2,3
Hódolat		+2	+1	+1,3		+1,4
Besorozás		-1				-1
Kegyelem				-2,9		-2,9
Adó	-1,8		-1	-1,4		-1,4
Teher	-1,8	-1	+2	+2		+0,3
Betagozás	-1,8			-3,7		-2,8
Szakrális tevékenység	+1,5	-1		-0,9	+4,4	+1

5.3. táblázat

A hangsúlyok vizsgálatakor ütközik ki leginkább, mennyire kísérletező fázisban vannak még az írások ebben az időperiódusban. Sokkal kevesebb ritualisztikus altéma jelenik meg, mint az Újasszír Birodalom idején. Még nem találták meg a *tupšarru*-k minden mondat végén a

speciális, csak arra az altémára jellemző verbumot, amely állandó ismétléssel ritualisztikussá változtatná a szövegrészt. Ennek ellenére így is van néhány kiemelkedően ritualisztikus altéma. Első sorban a *Hódítás* szintaktikai egységét kell említenem, mely egyrésztől mindegyik vizsgált királynál szerepel, másrésztől pedig a deviáció minden esetben pozitív – ráadásul nem is alacsony (átlagosan +4) – értéket mutat. A *kašādu* ige („elér, meghódít”) gyakori használata felelős ezért a jelenségért. Bár csak három királynál, de mindegyiknél pozitív értéket mutat az ellenség behódolásának képe, épp úgy, mint a két uralkodónál megjelenő *Zsákmány* altémája. Ritualisztikus szintaktikai egységnek kell tekintenünk a *Pusztítás* altémáját is, annak ellenére, hogy I. Šulmānu-ašarēdu értéke -1, mivel az össze többi király deviációja magasan a nulla fölött van (átlag +3). Ez a négy ritualisztikus altéma az újasszír tízhez képest kevésnek tűnik. A négyből pedig csak kettő (a *Hódítás* és a *Pusztítás* szintaktikai egységei) feleltethető meg az újasszír párjával, ami jól látszik a két korszak átlagának összehasonlító diagramján (5.8. ábra, vö. 4.13.). Csak ezekben az esetekben szökik magasba minkét színű oszlop.

5.8. ábra

Mindez – véleményem szerint – nem annyira a hangsúlyok valós eltolódásával függenek össze, hanem sokkal inkább azzal, hogy a középasszír kor a későbbi királyok felirataival összevetve jóval rövidebb szövegeket tartalmaz. Ebből adódik, hogy nagyságrendekkel kevesebb ige áll

rendelkezésünkre. Így ebben az időszakban nem alkalmazható a nagy számok törvénye, azaz a potenciálisan repetitív funkcionális igék jóval kisebb arányban válnak ténylegesen repetitív igévé. A szavak megjelenésében sokkal nagyobb szerepet játszik a véletlenszerűség, mint a szándékolt tervezettség. Habár már a legtöbb altémában megjelennek azok az igék, melyeket későbbi királyok, mint II. Aššur-nāšir-apli vagy III. Šulmānu-ašarēdu tömegével ismételnék a felirataikban, a középasszír korban ezeknek a szavaknak a kevés referenciából adódóan nem adatott meg ugyanez a lehetőség.

5.5. Az eredet kérdése

I. Adad-nērārī Annalese úgy áll előttünk, hogy a későbbi újasszír királyfeliratok alapvető tulajdonságai már mind megtalálhatóak benne. Egy olyan ideológiai szótárat használ, melynek több, mint az egynegyede megegyezik II. Aššur-nāšir-apli szókészletével. Ebbe a szótárba olyan igék kerülnek be, amelyek az asszír világnézet szempontjából terheltek, evvel vezetve a közönség – bárhogyan is definiáljuk azt – asszociációit. Az asszír ideológiai gépezet azonban nem csak a szavak fölött gyakorol uralmat, hanem annak strukturálása fölött is. Nem csak az van leszabályozva, hogy mire szabad gondolni, hanem az is, hogy hogyan. Bár itt is vannak eltérések mind az újasszír korhoz képest, mind a középasszír királyok szövegeiben egymáshoz képest, maga a narrált szekvencia szerkezetbe való kényszerítése töretlenül jelen van mind a közép-, mind az újasszír kor első felében (sőt, mint ahogyan azt mindjárt látni fogjuk, még azon túl is). Úgy tűnik, hogy I. Adad-nērārī első hadjáratleírásának előlépésével – mintegy a semmiből – megjelenik már a narráció struktúrája is. Joggal vetődik föl a kutatóban a kérdés, hogy vajon mindez honnan ered? Vajon I. Adad-nērārī írnokainak a találmányáról van szó, vagy ők is valahonnan vették a mintát? Milyen hatásokhoz köthető az a rendszer, amely – úgy tűnik – évszázadokig meghatározta az asszír királyfeliratok szerkesztési elveit? Egyszerűen fogalmazva, miért struktúrában beszélnek el a hadi eseményeket az asszír királyfeliratok?

A kutató első gondolata, hogy hasonló jelenségek után kérdezzon vagy az adott kultúra diakrón dimenziójában, vagy az új műfaj szinkrón párhuzamai között. Azt már az 5. fejezet bevezetőjében tisztáztuk, hogy az óasszír korban hiába is kutatunk hasonló struktúrákat, egészen egyszerűen azért, mert az i.e. 2. évezred első felének asszír királyai nem hadjáratok elbeszélésére használták a királyfeliratokat. A hadi események szórványos említései pedig elégtelenek bármilyen jellegű összehasonlításra. A két korszak (ó- és középasszír) közötti szakadék azt a kérdést is fölveti, hogy jogos-e egyáltalán egy kontinuum kultúráról beszélni? A kérdés megválaszolása nem ennek a kutatásnak a feladatköre,³⁴⁴ minden esetre annyi egyértelműen leszögezhető, hogy a középasszír korban megjelenő strukturált hadi narratívák eredetének nyomozásában nem jutunk előrébb, ha visszamegyünk az időben néhány száz évet. Nem ismert I. Adad-nērārī kora előtt hasonlóan szerkesztett szöveg az asszír történelemben, és feltehetően egyáltalán nem is létezett ilyesmi.

---

³⁴⁴ Faist 2010, 16–17.

A másik lehetőség, ha az asszíron kívüli, I. Adad-nērārī korabeli, vagy azt közvetlenül megelőző korszak kultúráit vizsgáljuk, melyek feltehetően valamilyen kapcsolatban állhattak Asszíriával, illetve jelentős hatást gyakoroltak rá. Az első, legkézenfekvőbb jelöltnek Mittani kultúrája jöhet szóba, amely a legnagyobb hatást gyakorolt a középasszír gondolkodásmódra mind közigazgatási, mind hadászati és mind mentális síkon.³⁴⁵ A probléma azonban az, hogy nem igazán ismerünk mittani királyfeliratokat, melyek segítségül lennének az eredet után való nyomozásban.³⁴⁶ Ennél távolabbi hatást pedig már nem nagyon érdemes feltételezni, mert az olyan nagy írásos kultúrák, mint a hettiták (elvileg szóba jöhetne, hiszen ott is ékírásos literalitással van dolgunk), vagy az egyiptomiak, csak valamivel I. Adad-nērārī után kerültek Asszíriával intenzív kapcsolatba. Ez a kronológiai differencia pedig megint csak kizárja az eredet visszavezetésének lehetőségét. Még Babilón jöhetne szóba, hiszen Mezopotámia viszonylagos kulturális egysége a folyók összekötő hatásának köszönhetően már ősidők óta megvolt, és már ezt tükrözi Asszíriában az akkád nyelv egy helyi dialektusának a használata is. Csakhogy Babilónban sem ekkor, sem korábban nem strukturálták úgy a királyfeliratokat, ahogyan azt az asszír uralkodóknál láttuk. Ha volt is hatás – és bizonyos területeken nyilvánvalóan volt – az nem az ideológiai szótár, vagy a struktúra területén érkezett Dél-Mezopotámiából, ahol a kassú időszakban a királyfeliratok elsősorban építkezésekről és kultikus eseményekről szóltak. A két civilizáció különbségei azzal függenek össze, hogy – a közeli kulturális rokonság ellenére – a Folyamköz déli és északi felének eltérő koncepciója volt a királyság intézményéről.³⁴⁷ Ez a fontos különbség pedig eltérő utakba csatornázza a királyfeliratok fejlődését.³⁴⁸

I. Adad-nērārī és az őt követő asszír királyok feliratai tehát mind a szinkrón, mind pedig a diakrón vizsgálat szempontjából egyedülállóan állnak az i.e. 14. században. Ugyanakkor az eredet illetően homályba burkolódzása nem feltétlenül kell, hogy elkeserítse a kutatót, mert ha bárhol hasonló szerkezetre lelnénk is, az csak elodázná a probléma megoldását, végső választ azonban nem adna rá. Ha ismernénk is I. Adad-nērārī forrásait, az csak tovább göngyölytené a kérdést: vajon az az adott forrás honnan kölcsönözte az ábrázolás illetően formájának ötletét? Az eredetre adott ehhez hasonló válaszok másodlagos jellegűek lennének, és nem árulnák el az asszír királyfeliratok strukturáltságának legvégső okát. A problémát ahhoz a szituációhoz tudnám hasonlítani, mint amikor antropológusok bennszülötkeket valamely rítus, vagy intézmény eredete felől kérdeznek. A natív válaszok – „a dolgok mindig is így voltak”, vagy „így rendelték az istenek”, vagy „az ősök tanítását követjük” – csupán másodlagos módon magyarázzák meg az adott jelenség eredetét. Ezek a válaszok kielégítik az adott kultúra egyénének kíváncsiságát, sőt nem egyszer magukat az antropológusokat is, a valódi okok azonban az ember azon általános sajátosságában rejlik, hogy a körülötte lévő világot nem képes másképp, csak formába öntve, strukturáltan fölfogni, leírni és megélni.

³⁴⁵ Soden 1963, 134–135.

³⁴⁶ Kuhrt 2005, 160.

³⁴⁷ Pongratz-Liesten 1994, 9–12.

³⁴⁸ A hatás az i.e. 1. évezredben megfordul, és épp az asszír királyfeliratok hadi narratívái szivárognak be a babilóni királyfeliratok témáiba. Liverani 1995, 2359.

Claude Lévi-Strauss 1949-ben írt cikkében (*Történelem és etnológia*) a nyelv jelenségével vizsgálja meg ezt a problémát:

„a beszélő számára, míg a tudományos nyelvtannal nem találkozik, a nyelv struktúrája ismeretlen, de e struktúra még azután is [hogy a nyelvtant megismerte] az alany tudatán kívül alakítja a beszédet, objektív kategóriáknak tekintett konceptuális keretet kényszerítve a gondolkodásra.”³⁴⁹

A strukturált királyfeliratok jelentik az asszírok számára a „konceptuális keretet”, amely segít az egyén számára, hogy be tudja fogadni a valóság bonyolultságát. Az eredet kérdésénél tehát minden diakrón és szinkrón válasz „másodlagos magyarázat” csupán, hiszen a valós ok nem korábbi előképekben, vagy azonoskorú minták hatásában keresendő, hanem magában az emberben; abban ahogyan az fölfogja, formába önti és visszaadja a körülötte elhelyezkedő világot. Csakhogy az egyén – legyen szó az adott kultúra egyik tagjáról, vagy a kultúrát elemző tudósról – a legtöbb esetben nincs tudatában annak, hogy társadalma intézményei, mítoszai, vagy akár történelmi dokumentumai (királyfeliratai) a valóság tudati szűrőkön átfolyatott lecsapódásai; ezért hát „másodlagos magyarázatokat” keres a jelenségek megokolására. Lévi-Strauss a 20. század elején alkotó német antropológus, Franz Boas (1858–1942) gondolatait hívja segítségül, hogy a „másodlagos magyarázatok” jelenségét megvilágítsa:

„A nyelvi jelenségek és a többi kulturális jelenség között az a lényegi különbség, hogy az előbbieket sohasem emelkednek föl a tiszta tudatig, míg az utóbbiak, bár ugyanolyan tudatalatti eredetűek, gyakran fölbukkannak a tudatos gondolkodás szintjén, ami másodlagos megokolásokhoz és átértelmezésekhez vezet. (...) A nyelvészet nagy előnye e tekintetben az, hogy a nyelv kategóriái teljes egészében tudatalattiak maradnak; ezért kialakulásuk folyamata követhető anélkül, hogy csalóka és zavaró módon közbeléphetnének az etnológiában oly gyakori másodlagos értelmezések, amelyek jóvátehetetlenül elhomályosíthatják a gondolatok fejlődésének történetét.”³⁵⁰

A nyelvi jelenségeknél nem fordulnak elő a „másodlagos magyarázatok”, mert a rendszer struktúrái – a legtöbb esetben – rejtve maradnak a használója előtt; ezen a tudományos lingvisztikai megközelítés sem változtat, hiszen a modern nyelvészet semmilyen befolyással nem rendelkezik – vagy mondjuk úgy, elhanyagolhatóan minimális hatással bír – az emberek világnézetére. Ez pedig – vélekedik Lévi-Strauss – példa értékű az etnológia számára.

„Következésképpen az etnológiában – csakúgy, mint a nyelvészetben – nem az összehasonlítás alapozza meg az általánosítást, hanem fordítva. Ha úgy van, ahogyan gondoljuk, s a szellem tudatalatti tevékenysége abban áll, hogy formákba kényszerít egy tartalmat, s ha ezek a formák minden, ősi és modern, primitív és civilizált szellem számára alapvetően egyformák – amint ezt a beszédben kifejeződő szimbolikus funkció tanulmányozása oly látványosan bizonyítja –, akkor az egy-egy intézmény vagy szokás mélyén ott nyugvó tudatalatti struktúrát kell és elegendő elérnünk ahhoz, hogy más

³⁴⁹ Lévi-Strauss 2001, 29. Vö.: Crystal 1998, 205.

³⁵⁰ Franz Boas 1908-as cikkét idézi (*Handbook of American Indian Languages*): Lévi-Strauss 2001, 29.

*intézményekre és szokásokra is érvényes értelmezési alapelvre tegyük szert, föltéve persze, hogy az elemzést elég messzire vezetjük.*³⁵¹

Tehát, a szinkrón vagy diakrón összehasonlítások nem az eredet kérdésére adnak választ, hanem arra, hogy térben és időben ugyanazok a tudati szűrők működtek az emberekben, melyek ugyanannak a jelenségnek a kifejlődéséhez vezettek. Ez persze nem zárja ki a kívülről jövő hatások feltételezését, melyek magyarázatot adhatnak a királyfeliratok nyelvére, irodalmi stílusára, az íráshordozók kiválasztására, vagy a szövegek társadalmi beágyazottságára (kik szövegezhették, kik olvashatták, ki lehetett a célközönség stb.), de nem adnak választ magára a strukturáltság rendszerére. Így az, hogy I. Adad-nērārī szerkezetbe helyezett hadi narratívája párhuzam nélkül jelenik meg a 14. század elején, arra figyelmeztet, hogy a rendszer eredetét nem a kulturális diffúzió, hanem egy sokkal mélyebb szinten kell keresni.

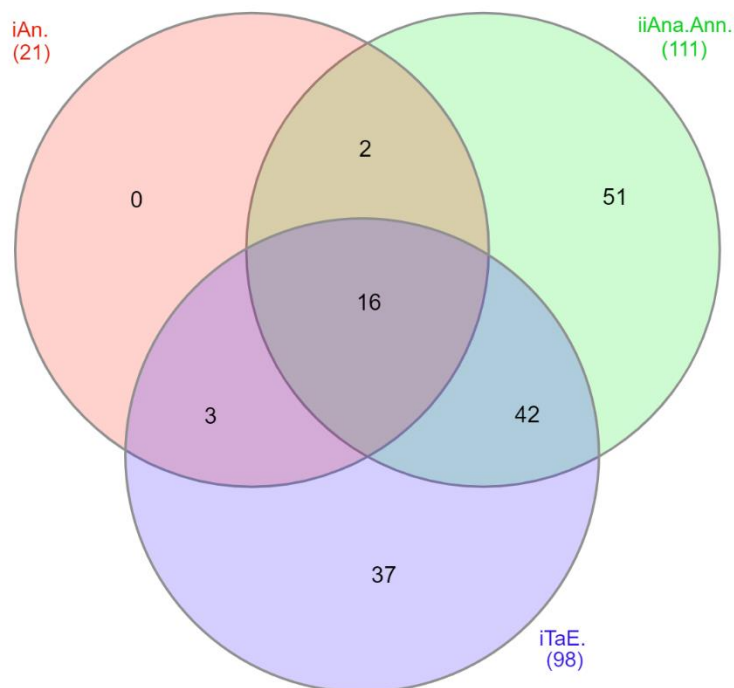
Úgy vélekedem, hogy hadi vállalkozások elmesélése egyidős az emberek közötti fizikai konfliktusok történetével, és erre az évezredekig orálisan cirkuláló műfajra a kezdetektől fogva jellemző volt a mesélő világnézetének visszatükrözése. Ilyen formában a narráció mindig behatárolta a szóhasználatot és a strukturát. A 14. század eleji Asszíriában nem történt más, minthogy ezt a korábban szóban meglevő műfajt beemelte az írásbeliség vonzáskörébe. Az, hogy ez benne is maradt ebben a közegen egészen az birodalom bukásáig, valóban az észak-mezopotámiai hagyománynak és a tekintélyelvűségnek volt köszönhető – legalább is részben, hiszen az asszír királyfeliratok története több dokumentálatlan évtizedet, sőt évszázadot is magában foglal, melyek áthidalására többre volt szükség, mint az írásbeliség tradíciója. Ez a hagyomány befagyasztotta azt az általunk megfoghatatlan folyamatot, mely mindig is jelen volt az asszír társadalomban, sőt bűvópatak formájában a hivatalos királyfeliratokkal párhuzamosan – és vele aktív interakcióban – is tovább élt. A harcok és háborúk strukturált elbeszélésének hagyománya tehát minden kultúrában jelen van a szóbeliség szintjén, és bizonyos társadalmakban nem is lépi túl ezt a dimenziót. I. Adad-nērārī írnokainak innovatív szemlélete nem annyira a hadi vállalkozások leírásában rejlett, hanem abban, hogy ezt az orális hagyomány beemelésével teremtették meg. Ilyen formában – egyéb hatásokkal vegyülve ugyan, de – az asszír királyfeliratok betekintést nyújtanak a helyi társadalom szóbeli kultúrájába is.

5.6. Összefoglalás: A középasszír királyfeliratok

A középasszír királyfeliratok strukturálásának konvenciója tovább él az újasszír korban is. Ezt bizonyították a közép- és újasszír időszak összehasonlításának adatai. Bár ez a hasonlóság az igék használatában eleinte nem túl látványos, I. Adad-nērārī verbumainak mintegy negyede (27%) azonos II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéivel. Ez az arány fokozatosan változott, ahogyan azt az 5.3. diagram is mutatta, és I. Tukultī-apil-Ešarra uralkodására több, mint háromnegyedére (76%) emelkedett. Ezt az elmozdulást jól szemlélteti az 5.9. ábra Venn-diagramja. Itt – az 5.3. oszlopdigramtól eltérően, ahol II. Aššur-nāšir-apli Annaleséből csak az 5 és annál gyakoribb igéket vettem össze százalékos részesedésben a középasszír királyok

³⁵¹ Lévi-Strauss 2001, 30.

felirataival – a három királyfelirat összes igéjének számát vetítem bele a csoportokba, hogy kitűnjenek a közös halmazok.

5.9. ábra

Míg az első vizsgált uralkodónál csak 18 közös találat volt II. Aššur-nāšir-apli Annalesének igéivel (2+16), addig ez a szám I. Tukultī-apil-Ešarra esetében 58-ra emelkedik (42+16). Minél több igét használ tehát egy asszír király, annál közelebb kerül az etalonnak tekintett Kalhūi Annaleshez. Ez pedig arra utal, hogy a középasszír királyfeliratok szókészletének különbözősége nagyrészt annak tudható be, hogy ennek a kornak a királyai még rövid feliratokat készítettek, kevés ige fölhasználásával. Minél kevésbé érvényesül egy szövegben a nagy számok törvénye, annál kisebb az esélye, hogy a potenciális funkcionális igék nagy arányban képviseltek magukat. Ennek a matematikai torzításnak vagyunk tanúi az legelső középasszír királyfeliratok hadi leírásainál.

Az eltérő szókészlet másik oka a közép- és az újasszír királyfeliratok közötti időbeli távolság. I. Adad-nērārī halála és II. Aššur-nāšir-apli trónra kerülése között majdnem 400 év tátong, ami nyelvtörténeti szempontból nézve nem elhanyagolható időintervallum. A királyfeliratok ábrázolásánál azt kívánom érzékeltetni, hogy ezek az asszír szövegek nem hasonlíthatóak a mi hagyományos értelemben vett történeti dokumentumainkhoz, hanem sokkal inkább közelítenek a szóbeliség és a szakralitás világához; és mint ilyen, sokkal ellenállóbb a nyelv változásaival szemben. Mindazonáltal a két korszak részlegesen eltérő szóhasználatánál nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt a 400 évet. Szófordulatok és kifejezések cseréje más vallási dokumentumokban is tetten érhető egy ilyen majd fél évezredes időintervallumban.³⁵² 400 év

³⁵² Akár magyar példával is megvilágíthatjuk ezt a jelenséget. Az 1590-ben kiadásra került eredeti Vizsolyi Biblia és a kicsivel több, mint 400 évvel később revideált Károli-fordítás (2014) kétségtelenül vallási szövegnek számít. A két kiadás szóhasználatban jelentősen eltér egymástól. A változás jóval nagyobb mértékű, mint a vizsgált asszír királyfeliratok, melynek okai egy egészen más kulturális (európai) és vallási (protestáns) beágyazottság eredménye. Álljon itt két illusztratív példa:

alatt a nyelv rengeteget változik, mely az olyan hivatalos és szakrális jellegű szövegeket, mint az asszír királyfeliratok, sem hagyja érintetlenül.

A közép- és az újasszír korszak szövegeinek szóhasználatához hasonlóan, az altémák hangsúlyozásában is megfigyelhető egyfajta eltolódás a két időintervallumot összehasonlítva. Míg az újasszír időszak első felének királyfelirataiban erősen „ritualisztikus” hangsúlyt kapnak az *Út* téma bizonyos altémái (*Indulás, Érkezés*), a *Hódítás*, az *Öldöklés*, a *Kifosztás*, a *Pusztítás*, vagy az *Adó* szintaktikai egységei (4.13. ábra), addig csak a *Hódítás* és a *Pusztítás* területén tapasztalhatjuk ugyan ezt a középasszír szövegekben (5.7. ábra). Ennél a jelenségnél is hivatkozhatunk a kevés igére, illetve a nyelv változásaira – és valószínűleg fontos szerepet játszottak ezek is. Mindemellett azért jól látszik az is, hogy a rendszernek ez a része még nem kristályosodott ki a középasszír korban.

A rövid szövegek, az alacsony számú igehasználat sokban gátolja a középasszír királyfeliratok vizsgálatának hatékonyságát – legfőképp, ha a gazdag újasszír anyaggal hasonlítjuk össze a lehetőségeket. Az eredet kérdését kutatva mégis két – filológiailag nehezen megfogható, de – antropológiailag fontos megállapítás vonható le a statisztikai elemzésekből. Először is megvilágította azt az emberi jelenséget, miszerint a valóság az egyén számára csak egy konceptuális keret, egy tudati szűrő, által fogható föl. Ez a szűrő automatikusan strukturálja az érzékelt realitást. Minden szóbeli elbeszélésnél kimutathatók a szerkesztésnek e tudat alatti megnyilvánulásai, és ilyen szervezettséget láttunk I. Adad-nērārītól kezdődően az összes középasszír királyfelirat hadi eseményeinek elbeszélésénél is. Ez vezetett a második következtetéshez, miszerint a háborús narrációkat az asszír írnokok a társadalom szóbeli szektorából emelték be és tették írásos tradícióvá. Így világít be – paradox módon – az asszír literalitás a közvetlenül számunkra már nem vizsgálható asszír oralitásba.

	1590	2014
Ex 20,15	Ne orozz!	Ne lopj!
Mt 15,28	Akkor felelvén Jézus monda: ó asszonyi állat, nagy az te hitöd. Légyen az te kívánságod szerint.	Ekkor Jézus azt mondta neki: Asszony, nagy a te hited! Légyen neked a te akaratod szerint.

6. A rendszer kiteljesedése az i.e. 8. században

6.1. Az i.e. 8. század újasszír történelmi kontextusa

Utolsó történelmi korszakunk, amellyel – egyfajta kitekintésként – a disszertációm foglalkozik, az az Újasszír Birodalom 8. századi története, ezen belül is a korszak két legfontosabb uralkodója, III. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 745–727) és II. Šarrukīn (i.e. 722–705), illetve az ő királyfelirataik. Az asszír történelem e két meghatározó alakját több mint fél évszázados válság előzte meg. A krízis azonban most más jellegű volt, mint amit a Középasszír Birodalom összeomlása után megfigyelhettünk. Akkor ugyanis – két jól elkülöníthető fázisban – az asszír fennhatóság teljesen az állam magterületére, az Aššur-Ninive-Arbail háromszögbe szorult vissza. A 8. században ez nem ismétlődött meg. A Kalḥuban székelő királyi családban zavartalanul és legitim módon száll az uralom apáról fiúra, majd a fiatalabb testvérekre. III. Adad-nērārīt (i.e. 811–783) fia, IV. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 783–773) követi a trónon, akitől két öccse örököli a trónt, elsőként III. Aššur-dān (i.e. 773–754), majd V. Aššur-nērārī (i.e. 754–746). A problémamentes örökség mellett azonban ezek a királyok alig állítatnak királyfeliratokat. IV. Šulmānu-ašarēdu esetében három (A.0.105.1-3), testvéreinél pedig csak egy-egy (A.0.106.1, A.0.106.1) szöveget ismerünk – legalábbis ami közvetlenül az ő nevükhöz köthető. Ez a visszaesés már önmagában is figyelmeztető jel, valami nagyon megváltozott II. Aššur-nāšīr-apli és III. Šulmānu-ašarēdu birodalmához képest. Mindemellett a magterületet semmilyen ellenséges akció nem fenyegeti. Az Aššur-Ninive-Arbail háromszöget a 9. századi királyok által meghódított tartományok gyűrűje veszi körül, és ezek a válság ideje alatt is hathatós védelmet biztosítanak. Ezen tartományok élén álló helytartók azonban önállóan látszanak cselekedni. Ennek a viszonylagos függetlenedésnek két jellemzője van. Egyrésztől számos formában kifejezésre juttatják a központtól való ideológiai elszakadásukat, feliratokat emelnek (a Kalḥuban székelő király megemlézése nélkül), városokat alapítanak (melyeket saját magukról neveznek el), hadjáratokat vezetnek Asszíria ellenségei ellen, önállóan tárgyalnak és szerződéseket kötnek, a rájuk bízott terület gazdasági fellendítésével dicsekszenek. Röviden szólva úgy viselkednek, mintha maguk is királyok lennének. Másrésztől a nagyhatalmú tisztviselők nem törtek királyi hatalomra, ami egy bizonyos fokú lojalitásról tesz tanúbizonyságot,³⁵³ így meg kell állapítani, a válság hosszú évtizedei alatt sem esett szét a birodalom, hanem megőrizte bizonyos fokú integritását.

A folyamatok az i.e. 9. századra, vagy még korábbra nyúlnak vissza, ahol – ahogy az II. Aššur-nāšīr-apli uralkodása esetében részletesen bemutattam – a birodalmon belüli helytartók „kettős identitással” szolgálták a központot. Az i.e. 9. századi közepén Sikān városában székelő Hadad-jis‘ī például Kalḥu szemében asszír helytartó volt (*šakni*), ugyanakkor alattvalói királyként tekintettek rá (*melek*). Ez a kettősség hagyományozódott tovább az i.e. 8. század első felére is. Csakhogy, míg II. Aššur-nāšīr-apli és III. Šulmānu-ašarēdu alatt a központtól való függőség

³⁵³ A válság eme pozitív dimenzióját hangsúlyozza: Blocher 2001; Kuhrt 2005, 234–325; valamint Niederreiter 2011.

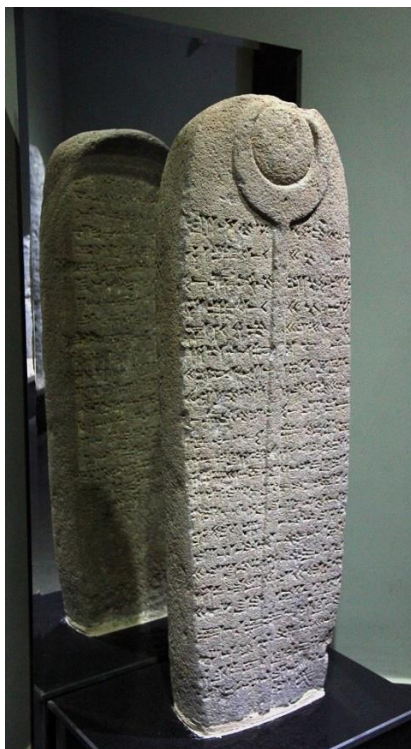
volt az erősebb, addig III. Adad-nērārī és fiai alatt a függetlenség vált dominánssá. Jó példa erre Sūhu dinasztiájának esete (az Eufrátesz középső folyása, a Hábúr torkolattól délkeletre). Kudurru i.e. 878-ban föllázadt II. Aššur-nāšir-apli ellen, de mivel vereséget szenvedett, folyóba ugorva menekült el a megtorlás elől (2.2. kép). Az eset különlegessége, hogy Kudurrut *šaknu*-nak, azaz Asszíria által kinevezett helytartónak nevezi a király annalese (RIMA 2, A.0.101.1, iii 17-18). Lázadása viszont arról tanúskodik, hogy önmagára királyként (*melek*) tekintett. Nem tudunk többet Kudurru sorsáról, de feltételezhető, hogy kettős státuszát megtartva nemcsak ő, hanem utódai is folyamatosan regnálhattak Sūhuban. Míg azonban az i.e. 878-as incidenst követően hűséges adófizetők maradtak a tartomány „helytartói”, addig az i.e. 8. század első felére, Šamaš-rēša-ušur és fia Ninurta-kudurrī-ušur idejére a terület – *de facto* legalább is – függetlenítette magát a központtól. Ninurta-kudurrī-ušur arról számol be feliratában, hogyan segítette meg Lāqê és Rašapu helytartóit az arámiakkal szemben (a szomszédok Ninurta-kudurrī-ušur lábát csókolják a tárgyalás elején, kifejezve alárendeltségüket). Sūhu *šaknu/melek*-je Sama’gamnit, az arámiak vezérét elfogta, megnyúzta, és saját városában közszemlére kitette. Lábcsók fogadása, hadjárat vezetése, az ellenséges vezér kivégzés és közszemlére állítása – mind olyan aktusok, melyek elviekben az asszír királyt illették volna. Ninurta-kudurrī-ušur azzal is eldicsekszik, hogyan fosztott ki egy Témából és Šabából érkező karavánt (RIMB S.0.1002.2, iv26b’-38a’). Találón foglalja össze Andreas Fuchs a politikai szituációt:

Das Versagen der Reichsspitze und die unklar gewordenen Zuständigkeiten erschwerten den Schutz des offenen Landes vor räuberischen Überfällen und lieferten Reisende und Kaufleute den Erpressungen örtlicher Machthaber aus. In einem hierarchisch gegliederten, autoritären System wie dem assyrischen lautet der Ausfall der Zentralmacht eben nicht den Beginn bürgerlicher Freiheit ein, sondern ihr Wegfall ersetzt lediglich die Launen eines einzigen Herrschers durch die noch viel unberechenbarere Willkür zahlreicher kleiner Lokalpotentaten.³⁵⁴

Nem a politikájában különbözött Ninurta-kudurrī-ušur az i.e. 9. századi elődeihez képest, hanem a központ hatalomérvényesítési képessége változott meg. Ezekért a tettekért egy évszázaddal korábban, mint lázadó, neki is menekülnie kellett volna Sūhuból, most azonban semmi következményről nem tudunk.

Számos ilyen „kiskirály” hatalmaskodásáról van tudomásunk a korszakból, de kétségtelenül a legerősebb mind közül a *turtānu*, Šamši-ilu volt. Šamši-ilu fölemelkedése már III. Adad-nērārī uralkodása alatt megkezdődött. A Pazarcik-sztélé (RIMA 3, A.0.104.3, lásd: 6.1. kép), amit a király még i.e. 805-ben állított a Gurgum és Kummuhi közötti határ kijelölésére, még nem említi a *turtānu*-t, maga mellett viszont egyenrangú partnerként szerepel Šammu-rāmat, az édesanyja, ami egyedülálló, és igen szokatlan egy olyan erősen patriarchális társadalomban, mint az asszír.

³⁵⁴ Fuchs 2008, 92.

6.1. kép: A Pazarcık-sztélé (ma a Kahramanmaraş Régészeti Múzeumban)

Az i.e. 780-as évek közepe táján fölállított Antakya-sztélé (RIMA 3, A.0.104.2) feliratán azonban a szövegező Šamši-ilut már politikai főszereplőként tüntette föl a király mellett. A *turtānu* vezeti a hadjáratokat, és garantálja a békét. Még egy évtizeddel később, IV. Šulmānu-ašarēdu uralkodása alatt a Pazarcık-sztélé másik felére is felirat került (6.1 kép), ezúttal azonban a királynak semmi szerepet nem juttat az írnok (RIMA 3, A.0.105.1). Ennél már csak Til-Barsipi felirataiban megy messzebb Šamši-ilu (RIMA 3, A.0.104.2010-2011), ahol egyáltalán nem tesz említést a regnáló királyról, Urartu elleni hadjáratával dicsekszik, valamint nem nevezi meg provinciális hatáskörét (amit korábbi *turtānu*-k mindig megjelöltek), utalva arra, hogy minden belpolitikai ügy hozzá tartozik. A felirat röviden szólva olyan, mintha egy asszír király fogalmaztatta volna – csakhogy nem így volt.

A hatalmához görcsösen ragaszkodó Šamši-ilu autokrata uralma második felében egyre több válságtünet jelentkezett a birodalomban. I.e. 765-ben járvány pusztított az országban, 763-ban napfogyatkozást észleltek.³⁵⁵ Mindezeket a korabeli emberek könnyen azonosíthatták az istenek haragjával. A napfogyatkozást követően lázadás tört ki a birodalom több pontján, amit Šamši-ilunak csak i.e. 758-ban sikerült maradéktalanul fölszámolnia. Ráadásul a nagyhatalmú *turānu* i.e. 754-ben az urartui királytól, II. Sarduritól is vereséget szenvedett. Ebben a miliőben ragadta magához a hatalma III. Tukultī-apil-Ešarra.

³⁵⁵ Millard 1994, 58.

III. Tukultī-apil-Ešarra származásában,³⁵⁶ trónra kerülésének körülményeiben,³⁵⁷ valamint uralkodásának rekonstrukciójában sok a homályos elem. Annalesének mintegy kétharmada elveszett (6.2. kép); ugyanakkor olyan külső (Babilóni krónika, Biblia) és belső (intenzív levelezés centrum és periféria között) források jelennek meg, melyek új perspektívát nyitnak az asszír királyok uralkodásának – eddig olyannyira egyoldalú, csak a királyfeliratokra támaszkodó – értelmezésében. Nem tudni pontosan, mi volt III. Tukultī-apil-Ešarra erejének a forrása, amely közvetlenül trónra lépésétől jellemezte őt, de amit látunk, az az, hogy a nagyhatalmú helytartók letűnnek a színről, sőt Šamši-ilu és Nergal-ēreš neveit kikaparták a feliratokból.³⁵⁸ Ezt a célt szolgálta a provinciák kisebb egységekre osztása is, melyek élére nem az asszír előkelő családok sarjai, hanem legtöbbször királyhoz hű eunuchok kerültek – bár ez inkább egy hosszabb folyamat része lehetett, mint egyetlen tollvonásé.³⁵⁹ Biztos hatalomról árulkodik továbbá az is, hogy közvetlenül trónra lépésének évében képes volt hadjáratot vezetni Babilónia északi részébe. Az i.e. 743. év nagy eseménye pedig az urartui király, II. Sarduri (i.e. 765–733) feletti győzelem volt; három év ostrom után, i.e. 740-ben az anatóliai király legerősebb szíriai támasza, Arpad városa is megadta magát. A győzelmek megteremtették az alapját annak, hogy az asszír expanzió meginduljunk Palesztina felé. III. Tukultī-apil-Ešarra i.e. 734-re – az asszír történelemben először – elérte Egyiptom határát, és a környező népeket (Júda, Ammon, Moáb, Edom) adófizetésre kötelezte. A király utolsó nagy feladata a babilóni kérdés megoldása volt. A káld Bīt-Amukāni törzs vezetője, Mukīn-zēri betört ugyanis a déli mocsaras vidékekről, és elfoglalta az „Istenek kapuját”. Hosszas harcok után – melyeket nem csak Kalhú szövegekből, hanem korabeli nippuri levelekből is ismerünk³⁶⁰ – i.e. 729-ben az asszír király győzelmet aratott a káldok fölött, és maga ült a babilóni trónra. Tiszteletét a nagy múltú város kultúrája felé úgy fejezte ki, hogy kétszer is részt vett a város *akītu*-ünnepségén.³⁶¹

³⁵⁶ A RINAP 1, Thiglath-Pileser III, 58-as szövege a 38 évvel korábban meghalt III. Adad-nērārīt nevezte meg III. Tukultī-apil-Ešarra édesapjának. Az Asszír királylista azonban elődje, V. Aššur-nērārīt fiaként jelöli meg a királyt (Grayson 1980–1983, 115, §76). Annyi talán megközelítő bizonyossággal elmondható, hogy Tukultī-apil-Ešarra a királyi család tagja lehetett. RINAP 1, 12.

³⁵⁷ A történészek általában arról beszélnek, hogy Šamši-ilu zsarnokságát megelégedve, forradalom tört ki Kalhúban, melynek az élére egy Pūl nevű, a királyi családból származó előkelő lépett; Pūl a körülményeket kihasználva ragadta magához a hatalmat, majd fölvette a Tukultī-apil-Ešarra (Ešarra fia [értsd Aššur] a segítségem) uralkodói nevet (Saggs 1984, 83–84). Paul Garelli értelmezése szerint éppen Šamši-ilu robbantotta ki a lázadást, mert az előkelők V. Aššur-nērārīt arra kényszerítettek, szakítson az öreg *turtānu*-val; Tukultī-apil-Ešarra épp a lázadás leverője volt, nem pedig a résztvevője (Garelli 1991, 48). De tekinthetjük Tukultī-apil-Ešarrát egyenesen a forradalom kirobbantójának is (Zawadzki 1994). Az sem világos, mi történt V. Aššur-nērārīval, Tukultī-apil-Ešarra apjával és/vagy elődjével. talán a forradalom áldozata lett? Vagy – ahogyan egyesek feltételezik – még egy évig tartani tudta magát a birodalom valamelyik pontján? Mayer 1998, 545.

³⁵⁸ Andreas Fuchs a Til-Barsipban talált névtelen eunuch összetört szobrát (Roobaert 1996) is a nép haragjától összetört Šamši-ilunak véli. Fuchs 2008, 97.

³⁵⁹ Radner 2006–2008, 56–63.

³⁶⁰ Cole 1996, no. 6, 16–18, 21–2, 97.

³⁶¹ Frahm 2017, 77–78.

6.2. kép: III. Tukultī-apil-Ešarra annalesének egyik kőpanelje

III. Tukultī-apil-Ešarra fia, V. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 727–722) túl rövid ideig uralkodott ahhoz, hogy – néhány apró feliratos bronz orozslánt leszámítva, melyeket súlymértékként használtak (RINAP 1, Shalmaneser V, 1-9) – feliratot hagyjon hátra maga után. A Bibliából azonban tudjuk, hogy ő volt az, aki Izrael fővárosát, Samáriát három évi ostrom után bevette, majd utána a lakosságot deportálta (2Kir 17, 1-6). Utóda, II. Šarrukīn (i.e. 722–705) azonban magának tulajdonította a dicsőséget. Joggal vetődik föl a kérdés, miért? Itt is – csakúgy, mint III. Tukultī-apil-Ešarra trónra lépése kapcsán – sötétben tapogatózunk. Ki volt ez a II. Šarrukīn? Vajon trónbitorló „outsider”,³⁶² vagy III. Tukultī-apil-Ešarra fiaként az asszír királyi trón teljesen jogos várományosa,³⁶³ esetleg egyszerre minkető?³⁶⁴ Annyi bizonyos, hogy közvetlenül trónra lépését követően mind belföldön, mind külföldön zavargások rázták meg a birodalmat. A belpolitikai nyugtalanság okául Šarrukīn elődjét (bátyját?) tette felelőssé, aki – sem az ősi hagyományokat, sem pedig Aššur istent nem tisztelve – adót és robotmunkát követelt meg Aššur város lakóitól:

*„I favoured ‘Dynastie ancienne’, the city of privilege of ancient dynasties.
The exalted cult-centre which Aššur is Lord had chosen for the (world) regions (as) the
central base of Kingship,
which has no peer, whose people from ancient times had not known corvée nor forced
labour, Shalmaneser,
who did not reverence the King of the Universe, brought his hand to that city for evil,
and so imposed hardship.*

³⁶² Soden 1954, 94; Labat 1967, 59; Frahm 1997, 1–2; Edzard 2004, 207–208; Frahm 2017, 180.

³⁶³ Unger 1933; Weidner 1933–1934, 79; Chamaza 1992a; Thomas 1993; Mayer 1995, 316–319; 1998, 545–547; Cancik-Kirschbaum 2003, 67–68.

³⁶⁴ Fuchs 2009b, 53.

He grievously imposed corvée and forced labour (upon) its people, (and) so counted (them) as people of serf status. At that time the Enlil of the gods in the anger of His heart overthrew his reign. Me, Sargon, the legitimate king, He promoted; He made me grasp sceptre, throne (and) crown. (...) In order to give a sure foundation to the throne-base, to make my dynasty firm, I conceived a desire to bring about the freedom of those citizens, to restore their freedom (from taxes), to permit them to walk about within Ešarra before Him, for the sake of their heart's live. From corvée, forced labour, the (arms-)muster of the land (and) the call of the herald, from taxation (and) quay-duties, and from charges imposed upon all the temples of the land of Assyrie, I freed them."³⁶⁵

Az erősen vallásos nyelvezet mögött komoly belső politikai feszültségeket feltételezni.³⁶⁶ A külpolitikában délen volt a legaggasztóbb a helyzet, ahol a korábban Asszíriával szövetséges Bīt-Jakīn-i törzsfő, Marduk-apla-iddina elfoglalta a babilóni trónt, Elámmal szövetséget kötött és támadólag lépett fel Asszíriával szemben. II. Šarrukīn és az elámi Humban-nikaš seregei Dēr városánál csaptak össze (i.e. 720). Habár Marduk-apla-iddina késve érkezett a csataterre, az asszírok nem érték el átütő sikert – ha elértek egyáltalán valamit. II. Šarrukīn fényes győzelemről számolnak be (Fuchs 1994, Prunk 23, Ann. 18-20), de a Babilóni krónika asszír vereségről tudósít (ABC 1, 73, 33-35), így a csata kimenetelének értelmezésében a kutatók személyes ízlésük szerint részesíthetik az egyik, vagy a másik dokumentumot hitelesebbnek.³⁶⁷ Még ugyanebben az évben azonban Raphiánál (Palesztina déli határánál) legyőzte az egyiptomi sereget, s ezzel megkezdődött Šarrukīn sikersorozata. A következő években sorra behódoltatta a szír, kisázsiai, iráni fejedelmeket. I.e. 716 és 713 között az urartui probléma megoldásán dolgozott, melynek része volt az 1.1.2. fejezetben tudománytörténeti szempontból már részletesen tárgyalt 8. hadjárat (i.e. 714). Ennek köszönhetően sikerült I. Rusa zagroszi uralmát teljesen megtörnie. Tíz év után fordult Šarrukīn ismét déli irányba, i.e. 710-ben bevette Babilónt, és – ahogyan III. Tukultī-apil-Ešarra – babilóni királlyá koronáztatta magát. Egy évvel később Dūr-Jakīnt is bevette, Marduk-apla-iddinának a déli mocsarakban kellett menedéket keresnie. Uralkodása utolsó éveiben az asszír király főleg új fővárosának – Dūr-Šarrukīn – kiépítésén dolgozott. A munkálatok már i.e. 717-ben elkezdődtek, de a város ünnepélyes felavatására csak i.e. 707-ben került sor. Birodalma mindegyik pontjáról hozatott mesterembereket és munkásokat, akik a libanoni cédrusfák fölhasználásával egy gigantikus metropoliszt építettek a királynak. Palotájának egyik termében így imádkozik Šarrukīn Aššur istenhez:

„Möge Assur, der Vater der Götter, auf diese Stadt und diesen Palast, die ich mir stets von ganzem Herzen gewünscht habe, beständig mit strahlender, reiner Miene blicken, und bis in fernste Zeiten möge er befehlen, daß sie bewohnt bleiben. Möge (dieser Befehl) aus seinem reinen Munde kommen.

³⁶⁵ Saggs 1975, 14–17, 27–40. sorok.

³⁶⁶ II. Šarrukīn parancsára 6300 „bűnös asszirt” deportálnak Hamathba – erről számol be egy sztéléfelirat. Hawkins 2004, 160, 5.

³⁶⁷ Asszír vereség mellett érvel: Grayson 1965, 340–342. Asszír győzelem mellett érvel: Mayer 1995, 322–323. Döntetlen csataként ítéli meg a helyzetet: Fuchs 2009b, 54; Frahm 2017, 181.

Ein schützender Šēdu (und) ein bewahrender Gott mögen Tag und Nacht in ihnen verharren und ihnen nicht von der Seite weichen.

Auf seinen Befehl hin soll der König, der sie erbaute, ein hohes Alter erreichen, höchstes Alter erlangen. Bis in ewige Zeiten möge ihr Erbauer bestehen.

*Mir, Sargon, der in diesem Palast wohnt, möge er als mein Schicksal Erhaltung des Lebens, ferne Tage, einen gesunden Leib, ein frohes Herz und glänzende Laune bestimmen, (der Befehl dazu) möge über seine reinen Lippen kommen!*³⁶⁸

Šarrukīn imádsága azonban nem hallgattatott meg. Utolsó vállalkozása, egy Tabal elleni hadjárata végzetes következménnyel járt. Az asszír epónümosz-krónika tömören ír az i.e. 705. évi eseményről: „*a király a kulummai Qurdi ellen vonult, a király megöletett, a király haditábora meghódítatott*”.³⁶⁹ Egy későbbi – az unoka, Aššur-aḫ-iddina (i.e. 680–669) korából fennmaradt – dokumentumból azt is megtudjuk, hogy a király temetetlenül maradt a csatatéren.³⁷⁰ A próféta így kommentálja a történelmi eseményt: „*Jaj, leestél az égről, fényes hajnalcsillag! Lehulltál a földre, népek legyőzője!*” (Ézs 14:12).³⁷¹

Bár a mondás, miszerint „a történelem ismétli magát”, csak az emberi agya konceptuális játéka csupán, nehéz szótlanul elmenni Paul Garelli azon megfigyelése mellett, miszerint III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn uralkodása között meglepő hasonlóságok állnak fenn (6.1. táblázat).³⁷²

		III. Tukultī-apil-Ešarra	II. Šarrukīn
1.	Származás	Bizonytalan	
	Trónra kerülés	Trónbitorlóként	
	Név	Fölvett trónnév	
	Támogatottság	Kalḫu hagyományos elitjének a támogatása	Aššur hagyományos elitjének a támogatása
2.	Babilón 1	Első hadjárata Babilónba vezette (745) – siker	Első hadjárata Babilónba vezette (720) – kudarc
	Urartu	Urartu kikapcsolása nyugaton (743-740)	Urartu kikapcsolása keleten (716-713)
	Babilón 2	Mukīn-zēri legyőzése (729)	Marduk-apla-iddina legyőzése (710-709)
		Babilón királya (729)	Babilón királya (710)
3.	Adminisztráció	Provinciarendszer kiépítése	
		Állandó hadsereg	
		Intenzív deportálások	
		Intenzív levelezés központ és periféria között	

6.1. táblázat

³⁶⁸ Fuchs 1991, XIV, 69–80.

³⁶⁹ Millard 1994, 48, 60, 8-10.

³⁷⁰ Tadmor – Landsberger – Parpola 1989, 10–11, 7-9.

³⁷¹ Árvai 2007.

³⁷² Garelli 1991, 46.

Emellett persze számos különbözőséget is föl lehetne sorolni – kezdve az új főváros alapításától egészen a halál formájáig –, de a párhuzamok mindenképpen elgondolkodásra kell, hogy készítsenek. Úgy tűnik, hogy az i.e. 8. század második felében az Asszír Birodalom története mindkét királynak hasonló történelmi szituációt teremtett. Egyrésztől mindkét királynak távolságot kellett tartania elődjének/elődjeinek politikájától (származás, trónra kerülés kérdése), és ez jól megnyilvánul az adminisztrációs intézkedésekben is; másrésztől kötniük kellett magukat egy az elődjénél/elődjeinél még régebbi tradícióhoz, amit az ősi asszír városoknak nyújtott kedvezményekben tudtak elérni. Ezzel azonban együtt jártak a politikai tisztogatások, amelyre először II. Šarrukīnnál találunk példát, de talán már III. Tukultī-apil-Ešarra is élt vele. Ezek az esetek az i.e. 7. században megismétlődtek,³⁷³ ami baljós előmenetelt sejtetett a birodalom sorsának kimenetelére nézve.

A külpolitika terültén is mindkét uralkodó ugyan azokkal a problémákkal szembesült, és hasonló megoldási stratégiák mentén operált. III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn politikája hosszú távon vegyes eredményeket hozott. Külpolitikában az Urartu feletti (nyugati és keleti) győzelem tartósnak bizonyult ugyan, mert az eddig oly félelmetes északi rivális nem jelentett többé veszélyt az Asszír Birodalomra nézve; ugyanakkor Urartu kikapcsolása új államalakulat létrejöttét eredményezte Iránban (Média), mely 100 év múlva Asszíria legveszélyesebb ellenfelévé női ki magát. A babilóni probléma kezelése is csak rövidtávú megoldásnak bizonyult. A déli helyzet folyamatos fejtörést okozott az i.e. 7. századi asszír királyoknak, és végül épp a kérdés elégtelen megoldása vezetett a birodalom bukásához (Újbabilóni Birodalom). Hosszútávon az is a birodalom forrásainak a fölemésztéséhez járult hozzá, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn – támogatásuk biztosítása érdekében – adó- és robotmentességet biztosítottak az ősi asszír városok számára. Így az i.e. 7. században az Asszír Birodalom az i.sz. 3-4. századi Római Birodalomhoz kezdett hasonlítani, ahol a központ – Itália – a provinciák minden forrását fölemészti, ugyanakkor érdemben nem járul hozzá saját gazdasági növekedéséhez. A késő ókorban ez a birodalom súlypontjának az eltolódását, Bizánc létrejöttét és a Nyugatrómai Birodalom bukását eredményezte, és Asszíróban is a birodalom összeroppanásához vezetett. Forrásokra ugyanis az állandó hadsereg és a megnövekedett adminisztráció fenntartásához egyre nagyobb szükség lett volna. Ezeket egy darabig a hadjáratokból befolyó hatalmas zsákmány fedezte, ami viszont folytonos háborúskodásra ítélte a birodalmat. A deportációk azt a célt szolgálták, hogy az identitásukat veszített emberek lázadásra való hajlandóságát csökkentsék, illetve, hogy olcsó munkaerőt biztosítsanak a birodalom különböző pontjain. Ez a politika is csak rövidtávon volt gyümölcsöző, mert bár olyan fővárosok épültek az utolsó 100 évben, mint Dūr-Šarrukīn és Ninive, a központ iránti gyűlöletet azonban nemhogy csökkentette, hanem még inkább növelte.³⁷⁴ III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn tehát – felirataik alapján – rendkívül sikeres uralkodóknak tűnnek az asszír történelemben, politikájuk azonban elindított, vagy fölerősített olyan folyamatokat, melyek ördögi körbe kényszerítették a birodalmat. Mindez – amennyire ez a hiányos források tanulságaiból levonható – hosszú távon az Asszír Birodalom bukásához vezetett.³⁷⁵

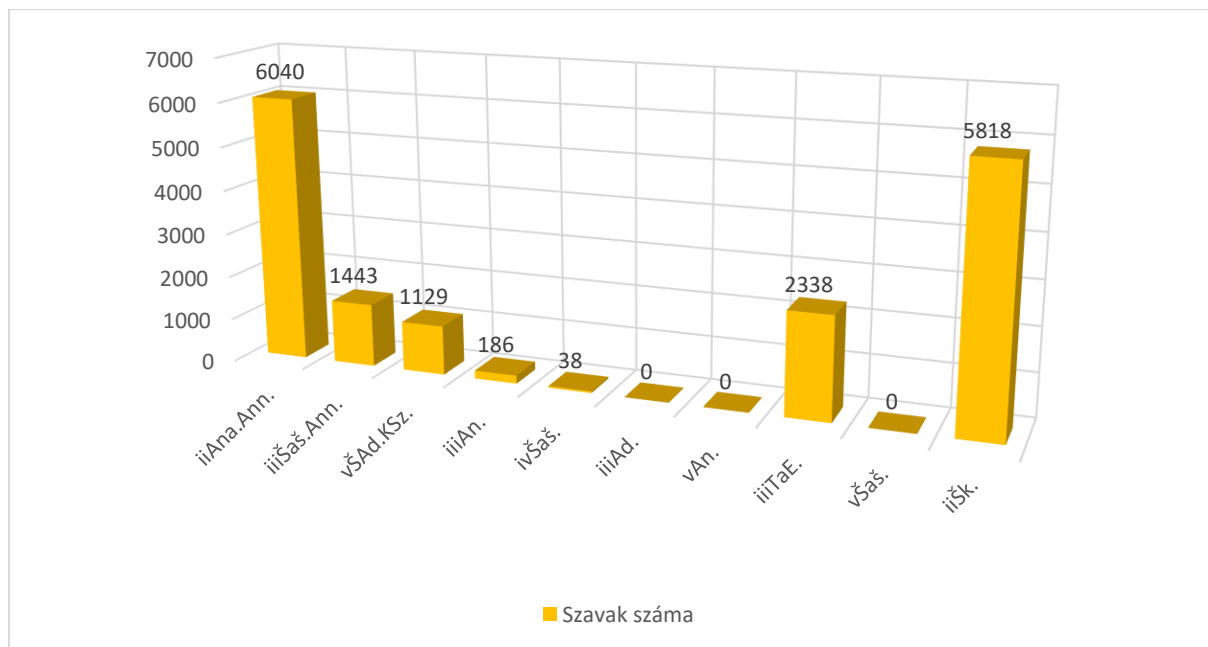
³⁷³ Vér 2011.

³⁷⁴ Radner 2014, 110.

³⁷⁵ Liverani 2001; Frahm 2017, 191–193.

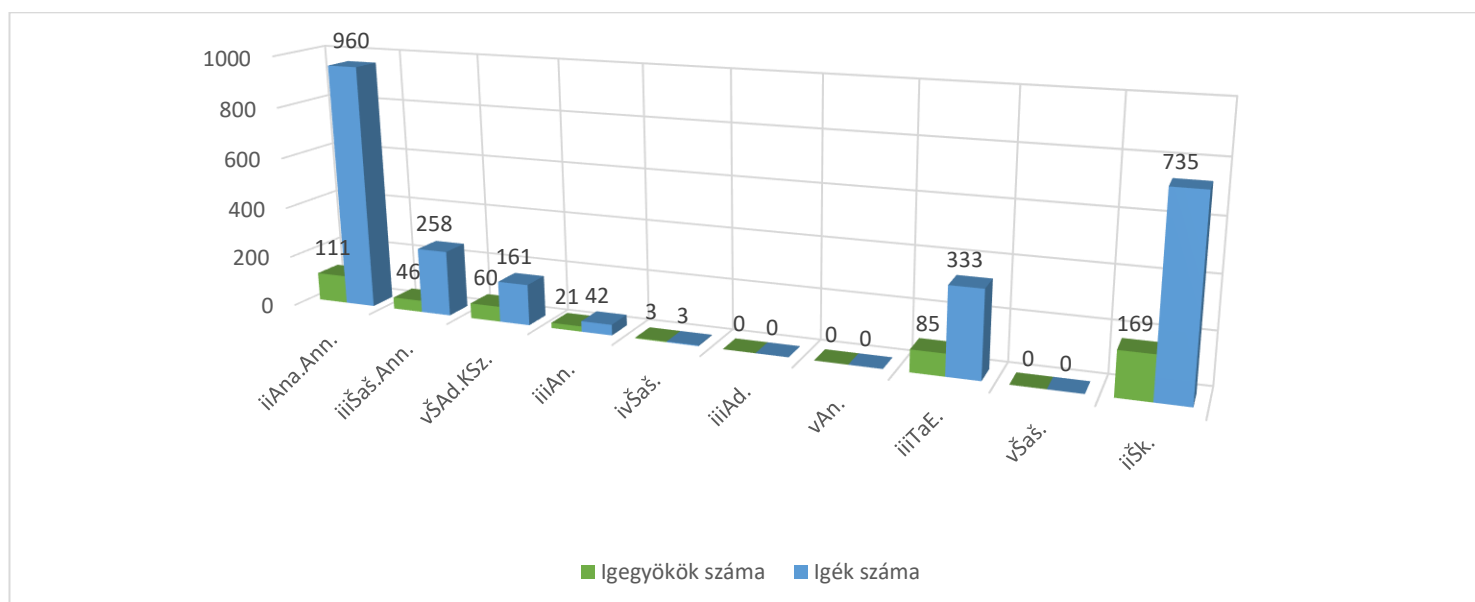
6.2. Szóhasználat

A III. Adad-nīrāri uralkodása alatt elkezdődő, és fiai alatt kibontakozó válság, majd az i.e. 745 utáni hirtelen felemelkedés a királyfeliratok szövegeképződésében is lecsapódott. A 6.1. ábra a szavak számát mutatja be II. Aššur-nāri-apli Annalesétől egészen II. Šarrukīn Annaleséig.

6.1. ábra

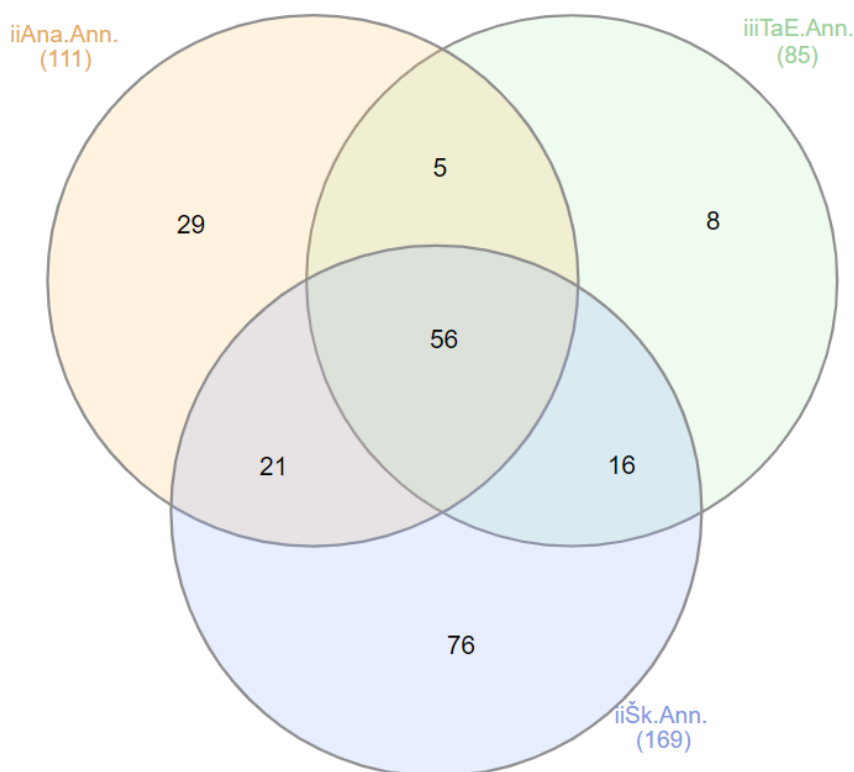
A „kád-alakzat”, ami a válság előtti, a válság korabeli és a válság utáni királyfeliratok szavainak a száma kirajzol, természetesen képződik le a feliratok igeigékeinek és összes igeinek a számában is (6.2. ábra).

6.2. ábra

A két diagram jól szemlélteti II. Aššur-nāšir-apli dicsóságát, a fokozatos hanyatlást, majd a feltámadást III. Tukultī-apil-Ešarra uralkodásával és – néhány éves intermezzo (i.e. 727–722) után – az újabb fénykort II. Šarrukīnnál. III. Tukultī-apil-Ešarra minden tekintetben túlszárnyalja III. Šulmānu-ašarēdut; Aššur-nāšir-apli fia 46 igegyököt használ Annalesében, aminek majdnem kétszeresét találjuk III. Tukultī-apil-Ešarránál (85). II. Šarrukīn is ugyan ebben a kategóriában előzi meg a sor elején álló II. Aššur-nāšir-aplit; a kalhúai Annales 111 igegyököt használ, Dūr-Šarrukīni párja pedig 169-et. Mindemellett az is megjegyzendő, hogy a szavak számában még Šarrukīnnak sem sikerült túlszárnyalnia Aššur-nāšir-aplit, pedig a felirata hossza (5818 szó) majdnem eléri a kalhúai Annalest (6040 szó).

Egy Venn-diagram erejéig érdemes még néhány szót szólni a „kád” két szélén elhelyezkedő királyok által használt igegyökökről. Az, hogy ki milyen szavakat használ a felirataiban, az az általa használt ideológiai szótárat határozza meg. Ezért az igegyökök összehasonlítása bizonyos fokig az ideológia változását tükrözheti vissza. Ebben a tekintetben érdekes fejleményeket figyelhetünk meg a 9. század első és a 8. század második felét vizsgálva. Venn-diagramra vetítve a három király által használt gyököket (6.3. ábra), elsőre szembetűnik, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra mindössze 8 olyan igét használ, mely a sajátja, és a többi számára idegen. II. Aššur-nāšir-aplit valamivel többet (29), de II. Šarrukīn a maga 76 önálló verbumával messze kimagaslik a másik kettő közül.

6.3. ábra

A történelmi eseményekre alapozva azt gondolnánk, hogy a két i.e. 8. századi király szóhasználata közelebb áll egymáshoz, de a statisztika azt mutatja, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra szövege inkább hasonlít az egy évszázaddal korábbi Annalesre, mint az utána következőre. Bár

III. Tukultī-apil-Ešarrát hagyományosan a nagy reformer királyként szokták emlegetni,³⁷⁶ a királyfeliratok ideológiáját tekintve inkább tartozik az Újasszír Birodalom első feléhez, mint a másodikhoz. II. Šarrukīn a maga 76 önálló igéjével jócskán megvastagította az asszír ideológiai szótárt, ugyanakkor a régi szavak megtartására is figyelt (77 közös igéje van Aššur-nāšir-aplival és 72 Tukultī-apil-Ešarrával). A folyamat valószínűleg folytatódik az őt követő uralkodóknál is, de ez, és a jelenség okainak meghatározása további vizsgálatot tennének szükségessé.

A nagy számok törvénye – mellyel olyannyira híjával voltunk a válság királyai alatt – ismét jól alkalmazható III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annalesaire. Százalékos értékben jól kimutatható, hogy egy-egy igegyök milyen helyet foglal el az összes igegyök arányában. Mivel azonban Aššur-nāšir-aplínál már számos ige nem található meg, ami az i.e. 8. század végi királyoknál igen, ezért a csökkenő sorrend helyett (4.1. táblázat listázási elve) egyszerűen ábécé sorrendbe rendezem a verbumokat (6.3. táblázat, vö.: 5.1. táblázat).

Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag*
<i>abāku</i>	elhurcol			0,4%	0,4%
<i>abātu</i>	elpusztít	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>adāru</i>	fél	0,3%		1,4%	1,4%
<i>aḫāzu</i>			0,1%	0,1%	0,1%
<i>akālu</i>	eszik	0,7%		0,1%	0,1%
<i>alādu</i>	nemz, szül		0,3%		0,3%
<i>alāku</i>	megy	2,5%	3,0%	3,3%	3,2%
<i>alālu</i>	fölkaszt; Š ujjong	0,3%			
<i>amāru</i>	lát	0,1%	1,5%	1,1%	1,3%
<i>arādu</i>	leereszkedik	1,9%	0,6%	0,1%	0,4%
<i>arāḫu</i>	siet			0,1%	0,1%
<i>arû</i>	vezet		0,3%	0,3%	0,3%
<i>āru</i>	megközelít			1,0%	1,0%
<i>ašābu</i>	leül	1,6%	4,5%	3,7%	4,1%
<i>ašāru</i>	lesüllyed	0,4%	1,2%	0,3%	0,8%
<i>ašû</i>	kimegy	0,7%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>atāru</i>	túl nagyra lenni	0,2%		0,3%	0,3%
<i>atmû</i>	beszél			0,1%	0,1%
<i>atû</i>	megtalál			0,1%	0,1%
<i>balālu</i>	öntöz, locsol; elkever			0,3%	0,3%
<i>balātu</i>	él	0,1%		0,1%	0,1%
<i>banû</i>	épít, teremt	0,2%		0,4%	0,4%
<i>barû</i>	néz, bámul			0,1%	0,1%
<i>bašû</i>	létezik	0,1%		0,5%	0,5%
<i>baṭālu</i>	fölhagy			0,1%	0,1%
<i>batāqu</i>	letép, átvág	0,5%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>bêlu</i>	ural	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>biātu</i>	átéjszakáz	2,4%			
<i>dabābu</i>	beszél			0,7%	0,7%
<i>dagālu</i>	(rá)pillant	0,1%	0,3%	0,5%	0,4%

³⁷⁶ Roaf 1998, 179.

<i>dāku</i>	megöl	3,0%	4,2%	0,8%	2,5%
<i>dālu</i>	bolyong	0,1%	0,3%		0,3%
<i>danānu</i>	erősnek lenni			0,7%	0,7%
<i>daqāqu</i>	aprónak, finomnak lenni			0,1%	0,1%
<i>dekū</i>	fölállít	0,6%	0,3%	0,5%	0,4%
<i>ebēru</i>	átkel	1,9%	0,3%	0,3%	0,3%
<i>edū</i>	tud			0,3%	0,3%
<i>ekēmu</i>	elvesz	0,2%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>elēlu</i>	megtisztul/-szabadul	0,1%			
<i>elēšu</i>	dagad, duzzad; ujjong			0,3%	0,3%
<i>elū</i>	fölmegy	1,1%	2,7%	1,0%	1,9%
<i>emēdu</i>	nekidönt	0,3%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>emū</i>	vmivé válik			0,3%	0,3%
<i>epēšu</i>	csinál	1,8%	3,3%	2,9%	3,1%
<i>erēbu</i>	belép	1,4%	1,2%	2,0%	1,6%
<i>erēšu</i>	kíván, követel			0,3%	0,3%
<i>ešēdu</i>	arat	0,3%			
<i>esēru</i>	körülzár	0,2%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>ešēru</i>	rendben van			0,4%	0,4%
<i>etēqu</i>	átmegy	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>eṭēru</i>	megment			0,3%	0,3%
<i>ezēbu</i>	elhagy	1,0%	1,5%	1,1%	1,3%
<i>ezēzu</i>	haragszik	0,1%			
<i>gamāru</i>	befejez	1,8%			
<i>garāru / qarāru</i>	összegörnyed	0,4%			
<i>ḥabābu</i>	mormol; ciripel, csicsereg		0,3%		0,3%
<i>ḥabātu</i>	kirabol			0,1%	0,1%
<i>ḥalāpu</i>	becsúszik	0,5%		0,1%	0,1%
<i>ḥalāqu</i>	eltűnik, elmenekül		0,3%		0,3%
<i>ḥarādu</i>	elsivatagosodik			0,1%	0,1%
<i>ḥaṭū</i>	vétkezik, bűnt követ el			0,4%	0,4%
<i>ḥepū</i>	széttör	0,1%		0,1%	0,1%
<i>ḥerū</i>	kiás		0,3%	0,1%	0,2%
<i>ḥiāṭu</i>	őríz, lemér, leellenőríz	0,1%			
<i>išū</i>	birtokol	0,3%	0,6%	0,3%	0,5%
<i>izuzzu</i>	áll	0,8%	0,6%	0,5%	0,6%
<i>kabāsu</i>	tapos	0,1%		0,1%	0,1%
<i>kalū</i>	visszatart	0,1%		0,4%	0,4%
<i>kanāšu</i>	behódol	0,3%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>kānu</i>	igaznak lenni	0,1%	0,9%	0,5%	0,7%
<i>kapādu</i>	törekszik, tervez			0,1%	0,1%
<i>kapāpu</i>	meghajol			0,1%	0,1%
<i>kašādu</i>	meghódít	4,0%	7,8%	4,8%	6,3%
<i>kasāru</i>	(le)gátol			0,1%	0,1%
<i>kašāru</i>	restaurál		0,3%		0,3%

<i>kašāru</i>	összegyűjt	0,1%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>kašātu</i>	levág			0,3%	0,3%
<i>kāšu</i>	megnyúz	0,5%		0,3%	
<i>kāšu</i>	elkészít	0,2%			0,3%
<i>katāmu</i>	beborít			0,4%	0,4%
<i>kullumu</i>	D megláttat, mutat			0,3%	0,3%
<i>lamû</i>	megostromol, körülvesz	1,3%	0,9%	1,1%	1,0%
<i>leqû</i>	elvesz		1,8%	0,3%	1,1%
<i>magāgu</i>	kinyúl, kidug, kiterjed	0,2%			
<i>magāru</i>	beleegyezik			0,1%	0,1%
<i>maḥāru</i>	fogad	4,3%	2,4%	2,6%	2,5%
<i>maḥāšu</i>	megüt	0,4%	0,3%	0,4%	0,4%
<i>malāku</i>	tanácsol		0,3%	0,1%	0,2%
<i>malû</i>	tele van	0,2%	0,3%	0,3%	0,3%
<i>manû</i>	számol	0,2%	3,6%	2,4%	3,0%
<i>maqātu</i>	ledönt	2,0%	0,3%	1,1%	0,7%
<i>marāru</i>	keserűvé válik			0,1%	0,1%
<i>mesû</i>	megtisztít	0,1%			
<i>mēšu</i>	megvet, lenéz			0,3%	0,3%
<i>nabalkutu</i>	áthág	1,1%	0,9%	0,5%	0,7%
<i>nabû</i>	megnevez, elhív	0,4%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>nābutu</i>	menekül			0,3%	0,3%
<i>nadānu</i>	ad	0,1%		1,8%	1,8%
<i>nadû</i>	lefektet	0,7%	1,2%	1,1%	1,2%
<i>nakāmu</i>	főlhalmoz			0,1%	0,1%
<i>nakāru</i>	ellenséges lenni	0,2%		0,7%	0,7%
<i>nakāsu</i>	levág	1,0%	0,6%	0,4%	0,5%
<i>namāšu</i>	elindul	5,5%			
<i>napalsuḥu</i>	leguggol, térdre esik			0,1%	0,1%
<i>napālu</i>	elpusztít	2,8%	3,3%	0,8%	2,1%
<i>naparkû</i>	(munkát) abbahagy			0,3%	0,3%
<i>naparšudu</i>	elmenekül	0,5%	1,2%	1,1%	1,2%
<i>napāšu</i>	ellök, széttör	0,4%		0,1%	0,1%
<i>naprušu</i>	repül	0,1%	0,9%	0,4%	0,7%
<i>naqāru</i>	ledönt, kikapar	2,8%	3,3%	0,7%	2,0%
<i>naqû</i>	kiönt, áldoz		0,6%	0,4%	0,5%
<i>nasāḥu</i>	kitép	0,6%		1,2%	1,2%
<i>našāku</i>	laposan lever	0,1%			
<i>nasāqu</i>	kiválaszt	0,6%			
<i>našāru</i>	őríz, véd			0,1%	0,5%
<i>našāqu</i>	megcsókol		0,6%	0,3%	0,1%
<i>našû</i>	visz	0,2%	0,6%	2,4%	1,5%
<i>naḡālu</i>	néz			0,1%	0,1%
<i>nêru</i>	leüt, megöl			0,1%	0,1%
<i>pādu</i>	bezár, fogságba ejt			0,1%	0,1%
<i>paḥāru</i>	összegyülekezik		0,6%	0,7%	0,7%
<i>palāḥu</i>	fél	0,6%	0,6%		0,6%
<i>parāru</i>	felvált	0,3%		0,1%	0,1%
<i>parāsu</i>	elválaszt		0,3%	0,3%	0,3%

<i>parā`u</i>	átvág, levág		0,3%		0,3%
<i>pasālu</i>	elfordul, megfordul			0,1%	0,1%
<i>paṭāru</i>	főlold		0,3%	0,1%	0,2%
<i>petū</i>	kinyit			0,8%	0,8%
<i>qabū</i>	parancsol	0,4%	0,9%	1,0%	1,0%
<i>qamū</i>	megpirít		0,6%	0,4%	0,5%
<i>qāpu</i>	főlállít, karóba húz	0,1%			
<i>qarānu</i>	főlhalmoz			0,1%	0,1%
<i>qatū</i>	végéhez közeledik			0,1%	0,1%
<i>qerēbu</i>	közeledik	2,3%			
<i>qerū</i>	meghív			0,1%	0,1%
<i>qiāšu</i>	ajándékoz	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>rabāšu</i>	táborozik, elhelyezkedik			0,3%	0,3%
<i>rabū</i>	nagynak lenni	0,2%		0,5%	0,5%
<i>radādu</i>	üldöz			0,4%	0,4%
<i>raḥāšu</i>	eláraszt, elönt		0,3%	0,1%	0,1%
<i>raḥāšu</i>	megmozdul			0,1%	0,2%
<i>rakābu</i>	lovagol			0,3%	0,3%
<i>rakāsu</i>	összeköt		0,6%	0,4%	0,5%
<i>ramū</i>	dob		1,2%	0,5%	0,9%
<i>rapādu</i>	(körbe)fut			0,1%	0,1%
<i>rapāšu</i>	szélesnek lenni			0,1%	0,1%
<i>raṣāpu</i>	főlhalmoz	1,0%	0,3%		0,3%
<i>rašū</i>	megkap, megszerez			0,7%	0,7%
<i>redū</i>	elkísér	0,2%	0,6%	0,8%	0,7%
<i>rēšu</i>	segít	0,2%			
<i>retū</i>	megerősít	0,1%			
<i>ṣabātu</i>	megragad	7,9%	3,3%	3,5%	3,4%
<i>šadādu</i>	húz			0,1%	0,1%
<i>šagāmu</i>	üvölt	0,2%			
<i>saḥāpu</i>	ledönt	0,6%	0,3%	0,7%	0,1%
<i>saḥāru</i>	időzik, tartózkodik	0,2%		0,1%	0,5%
<i>saḥālu</i>	átfúr			0,1%	0,1%
<i>šaḥātu</i>	fél, szégyell			0,3%	0,3%
<i>sakālu</i>	(titokban) elsajátít, megszerez			0,1%	0,1%
<i>šakānu</i>	elhelyez	7,4%	3,6%	4,4%	4,0%
<i>salāḥu</i>	locsol, öntöz			0,1%	0,1%
<i>šalālu</i>	kifoszt	3,1%	7,5%	2,9%	5,2%
<i>šalāmu</i>	épnek, egészségesnek lenni			0,3%	0,3%
<i>šalā`u</i>	ledob		0,3%	0,3%	0,3%
<i>šāmu</i>	vásárol			0,1%	0,1%
<i>šanū</i>	megváltozik			0,3%	0,3%
<i>šapālu</i>	alacsonynak lenni	0,1%		0,1%	0,1%
<i>šapānu</i>	lehangere			0,1%	0,1%
<i>šapāru</i>	küld, ír			2,0%	0,1%
<i>šapāḥu</i>	szétszór, szétszlat			0,1%	2,0%
<i>šaḡālu</i>	elvesz	0,1%			
<i>šaḡāru</i>	átfúr			0,1%	0,1%

<i>šaḡū</i>	magasnak lenni			0,1%	0,1%
<i>šarāḡu</i>	büszkének lenni	0,4%			
<i>šarāḡu</i>	küld			0,1%	0,1%
<i>šarāku</i>	ajándékoz	0,1%		0,1%	0,1%
<i>šarāpu</i>	eléget	4,1%	3,3%	1,0%	2,2%
<i>šarāpu</i>	éget	0,4%	0,3%		0,3%
<i>šarātu</i>	darabokra tép			0,1%	0,1%
<i>šaṭāru</i>	ír	0,7%	0,6%	0,3%	0,5%
<i>šāṭu</i>	vonszol, húz		0,3%	0,3%	0,3%
<i>šā`u / šē`u</i>	repül	0,4%			
<i>šebēru</i>	széttör		0,3%		0,3%
<i>šemū</i>	hall		3,0%	1,6%	2,3%
<i>šē`u</i>	visszaver/-utasít	0,2%			
<i>šuklutu</i>	befejez	0,2%	0,3%		0,3%
<i>šuqallulu</i>	lóg, lebeg	0,2%			0,3%
<i>šullū</i>	fölhív			0,3%	
<i>šurrū</i>	megkezd	0,1%			
<i>šutlumu</i>	odaad			0,1%	0,1%
<i>tabāku</i>	kiönt	0,9%		0,4%	0,4%
<i>takālu</i>	bízik	1,3%	1,5%	0,7%	1,1%
<i>tamāḡu</i>	megfog	0,2%			
<i>taqānu</i>	rendezettnek, biztosítottnak lenni			0,3%	0,3%
<i>tarādu</i>	küld			0,1%	0,1%
<i>tarāku</i>	kopog, zörget			0,3%	0,3%
<i>tarāšu</i>	kinyújt; küld	0,1%	0,3%	0,1%	0,2%
<i>tāru</i>	megfordul	2,8%	1,8%	2,4%	2,1%
<i>tebū</i>	fölláll	0,3%	0,3%	0,3%	0,3%
<i>tebū</i>	lesüllyed	0,1%			
<i>teḡū</i>	közellép, közeledik	0,4%			
<i>tiābu</i>	jónak lenni			0,1%	0,1%
<i>utnēnu</i>	fohászkodik, imádkozik			0,1%	0,1%
<i>wabālu</i>	visz	1,3%	1,2%	1,0%	1,1%
<i>zakāru</i>	kimond, megnevez			0,4%	0,4%
<i>zanānu</i>	esik		0,3%		0,3%
<i>zānu</i>	felszereltnek/feldisz itettnek lenni		0,3%		0,3%
<i>zaqāpu</i>	karót állít	0,7%			
<i>zaqāru</i>	kiemelkedik; magasra épít			0,1%	0,1%
<i>zāzu</i>	eloszt, osztozik			0,1%	0,1%
<i>zēru</i>	gyűlöl, megvet			0,3%	0,3%
Akkád igék	Jelentés	iiAna. Ann.	iiiTaE. Ann.	iiŠk. Ann.	Átlag*

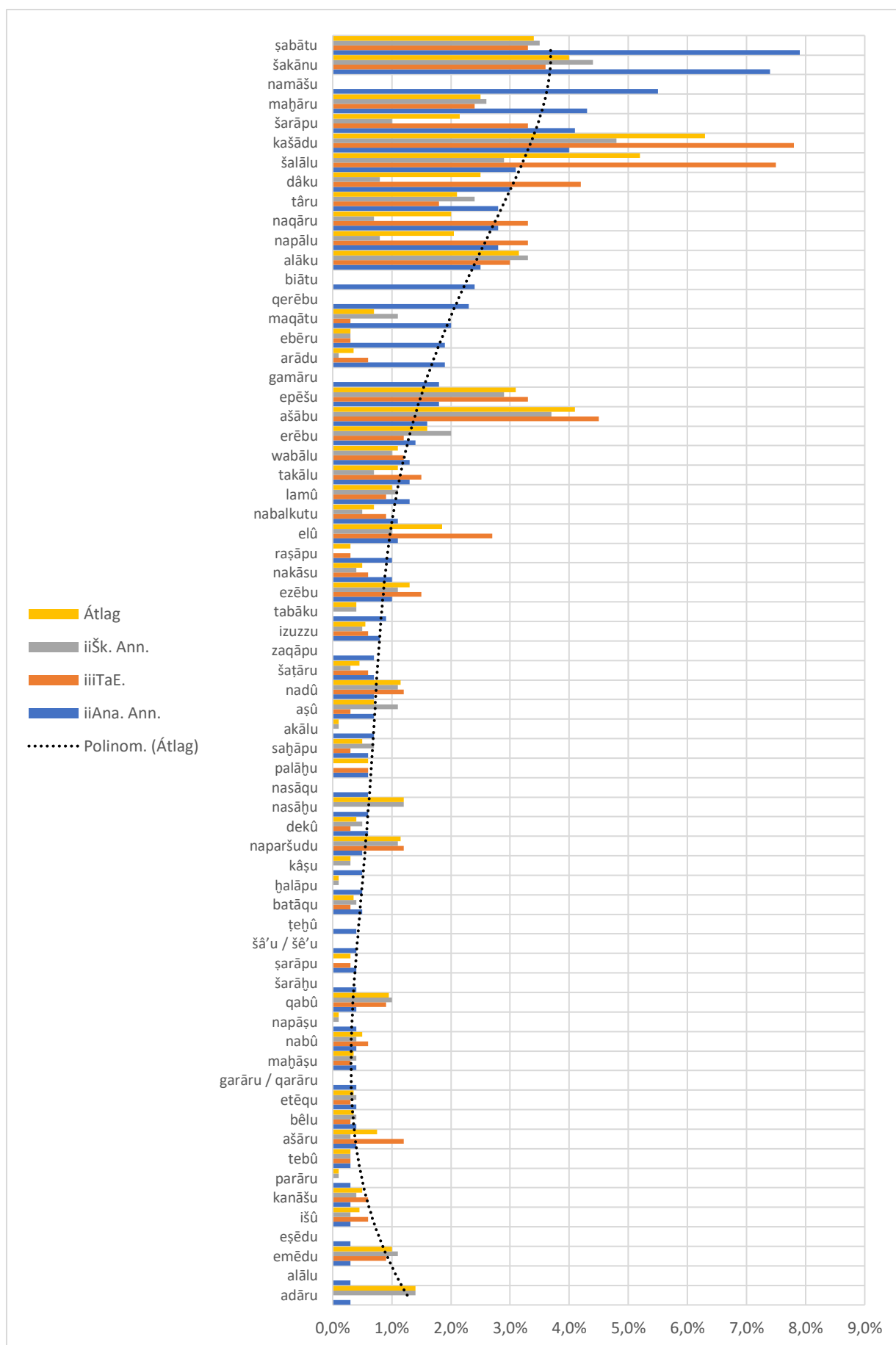
6.3. táblázat

*iiiTaE. és iiŠk. feliratainak átlaga

Ennek a terjedelmes táblázatnak még a részleges diagramra vetítése is a főntebb már említett probléma miatt bonyolult. Šarrukīnnál több igegyök szerepel, mint II. Aššur-nāšir-aplinál. Mégis, ha hagyományosan a Kalḡui király verbumainak csökkenő sorrendjét alapul véve

megpróbálkozunk az igék ábrázolásával, néhány fontos dolgot érdemes lesz fontolóra venni (6.4. ábra).

6.4. ábra

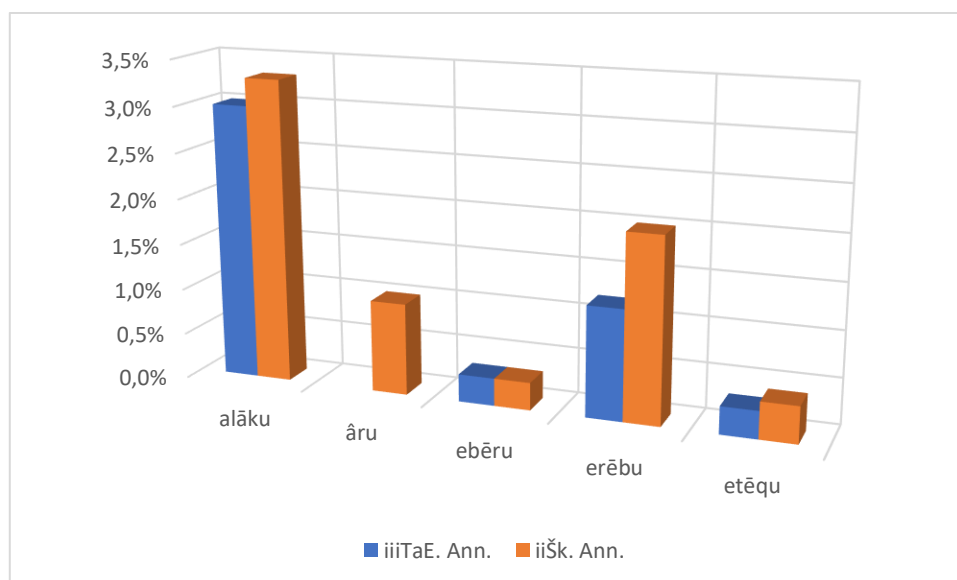
Egy polinominális trendvonal fölrajzolása (fekete szaggatott vonal) jelzi, hogy a verbumok értékei átlagosan csökkenő tendenciát mutatnak a három királynál. Egy *šarāpu* vagy *maqātu* ige mindegyiknél hangsúlyos szerepet játszik, és egy *etēqu* vagy *bēlu* pedig semelyiknél nem fontos. Emellett azonban komoly különbségek is jelentkeznek. Ezek közül a legfontosabb az újasszír kor első felében klasszikusnak számító mozgást kifejező igék egy csokra (*namāšu*, *qerēbu*, *biātu*), amely teljesen hiányzik az i.e. 8. század második felében keletkezett feliratokból. Erre nehéz magyarázatot találni, mert az útleírás strukturális eleme továbbra is megmarad. Eltűnik ugyanakkor a meghódított tartományokban folytatott toborzást kifejező *nasāqu* ige is, holott a képi ábrázolásokban ettől a kortól kezdve jelennek meg idegen kontingensek az asszír hadseregben.³⁷⁷ A fenomén tehát jelen van ugyan, de kifejezése új csatornákat keres. Továbbá a kivégzések egy korábban jól ismert formáját, a karóba húzás (*zaqāpu*) aktusát sem használják az i.e. 8. század második felének írnokai, bár II. Aššur-nāšir-aplitól egészen III. Adad-nērārīg folyamatosan népszerű jelenet volt a hadjáratleírásokban, és később sem veszett ki a palotareliefek szcenárióiból.³⁷⁸ Az ideológiai szótár tehát nem csak bővült, ahogyan azt II. Šarrukīn kapcsán föntebb megállapítottuk, hanem – kisebb mértékben ugyan, de – szűkült is. A témák és altémák természetesen továbbra is megmaradtak, csak éppen egyszerűsödtek, vagy átalakultak. Így a mozgás képét legtöbbször egy *alāku* igével fejezi ki a i.e. 8. század második felében alkotó író (kisebb számban más verbumokat is használ, lásd 6.5. ábra). Nem bajlódik a haladás részleteivel, az indulással (*namāšu*), közeledéssel (*qerēbu*),³⁷⁹ sem az út hosszának érzékeltetésével a letáborozás használatán keresztül, hanem egyszerűen csak a mozgás tényét közli a *tupšarru*. A besorozás szóhasználata átalakul, eltűnik az eddig következetesen használt technikus terminus, és helyét több, multifunkcionális ige használata váltja föl, amint amilyen a *šabātu*, vagy a specifikusabb, de még mindig diffúz *kašāru*.³⁸⁰ Mindebből jól kitűnik, hogy komoly változások álltak be az asszír királyfeliratok szövegezésébe a válság előtti időszakhoz képest.

³⁷⁷ Reade 1972, 104–107; vö.: Dalley 1985, valamint Dezső 2006a, 101–102.

³⁷⁸ Albenda 1986, Pl. 112.

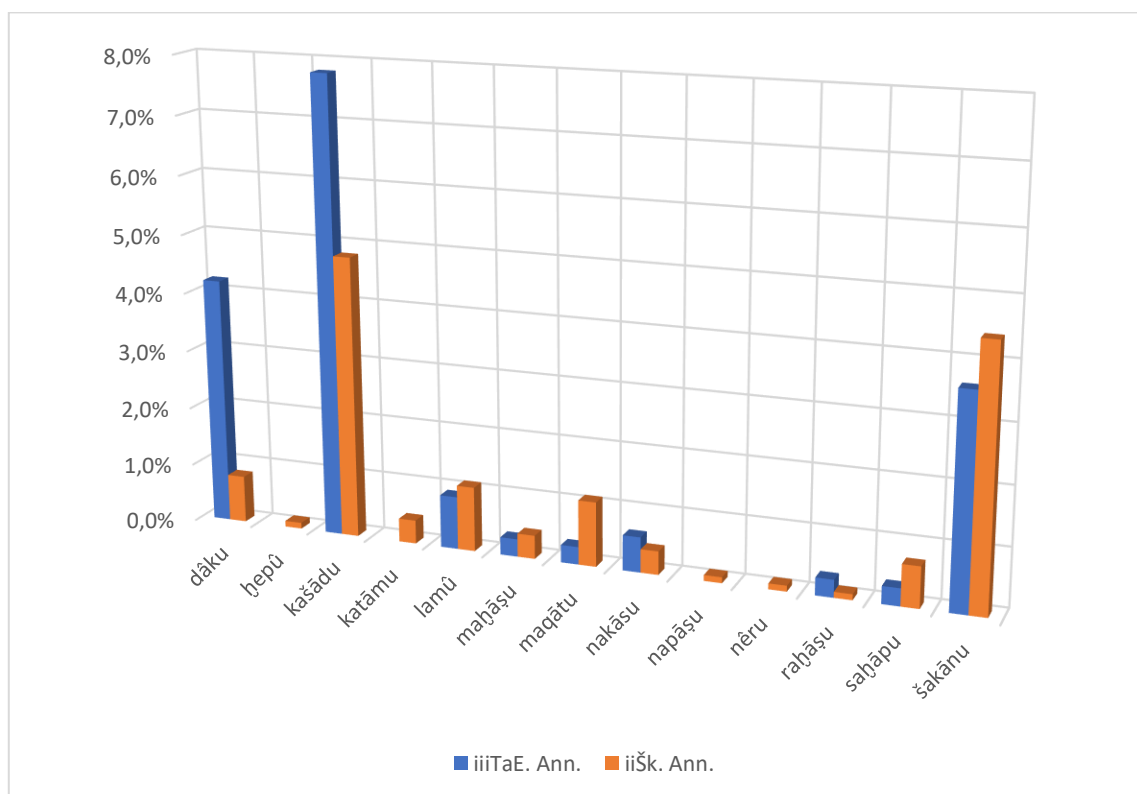
³⁷⁹ Bár nem tartozik közvetlenül a vizsgált királyfeliratok sorába, de mégis szükséges ennél a pontnál megemlíteni, hogy mindkét ige újból előjön II. Šarrukīn ún. *Istenlevelében* (*Gottesbrief*), amely a király Urartu elleni i.e. 714-es hadjáratát írja le (1.1.2. fejezet, Niederreiter 2019), ráadásul igen magas arányban. A *namāšu* 12-szer szerepel a szövegben (a szöveg által használt 605 igéből ez 1,9%), a *qerēbu* pedig 13-szor (2,2%). Ha azt vesszük, hogy ezeket csak a multifunkcionális *šabātu* verbum (3,1%) előzi meg, illetve a percepció igéje (*amāru* 2,2%) éri el, akkor ki kell jelentenünk, hogy az Aššurnak intézett levél két kizárólag az asszír sereg mozgását megjelenítő igéje a legfontosabbak a szövegben. Miért van az, hogy a korábban klasszikusnak számító verbumokat Šarrukīn írnokai a Khorszabadi feliratokban teljesen elhanyagolják (az Annaleshez hasonlóan hiányzik a Nagy Díszfeliratból [Große Prunkinschrift] épp úgy, mint a királyi palota XIV. termében található feliratából, az ún. Kis Díszfeliratból [Kleine Prunkinschrift]), ugyanakkor az *Istenlevelében* ilyen prominens pozícióba juttatják? A megoldás részben a szövegek eltérő funkciójában rejtőzhet, de egy kimerítő válaszhoz további komparatív kutatásra lenne szükség.

³⁸⁰ Példa a *šabātu* használatára: *ina muḫḫi 3 šābī ištēn šābšunu ašbat* (Fuchs 1994, Ann. 278–279); ugyanabban a szövegben azonban többször előfordul a *kašāru* használata is: *50 narkabtu (...) ina libbišunu akšurma* (Fuchs 1994, Ann. 75). III. Tukultī-apil-Ešarra Annalese nem használja a sorozás képét.

6.5. ábra

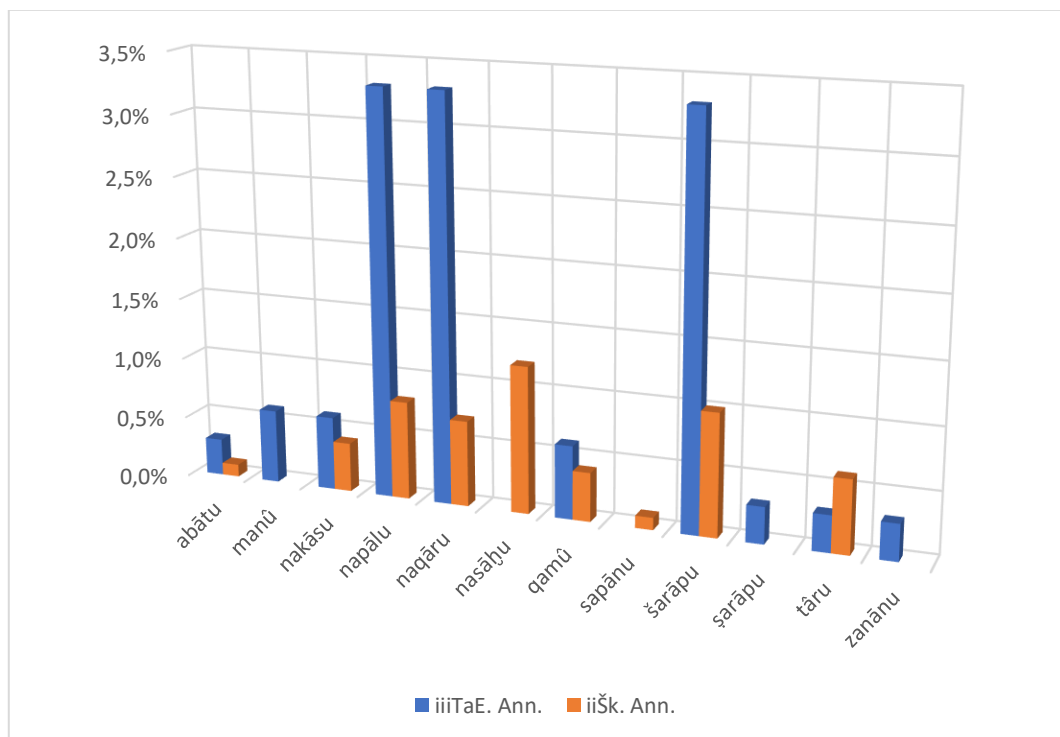
A hódítás témájában a jól ismert és konvencionálisnak számító igékhez, mint a mézszárlás *dāku*-ja, az ostrom *lamû*-ja, vagy a hódítás *kašādu*-ja, olyan – ebben a kontextusban korábban idegen – szavak is társulnak Šarrukīnnál, mint *hepû* „széttör”, *katāmu* „beborít”, vagy *nēru* „megöl, leüt” (6.6 ábra).

6.6. ábra

A khorszabadi király újításai mellett érdemes megfigyelni azt is, hogy a klasszikusnak mondható speciális technikus terminusok, mint az „öldöklést” megjelenítő *dāku* és a „hódítást” kifejező *kašādu* nagyobb értéket mutatnak III. Tukultī-apil-Ešarránál, mint utódánál. A hódítás alapszava a kalḫui Annalesben 7,8% foglal el a szöveg igéiben, ami messze meghaladja például

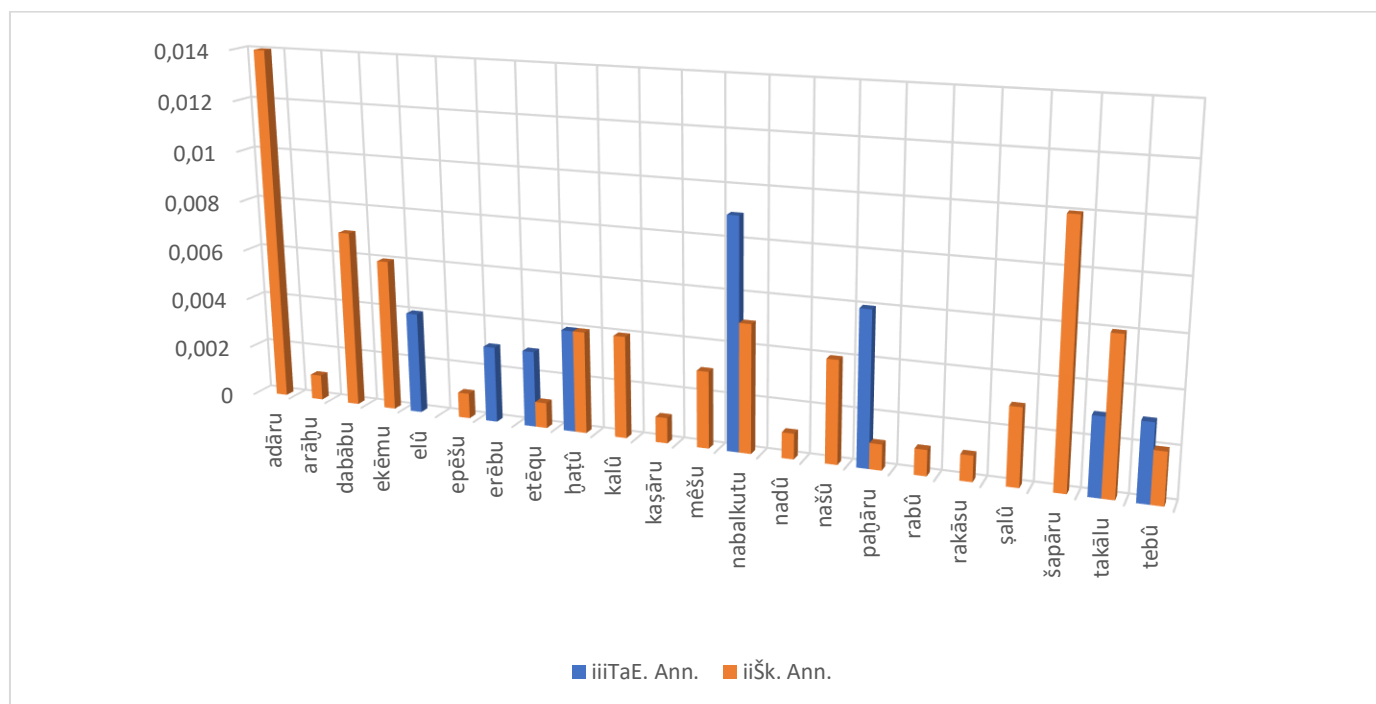
II. Aššur-nāšir-apli 4%-át, és még mindig másfélszer nagyobb, mint II. Šarrukīn 4,8%-a. A különbség a *dāku* igénél még látványosabb, ahol több, mint ötször nagyobb Tukultī-apil-Ešarra értéke (4,2%), mint khorsabadi kollégájáé (0,8%). Mindebből úgy tűnik, hogy habár egymás után uralkodtak (nem számítva V. Šulmānu-ašarēdu elemzésem szempontjából irreleváns 5 éves intermezzóját), mégis írnokaik a királyfeliratok szövegezésében – valamint a hangsúlyokban – eltérő megoldásokat alkalmaztak. Még látványosabban mutatkozik meg ez a *Pusztítás* altémájának összehasonlításában (6.7. ábra).

6.7. ábra

Amit elsőre meg kell állapítani, hogy a korábban egységesnek mutakozó altéma, amely a legtöbb esetben három egymás után következő igét foglalt magába (*appul aqqur ina išātu ašrup*), és melyet olykor kiegészített a *tāru* verbum (abban az értelemben, hogy a várost/régiót a káoszba „fordította vissza” a király), jelen van ugyan még, de számos más fogalommal egészül ki. Ilyen az i.e. 8. század második felében az *abātu* („elpusztít”), a *nakāsu* („levág” [kert fáit], a *qamū* („megéget”). De III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn is külön utakon jár bizonyos igék használatával. Csak az előbbi alkalmazza a *manū* (földdel „egyenlővé tesz”), vagy a *zanānu* („[tűz]esőt rábocsát”) képeket; a *nasāhu* („kitép”) és *sapānu* („lehengerel”) igék pedig az utóbbi írnokai sajátja. A leghangsúlyosabb eltérés azonban a klasszikus pusztításhármaság háttérbe szorulása Šarrukīnnál. A *napālu* („ledönt”) a khorsabadi Annalesben a kalhūi ¼-e (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 0,8%); a *naqāru* („kikapar”) esetében ez az arány majdnem ½ (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 0,7%); a *šarāpu* („eléget”) verbumnál pedig több, mint ½ a különbség (iiiTaE. 3,3%, iiŠk. 1%). Ebben a tekintetben Tukultī-apil-Ešarra egyértelműen elődeihez igazodik, míg Šarrukīn szakítani próbál a korábbi konvenciókkal, vagy legalább is távolságot tart a korábban oly népszerű kifejezési alakzatoktól.

A betagolás témájában a szóhasználat szempontjából alig hoz újat az i.e. 8. század második fele. Amiről azonban még nem szóltam, de mindenképpen említésre méltó, az a hadjáratleírások elején szereplő ellenséges tevékenység (6.8. ábra).

6.8. ábra

III. Tukultī-apil-Ešarra írnokai azokat az igéket mozgatják meg, amelyek az i.e. 9. századi királyoknál is megszokottak voltak. Ilyen a hamis „bizakodás” (*tabāku*) a körülményekbe, szövegségesbe, vagy a saját várfalába, serege erősségébe; a „lázadás” klasszikus kifejezései (*nabalkutu*, *etēqu*); illetve az ellenség mozgását kifejező igék (*elū*, *erēbu*). II. Šarrukīn *ṭupšarrui* azonban – a régi kifejezések nagy részének megtartása mellett – egy sor, eddig ilyen kontextusban nem használt igét emelnek be a szövegbe. Ezek közül a legfontosabb az *adāru* tagadó formában (*lā ādir zikri ilānu rabūti* „a nagy isteneknek parancsát nem tisztelő”); az istenek akaratának a „megvetése” (*mēšu*); adó visszatartása, nem csak a már megszokott *kalū* használatával, hanem a *našū* tagadó alakjában (*biltu lā iššū* „adót nem hozott”); a „hamisság” (*šarrātu*), „ellenségeskedés” (*zērātu*) „írása” (*šapāru*), „beszélése” (*dabābu*), illetve „cselekvése” (*epēšu*). Olybá tűnik, Šarrukīn írnokai az ellenség karakterizálásánál teljesen föllazították a korábban sokkal egységesebb képet. Ez a jelenség nem csak az igék számának a fölszaporításánál tükröződik. Első ízben jelennek meg az asszír királyfeliratokban anekdotisztikus elemek, elsősorban az ellenfél kigúnyolásának céljából. Arról értesülünk, hogy hogyan menekül pánikszerűen Rusa, az urartui király, miután hírt kap serege pusztulásáról, majd hogyan „szúrja szívéen magát a karddal, mint egy disznó” (*patar ramānišu kīma šaḥī libbāšu išḫulma*).³⁸¹ Arról is olvashatunk, hogy a babilóni király, Marduk-apla-idinna a gonosz gallú démon mása (*hiriš galli lemni*), akit neve ellenére gyűlöl istene, Marduk, és helyette Šarrukīnt választotta ki, hogy áldozzon Sumer és Akkád isteneinek, sőt, hogy levezényelje az

³⁸¹ Fuchs 1994, Ann. 164–165;

akītu-ünnepséget.³⁸² Ez csak két példa az írnokok számos hasonló megnyilvánulásából.³⁸³ Az ellenség becsmérlése, gyalázása, nevetségessé tétele feltehetően mindig jelen volt az asszír ideológiában. Ez a hagyomány II. Šarrukīnnál kapott azonban első ízben széles teret a királyfeliratokban.

Az ellenség újszerű ábrázolása – ahogyan azt Šarrukīnnál megfigyelhettük – nemcsak a királyfeliratok szóhasználatának konvencionális kereteit feszítette szét az i.e. 8. század végén, hanem a szövegek megszokott szerkezetét is. Ez a többi témát és altémát is érinti. Rengeteg új szó kerül a szövegekbe, melyek struktúrába való elhelyezése – nem lévén korábbi minta – meglehetősen nehézkes. Egészen pontosan 352 igét lehetett II. Šarrukīn Annalesében a jól ismert gyöngyfüzér valamelyik pontjára fölfűzni. Ez a mennyiség az összes ige (735) 47,9%-a – tehát a repetitív igék még csak a cselekmény felét se uralják. Ez azt jelenti, hogy a khorsabadi királynál első ízben borul föl a funkcionális igék és a non-funkcionális igék aránya. Korábban, de még III. Tukultī-apil-Ešarránál is, a funkcionális és repetitív igék csak kis részt foglaltak el a szöveg által használt igeigek számából, de ezek – minden előfordulást számba véve – dominálták a cselekmény nagy részét. Šarrukīnnál ezek az arányok azonban fejetetejükre állnak (6.9. ábra, vö.: 3.4 ábra).

6.9. ábra

II. Aššur-nāšir-aplínál a repetitív igeigek aránya jóval 50% alatt volt (39%), és ez a kevés ige elárasztotta az elbeszélés 85%-át. Kevés igeigek uralta a narráció nagy részét. II. Šarrukīnig – ha nem is pontosan ezekkel a számadatokkal – minden királyfelirat ehhez hasonló arányban használta a repetitív és non-repetitív igeigeket. A 6.9. ábra azonban azt mutatja, hogy az igeigek több, mint a fele (63%) repetitív, de mindez csak a cselekmény 48% százalékát teszi ki.

Ezen a ponton érdemes továbblépni, és megvizsgálni, hogy mi maradt és mi változott a királyfeliratok strukturálásából az i.e. 9. századhoz képest.

³⁸² Fuchs 1994, Ann. 237–238, 321; Prunk 121–124.

³⁸³ Vö.: Fuchs 1994, 334³⁶⁵.

6.3. Struktúra

Ahogy az a középasszír és az újasszír kor első felének királyainál láttuk, III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annaleseiben szereplő hadjáratok is előre megadott szekvenciarendben fűzik fel jeleneteiket. Ez azt jelenti, hogy az események ábrázolása elsősorban nem a valóság kronológiájához igazodik, hanem a témák és altémák fölfűzésének konvencionális szabályaihoz. Tukultī-apil-Ešarra jól betagozódik ebbe a hagyományba, és bár a khorsabadi uralkodó írnokai feszegetik a rendszer adta lehetőségek határait, az Šarrukīn Annalesének a szövege még így is a korábbi uralkodókhoz hasonló szerkezetbe illeszkedik (6.3. táblázat).

Témák	Altémák		
Annales	II. Aššur-nāšir-apli	III. Tukultī-apil-Ešarra	II. Šarrukīn
Mozgás		Isteni bátorítás	
		Mozgás	
Ellenség 1		Fölfuvalkodottság	Fölfuvalkodottság
			Hamis bizalom
			Adó visszatartása
		Mozgósítás	Mozgósítás
			Gonoszság
	Lázadás		Lázadás
		Percepció	
		Félelem	
		Menekülés	
Mozgás	Isteni segítség		Isteni segítség
	Mustra		Mustra
	Indulás		
	Mozgás		Mozgás
	Érkezés		
Ellenség 2	Hamis bizalom		
			Percepció
Hódítás		Üldözés	
	Ostrom		
	Harc	Harc	Harc
		Ostrom	Ostrom
	Hódítás	Hódítás	Hódítás
		Terror	Terror
	Öldöklés	Öldöklés	
	Kifosztás	Kifosztás	Kifosztás
			Öldöklés
	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés	Kegyetlenkedés
	Zsákmány	Zsákmány	

	Pusztítás	Pusztítás	Pusztítás
			Zsákmány
	Terror		
Ellenség 3			Félelem
	Ijedelem	Ijedelem	Ijedelem
	Menekülés	Menekülés ²	Menekülés
	Hódolat	Hódolat	Hódolat
Betagolás			Kegyelem
	Deportálás		Deportálás
	Táborozás		
			Sorozás
		Újjáépítés	Újjáépítés
		Letelepítés	Letelepítés
		Csatolás	Csatolás
	Adó		
	Teher	Teher	Teher
			Nevezés
		Adó	Adó
	Sorozás		
	Szagrális	Szagrális	Szagrális

6.3. táblázat

Az istenek bátorításával (*takālu* D) kezdődik számos Tukultī-apil-Ešarra hadjárata, amit a hagyományos menetelés (*alāku*) követ. Šarrukīn azonban az ellenség tevékenységével kezdi a szekvenciasort, ami önmagában még nem is lenne furcsa, mert más királyoknál is előfordul, hogy az asszír sereg mozgását az ellenfél lázadása előzi meg (ezt láthatjuk II. Aššur-nāšir-aplinál és V. Šamši-Adadnál, illetve majdnem az össze középasszír királynál is). A legnagyobb eltérés Tukultī-apil-Ešarra és Šarrukīn között nem a téma elhelyezésében, hanem a témán belüli altémák ábrázolásában mutatkozik meg – ahogyan azt már a szóhasználat kapcsán is érzékelhettük. Tukultī-apil-Ešarra a fölfuvalkodottság képét jól ismert igékkel ábrázolja (*nabalkutu*, *etēqu*), utána rögtön az ellenséges csapatok mozgására (*paḥāru* „összegyülekeznek”, *elū* „fölmegy”, *erēbu* „bemeget”) tér rá, amit az asszír király hatalmának az észlelése követ (*amāru* „lát”, *šemū* „hall”), ami félelmet (*palāḥu*) és menekülést (*muššuru* „elmenekül”, *šabātu* „megragad” hegyet/várat) vált ki belőlük. Ezzel szemben khorszabadi utóda sokkal szélesebb spektrumát hozza mind az altémáknak, mind az azokat kifejező igéknek. A fölfuvalkodás elsősorban az istenek semmibe vételében nyilvánul meg (*mēšu* „megvet”, *lā adāru* „nem féli” az isteneket, *šalū* Aššur igáját „ledobja”, *etēqu* az isteneknek tett esküt „áthágja”), de megmutatkozhat a királlyal szembeni „vétkezésben” is (*haṭū*, egyébként Tukultī-apil-Ešarra is használja). Aztán következik a hamis bizalom altémája, ami jól ismert korábbi időkből is (*takālu* szövetségesbe/körülményekbe/saját hadseregébe „bíz”). Még az adó visszatartása sem idegen, bár a hagyományos *kalū* „visszatart” mellett megjelenik egy eddig még nem használt kifejezés is, *lā našū* „nem hoz (ajándékot/adót)”. Szerteágazó képet mutat az ellenséges haderő mozgósítása is. A harcra való összegyűlést két ige is kifejezheti (*kašāru* és *paḥāru*), találkozunk az ellenséges hódítás képével (*ekēmu* „elvesz”), vagy az ellenséghez való

csatlakozás megörökítésével is (*rakāsu*). A mozgósítás után következik az ellenség gonosz tetteinek a kivitelezése, a „hamisság” (*šarrātu*) vagy „ellenségeskedés” (*zērātu*) „írása” (*šapāru*), „beszélése” (*dabābu*), illetve „cselekvése” (*epēšu*). A témát a lázadás jól ismert igéje zárja (*nabalkutu*), ami azért érdekes, mert a korábbi esetekben ezzel kezdődött az ellenséges tevékenység bemutatása. A *Mozgás* témája Šarrukīnnál nagyjából Tukultī-apil-Ešarra példáját követi, kiegészülve a seregszemle (*dekū*) képével. Majd ezután következik a khorszabadi uralkodónál az, ami a Tukultī-apil-Ešarra egybeolvadt az ellenség első tevékenységének a témájával, nevezetesen a *Percepció* altémájával. A szóhasználat ebben a tekintetben teljesen megegyezik a két királynál (*amāru*, *šemū*). Szórványosan volt már példa korábban is az asszír sereg közeledtének az észlelésére: I. Tukultī-apil-Ešarránál az asszír sereg tetteinek a meghallása (*šemū*) jelenik meg egyszer; II. Tukulti-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu pedig följegyzik az ellenség félelmét, amint meglátják (*amāru*) az asszír hadak közeledtét. A kettő ilyen intenzív és strukturáltan beágyazott formában való alkalmazása azonban először a 8. század végi két királynál jelenik meg.³⁸⁴

A *Hódítás* témája is jól párhuzamolható a két i.e. 8. század végi király Annalesének szerkezetében, bár az *Üldözés* altémája nem található meg Šarrukīnnál, ami Tukultī-apil-Ešarránál az ellenség menekülésére következő válaszreakció (*arādu* „utánamegy”, *redū* „üldöz”). Ezt követően azonban mindkét király ugyanazokat az altémákat építi bele a hadjáratok szerkezetébe, de Šarrukīn sokkal több kifejezést használ. Ami mindkettőnél egyezik az a harc esetében a *šakānu* („vereséget mér valakire”) és a *maḥāšu* („megver”) igék, az ostrom *lamū*-ja („körülvesz”), a hódítás klasszikus *kašādu*-ja („meghódít”), a terror érzékeltetése kapcsán a *saḥāpu* („lever”) kifejezés, az öldöklésnél a *dāku* („megöl”) és a kifosztásnál a *šalālu* („kifoszt”) verbumok. A harcnál azonban II. Šarrukīnnak még jócskán akad mondanivalója. Beépíti a *maqātu* („lever”), a *katāmu* („beborít”, mint a sáskajárás), a *hepū* („szétver”) és a *rasābu* („leüt”) kifejezéseket is. A *Kegyetlenkedés* altémájánál épp fordított a helyzet. A khorszabadi uralkodó alig szentel rá figyelmet, mindössze egy ígét, az ellenség vezetőjének a „megnyúzását” (*kāšu*) építi bele a pozícióba. Tukultī-apil-Ešarra azonban – elődjei mintáját követve – öt verbumot is fölhasznál ennél az altémánál: az ellenség hulláival „megtölti” (*malū*) a szakadékokat, „karóba húz” (*elū Š*), „levágja” (*nakāsu*, *batāqu*) a végtagokat, és a kiontott vér „tűzvörösre színezi” (*šarāpu*) a környéket. A *Hódítás* témáját Tukultī-apil-Ešarránál a *Zsákmány* és a *Pusztítás* szintaktikai egységei zárják; Šarrukīn ezt a két elemet megcseréli. A *Zsákmány* leltározását mindkét királynál a *manū* „számol” ige fejezi ki, bár Tukultī-apil-Ešarránál fontosabbak a *leqū* „elvesz” és a *šabātu* „megragad” kifejezések. A 6.7. ábra kapcsán már említettem, hogy a *Pusztítás* altémáinál Tukultī-apil-Ešarra messzemenőig ragaszkodik a megszokott kifejezésekhez (*napālu* „ledönt”, *naqāru* „kikapar”, *šarāpu* „eléget”). Ezek az igék a khorszabadi királynál is megtalálhatók ugyan, de – szokatlan módon – egy sor másik ígét is beemel. A *tāru* ige még illeszkedne is a korábbi hagyományokhoz (káoszba „fordít”); de a

³⁸⁴ A *Percepció* altémája II. Šarrukīn *Istenlevelében* (*Gottesbrief*) a legkidolgozottabb. Ott az ellenség a szerkezetbe beleágyazva 13 esetben „látja” (*amāru*) meg a közeledő asszírokat (az előforduló igék 2,2%, ezt pedig egyedül a multifunkcionális *šabātu* előzi csak meg a maga 3,1%-val), és – ugyanígy a struktúra szabályaihoz illeszkedve – 8 referencia (1,3%) található az asszír dicső tettek „meghallásáról” (*šemū*).

kertek „kivágásának” (*kašātu*, *nakāsu*) képe új jelenség;³⁸⁵ ahogyan *šarāpu* szinonimával (*qamû*) való helyettesítése is; megjelenik továbbá az alapok „lerombolása” is (*nasāhu*).

A *Félelem* szintaktikai egysége (*palāhu*) III. Tukultī-apil-Ešarránál az ellenség első tevékenységéhez köthető, ugyanezt II. Šarrukīn a második ellenséges reakcióhoz kapcsolja. Ezt leszámítva azonban párhuzamosan rendezik el mindkét király írnokai a témán belüli egységeket: *Ijedelem* (*ana šuzub* „hogyan életét mentse...”), *Menekülés* (*naparšudu*), vagy *Hódolat* (*kanāšu* „hódol”, *šabātu* a király lábát „megragadja” és *našāqu* „megcsókolja” azt). A khorszabadi uralkodó azonban a *Menekülés* altémájánál nem elégszik meg egy kifejezéssel, és ahogy a korábbi szintaktikai egységeknél már láttuk, számos – korábban ebben a kontextusban csak ritkán alkalmazott – igét épít bele az altémába. Ide tartoznak a *naparšudu* rokon értelmű szavai (*nābutu*, *naprušu*), vagy a menekülés irányát érzékeltető kifejezések (*elû* „fölmekül” a hegyre, *ašû* „kimenekül” a várából, *erēbu* „bemenekül” a várába).

A *Betagolás* témája ismét hasonló szerkezetű mindkét i.e. 8. századi királynál: újjáépítés (*ālu ana eššūti ašbat/ušepiš* „a várost megújítottam”); letelepítés (*ašābu* „leültet”); csatolás (*manû* és *tāru* Asszíriához „csatol”, *šakānu* helytartót „kinevez”); teher kivetése (*emēdu* és *kānu* adó/iga „kivetése”); adó és ajándékok fogadása (*maḥāru*); végül pedig szakrális tevékenység (*naqû* „áldoz”), valamint a *šalmu* állításával kapcsolatos igék (*izuzzu* „állít”, *epēšu* „csinál”, *šaṭāru* hősi tetteket „fölr”). II. Šarrukīn csak annyiban egészíti ki a sort, hogy a városok újjáépítése elé helyezi a deportálás (*nasāhu* „kitép”, *leqû* „elvesz”, *wabālu* „elhurcol”) és a sorozás (*kašāru* „összegyűjt”) igéit, illetve „elnevezi” (*nabû*, *zakāru*) az elfoglalt és újjáépített városokat. Míg a hódítás szintaktikai egységei a régió káoszba döntését tekintik célnak, addig a betagolás altémái a centrum kiterjesztését, a rend helyreállítását szolgálják. Ebben a keretben értelmezendő a városok újjáépítése, új lakossággal és új névvel való ellátása.

III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn Annaleseiben felsorolt hadjáratok – korábbi formáknak megfelelően – egy strukturált szekvenciarendbe szerveződnek. A két király közötti különbségek azonban már az első témában megnyilvánulnak. Tukultī-apil-Ešarránál az asszír sereg mozgásával, Šarrukīnnál pedig az ellenség fölfuvalkodottságával kezdődik az események fölfűzése. Ráadásul az utóbbi – mind altémákban, mind pedig szóhasználatban – olyan részletgazdag (hübrisz, hamis bizalom, az adó megtagadása, gonosz tettek cselekvése, lázadás), hogy egyetlen korábbi asszír uralkodó felirata sem hasonlítható hozzá. A hódítás témájától kezdve, az ellenséges reakciókon keresztül, egészen a betagolás szintaktikai egységeiig nagyjából párhuzamosan haladnak a két király altémái, a khorszabadi király azonban a legtöbb esetben gazdagabb szókinccset használ, és ez idáig még nem vagy alig használt igéket is beépít a cselekményszálba. Így tehát a két király hasonló feliratszerkesztési elvei mellett mindenképpen megállapítható, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra jobban hasonlít az i.e. 8. századi királyok felirataira, mint II. Šarrukīné. A khorszabadi uralkodó nemcsak új fővárost alapít, hanem a hadjáratleírásaiban is egészen új utakat keres.³⁸⁶ Némileg lazulni látszanak a szerkezet

³⁸⁵ Az ellenséges civilizáció jelképének számító kertek lerombolása II. Šarrukīn *Istenlevelébe* (*Gottesbrief*) válik erősen ritualisztikus tevékenységé. A *kašātu* kifejezés 6-szor (az összes ige 1%-a), a *nakāsu* pedig 5-ször (0,8%) szerepel az i.e. 714-es hadjáratleírásban. A témához lásd: Zaccagnini 1981.

³⁸⁶ II. Šarrukīn teljes korpuszanyagában található stilisztikai újításokról lásd: Renger 1986 és 1990.

adta lehetőségek szigorú szabályai, mindazonáltal ő sem szakad el az események gyöngyfűzészertű ábrázolásától.

6.4. Hangsúlyok

Az szintaktikai egységek hangsúlyainak vizsgálata megmutatja, hogy mely témák igéit használja ritualisztikusan a szövegező, és melyek hajlanak inkább egyfajta meseszerű elbeszélésbe. A ritualisztikus egységekben kevés igegyököt találunk, mint például III. Tukultī-apil-Ešarra Annalesének *Öldöklés* altémájában (*dâku* „megöl”); ugyanakkor ezt az igegyököt sok hadjáratnál alkalmazza, az előző példánál maradván összesen 15 alkalommal; ebben az esetben a standard deviáció értéke +4,5. Ugyanez az altéma II. Šarrukīnnál meseszerű, mivel több igegyököt sűrít bele az ennél a strukturális egységhez elhelyezkedő szintaktikai egységbe (*dâku*, *nêru* „megöl”, *napāšu* „lemészárol” és *nakāsu* „levág”, összesen tehát négyet); ugyanakkor ezeket nem használja túl gyakran (példánk esetébe mindössze 8-szor); ilyen esetekben a standard deviáció mínusz értékbe süllyed (-0,6). Ezeket az értékeket a 4.5. és a 5.3. táblázathoz hasonlóan a 8. század második felében uralkodó királyok esetén is meg lehet állapítani (6.4. táblázat). Az összehasonlíthatóság kedvéért egyszerűsítettem a 6.3. táblázat szerkezetét.

Altémák	II. Aššur-nāšir-apli Annales	III. Tukultī-apil-Ešarra Annales	II. Šarrukīn Annales
Fölfuvalkodottság		-2,6	-2,5
Hamis bizalom	-1,9		-0,5
Adót visszatart			-0,8
Mozgósítás		-3,7	-3,3
Gonoszság			+0,01
Lázadás	-1,9		-0,5
Percepció		-0,9	+1,0
Félelem		-0,6	-1,8
Menekülés 1		-0,9	
Isteni segítség	-2,3	+0,1	+0,1
Mustra	-0,5		-0,5
Indulás	+6,2		
Mozgás	-2,9	-2,6	-1,7
Érkezés	+1,8		
Üldözés		-1,9	
Harc	-1,9	-2,1	-1,8
Ostrom	+0,3	-0,2	+1,3
Hódítás	+3,1	+7,2	+6,7
Terror	-1,4	-0,9	+0,5
Öldöklés	+3,8	+4,5	-1,5

Kifosztás	+4,6	+6,6	+3,5
Fogság			-0,3
Kegyetlenkedés	-5,5	-4,0	-0,4
Zsákmány	-2,5	+0,4	-1,8
Pusztítás	+7,4	+4,3	-0,4
Ijedelem	-1,9	-0,2	+0,5
Menekülés 2	-4,3	-0,5	-0,8
Hódolat	-0,3	-2,3	+0,9
Kegyelem			-0,4
Deportálás	-1,9		-0,8
Táborozás	+3,2		
Sorozás	-0,4		-0,8
Újjáépítés		-0,6	-0,3
Letelepítés		+1,9	+1,8
Csatolás		+2,8	+3,0
Teher	-1,0	-0,2	-0,3
Nevezés			-0,5
Adó	+3,7	+1,9	+2,7
Szakrális	-3,7	-5,4	-1,5
Altémák	II. Aššur-nāšir-apli Annales	III. Tukultī-apil-Ešarra Annales	II. Šarrukīn Annales

6.4. táblázat

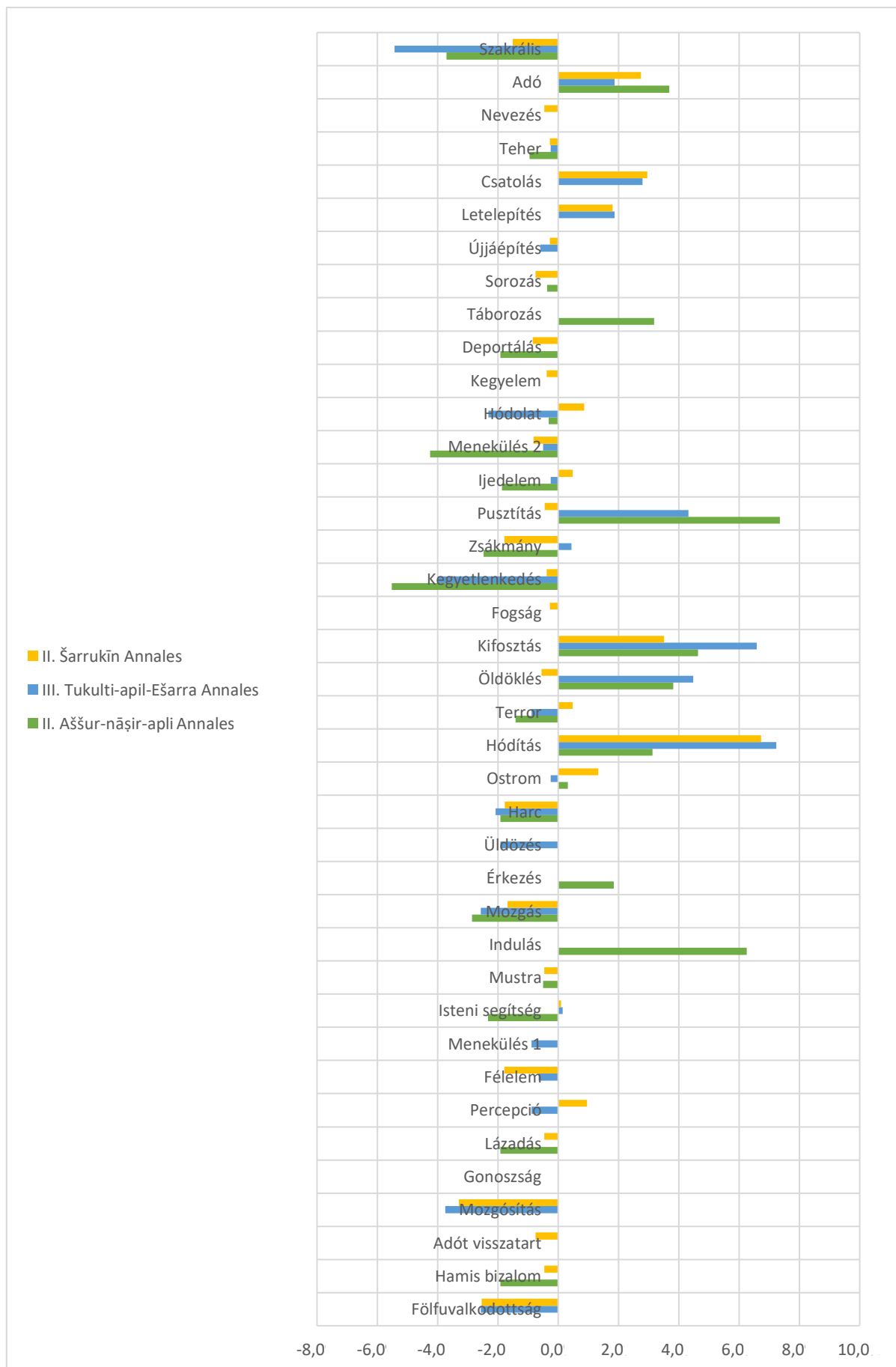
Az i.e. 9. századhoz képest változatlanul ritualisztikusak az i.e. 8. század végén is a *Hódítás*, a *Kifosztás* és az *Adó* altémái. A hódításhoz kapcsolódó ige (*kašādu*) I. Adad-nērārī óta töretlenül fölfelé görbíti a standard deviációt. Majdnem ugyanilyen régi hagyományokra vezethető vissza a *Kifosztás šalālu* verbuma (első megjelenés I. Šulmānu-ašarēdunál van). Az *Adó fogadásának* altémája (*mahāru*) pedig az újasszír kor első felében gyökeredzik (II. Adad-nērārī óta töretlen az ige népszerűsége). A letelepítés és a csatolás szintaktikai egységei megközelítőleg hasonló mértékben mutatnak pozitív elhajlást mindkét 8. század végi uralkodónál, ami az *ašābu* („leültet”) és a *šakānu* (tartományi helytartót „kirendel”), *tāru* (Asszíriához „visszacsatol”), valamint a *manū* (Asszíriához „számol”) igeik számos használatának köszönhető.

Bizonyos esetekben azonban III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Aššur-nāšir-apli értékei közelebb állnak egymáshoz (pedig uralkodásuk között 114 év tátong), mint a Tukultī-apil-Ešarrához időben közelebb álló II. Šarrukīn (akik pedig 5 év különbséggel váltották egymást Asszíria trónján). Ritualisztikus kategóriában kettő ilyen is található: az egyik az öldöklés altémája, ahol a *dāku* repetitív használata eredményez pozitív arányszámot, míg Šarrukīn a „megöl” ige mellé további három – jelentésben közel álló – igét is beépít az altémába (*napāšu*, *nakāsu*, *nēru*); valamint ide tartozik még a pusztítás szintaktikai egysége, ahol a khorszabadi király egy sor korábban nem használt verbummal (*qamū*, *sapānu*, *kašātu*, *nakāsu*) hígítja föl a korábban oly egységes háromigés kifejezést (*appul aqquq ina išātu ašrup*).

Az a jelenség, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra közelebb áll elődeihez, mint II. Šarrukīnhoz, a meseszerű altémák esetében is tetten érhető. Azzal például, hogy a khorszabadi király elsősorban az *alāku* igét preferálja a *Mozgás* altémájában, közelebb áll a zéró ponthoz (-1,7), mint elődjei (-2,9, -2,6), akiknél itt számos más ige is felhasználásra kerül (*erēbu*, *ebēru*, *šabātu* stb.). Még látványosabban nyilvánul meg e jelenség a *Kegyetlenkedés* altémájában. Mind II. Aššur-nāšir-apli (-5,5), mind pedig III. Tukultī-apil-Ešarra (-4) kedvüket lelik az ellenség különböző halálnemének részletezésében, ugyanakkor II. Šarrukīn visszafogottan mindössze egyetlen szót alkalmaz ennél a képnél (*kāšu* „megnyúz”), azt is csak két alkalommal (-0,4). A *Terror* altémájánál a khorszabadi szöveg igéi pozitív deviációt eredményeznek (+0,5), mivel csak a *saḥāpu* „lever” ige szerepel a kínálatban, ezt azonban 5 hadjáratleírásnál alkalmazza; a korábbi feliratok ennél cizelláltabban fejezik ki magukat, Tukultī-apil-Ešarra hozzáveszi még a *raḥāšu* (terrorral „előnt”, standard deviáció: -0,9), Aššur-nāšir-apli pedig az előző szóhoz hasonló jelentésű *tabāku* kifejezést (-1,4).

Egy ízben fordul elő, hogy II. Šarrukīn altémája (+1,3) II. Aššur-nāšir-apli elhajlásával (+0,3) megegyezően pozitív értéket mutat, mégpedig az ostrom szintaktikai egységénél. Ebből úgy tűnik, hogy egyedül III. Tukultī-apil-Ešarra oldja meg ezt a kérdést meseszerűen (-0,2). A számokból leolvasható kép azonban csalóka, mert mind a három uralkodó egyetlen igét épít bele az altémába (*lamû* „körülvesz, megostromol”), tehát elviekben adottak a körülmények, hogy mindegyik esetben egy ritualisztikus ábrázolás alakuljon ki, csak épp az alkalmazások száma tér el egymástól a három feliratban. Tukultī-apil-Ešarra mindössze 3 hadjáratnál használja ezt a képet, míg Šarrukīn 8-szor, Aššur-nāšir-apli pedig 11-szer. A *lamû* ige tipikus példa arra, hogy a potenciálisan repetitív és funkcionális ige hogyan válik bizonyos esetekben ténylegesen repetitív funkcionális igévé (ahogy ezt Aššur-nāšir-apli és Šarrukīn példáján láttuk), más helyzetekben megmarad a non-repetitív funkcionális ige szintjén (Tukultī-apil-Ešarra megoldása). A meseszerű negatívba hajlás ebben az esetben torzító III. Tukultī-apil-Ešarránál. Könnyen elképzelhető – habár jelen helyzetben ez egzakt módon nem bizonyítható –, hogy ha birtokunkba lennének e király Annalesének elveszett részei is (a szöveg mintegy kétharmada), akkor a *lamû* ige számos strukturált előfordulásával találkozánk még, mely valószínűleg a standard deviációt éppúgy a pozitív értékbe nyomná föl, mint ahogyan azt elődjeinél, vagy II. Šarrukīnnál láttuk. Óvatosan tehát kijelenthető, hogy az *Ostrom* altémája III. Tukultī-apil-Ešarra felirataiban is ritualisztikus szintaktikai egység.

A 6.3. táblázat értékeit diagramra vetítve (6.9. ábra) látványosan kidomborodnak a közös ritualisztikus egységek (*Hódítás*, *Öldöklés*, *Kifosztás*, *Pusztítás*, *Csatolás* és *Adó*), épp úgy, mint a kimagaslóan meseszerű kifejezési formák (*Fölfuvalkodottság*, az ellenséges sereg *Mozgósítása*, *Félelem*, *Mozgás*, *Harc*, *Kegyetlenkedés*, *Menekülés* és *Szagrális tevékenység*).

6.9. ábra

Azt láttuk, hogy II. Šarrukīn sok tekintetben eltér a korábbi megoldásoktól, aminek következtében olykor az a benyomása támad az embernek, hogy III. Tukultī-apil-Ešarra közelebb áll az i.e. 8. századi hagyományhoz, mint az utódához. Ezt figyelhettük meg az *Öldöklés*, a *Pusztítás*, a *Mozgás*, a *Kegyetlenkedés* vagy a *Terror* altémáinál. Számszerűsítve azonban a kérdést az az eredmény születik, hogy Tukultī-apil-Ešarra inkább egyfajta köztes láncszem az i.e. 8. századi uralkodók és Šarrukīn között. 39 altémát szisztematikusan összehasonlítva ugyanis 14 esetet találunk, ahol III. Tukultī-apil-Ešarra inkább II. Aššur-nāšir-aplihoz megoldásaihoz hasonlít. Ez vagy azért van így, mert az értékeik közelebb állnak egymáshoz, mint Šarrukīnéhoz (pl. *Öldöklés*); vagy pedig azért, mert bizonyos esetekben csak a khorszabadi Annales hoz egy adott verbumot (pl. egy város elnevezése esetén, *Nevezés*). Ugyanakkor 17 esetet lehet kimutatni, ahol épp az ellenkezője az igaz. Vagy mert Tukultī-apil-Ešarra értékei közelebb állnak Šarrukīnéhoz (pl. *Isteni segítség*); vagy mert Aššur-nāšir-apli egyáltalán nem használja az adott kifejezést (pl. egy meghódított város *Újjáépítése*); de az is a párhuzamosság jele, ha az i.e. 8. század végi uralkodók felirataiból hiányzik egy ige, miközben Aššur-nāšir-aplinál megtalálható (pl. a *Mozgás* témáján belül az *Indulás* és az *Érkezés* altémái).

7. Összefoglalás: Az i.e. 8. század második felének királyfeliratai

Az i.e. 8. század második fele az asszír történelemben a nagy átalakulások kora. Ez mondható el politikai szinten, de – a királyfeliratokban használt igék vizsgálata alapján – a hadjáratok ábrázolása alapján is. A szövegben máshova helyeződnek a hangsúlyok, mint korábban. Új – vagy régebben alig használt – szavak kerülnek bele a királyfeliratokba, és ugyanígy fordítva, régi és klasszikusnak mondható kifejezések halványulnak el. Történik ez azonban úgy, hogy bizonyos jelenségek értéke változatlanul megmarad. A hosszú karriert befutott kifejezések, mint a *kašādu*, *šalālu* vagy a *maḥāru* töretlenül jelen vannak III. Tukultī-apil-Ešarra és II. Šarrukīn felirataiban. Ez alapján biztosra vehetjük, hogy a korábbi korok királyfeliratai – valamilyen formában – ismertek voltak az i.e. 8. század második felének *tupšarru*-i számára is. Hogy ez az ismeret miből táplálkozott, az írnokiskolák tananyagából, ahol esetleg korábbi királyok feliratait is tanulmányozták, vagy esetleg a társadalomban cirkuláló szóbeli áthagyományozásból, nehéz pontosan meghatározni. Annyi jelenthető ki fenntartások nélkül, hogy a kapcsolat a válság előtti uralkodókkal mindenképpen megállapítható. Ez jellemzi részben a szókészletet, részben a struktúrát és annak hangsúlyait.

Persze mindez egy egészen új történelmi kontextusban valósul meg, és valószínűleg ez a helyzet eredményezi a számos elhajlást a korábbi formáktól. Olyan új jelenetek kerülnek a szövegekbe, mint például a láb „megcsókolása” (*našāqu*). Az ige azt az aktust takarja, amikor a legyőzött ellenség az asszír király elé járul, alázatosan meghajtja magát, és a hódolat jeléül megcsókolja az uralkodó lábát. A szó teljességgel új, korábban egyik királynál sem fordul elő – legalább is ebben a formában. A „láb megragadásának” (*šēpija iṣbat*) képe azonban I. Tukultī-apil-Ešarra óta ismert és folyamatosan alkalmazott kifejezés. Vajon csak az i.e. 8. század első felének válsága után jött divatba a lábcsók aktusa? Nehéz lenne erre megfelelő magyarázatot adni. Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a legyőzött ellenség hódolatának i.e. 11. század elejétől használatba került, és az újasszír kor első felében folyamatosan alkalmazott képe –

kimondatlanul bár, de – magában foglalja az asszír király lábának megcsókolását is (6.3. kép).³⁸⁷

6.3. kép: Jéhú, Izrael királya (i.e. 841-814) leborul III. Šulmānu-ašarēdu, AsszírIA királya előtt.
Fekete obelisztk, A panel, 2. regiszter (British Museum)

Amikor az i.e. 8. század második felének írnokei elkezdik használni a *našāqu* igét, nem tesznek mást, mint a királyi ceremóniákon, képi ábrázolásokon és szóbeli elbeszélésekben már régóta jól ismert jelenetet beemelik a hivatalos szövegekbe. Ebből a szempontból nézve filológiailag újszerűen hat az ige, hiszen csak III. Tukultī-apil-Ešarránál válik megfoghatóvá, valójában azonban évszázadok óta ismert volt.

Ez a jelenség húzódnak meg számos más i.e. 8. század végi újítás mögött is. Ez pedig azt sejteti, hogy az írnokek elsősorban nem (vagy legalábbis nem csak) a korábbi királyfeliratok mintájára állították össze szövegeiket, hanem nagymértékben támaszkodhattak más csatornákra is, melynek egyik része épp a szóbeli hagyományozás lehetett. Persze a változások indikátoraként számos ok húzódnak meg még a háttérben, melyekről – főleg ókori társadalmat vizsgálva – sok esetben még csak sejtésünk sem lehet. Elsősorban politikai és ideológiai szempontok tartozhatnak ide, de ennek konkrét mibenlétét nehéz megfogni.

³⁸⁷ A Fekete obelisztk híres jelenete – az egyetlen alkalom, amikor a héber Biblia egyik királyát (Jéhút, „Omri fiát”) ábrázoláson láthatjuk – jó példa a *šabātu-našāqu* ceremóniára. Bár az izraeli király éppen nem fogja meg és nem csókolja meg az asszír uralkodó lábát. Elképzelhető, hogy a hódolat eme – a királyfeliratokból ismert – aktusa épp megelőzte, vagy éppen követte az obeliszken megörökített jelenetet.

A *našāqu* igéhez hasonlóan újításnak számít a *rabû D* („nagyak lenni”) kifejezés használata is, amit az ellenség fölfuvalkodottságának illusztrálására használtak a szövegezők: *elīšunu urabbû* („fölmagasztalta, nagyra tartotta magát”). Vajon korábbi ellenségek nem viselkedtek így az asszírok szemében? Nyilvánvalóan igen, de valamilyen oknál fogva ezt ebben a formában sosem fejezték ki. Az okokat itt is lehetetlen fölgöngyölni.

Azt a 6.4. ábra kapcsán már említettem, hogy a *Mozgás* kategóriája leegyszerűsödik az i.e. 8. század második felében. Hiányzanak az indulás (*namāšu*) és az érkezés (*qerēbu*) korábban klasszikusnak számító kifejezései. Hogy milyen ideológiai vagy politikai változás generálhatta ezt, nehéz megmondani, már csak azért is, mert II. Šarrukīn Istenlevele (az ún. *Gottesbrief*) viszont előszeretettel alkalmazza őket. Mintha valami repedés keletkezett volna a paloták termeinek falára fölvésett feliratok és a feltehetően fölolvasott Istenlevél között. Ugyanebben a témában sikkad el a táborozás korábban oly fontos igéje is (*biātu*), ami ezúttal az Aššur istenhez intézett levéltől is teljesen idegen. Nyilvánvaló, hogy nem az asszír sereg táborozási szokásainak a megváltozása húzódik meg a hiány mögött. Pontos magyarázatot azonban nem találni a jelenségre.

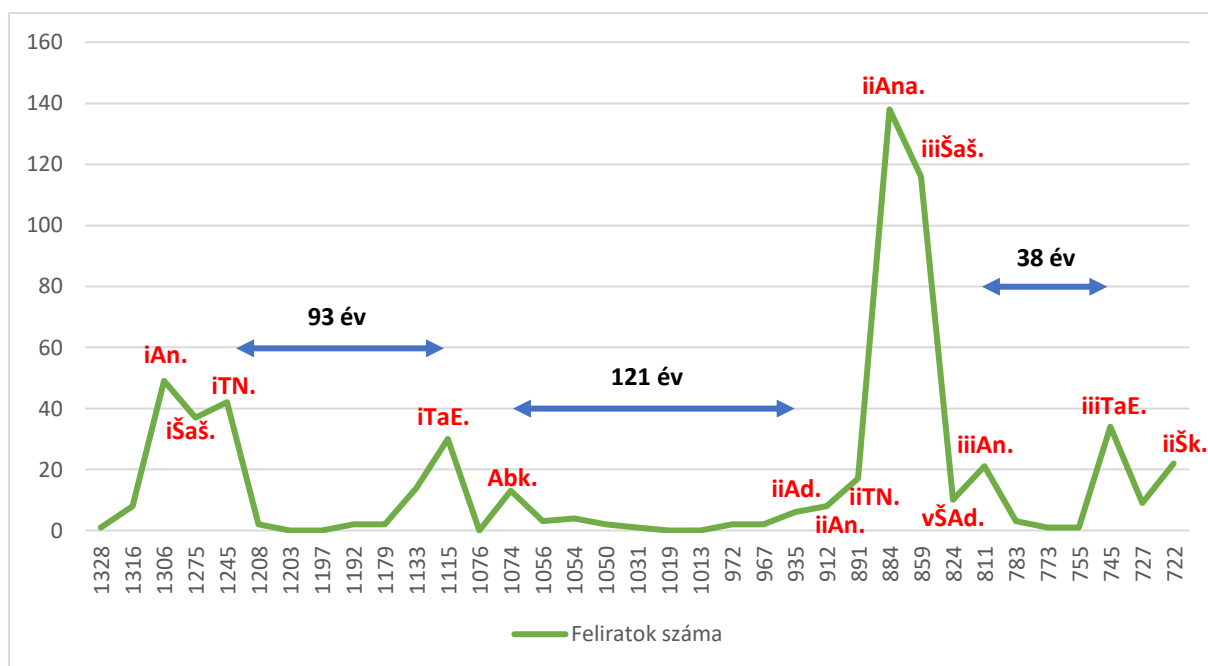
A szóhasználatot, a szerkezetet és a hangsúlyokat érintő számos változás mellett, illetve az i.e. 9. századi és i.e. 8. század második fele között tatóngó mintegy két emberöltőnyi válság ellenére, két dolog változatlan maradt az asszír királyfeliratok fejlődésében, egyrészt a szavak, a frázisok, és képek repetíciója, másrészt pedig azok rendszerbe szerveződése. Úgy tűnik, hogy maga a forma tartósabb volt, mint a tartalom, amivel föltöltötték. Az, hogy a válság sem szabott gátat a két jelenség tovább élésének, elvezet bennünket a kutatás végső megfontolásaihoz.

7. Következtetések

Kutatásomat koncentrikus köröket rajzolva a legbelsőtől a legnagyobb egységig haladva mutattam be (1.2. ábra). Elsőként a középen elhelyezkedő, legkevésbé fragmentált, a nagy számok törvénye alapján elemzésre legalkalmasabb asszír királyfeliratot, II. Aššur-nāšir-apli (i.e. 884–859) Annalesét vizsgáltam meg (3.1. fejezet). Majd az ott nyert eredményeket ugyanezen király sokkal szélesebb korpuszára terjesztettem ki: Nimrud monolit, Kurkh monolit és Palotakolosszus felirat (3.2. fejezet). A harmadik körbe vontam be az újasszír kor első felének királyfeliratait, mindegyik uralkodótól a leghosszabb, legkevésbé töredezett és elemzésre leginkább alkalmas szöveget kiválasztva (4. fejezet): II. Aššur-dān (i.e. 935–912) Annalesét, II. Adad-nērārī (i.e. 912–891) Annalesét, II. Tukultī-Ninurta (i.e. 891–884) Annalesét, III. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 859–824) Annalesét és Kurkh monolitjét, V. Šamšī-Adad (i.e. 824–811) Annalesét, valamint III. Adad-nīrārā (i.e. 811–783) több Annalesét összevonva. A negyedik körbe tartoznak az újasszír kor első felét időben megelőző, illetve követő királyok feliratait, az átláthatóság kedvéért azonban e kört ketté bontottam, és külön elemeztem a középasszír kor királyait (5. fejezet): I. Adad-nīrārī (i.e. 1306–1272) feliratát, I. Šulmānu-ašarēdu (i.e. 1274–1245) feliratát, I. Tukultī-Ninurta (i.e. 1245–1208) feliratát, I. Tukultī-apil-Ešarra (1115–1076) és Aššur-bēl-kala (i.e. 1074–1056) annaleseit. Végül pedig az újasszír kor i.e. 8. századi válságát követő két király szövegeit vizsgáltam meg (6. fejezet): III. Tukultī-apil-Ešarra (i.e. 745–727) és II. Šarrukīn (i.e. 722–705) annalesét.³⁸⁸

A bemutatás sorrendje egy induktív logikai szekvenciára épült, de a fejlődés folyamatai, a szövegek egymásra hatása nyilvánvalóan nem ilyen formában történtek. Miután tehát elemzéstechnikai szempontból bejártuk ezeket a koncentrikus köröket, érdemes a vizsgált korpuszt kronológiai horizontból is megsejlelni. Ehhez egy olyan diagramot szeretnék segítségül hívni, ahol a vizsgált uralkodókat kronologikus sorba helyeztem, és az általuk létrehozott királyfeliratok számát egy vonalgrafikonra vetítettem (7.1. ábra).

³⁸⁸ A királyfeliratok megnevezéseit, rövidítéseit, szövegkiadásait összefoglalóan lásd: 1.2. táblázat.

7.1. ábra

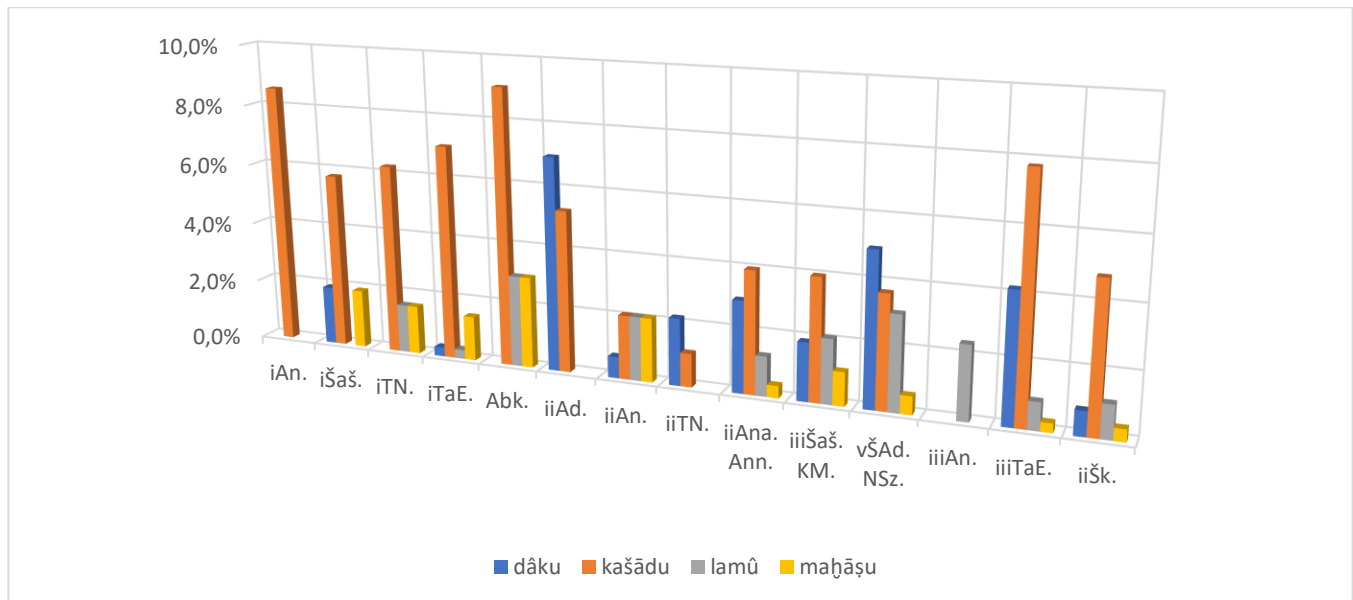
A diagramban föltüntetett vízszintes két irányú nyilak, fölöttük év megadásával azokat az időintervallumokat jelentik, melyekben – a korszak szegényes dokumentáltsága miatt – nem voltak elemezhető szövegek. Ezeket a periódusokat az asszír királyfeliratok történetének „sötét korszakaiként” definiálhatjuk. Három ilyennel is találkozhatunk: először I. Tukultī-Ninurta halála (i.e. 1208) és I. Tukultī-apil-Ešarra trónra lépése (i.e. 1115) közötti 93 évet; másodsor Aššur-bēl-kala haláltól (i.e. 1056) egészen II. Aššur-dān hatalomra kerüléséig (i.e. 935) eltelt 121 évet; végül pedig III. Adad-nērārī halálától (i.e. 783) III. Tukultī-apil-Ešarra uzurpációjáig (i.e. 745) tartó 38 évet. A kérdés az, hogy vajon a hosszú 600 éves időszakban engedték-e ezek a terméketlen időszakok, hogy feledésbe merüljenek a királyfeliratok készítésének technikái? Vajon ezek a „sötét korok” meg tudták-e akadályozni, hogy jellegzetes szavak, kifejezések, frázisok, a szövegek tipikus struktúrája, melyek általánosan jelen voltak valamelyik korban, áthagyományozódjanak a hosszabb-rövidebb válságok utáni időszakokra is? Vajon a pangás hosszú évtizedei meg tudták-e törni az asszír királyfeliratok kontinuitását? A kérdés megválaszolásához röviden nézzük át ismét – immáron az egész 600 évet szem előtt tartva – azokat a jól ismert szempontokat, amelyek alapján eddig elemeztem a szövegeket: szókészlet, struktúra, hangsúlyok.

7.1. Az asszír királyfeliratok 600 éves kontinuitása

7.1.1. Szóhasználat

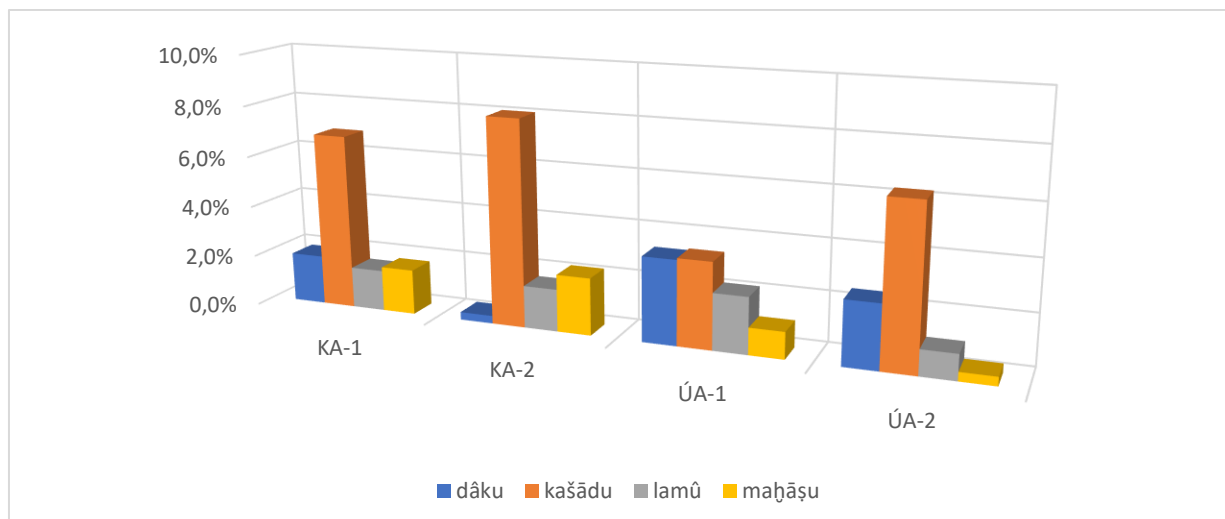
Ha az asszír királyfeliratokra gondolunk, akkor talán legelőször a hódítás képe ötlük a fejünkbe. Ennél a strukturális egységnél az írnokok számos igét alkalmaznak, hogy bemutassák a király hősi tetteit, ilyenek az ostrom (*lamû*), a városbevétel (*kašādu*), a csapásmérés (*maḥāšu*), vagy az öldöklés (*dāku*) kifejezései. Ha ezeket a verbumokat egy minden elemzett királyt magában

foglaló diagram horizontális tengelyére vetítjük, akkor rögtön szembetűnik, hogy az igék szinte mindegyik királynál – eltérő arányban ugyan, de – jelen vannak a feliratokban (7.2. ábra).

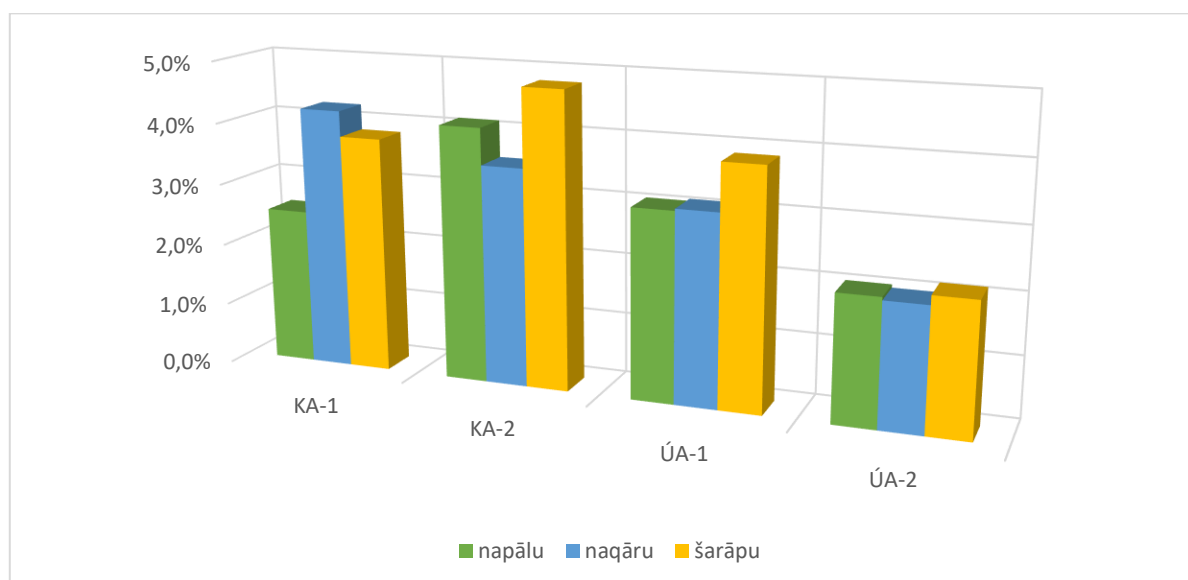
7.2. ábra

A legnépszerűbb ige természetesen magát a hódítás kifejező *kašādu* technikus terminus, amit egyedül III. Adad-nērārī alatt tűnik el egy rövid időre. A többi verbum már itt-ott más uralkodónál is üres helyet hagy mag után (*dâku* például nem található a folyamat elején két királynál sem), de egy olyan igével nem találkozunk, amelyik ne lenne jelen mindegyik vizsgált periódusban. Ennek az állításnak az illusztrálására egyszerűsítsük a képet, és a 7.1. ábra alapján négy nagy korszakot különítsünk el a hadjáratleírásokat magukban foglaló királyfeliratok előállítására alapján: a középasszír kor első felét I. Adad-nērārītól I. Tukultī-Ninurtáig (nevezzük KA-1-nek); a középasszír kor második felét, I. Tukultī-apil-Ešarra és Aššur-bēl-kala uralkodását (KA-2); az újasszír kor első felét II. Aššur-dāntól III. Adad-nērārīig (ÚA-1); végül pedig az i.e. 8. század második felében uralkodó III. Tukulti-apil-Ešarra és II. Šarrukīn regnálását (ÚA-2). Redukálva a fönti diagramot (az adott korszak királyainak átlagát véve alapul), látványosan kirajzolódik az a jelenség, miszerint a hódítás igéi mindegyik korszakban képviseltetik magukat (7.3. ábra).

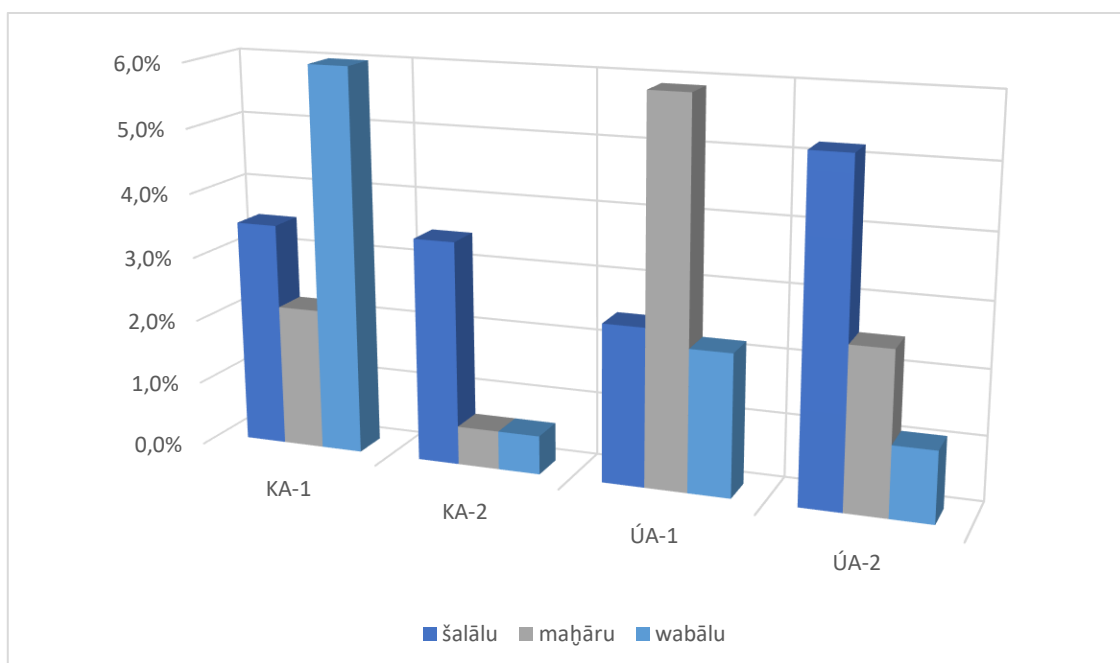
7.3. ábra

A jelenség más példákön is illusztrálható. Még szintén a *Hódítás* témájához tartozik a pusztítás három klasszikusnak mondható kifejezése (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*). Mindhárom ige folyamatosan jelen van a vizsgált négy időperióduson belül (7.4. ábra). Az diagramon még annyit érdemes megfigyelni, hogy az átlagosan mindenhol 3% és 4% között mozognak az értékek, addig az i.e. 8. század második felében 2% körülire süllyednek vissza az igeek részesedési arányai. Jelentőségük valamelyest csökken, de továbbra is képviseltetik magukat a királyfeliratokban.

7.4. ábra

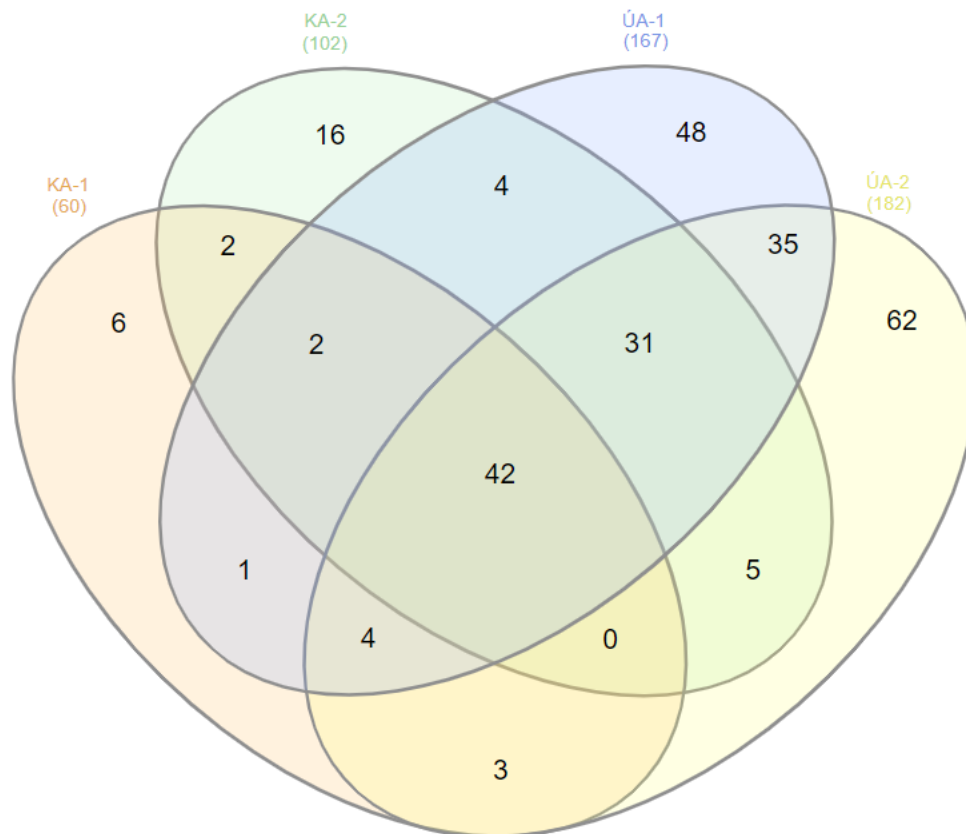
Más altémákön belül is találunk hasonló igeeket, melyek mind a négy korszakban jelen voltak. Ha az adó és a zsákmány klasszikus igeit nézzük (*šalālu*, *maḥāru*, *wabālu*), akkor a korábbihoz hasonló eredményt kapunk (7.5. ábra).

7.5. ábra

Bár a *šalālu* ige a *Hódítás*, a *maḥāru* és a *wabālu* verbumok pedig a *Betagolás* témájában szerepel (a *wabālu* olykor visszacsúszik a *Hódítás* témájába), a végeredményt tekintve ugyanannak az eseménynek jelenítik meg az agresszív, vagy éppen békésebb aspektusát. Itt most minket nem is annyira a struktúrában betöltött helye, hanem sokkal inkább a 600 éves időintervallumban való folyamatos jelenléte érdekel. Ha a *maḥāru* és a *wabālu* igék vissza is esnek I. Tukulī-apil-Ešarra és Aššur-bēl-kala korában (KA-2), nincs olyan korszak, ahol elfeledkeztek volna róla.

A hasonló karriert befutó referenciák még hosszú sora fölhozható volna, hiszen még nem is idéztem be az *Utazás* téma jól ismert igéit (*namāšu*, *alāku*, *erēbu*, *qerēbu*), sem az ellenséges tevékenység klasszikusait (*nabalkutu*, *ezēbu*, *palāḥu*, *elū*). Az eddigi példákból is kivilág, hogy a korszakok közötti törések, terméketlen időszakok, nem tudták megváltoztatni ezen igék a királyfeliratokban betöltött szerepét. Sok változáson átesett az asszír politika és ideológia a tárgyalt 600 év alatt, és ezek bizonyos fokig lenyomatot is hagytak a szövegek szókészletében, minden korban azonban megvoltak azok a biztos sarokkövek, melyeket nem lehetett elmozdítani, ha királyfelirat szerkesztéséről volt szó (7.6. ábra).

7.6. ábra

A négy korszakot magában foglaló Venn-diagram gerincét a mindegyik mezővel érintkező 42 igét tartalmazó közhalmaz határozza meg. Jelentős még a KA-1 területet kivételével három korszakot magában foglaló 31 verbum is, ahogyan az ÚA-1 és ÚA-2 35 referenciája is. korszakok önálló halmazainak folyamatos növekedése (KA-1 6, KA-2 16, ÚA-1 48 és ÚA-2 62) azt bizonyítja, hogy az asszír ideológiai szótár a terjedelemmel együtt növekedett. Vagy némileg átfogalmazva, minél hosszabb egy asszír királyfelirat, annál többet mutat meg az asszírok ideológiailag terhelt szókincséből. Mint azt azonban már többször is láttuk, a szókészlet különbözőségei ellenére is erősek a korszakok közötti strukturális összetartó kapcsolatok.

7.1.2. Struktúra

A fent felvázolt kontinuitásból arra a következtetésre is juthatnánk, hogy ezek voltak egy háború menetét legjobban kifejező szavak. Nem technikus terminusokról van szó, hanem egyszerűen arról, hogy máshogy ezek az események bajosan lennének kifejezhetők. Végére is, milyen szót használjon egy ember egy várostromra és a hódításra, mint az „ostrom” (*lamû*) és „hódítás” (*kašādu*) szavait? Csak hogy az asszír királyfeliratok elkészítése nem állt meg ezen a szinten. A rendelkezésre álló kifejezéseket strukturált formába öntötte. Ezek a szerkezetek megegyeztek egy király uralkodása alatt keletkezett szövegeknél, hasonlítottak az egy

korszakban született dokumentumoknál, és ez a szoros rokonság fennállt az egész 600 éves időperiódus alatt.

Az asszír királyfeliratok általában a következőképpen strukturálódnak:

- (1) Általában az ellenség tevékenységével kezdődnek a hadjáratok: adó megtagadása, lázadás, szövetségesben/körülményekben/saját várában való hamis bizalom.
- (2) Az erre adott válaszreakció az asszír király útra kelesé: valamelyik isten segítségül hívása (a legtöbb esetben Aššur), seregszemle, indulás, utazás, közeledés. Olykor a két elem fölcserélődik, először van az asszír sereg indulása, és aztán mutatja be a szövegező az ellenség lázadását. Az olyan gazdag királyfeliratoknál, mint II. Aššur-nāšir-apli Annalese, vagy II. Šarrukīn Annalese az ellenséges tevékenység duplázódik: az első az asszír király útra kelése előtt szerepel, a második utána (jelezve az asszír közeledés érzékelését, illetve a fenyegetettség ellenére is a fölfuvalkodottságot).
- (3) A hadjáratok harmadik nagy egysége a *Hódítás* témája. Ebben az ostromon, hódításon, győzelmeken kívül olyan egységekkel is találkozunk, melyek nagybaj rányomták a bélyegét az asszír királyokról alkotott véleményre, név szerint a kegyetlenkedés különböző módozatai (öldöklés, kivégzések, terror). A legtöbb király azt se felejtí el megemlíteni, hogyan fosztotta ki az ellenséges tartományt.
- (4) A legtöbb esetben az ellenség hódításra adott reakciója követi a pusztításoka. A szövegező ilyenkor vagy a félelem és a menekülés ígét használja, vagy a behódolás kifejezéseit (az asszír király lábának megragadása [és megcsókolása – teszik hozzá az ÚK-2 királyai]).
- (5) Egy hadjárat szekvenciasorának utolsó eleme a meghódított tartomány integrálása szokott lenni: deportálás/letelepítés, adó kivetése, végül pedig a terület szakrális birtokbavétele (*šalmu* állítása, áldozat bemutatása).

Ezekből az elemekből I. Adad-nērārī szövegében már négy megtalálható, ő még nem hozza a (4)-es témát, az ellenség hódoltatását. Utódánál, I. Šulmānu-ašarēdunál azonban már jelen van mind az öt téma, és ettől kezdve folyamatosan ismétlődnek a különböző királyok alatt. A hadjáratokat nem lehetett máshogy megfogalmazni, csak úgy, hogy ezt az öt egységet, ebben a sorrendben öntötték formába.

Ismét csak egy erős kontinuitásnak vagyunk a struktúra legfelső szintjén tanúi. Persze az imént fölvetett problémát erre a helyzetre is át lehet fogalmazni: Egy hadjáratnak ez a természetes lefolyása. Egy *casus belli*-vel indul; amit a hadjárat útja; majd az összecsapás követ; az elbeszélés teljesen logikusan folytatódik a győztes fél kegyetlenkedésével; az ellenség menekülésével; végül pedig a hódító integrálja az elfoglalt régiót. Nincs tehát abban semmi különös, hogy a királyfeliratok a fönt fölvázolt rendszerben beszélnek el a hadjárataikat. Habár már ezen a ponton is vitatkozhatnák az ellenvetéssel, hiszen a valóságban végtelen variációs lehetősége van egy háború lefolyásának, mégis tegyük félre egyelőre ezt az érvet, és nézzünk meg közelebbről egy konkrét témát. A sémában (3)-mal jelölt elem ugyanis tovább bontható, kisebb alegységekre, ún. altémákra, melynek strukturált felépítése ismét szoros azonosságot mutat az egész vizsgált időszakon belül. Márpedig igen furcsa jelenség lenne, hogy a hódítások 600 éven keresztül minden asszír király alatt ugyan abban az egymásutániségben zajlottak.

Vizsgáljuk meg közelebbről a *Hódítás* témáját, hogy hogyan rendeződnek benne a szerkezeti elemek.

Ha néhány, csak igen ritkán előforduló szintaktikai egységet elhagyunk (ilyen az üldözés, vagy az ellenség özönvízzel való elárasztása), akkor 9 altémát találunk a *Hódítás* témáján belül. Ezek a következők:

1. Harc (*maḥāṣu, šakānu*);
2. Ostrom (*lamû*);
3. Hódítás (*kašādu*);
4. Öldöklés (*dāku*);
5. Kifosztás (*šalālu*);
6. Kegyetlenség (számos ige, például *kāṣu, zaqāpu*);
7. Pusztítás (*napālu, naqāru, šarāpu*);
8. Zsákmány (*našû, wabālu*);
9. Terror (*saḥāpu, tabāku*).

Ha ezeket az altémákat egy-egy papírcetlire írjuk, és egy királyfelirat olvasása közben az előfordulásuknak megfelelően egymás alá rendezzük őket, akkor azt tapasztaljuk, hogy a papírcetlik sorszáma – többé-kevésbé – folyamatosan emelkedik. Ha mind a 14 vizsgált király esetében megteesszük ezt, akkor a 7.1. táblázathoz hasonló formációt kapunk:

iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	iiiAn.	iiiTaE.	iiŠk.
	1.	1.	1.	1.		2.		2.	2.	2.	2.	1.	1.
		2.	2.	2.		1.	1.	1.	1.	1.		2.	2.
3.	3.			3.		3.	3.	3.	3.	3.		3.	3.
7.	4.	6.	6.	4.	4.	4.	4.	4.	4.	4.		9.	9.
			3.		5.	5.	5.	5.	5.			4.	5.
	7.	7.	5.	7.	7.	6.	6.	6.	6.	6.	6.	5.	4.
	6.		4.	6.	6.	7.	7.	7.	7.	7.		6.	6.
			7.			8.	8.	8.			8.	8.	7.
			9.				9.	9.	9.	9.	9.	7.	8.
0%	20%	0%	25%	16,7%	33,3%	12,5%	0%	11,1%	12,5%	14,3%	0%	22%	25%

7.1. táblázat

A képzeletbeli cetlik II. Tukultī-Ninurta esetében szépen egyenletesen emelkednek, minden zavaró tényező nélkül. A legtöbb királynál azonban nem ilyen tökéletes a sorozat. Az altémák általam fölállított sorrendje képzeletbeli, az alapján állítottam össze, ahogyan átlagosan a legtöbb királyfelirat fölépül. Ezt a listát azonban egy *tuṣšarru* sem ismerte, helyette saját kútfőből dolgozott, mely nem adta vissza ilyen mérnöki precizitással a szintaktikai egységek szekvenciáját. Az utolsó sorban föltüntettem az egyes sorozatok hibaszázalékát is, ami átlagosan 13,8%. Elmondható tehát, hogy nagyjából minden királyfeliratot készítő írnok az általam összeállított listához hasonló előképből dolgozott. Az eltérések néhol szabályosságot mutatnak. Az újassír kor első felében például rendre a 2. altémával (*Ostrom*) kezdődik a

Hódítás témája, a kor második felében pedig a 9. szintaktikai egység (*Terror*) – ami elvileg a katonai akciók végén kellene szerepeljen – szokatlan módon a 3. altéma után ékelődik be a cselekményszálba. A terror előre kerülése nehezen magyarázható, de a *Hódítás* és *Ostrom* altémáinak váltakozása mögött egyszerű indok húzódhat meg. Értelmezhetjük úgy is a két szintaktikai egységet, mint egy egészet. Ahogyan a pusztítás három igéjét (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*) se szedtem szét három különálló altémává, úgy értelmezhetnénk a *Hódítás* altémáját is olyan egységes mondatként, amely két igét használ (*lamû* és *kašādu*). Ahogyan a pusztítás igéinek sorrendje is variálódott az idők során, úgy variálódhat ezen újlag bevezetett *Hódítás* altémájának két igéje. A probléma tehát inkább metodológiai, megoldása attól függ, hogy hol húzom meg két altéma közötti határt.

Összességében tehát az állapítható meg, hogy az évszázadok során keletkezett királyfeliratok struktúrái – ahogy például I. Šulmānu-ašarēdunál (KA-1), Aššur-bēl-kalánál (KA-2), II. Aššur-nāšir-aplinál (ÚA-1), vagy III. Tukultī-apil-Ešarránál (ÚA-2) látjuk – túlságosan sok hasonlóságot mutatnak ahhoz, hogy a jelenséget csupán a véletlennek tulajdonítsuk. Ha alaposan áttanulmányozzuk a különböző királyfeliratok szerkesztési mintáit, akkor – minden kivétel ellenére – azt láthatjuk, hogy ezen a területen a leglátványosabb a szövegek 600 éves kontinuitása.

7.1.3. Hangsúlyok

Miután kiemeltük az asszír királyfeliratok szókészletében és struktúrájában jelen levő hat évszázados folytonosságot, vessünk néhány pillantást az altémák hangsúlyozásának kérdésre. Kiválasztottam azokat a fontosabb altémákat, melyek ebből a megközelítésből említésre érdemesek, és az összes elemzett király standard deviációját begyűjtöttem egy kronologikus táblázatba (7.2. táblázat).

	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠA. NSz.	iiiAn.	iiiTaE.	iiŠk.	Átlag
Indulás							+4,7	+18,4	+6,6	+8,3		+7,6			+9,1
Út		-2	+1	-1	+2,3	-2,4	+11,4	-18,1	-6,4	-5,5	+0,6	+0,8	-2,6	-1,7	-1,8
Érkezés								+3,9	+2	+6,5					+4,1
Ostrom			-1	-1,6	-1,8		-0,9		+0,4	+1,1	+1,8	-3,8	-0,2	+1,3	-0,5
Hódítás	+2,9	+5	+2	+5,6	+4,7		-1,9	-2,5	+3,1	+3,1	+2,5		+7,2	+6,7	+3,2
Öldöklés		-1		-0,8		+4	-1,3	-2,5	+3,7	+1,4	+2,8		+4,5	-1,5	+0,9
Kifosztás		+1	+6	-0,9	-2,4	+1,9		-1,2	+4,8	-2,2			+6,6	+3,5	+1,7
Pusztítás	+2,9	-1	+2	+9,7	+1,5	+7,8	-2,9	-4,9	+8	+4,8	+16,8		+4,3	-0,4	+3,7
Adó	-1,8		-1	-1,4			+8,6	+2,2	+3,8	+3,4	+1,8	+11,7	+1,9	+2,7	+2,9

7.2. táblázat

Érdemes az első három altémát, mint az *Út* témájának leggyakoribb komponenseit közösen kielemezni. Az *Indulás* szintaktikai egysége (*namāšu*) minden előfordulásánál magas, csakhogy nem ismert az Újasszír Birodalom első fele előtt és után (legalább is az elemzett királyfeliratokban). Ugyan ez a helyzet az *Érkezés* altémájával is (*qerēbu*). Ritualisztikusan magas, de csak három újasszír királynál használatos. A kettő közé ékelődő *Út* altémája pedig majdnem az összes előfordulásban negatív standard deviációt mutat. Talán volt az asszír

hadsereg indulásakor valamilyen vallási ceremónia az i.e. 9. században, melynek emlékét őrizné az *Indulás* altémájának ritualisztikus ábrázolása? Vér Ádám felveti ennek lehetőségét,³⁸⁹ és a téma további kutatás tárgya lehetne. Ami bizonyos azonban, hogy az asszírok nagy kedvüket lelték a hadi vállalkozások útjainak színes ábrázolásában, egy egész csokor igét szenteltek ennek az altémának (kezdve a legkézenfekvőbb *alāku*-tól az *erēbu*-n és hasonló verbumokon keresztül egészen a ritkábban előforduló *arādu* igéig). Nem véletlen tehát, hogy a szintaktikai egység átlaga az altéma meseszerűségére utal (-1,8).

Az *Ostrom* egysége is elgondolkodtató, főleg, ha összevonnuk a *Hódítás* altémájával, ahogyan azt fentebb a strukturális megfontolásoknál a 7.1. táblázat kapcsán fölvettem. Hogy lehet, hogy az ilyen két szorosan egymásba fonódó mondatnál az egyik átlaga meseszerű (-1,8), a másik pedig ritualisztikus (+4,1) eredményt mutat? Ha végig böngésszük a *lamû* referenciáit, akkor azt látjuk, hogy strukturálisan nem kapcsolódik más jelenethez, kizárólag a hódítás összefüggésében fordul elő. Előfordulása azonban a legtöbb uralkodónál ritka, Aššur-bēl-kaláig minden király csak egyszer használja, és ugyan ez a helyzet III. Adad-nērārīnál is. Ahol gyakrabban előfordul, például II. Aššur-nāšir-apli és az őt követő két uralkodónál, vagy II. Šarrukīnnál, a standard deviáció pozitív értékbe emelkedik. A *lamû* ige tehát tipikus példája annak, hogyan határozták meg a sorsát az írások az alkalmazása véletlenszerűsége folytán. Tehették volna bár, de még sem használták gyakrabban (legalább is az elemzett királyfeliratokban). Ehhez járul még hozzá a szövegek töredezettsége is (ahogyan azt III. Tukultī-apil-Ešarra esetében már említettem), ami tovább csökkenti az ige standard deviációja átlagának pozitívba emelkedését. A potenciálisan funkcionális *lamû* ige csak kevés alkalommal adatott meg, hogy ténylegesen funkcionális és repetitív ige legyen. A struktúra és *kašādu* verbumhoz való szoros kapcsolódása alapján mégis a ritualisztikus igék sorába kell sorolnunk.

Az öldöklés altémája csak az Újasszír Birodalomban válik ritualisztikussá, bár a *dāku* ritka előfordulása a korábbi korszakokból könnyen lehet, hogy a *lamû* ige sorsával mutat rokonságot. Később azonban az egyik legkedveltebb ritualisztikus igévé válik a kifejezés, ami nem véletlen, hiszen a háború és az ellenség lemészárlása az asszírok szemében nem bűnnek, hanem a kozmosz rendjének megfelelően való cselekvésnek számított. A kifosztás és a pusztítás igéi azonban már a legkorábbi időktől ritualisztikus tematikát öltenek magukra, és ezt – kisebb-nagyobb kilengésekkel – meg is őrzik egészen az i.e. 8. század végéig. Ideológiai tekintetben ugyan az vonatkozik ezekre az igékre, mint amit a *dāku* kapcsán megemlítettem. A periféria jogtalanul bitorol anyagi javakat, melyeket el kell kobozni tőle (*šalālu*); illetve jogtalanul építi ki civilizációját, melyet ezért káoszba kell dönteni (*appul aqqur ina išāti ašrup*). Az asszír király az ellenség legyőzésével az Anzû-mítosz képeit ismétli meg. Ahogyan az ősi időben Ninurta legyőzte az ősellenséget, úgy győzi le az asszír uralkodó is azokat az ellenfeleket, akik a gonosz megtestesítői.³⁹⁰

A 7.2. táblázat utolsó sora az adó ritualisztikus bemutatásáról szól. II. Adad-nērārītól kezdve folyamatosan pozitív a standardhoz viszonyított deviációja. Az itt használt klasszikusnak

³⁸⁹ Vér 2018b, 20^d.

³⁹⁰ A témáról lásd bővebben: 1.3.3. fejezet.

mondható *maḥāru* kifejezés megtalálható ugyan a középasszír kor első felében is, de csak egy-egy referenciával. Jelentősége azonban valószínűleg már akkor is ismert lehetett; később pedig annyira fölértékelődött, hogy az altémán belül egy egész kis mikrovilág bontakozott ki. A *maḥāru* verbum II. Tukulti-Ninurtától kezdve egy olyan egyre bővülő mondatnak lett a zárószava, melyet strukturálisan kategóriákra és alkategóriákra lehet bontani. A király színe elé hozott ajándékok elhelyezése egész ceremóniát foglalhatott magában – legalább is ezt sugallják a királyfeliratok erre vonatkozó részei. Először a nagytestű állatokat, a fényesre csutakolt lovakat, öszvéreket vezették a király elé. Aztán a díszes szekereket mutatták be neki. Kosarakba hozhatták a különböző fémeket: ezüstöt, aranyat, ónt, bronzot és vasat (szigorúan csak ebben a sorrendben). Bemutatták a királynak a díszesen megmunkált bronztárgyakat. Majd következtek a különböző színben pompázó ruhák. Az uralkodó végig nézhette, ahogy a legyőzött nép pásztorai bemutatják neki nyájaik legjavát: birkát, marhát, szamarat. Végül pedig nagyfürtű szőlőket vittek el a király elé. Ha nem is pontosan így zajlott az adók fogadása, a ritualisztikus *maḥāru* igéhez kapcsolódó kategóriák és alkategóriák mikrostrukturája ehhez hasonló ceremónikus szertartásosságot sejtet.

A kategóriák és alkategóriák ilyen gazdag kifejtése csak az újasszír kor első felében ragadható meg egyértelműen. Általánosításokban jelen van azonban már a középasszír korban is, némileg átrendeződve pedig a 8. század második felétől se idegen. Mindegyik perióduson átívelő összekötő ige marad azonban kontinuuosan a *maḥāru* tipikusan ritualisztikus igéje. Föltételezhető, hogy a zsákmány/ajándék determinált sorrendű bemutatása a királynak sokkal régebbi, mint ahogyan az filológiailag tetten érhető. Talán már az első *maḥāru* ige föltünése (azaz I. Adad-nērārī kora) a ceremónia meglétére utal. Ez az esemény hosszú ideig jelen lehetett, illetve szóban cirkulálhatott évszázadokon keresztül, hogy aztán a 9. század fordulóján végre a királyfeliratokban is aktualizálásra kerüljön. Elképzelhető tehát, hogy a *maḥāru* ige köré csoportosuló kategóriák és alkategóriák egy régi szóbeli hagyomány írásos rögzülései. Itt nem beszélhetünk ugyan bizonyítható 600 éves kontinuitásról, de feltételezhetően hosszabb tradícióról van szó, mint amire a királyfeliratok tényszerű adataiból következtethetünk. Tény egyedül a *maḥāru* 600 éves ritualisztikus jelenléte a szövegekben.

7.2. Az asszír királyfeliratok orális háttére

7.2.1. Az oralitás diakron dimenziója

A szókészlet, a struktúra és a ritualisztikus hangsúlyok hat évszázadot átölelő kontinuitását figyelmünk középpontjában tartva, joggal merülhetnek fel a következő kérdések: Hogy lehetséges az, hogy azokban a „sötét korokban”, melyekből nincs tudomásunk királyfeliratot készítő írónoki tevékenységről, nem veszett el a királyfeliratok készítése technikai tudása? Miért van az, hogy bizonyos jellegzetességek a válságokat követően is töretlenül visszatérnek az uralkodó hivatalos dokumentumainak készítésekor? Hogyhogy nem voltak képesek megtörni a hosszú terméketlen időszakok bizonyos szóhasználatra, struktúrára és hangsúlyokra vonatkozó írónoki tradíciókat?

A kérdésekre többféle válasz adható. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a válságokat követő írkokok ismerték elődjeik munkáit, és ezeket figyelembe véve készítették el az új virágkor királyfeliratait. A vizsgált feliratok legalább négy különböző helyről kerültek elő, Aššur, Kalhu, Kurkh és Dūr-Šarrukīn. A szövegekben nincs kimutatható földrajzi differenciálódás. Ráadásul egy városon belül is különböző helyeken készültek a feliratok. Mind II. Aššur-nāšir-apli, mind II. Šulmānu-ašarēdu, mind pedig III. Tukultī-apil-Ešarra Kalhuban építettek palotát és díszítették reliefekkel és feliratokkal, de Aššur-nāšir-apli a citadella északnyugati palotáját, Tukultī-apil-Ešarra az ún. centrális palotát használta e célból, Šulmānu-ašarēdu pedig a fellegváran kívül, a város délkeleti szegletében építkezett (bár tőle innen nem használtam elemzendő feliratot). Elképzelhető, hogy a *tušarru*-knak bejárásuk lehetett a különböző palotákba, és talán voltak olyanok, akik ismerték a korábbi királyok feliratainak a szövegét, de az már nehezebben igazolható, hogy azokat mintának használták. Erre legjobb bizonyíték a dokumentumok komplex strukturáltsága. Ha az egyik írkok egyszer át is olvasta a „sötét kor” előtti királyok feliratait, képtelen lehetett megjegyezni a rendszer bonyolult működési elveit – hacsak memóriája nem kapott más jellegű információátarólótól támogatást. Ez lehetett például egy hordozható méretű agyagtábla, ahol a rendszer szerkezete vázlatosan, esetleg címszavakban le volt fektetve. Ezt akkor is használhatta, amikor a saját királyának a feliratát készítette, sőt talán már az iskolapadban is ismerhetett hasonlót. Ilyen dokumentum azonban régészetileg nem igazolható. Nem rendelkezünk királyfelirat-vázlatokkal. Ezt az elképzelést már csak a rendszer összetettsége is életképtelenné teszi. Rendkívül bonyolult táblázatokra lett volna szükség, amely föl se fért volna egy agyagtáblára. Ugyanezen oknál fogva vetném én el a királyfelirat gyártásának ilyen jellegű iskolai elsajátítását is. Ha gyakorolták is a nebulók az ilyen jellegű szövegek szerkesztését, az nem egy írásosan rögzített előformából történt.

Én személy szerint valószínűbbnek tartok egy a korban sokkal tartósabb memóriátámogató segítségül hívását, a szóban cirkuláló hagyományt. Ebbe beleágyazódva beszéltek az emberek a király hadjáratairól, ez alapján diktálhatta le a tanár a gyakorlatokat a diákoknak, és ez alapján készültek a királyfeliratok is. Ha ez így volt, könnyen megválaszolást nyernek a gondolatmenet kiinduló kérdései is. A „sötét korok” írásos terméketlensége azért nem tudott gátat szabni a királyfeliratok strukturális rendszerének, mert a hagyomány orálisan vészelte át a válságos évtizedeket, évszázadokat. Sőt – ahogyn azt az 5.5. fejezetben már kifejtettem – a rendszer eleve a szóbeliségből merítve került bele az írásos tradícióba. Az egész asszír társadalmat – mint minden ókori, sőt mi több premodern társadalmat – az adatközlés szempontjából a szóbeliség határozta meg. A legtöbb ember – anélkül, hogy bármiféle részarány megállapítható volna – híjával volt az írni-olvasni tudásnak. Ez nemcsak az írásrendszer bonyolultságának volt köszönhető (más és sokkal egyszerűbb írásrendszereket használó társadalmak esetén is magas volt az analfabétizmus az ókorban),³⁹¹ hanem az elsajátításának társadalmi szempontból elitista jellege. A közoktatás jelensége – az emberiség történetének e modern vívmánya – teljességgel idegen volt az ókori közel-keleti kultúráktól. Az írni-olvasni tudás egy szűk réteg számára volt csak elérhető. E társadalmi határok figyelmen kívül hagyása bűnnek számított. Ismeretes például egy történet, miszerint egy aranyötvös titokban tanárt fogadott a fiának; a dolog

³⁹¹ Lásd például – az asszír királyokhoz képest sokkal későbbi – Jézus korának judaizmusát. Dunn 2014, 27–28. Nem véletlen az Újszövetség oly sokszor visszatérő mondata – „aki hallja” (pl. Mt 7,24, 26; Jel 1,3) – sem, ami a korabeli zsidóság szóbeliségére való utaltságát jelzi.

azonban kiderült, amiért elitelték az apát.³⁹² Az ékírásos írni-olvasni tudás elitista jellege különösen fölerősödött az i.e. 1. évezredben, amikor forgalomba kerültek az alfabetikus írásrendszerek. Ezeket ugyanis – az ékírásos rendszerhez képest – sokkal könnyebb volt megtanulni, gyorsabban lehetett írni, helyigénye is lényegesen kevesebb volt, és az íráshordozót (pergamen, papirusz) is praktikusabban lehetett kezelni. A mezopotámiai írnokok képességüket titkos tudásként kezdték értelmezni, melynek ismeretét nem kiterjeszteni kell a társadalom más rétegeire, hanem sokkal inkább óvni és őrizni tőlük.³⁹³ Mindezek ellenére maguk a *tupšarru*-k is a szóbeli társadalom hatása alatt álltak, az ő memóriájuk is azokat a dolgokat tárolták, melyek a környezetükben redundáns módon ismétlődtek. Így a hadjáratleírások háttérül azok a szóbeli elbeszélések szolgáltak, melyeket már gyerekkorukban az apjuktól, iskolás korukban a tanítómesterüktől, felnőtt korukban pedig a királyhoz és a hadsereghez kötődő személyzettől hallottak. Ha olvasták is korábbi, „sötét kor” előtti királyok feliratait, azok csak megerősítették őket, hogy a világ régen is úgy épült föl, ahogyan most. A válság előtti dokumentumok saját munkájuk igazolását, de nem forrását jelenthették.

7.2.2. Az oralitás szinkron dimenziója

Ha valóban létezett egy szóbeli hagyomány, amely rögzítette az asszír királyfeliratok hadjáratleírásainak mikéntjét, akkor ez valamilyen formában megjelenhetett a korabeli Közel-Kelet Mezopotámián kívüli kultúráiban is. A legterjedelmesebb korabeli dokumentum, amely számos utalást is tartalmaz az asszír civilizációra, az a héber Biblia, az Ószövetség.

Vannak bizonyos igék, melyek gyökei – lévén egyazon nyelvcsalád két tagjáról van szó – azonosak a héberben és az akkádban. Ilyen például az asszír királyfeliratokban a *Hódítás* témájánál előszeretettel használt *maḥāṣu* („megüt”) héber *mḥš* („szétvagdál, összezúz”) megfelelője. A bibliai kifejezés referenciái – az akkádhhoz hasonlóan – szintén háborús kontextushoz köthetők. A legtöbb esetben Isten harcol népéért: „*Isten hozta ki Egyiptomból, olyan az ereje, mint a bivaly szarva. Megemészti az ellenséges népeket, szétmorzsolja csontjaikat, összetöri nyilaikat*” (Deut 24,8). De ezt az igét használja Debóra prófétaasszony is, mikor Sisera haláláról énekel: „*Kezével a cövekért nyúlt, jobbával a súlyos kalapácsért. Lesújtott vele Siserára, szétzúzta a fejét, betörte, átfúrta halántékát*” (Bír 5,26).³⁹⁴ Az akkád *šalālu* („kifoszt”) héber megfelelője (*šll*) egy ízben éppen Asszíriával összefüggésben hangzik el: „*Jaj Asszíriának, haragom botjának, melynek kezében van dühömmek vesszeje! Elvetemült nemzet ellen küldöm, az ellen a nép ellen rendelem, amelyre haragszom, hogy zsákmányt raboljon, prédát szerezzen, és eltapossa, mint az utca sarát*” (Ézs 10,5-6). Ezek a kapcsolódási pontok azonban nem bizonyító erejűek, csupán annyit árulnak el, hogy – rokon nyelvek lévén – ugyanarra az élethelyzetre ugyanazokat a szavakat használják. A héber Biblia harci jeleneinek szóhasználatának és az akkád királyfeliratok szókészletének összehasonlítása további és alaposabb vizsgálatot igényelne, hogy ennél több kijelenthető legyen.

³⁹² SAA 16, 65. Vö.: Charpin 2010, 51.

³⁹³ Van der Toorn 2007.

³⁹⁴ További harci referenciák a *mḥš* verbumra: Num 24,17; Deut 33,11; 2Sám 22,39; Jób 26,12; Ps 18,38; 110,5–6; Ézs 30,26.

Sokkal gyümölcsözőbb, ha a strukturális témák felé fordulunk. Az asszír királyfeliratok *maḫāru* igével záródó szintaktikai egysége (*Adó* altéma) – ahogyan azt a 4.3.2. fejezetben részletesen kifejtettem – kategóriákra és alkategóriákra oszlik. Ezen belül érdemes elidőzni a fémek felsorolására, ami II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu esetében mindig, II. Tukultī-Ninurta esetében az előfordulások 42,9%-ban (7 referenciából 3-szor) a következő – elsőre meglepő – sorrendben történik: ezüst (*kaspu*) és arany (*hurāšu*). Ezek után következik (ha következik egyáltalán, mert sok esetben kihagyja ezeket az elemeket a szövegező) az ón, a bronz és a vas, majd kicsivel később pedig, már egy másik alkategóriába lépve a kétféle ruhanemű (tarka ruha, len ruha). A gondolatmenet fókuszában azonban most maradjon egyelőre az ezüst-arany páros. Nehéz magyarázatot találni arra a jelenségre, hogy a három említett király vizsgált szövegeinek 32 referenciájából miért használja 28 esetben (87,5%) az ezüstöt a sorozat indításaként (7.7.a. ábra)? Hiszen akkor épp úgy, mint ma, az arany értékesebb fémnek számított az ezüsthöz képest. A magyarázat talán abban a gyakorlatban keresendő, miszerint Mezopotámiában a hétköznapi forgalomban, adás-vételekben és a legtöbb gazdasági tranzakcióban az ezüst játszotta az értékmérő és a fizető szerepet – de mindez csak puhatolódzás.³⁹⁵ Még meglepőbb, hogy a Bibliától sem idegen az ezüst-arany sorrendiség (7.3. táblázat).

	Ige	Arany 1	Ezüst	Arany 2	Réz	Vas	Ón	Ruha
1.	Gen 13,2		ezüst	arany				
2.	Gen 24,35		ezüst	arany				
3.	Gen 24,53		ezüst	arany				ruha
4.	Gen 44,8		ezüst	arany				
5.	Ex 3,22		ezüst	arany				ruha
6.	Ex 11,2		ezüst	arany				
7.	Ex 12,35		ezüst	arany				ruha
8.	Ex 20,23		ezüst	arany				
9.	Ex 25,3	arany	ezüst		réz			
10.	Ex 31,4	arany	ezüst		réz			
11.	Ex 35,5	arany	ezüst		réz			
12.	Ex 35,32	arany	ezüst		réz			
13.	Num 22,18	arany	ezüst					
14.	Num 24,13		ezüst	arany				
15.	Num 31,22	arany	ezüst		réz	vas	ón	
16.	Deut 7,25		ezüst	arany				
17.	Deut 8,13		ezüst	arany				
18.	Deut 17,17		ezüst	arany				
19.	Duet 29,17		ezüst	arany				
20.	Józs 6,19		ezüst	arany	réz	vas		
21.	Józs 7,21		ezüst	arany				
22.	Józs 7,24		ezüst	arany				
23.	Józs 22,8		ezüst	arany	réz	vas		ruha
24.	2Sám 8,10	arany	ezüst		réz			
25.	2Sám 8,11		ezüst	arany				

³⁹⁵ Vö.: Vargyas 2010, 26-29.

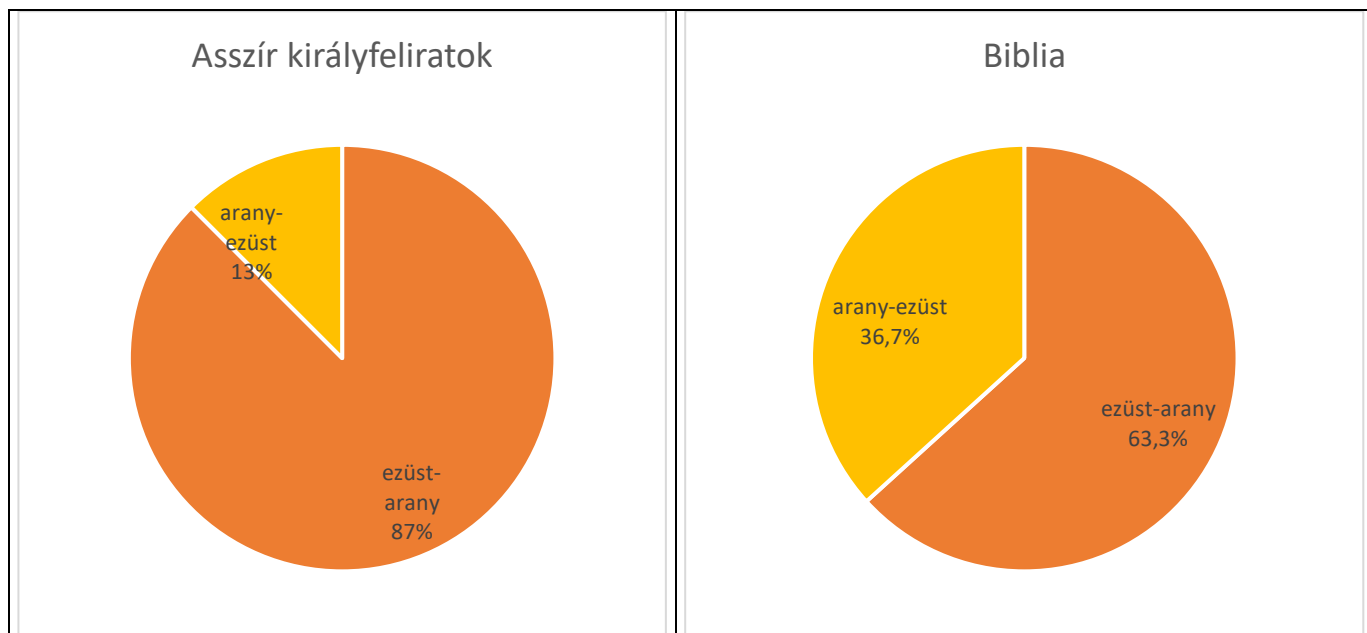
26.	2Sám 21,4		ezüst	arany				
27.	1Kir 7,51		ezüst	arany				
28.	1Kir 10,22	arany	ezüst					
29.	1Kir 10,25		ezüst	arany				ruha
30.	1Kir 15,15		ezüst	arany				
31.	1Kir 15,18		ezüst	arany				
32.	1Kir 15,19		ezüst	arany				
33.	1Kir 20,3		ezüst	arany				
34.	1Kir 20,5		ezüst	arany				
35.	1Kir 20,7		ezüst	arany				
36.	2Kir 5,5		ezüst	arany				ruha
37.	2Kir 7,8		ezüst	arany				ruha
38.	2Kir 10,25		ezüst	arany				
39.	2Kir 16,8		ezüst	arany				
40.	2Kir 18,14		ezüst	arany				
41.	2Kir 20,13		ezüst	arany				
42.	2Kir 23,33		ezüst	arany				
43.	2Kir 23,35a		ezüst	arany				
44.	2Kir 23,35b		ezüst	arany				
45.	2Kir 25,15	arany	ezüst					
46.	1Krón 18,10		ezüst	arany	réz			
47.	1Krón 18,11		ezüst	arany				
48.	1Krón 22,14	arany	ezüst		réz	vas		
49.	1Krón 22,16	arany	ezüst		réz	vas		
50.	1Krón 28,14	arany	ezüst					
51.	1Krón 28,15	arany	ezüst					
52.	1Krón 28,16	arany	ezüst					
53.	1Krón 28,17	arany	ezüst					
54.	1Krón 29,2	arany	ezüst					
55.	1Krón 29,3	arany	ezüst					
56.	1Krón 29,4	arany	ezüst					
57.	1Krón 29,5	arany	ezüst					
58.	1Krón 29,7	arany	ezüst		réz	vas		
59.	1Krón 36,3		ezüst	arany				
60.	2Krón 1,15		ezüst	arany				
61.	2Krón 2,6	arany	ezüst		réz	vas		
62.	2Krón 2,13	arany	ezüst		réz	vas		
63.	2Krón 5,1		ezüst	arany				
64.	2Krón 9,14	arany	ezüst					
65.	2Krón 9,20	arany	ezüst					
66.	2Krón 9,21	arany	ezüst					
67.	2Krón 9,24		ezüst	arany				ruha
68.	2Krón 15,18		ezüst	arany				
69.	2Krón 16,2		ezüst	arany				
70.	2Krón 16,3		ezüst	arany				
71.	2Krón 21,3		ezüst	arany				

72.	2Krón 24,14	arany	ezüst					
73.	2Krón 25,24	arany	ezüst					
74.	2Krón 32,27		ezüst	arany				
75.	2Krón 36,3		ezüst	arany				
76.	Ezsd 1,4		ezüst	arany				
77.	Ezsd 1,6		ezüst	arany				
78.	Ezsd 1,9	arany	ezüst					
79.	Ezsd 1,10	arany	ezüst					
80.	Ezsd 1,11	arany	ezüst					
81.	Ezsd 2,69	arany	ezüst					ruha
82.	Ezsd 5,1	arany	ezüst					
83.	Ezsd 6,5	arany	ezüst					
84.	Ezsd 7,15		ezüst	arany				
85.	Ezsd 7,16		ezüst	arany				
86.	Ezsd 7,18		ezüst	arany				
87.	Ezsd 8,25		ezüst	arany				
88.	Ezsd 8,26		ezüst	arany				
89.	Ezsd 8,28		ezüst	arany				
90.	Ezsd 8,30		ezüst	arany				
91.	Ezsd 8,33		ezüst	arany				
92.	Neh 7,72	arany	ezüst					ruha
93.	Jób 28,1		ezüst	arany				
94.	Jób 28,15	arany	ezüst					
95.	Ps 68,14		ezüst	arany				
96.	Ps 105,37		ezüst	arany				
97.	Ps 115,4		ezüst	arany				
98.	Ps 119,72	arany	ezüst					
99.	Ps 135,15		ezüst	arany				
100.	Péld 3,14		ezüst	arany				
101.	Péld 16,16	arany	ezüst					
102.	Péld 17,3		ezüst	arany				
103.	Péld 25,11	arany	ezüst					
104.	Péld 27,21		ezüst	arany				
105.	Préd 2,9		ezüst	arany				
106.	Préd 12,8		ezüst	arany				
107.	Énekek 1,11	arany	ezüst					
108.	Énekek 3,10		ezüst	arany				
109.	Ézs 2,7		ezüst	arany				
110.	Ézs 2,20		ezüst	arany				
111.	Ézs 13,17		ezüst	arany				
112.	Ézs 30,22		ezüst	arany				
113.	Ézs 31,7		ezüst	arany				
114.	Ézs 39,2		ezüst	arany				
115.	Ézs 40,19	arany	ezüst					
116.	Ézs 46,6	arany	ezüst					
117.	Ézs 60,9		ezüst	arany				

118.	Ézs 60,17	arany	ezüst					
119.	Jer 10,9		ezüst	arany				
120.	Jer 52,19	arany	ezüst					
121.	Ez 16,13a		ezüst	arany				
122.	Ez 16,13b		ezüst	arany				
123.	Ez 16,13	arany	ezüst					ruha
124.	Ez 16,17	arany	ezüst					
125.	Ez 22,20		ezüst		réz	vas	ón	
126.	Ez 28,4	arany	ezüst					
127.	Ez 38,13		ezüst	arany				
128.	Dán 2,35		ezüst	arany				
129.	Dán 2,45		ezüst	arany				
130.	Dán 5,2	arany	ezüst					
131.	Dán 5,4	arany	ezüst					
132.	Dán 5,23		ezüst	arany				
133.	Dán 11,8		ezüst	arany				
134.	Dán 11,38	arany	ezüst					
135.	Dán 11,43	arany	ezüst					
136.	Hós 2,7		ezüst	arany				
137.	Jóel 3,5		ezüst	arany				
138.	Náh 2,10		ezüst	arany				
139.	Hab 2,19	arany	ezüst					
140.	Sof 1,18		ezüst	arany				
141.	Hag 2,8		ezüst	arany				
142.	Zak 6,11		ezüst	arany				
143.	Zak 9,3		ezüst	arany				
144.	Zak 13,9		ezüst	arany				
145.	Zak 14,14	arany	ezüst					ruha
146.	Mal 3,3	arany	ezüst					

7.3. táblázat: A ezüst aranyhoz való kapcsolódásának összes ószövetségi referenciája

Már az is meglepő, hogy az ezüst-arany kombináció előfordul a Bibliában, hiszen mi alapján kellene ebben a sorrendben következniük egymás után. Még meghökkentőbb az a tény, hogy az asszír királyfeliratokhoz hasonlóan ez a kombináció van túlsúlyban. A 146 referenciából, amikor az arany és az ezüst valamilyen fősorolásban összekapcsolódik, 93 esetben az ezüst van az első helyen (63,3%), és csak 54 előfordulásban fordítva (36,7%, 7.7.b. ábra).

7.7. ábra

Vajon mi ennek a furcsa jelenségnek a magyarázata? És mi magyarázza azt, hogy a különleges fenomén nem elszigetelt, hanem mind az asszír királyfeliratokban, mind pedig a Bibliában előfordul? Az első kérdés – úgy vélekedem – nehezen megválaszolható. Talán a pénzhasználat gyakorlatával függhet össze. A második kérdés azonban rátapint az orális egyik alapvető jellegzetességére. Véleményem szerint ez csak úgy lehetséges, hogy a korabeli ókori Közel-Keleten az ezüst-arany sorrendiség egyfajta általánosan elterjedt frázis lehetett. Ebből a szempontból teljesen mindegy, hogy a frázis Észak-Mezopotámiából terjedt el nyugatra és délnyugatra, vagy Palesztinából északra és északkeletre, mindkét kultúra a szóbeli háttérből, az asszociációs hálók közös halmazából merített.³⁹⁶ Olyan jelenség ez, mint amikor a Kárpát-medence magyar ajkú lakosai azt akarják kifejezni, hogy valaki össze-vissza beszél: „összehordott tücsköt, bogarat”. Bár semmilyen nyelvtani szabály nem írja elő a frazéma sorrendiségét, sőt maga a kategorizálás is logikátlan (hiszen a tücsök rovar, a bogár viszont a rovarok egyik alfaja), mégsem adja vissza a kép értelmét, ha úgy mondom: „összehordott bogarat, tücsköt”. A sorrendiséget a több évszázados szájhagyomány rögzíti, mind a tücsök-bogár, mind pedig az ezüst-arany példánál. Ez a frázis olyan elterjedt volt térben és időben, hogy még jónéhány i.sz. 1. századi újszövetségi előfordulás is követi (Csel 3,6; 20,33; 1Pt 1,18). Elgondolkodtató továbbá az a jelenség is, hogy a 7.6. táblázatban föltűnik olykor a réz, a vas és az ón, sőt néha a ruha eleme is – az asszír királyfeliratok adólistáihoz hasonlóan. Az ószövetségi szakaszok szisztematikus összevetése az asszír királyfeliratokkal további kutatás tárgya lehet még.

A bibliai párhuzamok tehát nem mondanak semmit a kölcsönzés irányáról, de sokat elárulnak a szóbeliség működéséről. Az ókori Közel-Keleten léteznie kellett egy ezüst-arany sorrendiséget használó frázisnak, melyet a közembertől a királyig ismertek és használtak. Amikor a *tušarru* az *Adó* témájához ért, nem tett mást, mint a mindenki által használt frázist

³⁹⁶ A „közös asszociációs háló” jelenségére számos módon utalnak a Biblia-tudósok: „cognitive environment”, „intertextual echo”, „common Wortfeld”, „patterns of meaning”, „matrix of associations”, „common conceptual milieu”. Walton 2007, 21.

beemelte az asszír királyfeliratba. Az, hogy ezt csak II. Tukultī-Ninurta, II. Aššur-nāšir-apli és III. Šulmānu-ašarēdu használta, nem azt jelenti, hogy előtte nem létezett, vagy utána megszűnt volna ez a frázis. Egyszerűen arról van szó, hogy az írások előtte és utána nem tartották szükségesnek a szóban cirkuláló frázis beemelését a királyfeliratba. Maga a frázis azonban – ahogyan arról a bibliai példák tanúskodnak – előtte is, utána is jelen volt az ókori Közel-Kelet közös asszociációs hálójában.

7.2.3. Az oralitás természete az ókori Közel-Keleten

Az asszír királyfeliratok szerkesztettségének történetét vizsgálva kimondható tehát, hogy a szóbeli tradíció volt az, ami átsegítette a rendszert a válságos időperiódusokban, és ugyan ez a hagyomány volt az egész szisztéma eredetének forrása is. Ez az oralitás azonban nem csak diakron, hanem szinkron módon is nyomon követhető. Így feltételezhető, hogy az asszír királyfeliratok valamilyen formában az asszír közönségen túl is ismertek voltak. Csakhogy az információáramlás ezen csatornáit mind térben, mind időben követetetlen utakon találta meg a maga bonyolult hálózatát. A szóbeliség ilyenformán egy karsztos hegyvidékhez hasonlítható, amelyben a víz láthatatlan utakon szeli keresztül-kasul a hatalmas sziklákat, de a hegy bizonyos pontjain felszínre tör, hogy aztán néhány kilométerrel lejjebb bűvópataként újra elnyelje azt a föld. Az asszír királyfeliratot vagy a Bibliát vizsgálva ezeket a föltöréseket és nyílt patakokat láthatjuk, melyek jelzik, hogy létezik a hagyomány, de aztán ezek a vízfolyások eltűnnek a szemünk elől, és létezésükre csak következtethetünk. A bibliai szóhasználat ebben a metaforában egy igen távoli hegyrész kitörése, de ugyan abból a forrásból táplálkozik. Az asszír királyfeliratok hosszabb szakaszokban bukkannak föl, és – a bibliai „karsztrészhez” viszonyítva – rövidebb szakaszokban nyeli el őket a föld. Összesen három ilyen „víznyelőt” azonosíthatunk, az I. Tukultī-Ninurta utáni, az Aššur-bēl-kala utáni, illetve a III. Adad-nērārī utáni hosszabb-rövidebb időszakokat. Itt sokkal jobban nyomon követhető a patak föld alatti útja is, mint a karszthegy más csatornáinál. Maga a jelenség azonban szerte-ágaróan bonyolult, és tulajdonképpen az egész korabeli Közel-Keletet behálózta.

A jelenség az asszír királyfeliratoktól független esetek kapcsán is igazolható. Jó példa erre a Gilgameš-eposz részlete, Siduri tanácsa a főhősnek.³⁹⁷ A szöveg az óbabilóni korból származik (i.e. 19–17. század), és valami miatt nem került bele az évezred második felének kanonizációs folyamatába, nem vált a „hagyomány áramának” a részévé. Mégis, ha a jóval később keletkezett Prédikátor könyvével vetjük össze a kocsmárosné tanácsait, meglepő párhuzamokat találunk (7.4. táblázat):

Közös témák	Prédikátor 9,7-9	Siduri (Sippar iii,6-13)
Evés	7a ₁ „Azért edd csak örömmel kenyeredet”	6 „ezért hát te, Gilgameš töltsd meg gyomrodat”
Öröm	7a ₂ „és idd jókedvvel borodat”	7-8 „örvendezzél éjjel és nappal / nap mint nap örüljél”
–	7b „mert mindig ez volt Isten jóakarata, hogy ezt tedd”	
–		9 „táncoljál és játsszál éjjel és nappal”

³⁹⁷ George 2003, 278.

Ruha	8a „Ruhád legyen mindig fehér”	10 „ruhád legyen tiszta”
Fej	8b „és fejedről ne hiányozzék az olaj”	11 „mosd meg fejedet, fürödj meg vízzel”
–		11 „figyeld az ifjút, ki kezedet tartja”
Asszony	9a ₁ „Élvezd az életet feleségeddel együtt, akit szeretsz”	12 „örvendeztesd meg feleségedet az öledben”
–	9a ₂ „amelyet [Isten] adott neked a nap alatt”	
Emberi sors	9b „mert ez jutott neked az életben”	13 „mert ez a sorsa [az emberiségnek]”

7.4. táblázat

A hasonlóságok több kutatót arra a meggyőződésre vezettek, hogy a Prédikátor könyvének írója irodalmi függésben áll a Gilgameš-eposz ezen részével.³⁹⁸ Ez azonban véleményem szerint elképzelhetetlen. A két mű között mintegy 1000-1500 év tátong (a Prédikátor könyvének datálása vitatott), és ráadásul a mezopotámiai mű nem került a másolandó szövegek listájára. A Prédikátor könyvének írója idejében már teljesen feledésbe merült Siduri alakja, valamint Gilgamešhez való kötődése. A hasonlóság egészen egyszerűen abból adódik, hogy mindkettő a közös közel-keleti orálishan cirkuláló asszociációs hálóból merít. A halállal farkasszemet néző Prédikátor, és Gilgameš ugyan arra a végkövetkeztetésre jut, az életet bölcs módon kell élvezni. A hasonlóság tehát nem a két mű közötti kapcsolatról beszél, hanem az ókori Közel-Kelet szóbeli hagyományának szinkron és diakron erejéről tanúskodik.³⁹⁹

Ebben az átható szóbeliségben születtek az asszír királyfeliratok, és nem tudták kivonni magukat annak hatása alól. Ez érvényes a vizsgált dokumentumok szinkron és diakron dimenzióira egyaránt. Így a hadjáratábrázolás hagyománya messze a követhetetlen múlt homályába vész. Ebben a dimenzióban már nem is annyira a kölcsönzés útja a nagy kérdés, hisz az ilyen formában megválaszolhatatlan marad, hanem sokkal inkább a kognitív struktúra mibenléte, amely ebben a formában alakította ki ezeket a hadjáratleírásokat. Miért szerkesztettek az asszír királyfeliratok? Mit árul el a szövegek strukturáltsága a korabeli írástudók és analfabéták gondolkodásmódjáról? Ezekkel a kérdésekkel elérkeztünk témánk utolsó nagy kérdéséhez – az előző metaforát visszaidézve, kiránduljunk el a karszthegység fő forrásvidékéhez.

7.3. Hogyan látta a világot egy asszír írnok?

III. Šulmānu-ašarēdu Fekete obeliszkje (RIMA 3, A.0.102.14; 87-91) nemcsak a király és a *turtānu*-ja hadjárait jegyzi fel, hanem gazdag képi illusztrálással is szolgál, ahol például Jéhu, Samária királya leborul az asszír uralkodó előtt (6.3. kép). Az obeliszk négy oldala III. Šulmānu-ašarēdunak hozott ajándékokat mutatja be. Az állatok közül számos jól ismert vonul föl a király előtt, elefánt, kétpúpú teve, ló, majom. A B oldal középső paneljén azonban három különös állat látható a következő felirattal (RIMA 3, A.0.102.89):

³⁹⁸ A kölcsönzés gondolatát nem sokkal a Siduri-beszéd napvilágra kerülése után, 1905-ben vetette föl Hubert Grimme (1864–1942) sémi filológus (Grimme 1905). A gondolat azóta is népszerű, így például Brue William Jones (1957–) is hangsúlyozza (Jones 1990), Timothy Nalin Senapatiratne pedig 2008-ban a doktori disszertációját szentelte az irodalmi függőség bizonyítására (Senapatiratne 2008).

³⁹⁹ Árvai 2009, 127–131.

madattu ša māt mušri ... alap nāri sadēja sūsu ... amhuršu

„Egyiptom adóját ... vízilovat, orrszarvút, antilopot ... fogadtam.”

A szöveghez rendelt kép (7.1. ábra) azonban nem úgy adja vissza ezeket az állatokat, ahogyan mi azt elvárnánk. Nem is csoda, hiszen mi számos alkalommal megcsodáltuk ezeket az állatokat fényképeken, vagy akár állatkertben; de az a reliefkészítő (talán egy speciális *ṭupšarru*), akinek feladatba adták a három emlős kifaragását, láthatólag nem tud mit kezdeni a számára ismeretlen élőlényekkel.

7.1. kép: Fekete obelisz, „víziló, orrszarvú, antilop”, B oldal, 3. regiszter (British Museum)

A zavarba levő mester három szarvasmarhát ábrázol tulajdonképpen, mely a szövegből is visszaköszön, az első állatot ugyanis *alap nāri*, azaz „a folyó marhája” megnevezéssel illeti (ez rímel is egyébként az európai megnevezésekre, csak mi egy másik állattal hozzuk összefüggésbe a „vízilovat”). A művész – a beazonosíthatóság érdekében – különböző attribútumokkal látja el az állatokat, a vízilovat egy körbe érő szarvval, a rinocéroszt egy a homlokán lévő szarvval, az antilopot pedig két meggörbülő csíkozott szarvval. Vajon a mester miért nem víziló-szerűre és orrszarvú-szerűre alakította ki az állatokat? Valószínűleg III. Šulmānu-ašarēdu ajándékai között látott életében először ilyen állatokat, sőt az is elképzelhető, hogy mások elmondásaiból kellett rekonstruálni azokat.⁴⁰⁰ Akár, hogy is volt, a reliefkészítő tudata nem abban a formában ragadta meg a valóságot, ahogyan az önmagában volt, hanem az emlékeiben meglévő képekhez társítva fejezte ki azt. „A rinocérosz (*sadēja*) olyan, mint egy szarvasmarha (*alpu*) – vélekedhetett a művész, vagy az, aki elmagyarázta neki –, csak éppen nem kétoldalt, hanem középen van a szarva.” A megfigyelő egy referenciahálót vet ki a valóságra, mely értelmet ad az önmagában értelmetlennek tűnő jelenségeknek. Az orrszarvú

⁴⁰⁰ A *sadēja* kifejezés például hapax legomenon. AHw III, 1586.

egy asszír szemlélő számára – nem lévén előképe – önmagában értelmezhetetlen állat, de ha tudata ismert referenciákhoz társítja azt, jelentéssel ruházódik föl.

A Fekete obeliszk jól példázza az asszír írnokok gondolkodási módját. Az asszír királyfeliratok szerkesztésekor nem a valóságot, mint olyat ábrázolta, hanem tudatának filterein átszűrve, saját értékrendszerének hálójában mutatta be azt. Ez a szűrőrendszer első körben kiválogatta azokat a szavakat, melyek az ő felfogása szerint alkalmasak az asszír valóság ábrázolására. Így habár egy ellenséges város elpusztítását számos nyelvtanilag helyes formában lehetne visszaadni, a királyfeliratokban mégis csupán három fixált szó fejezi ki azt (*napālu*, *naqāru*, *šarāpu*). Ez a három szó – mintegy referenciaháló – lefedi a valóságot az asszír szemlélő számára. Ezzel együtt kizár minden más alternatívát, ami pusztán elméleti alapon szóba jöhetett volna. Bizonyos szavak tehát nem jutnak át a tudati szűrőn, ugyanakkor emellett a fölhasznált igék jelentésspektruma is leszűkül. A *muššuru* ige szótári jelentései például viszonylag széles skálát ölelnek fel (G „süllyed”; D „elenged, átenged, szabadon enged; elküld”), de a királyfeliratok kontextusában szinte kizárólag az ellenség „menekülésével” van kapcsolatban.⁴⁰¹ Az írnok tudata kiszűr bizonyos igéket, majd a filteren átjutott verbumokhoz fix asszociációkat társít. A királyfeliratok szókészlete egy olyan szűrőrendszer meglétéről árulkodik, amely nem engedi meg az alternatív gondolkodást. Persze az idő folyamán történnek változások is, bizonyos képek évszázadokig rátapadnak a hozzájuk társított igékhez, mások kimennek a divatból, vagy újak születnek, de a jelenség egységesen megvilágítja azt az első kaput, amely csak megszűrve engedi át az érzékelt valóságot. Nevezhetjük ezt *ideológiai filternek*.

A kiválasztott igék nem spontán módon következnek egymás után, hanem rendszerbe szerveződnek. Szemmel láthatólag létezik a hadjáratoknak egy forgatókönyve, amely az ideológiai filter által átengedett igék köré csoportosuló képeket előre meghatározott sorrendbe strukturálja. Visszaidézve a dolgozatom elején bevezetett gyöngyfűző óvodások metaforáját (2.2.2. fejezet, 2.8. táblázat), azt mondhatjuk, mintha minden ige egy meghatározott színű gyöngyszem lenne, amelyet a gyerekek egy előre lefektetett szabály alapján damilra fűznek: a pirosat mindig a zöld követi, és soha nem a citromsárga; megelőzheti, de nem feltétlenül a narancssárga; stb. A hasonlatnál maradva, a játékban nem csak a szín, hanem a forma is számít. A gyerekek először a kocka alakú gyöngyszemeket fűzik föl, a színre vonatkozó szabályok alapján; majd a gúla alakú különböző színű szemek következnek; harmadikként a gömbök; végül pedig a henger alakú gyöngyszemek. Ily módon a játszadozó kisgyermek egy olyan fűzért hoznak létre, amely mind mikrostruktúrájában (a gyöngyök színei és formái alapján), mind makrostruktúrájában (a gyöngyök molekuláris és atomi szerkezete alapján) összefüggő rendszert alkot. A királyfeliratok a gyöngyfűzérhez hasonló módon épülnek fel. Nagyobb egységek (falak ledöntése, házak elégetése, kertek elpusztítása stb.) meghatározott sorrendben követik egymást (makrostruktúra). A rendszerben lehetőség van egy egység átugrására, de visszalépésre nem. A csoportok további kisebb összetevőkre tagolódnak, legtöbbször szintaktikai egységekre, amelyek ily módon egy – a csak arra a képre jellemző – igével zárulnak. Ahogyan a gyöngyszemek az anyagukat meghatározó atomi rendszerből épülnek föl, ugyanúgy az asszír királyfeliratok mondatai is atomi struktúrára bonthatók (mikrostruktúra). Ennek látványos kifejezője volt az adólisták példája. Ezek a listák mindig ugyanavval az igével

⁴⁰¹ AHw III, 1484–1486.

(*maḥāru*) zárulva egy önálló mondatot alkottak, amelyek egy mikro- és egy makrostruktúra szigorúan meghatározott pozíciójában helyezkedtek el. Maguk a mondatok is „molekulákra” (ló, fém, bronztárgyak stb.) és – szemantikai szempontból – tovább nem bontható atomokra (ezüst, arany, ón stb.) oszthatók. Az asszír királyfeliratokat átható rendszerezés jelensége azt mutatja meg, hogy az ideológiai filteren átengedett szavakat az emberi elme nem ömlesztve, hanem struktúrákon keresztül érzékeli. Mivel ez a szerkezet alkotja a hadjáratleírások cselekményének a vázát, nevezhetjük ezt a fenomént a tudat *narratív filter*ének.

A gyöngyfűző óvodás metaforája további párhuzamokat rejthet magában. Miután a gyermek elkészítette első gyöngysorát, újabb damilokat vehet elő, hogy a korábban már lefektetett szabályok alapján újabb füzéretet hozzon létre. A második, harmadik és a többi füzér – a játékszabályok tiszteletben tartása mellett – kreatív módon eltérhet az első változattól. Ugyan ez történik az asszír királyfeliratokban is. A szekvenciák ismétlése számunkra eddig az ideológiai és narratív filter törvényszerűségeinek felismerését szolgálták, de maga a repetíció is része a jelenségnek. Függetlenül attól, hogy az asszír királyfeliratok – például hangos felolvasás alkalmával – hozzáférhetőek voltak a nagyközönség számára, vagy sem, az írnokok úgy készítették el a szöveget, mintha az kommunikálható volna. Ebből adódóan a szöveg ismétlései a társadalomban jelen levő kommunikáció redundanciáját tükrözik vissza. Mint ahogyan az oralitással átítatott társadalomban minden információ redundáns, éppen úgy magukban az asszír királyfeliratokban is az. Ezt nevezhetjük a valóság érzékelés harmadik kapujának, a *kommunikációs filter*nek. Az asszír írnok azáltal tudatosítja a körülötte érzékelt világot, hogy a számára releváns információkat szakadatlanul megismétli.

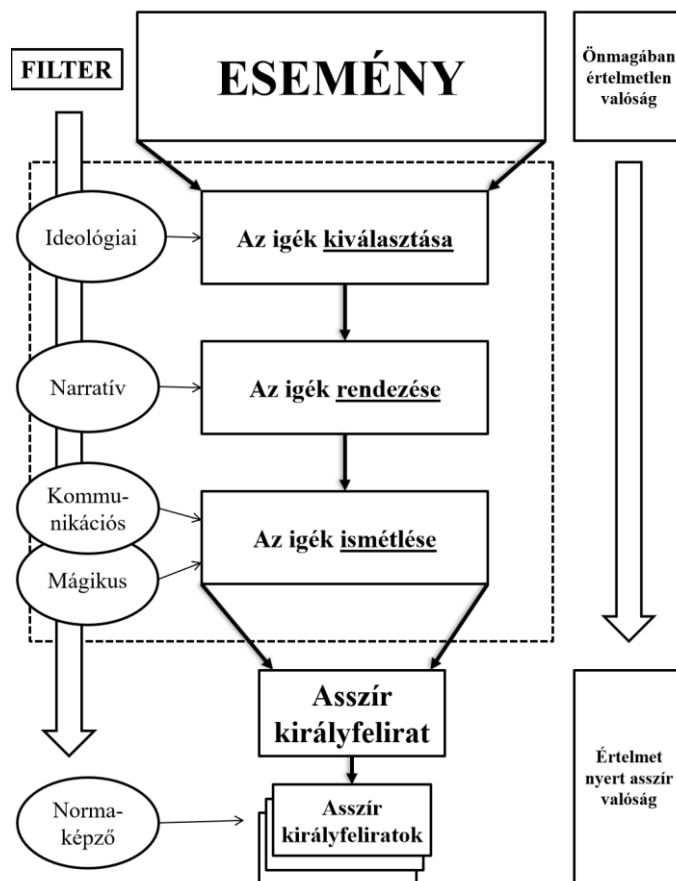
Abból adódóan, hogy az asszír királyfeliratok elsődleges közönsége transzcendens hatalmak voltak, rendelkeztek bizonyos mágikus erővel. Ebben a keretben értelmezhető egyrészt a szövegek hozzáférhetetlensége, másrészt azok vallási ceremóniához való kötődése, harmadrészt pedig a dokumentumok ellenségképe. A fizikai vagy társadalmi szempontból hozzáférhetetlen szövegeknek lehet egy szakrális dimenziója. Ahogyan a szent tér – például egy templom – elkülönül a profán tértől, éppúgy megközelíthetetlenek a hétköznapi érdeklődők számára az asszír királyfeliratok. Ehhez szorosan hozzákapcsolódik másrészt, hogy elhelyezésük feltehetően vallási ceremóniához volt kötve. A balawati kapu bronzfrízein található három jelenet – amelyek egy asszír szikladombormű és felirat fölállításáról, illetve rituális fölavatásáról számolnak be (4.4. kép) – is erről tanúskodik. Mint ahogyan az ókori Mezopotámiában városok alapítása, épületek emelése nem profán tevékenység, éppen úgy elképzelhető, hogy minden egyes királyfelirat elhelyezését valamiféle vallási ceremónia övezett. Harmadrészt a királyfeliratok háborús beszámolóinak az ellenségképe sokban hasonlít a mágikus rituálék ellenségképéhez – a küzdelem mindkét esetben démonok ellen zajlik.⁴⁰² Ez, ha nem is nyilvánul meg minden esetben explicit módon, jelen van a szövegek azon mitológiai utalásaiban, amelyek az asszír uralkodót az ősellenség legyőzőjeként reprezentálják. Ezekben az intertextuális kapcsolatokban a király Ninurta hadi istenséget testesíti meg, míg a perifériához tartozó politikai vezetők Anzû, Ninurta ellenfelének tulajdonságait veszik magukra. Ha az asszír királyfeliratokat, mint az ellenség elleni küzdelem egy mágikus

⁴⁰² Hozzá kell tenni, hogy nem minden mágikus rituálé démonok ellen irányul. Lásd Walter Farber tipológiai felosztását: Farber 1995, 1895–1899.

dimenzióját szemléljük, akkor új jelentést kapnak a szövegben szereplő ismétlések. A mágia, mint az élet szakrális dimenziójának egy különös kommunikációja, a folyamatos ismétléssel kívánja hatását elérni. Az asszír királyfeliratok esetében ez a kívánt hatás a démonizált ellenség legyőzése. Minél gyakrabban társul a *kašādu* igéhez az ellenséges város/ország meghódítása, és a *naparšudu* fogalmához az ellenség menekülése, annál biztosabb, hogy az ellenség elmenekül és a király meghódítja az idegen várost/országot. A valóság bemutatását tehát egy negyedik szűrő is befolyásolja, a *mágikus filter*. Az asszír írnok azáltal, hogy a számára releváns információkat szakadatlanul megismétli, hatást kíván gyakorolni az általa érzékelt világra.

Az asszír királyfeliratok keletkezése hasonlít ahhoz az óvodához, ahol a gyerekek évtizedeken keresztül gyöngyöket fűznek. A hosszú idő alatt szükségszerűen változások következnek be a játékban. Bizonyos színek és formák kivesznek, és helyettük új színek és formák kerülnek terítékre, más színek és formák viszont több generáción keresztül is divatban maradnak. Az idő múlása természetesen itt-ott a szekvenciasorok szabályszerűségeiben is változásokat eredményezhet, hiszen már nem emlékezhetnek pontosan az eredetileg lefektetett játékszabályokra. Két dolog azonban még évtizedek múltán is megfigyelhető: (1) a gyöngyszemek ismétlődése, és (2) azok rendszerben való elhelyezkedése. A királyfeliratok történetében is hasonló változásokat hoztak az évszázadok. Néha a hagyományörzés hangsúlyja domborodik ki, például V. Šamši-Adad uralkodása alatt, néha pedig az újítás szelleme próbálja szétfeszíteni a kereteket, főleg II. Šarrukīn (722–705) és utódai alatt. Két dolog azonban végigkísérte a feliratok történetét: (1) a szavak, a frázisok, a képek repetíciója, és (2) azok rendszerbe szerveződése. Ezek szerint a valóság érzékelésének asszír módja tartósan bizonyult, és ez a hagyomány mindig kötötte a fiatalabb írnoknemzedéket. Így maga a tradíció is szűrőként funkcionált. Minden írnoktanonc a korábbi királyfeliratok árnyékában nőtt fel, első kézből értesülve arról, hogy mi a valóság értelmezésének helyes módja. Ez az utolsó kapu, a *normaképző filter*, mely ellenőrzést gyakorolt a tudatba érkező információk fölött.

Egy asszír *tuṣšarru* nem úgy érzékelt a valóságot, ahogyan az önmagában létezik, hiszen az egy kulturális referenciaháló nélkül értelmetlen és zavaros. A múlt eseményeinek értelmezéséhez szükség van kapaszkodókra, eligazítási pontokra. Ezt biztosította az asszír írnok számára tudatának szűrőrendszere, melyen átengedve az eseményt, értelmessé és jelentőségtejjessé tette azt (7.7. ábra).

7.7. ábra

A rendszer azonban nem csak az asszír írnokok sajátja. Ez a gondolkodási séma hatott át minden asszír identitású egyént, kezdve a királytól és környezetétől, a katonákon, mesterembereken és kereskedőkön keresztül egészen az utolsó falu parasztjáig. Sőt mi több, más filterekkel ugyan, de minden ember egy ehhez hasonló rendszer keretei között modellezi az érzékszervei által befogadott valóságot – még akkor is, ha a folyamat működését tudatosítja magában. Ezzel a megállapítással pedig elértünk következtetésem utolsó állomásához. Milyen tanulságokat hordoz mindez a 21. századi ember számára?

7.4. Mi következik mind ebből?

A „múlthoz”, mint olyanhoz nem csak az elmúlt évtizedek, évszázadok jeles politikai eseményei kapcsolódnak, mint például a mohácsi vész (1526) vagy a qarqari ütközet (i.e. 853), hanem az olyan „történetietlennek” tűnő jelenségek is, mint egy medve múlt évi csatangolása a Kárpátokban, vagy egy falevél tegnapi lehullása az utcánk gesztenyefájáról. Mindegyik példa a múltban történt, így „a múlt megörökítése” éppúgy vonatkozhat elvileg az egyikre, mint a másikra. Csakhogy – ahogyan az agy képtelen minden érzékszerveinket érő ingert befogadni és földolgozni, éppúgy – képtelen a tudatunk minden a múlt idő homogén folyamában megtörtént eseményt valóban múltként érzékelni. Találó példával világítja meg ezt a problémát a történész Edward Hallet Carr, mikor azt írja:

„Caesar átkelése egy kis folyócskán, a Rubiconon, történelmi tény, az pedig, hogy előtte és utána milliók keltek át a Rubiconon, senkit sem érdekel.”⁴⁰³

Létezik tehát az emberi elmében egy – nem neurológiai, hanem kulturális értelemben vett – szűrőrendszer, amely bizonyos szempontok alapján válogatja ki a múlt eseményeit, és amely ezt a válogatást lineáris módon újraszervezi, történelemnek nevezve azt. Természetesen a legtöbb esetben e rendszer működése nem tudatos, így a válogatás szempontjai és a fölfűzés logikája koronként és térségenként eltérő, a kultúra által eleve meghatározott. Az ember nem támaszthat más szempontokat a múlt rekonstruálására, mint amelyeket szocializációja során elsajátított (még akkor sem, ha ez a szocializáció történetesen egy akadémiai képzést is magában foglal).

Az ókori társadalmak – így az asszírok is – csak kevés forrást hagytak ránk, amelyek alapján tudati jelenségekre következtethetnénk. Segítségünkre van azonban az a jellegzetesség, hogy orális, vagy az oralitáshoz közel álló társadalmak kommunikációja az információk redundanciájára épít. A különböző szinteken gyakran megismételt üzenetek körülhatárolják az információ alkotóinak világképét. A birodalom határaiba elhelyezett szikladomborművek, az átkeresztelt meghódított városok, a monumentális főváros, a citadella rajta a kimagasló királyi palotával, a palotadomborművek és a királyfeliratok mind a világról alkotott információk. A vizuális üzenetek maradéktalan megértése azonban csak akkor volna lehetséges, ha nem csak a jelet, hanem azt az asszociációs hálót is ismernénk, amelyben a jel elhelyezkedett. Csakhogy az ilyen asszociációs kapcsolatrendszerek – ellentétben a régészeti leletekkel – hordozóikkal együtt visszafordíthatatlanul elenyésznek. Ha azonban abból indulunk ki, hogy az asszír királyfeliratok belső szerkezetére éppen úgy a jelek redundanciája jellemző, mint ahogyan azt a társadalom kommunikációjának más szektoraiban tapasztaltuk, akkor az ismétlődő elemek kirajzolhatják a valóság érzékelésének asszír kereteit. Erre tettem kísérletet az általam analizált királyfeliratok alapján.

Egy asszír írnok a király hadjáratának eseményeit – akár szemtanúként, akár hallomás útján szerezte benyomásait – tudatának szűrőin keresztül érzékelt, és ez alapján alkotta meg a feliratokat. A politikai *ideológiai filter* kiszűri a hatalom szempontjából releváns eseményeket, a többire pedig nem fordít figyelmet. Ha az asszír sereg vereséget szenved, akkor ez az információ fönnakad a tudat szűrőjén, és nem kerül be a szövegbe. Miután az első kapunál választ kapunk arra kérdésre, hogy mire szabad gondolni, a második állomás azt szabályozza le, hogy az átengedett információkat hogyan kell elgondolni (*narratív filter*). Ezek után a valóságból átszűrt és elrendezett információknak megindul a sokszorosítása (*kommunikációs filter*), amely visszahat az érzékelt valóságra, mágikus befolyást árasztva rá (*mágikus filter*). Végül pedig a repetíció maga is ismétlődik, nemcsak a szövegeken belül, hanem a király különböző szövegeiben, illetve az egymást követő uralkodók felirataiban. A repetíció tehát normát teremt (*normaképző filter*) – elsősorban az asszír írnokok, de közvetve az egész asszír társadalom számára. Az asszír ideológia evvel alternatívák nélküli valóságot, egy változhatatlan világot teremt, amit az információk repetíciója fagyaszt be. Ebben a világban az asszír király mindig győz, az ellenség pedig mindig veszít.

---

⁴⁰³ Carr 1995, 11.

Tanulmányom az asszír királyfeliratok egy lehetséges megközelítési módjáról szól. A tudatban elhelyezkedő szűrőrendszer – ami gondolatmenetem végkifejlete – nem neurológiai alapú, hanem modell értékű, és maguk az elnevezések is (*narratív filter, kommunikációs filter* stb.) metaforák csupán. A valóságot mi is csak egyszerűsítéseken keresztül vagyunk képesek feldolgozni, így a modell szerepe nem abban van, hogy a realitást, mint olyat adja vissza, hanem abban, hogy számunkra érthető kategóriák szerint újrendezze azt. Fölvázolt modellem értéke annyiban áll, amennyiben az asszír királyfeliratok jelenségét hatékonyan egyszerűsíti 21. századi közönsége számára.

Bibliográfia

Rövidítések

- ABC *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Lásd: Grayson 1975.
- AHw Soden, Wolfram von: *Akkadisches Handwörterbuch, Band 1-3*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1965-1981.
- AOAT *Alter Orient und Altes Testament*. Neukirchen-Vluyn, Münster.
- CAD *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago, Volume 1-21*. Chicago: Oriental Institute, 1956-2010.
- GAG Soden, Wolfram von: *Grundriss der Akkadischen Grammatik*. Róma: Pontificium Institutum Biblicum, 1952.
- PIHANS *Publications de l'Institut historique-archéologique néerlandais de Stamboul*. Leiden.
- SAA State Archive of Assyria. Helsinki.
- SAAB State Archives of Assyria. Bulletin. Padua.
- RIMA *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Assyrian Periods, Volume 1-3*. Lásd: Grayson 1987, 1991a, 1996.
- RIMB *The Royal Inscriptions of Mesopotamia, Babylonian Periods, Volume 2*. Lásd: Frame 1995.
- RINAP 1 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 1*. Lásd: Tadmor – Yamada 2011.
- RINAP 3/1 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 3/1*. Lásd: Grayson, A. Kirk – Novotny, Jamie 2012.
- RINAP 4 *The Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4*. Lásd: Leichty, Erle 2011.

Fölhasznált szakirodalom

Akkermans 2006

Akkermans, Peter M. M. G.: The Fortress of Ili-pada: Middle Assyrian Architecture at Tell Sabi Abyad, Syria. In P. Butterlin – M. Lebeau – J.-Y. Monchambert – J. L. Montero Fenollos – B. Müller (eds.), *Les espaces syro-mésopotamiens: Dimensions de l'expérience humaine au Proche-Orient ancien, Volume d'hommage offert à Jean-Claude Margueron*. Turnhout: Brepols (= Subartu 17), 2006, 201–211.

Akkermans 2007

Akkermans, Peter M. M. G.: Šabīy Abyad, Tell (Sabi Abyad), *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11 (2007), 476–478.

Albenda 1986

Albenda, Pauline: *The Palace of Sargon, King of Assyria. Monumental Wall Reliefs at Dur-Sharrukin, from Original Drawings made at the Time of Their Discovery in 1843-1844 by Botta and Flandin*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations, Synthèse n° 22, 1986.

Arnold – Weisberg 2002

Arnold, Bill T. – Weisberg, David B.: A Centennial Review of Friedrich Delitzsch's „Babel und Bibel” Lectures. *Journal of Biblical Literature* 121/3 (2002), 441–457.

Amin 2017

Amin, Osama S. M.: The White Obelisk of Ashurnasirpal I. *Ancient History et cetera* 2017. február 16.

André-Salvini – Salvini 2020

André-Salvini, Béatrice – Salvini, Mirjo: The Bilingual Stela of Rusa I from Movana (West-Azerbaijan, Iran). *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 44 (2002), 5–66.

Annus 2002

Annus, Amar: *The God Ninurta in the Mythology and Royal Ideology of Ancient Mesopotamia*. State Archives of Assyria Studies 14. Helsinki: Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.

Artemov 2018

Artemov, Nikita: Demonization of enemies in Mesopotamian literature. A case study in verbal imagery. In Attinger, Pascal –Cavigneaux, Antoine –Mittermayer, Catherine – Novák, Mirko (szerk.), *Text and Image. Proceedings of the 61e Rencontre Assyriologique Internationale, Geneva and Bern, 22–26 June 2015*. Orbis Biblicus et Orientalis 40. Leuven, Paris, Bristol: Peeters, 2018, 33–42.

Árvai 2005

Árvai Tamás Kristóf: *Propaganda bei Sargon II. von Assyrien*. Diplomarbeit. Graz: Karl-Franzens-Universität Graz, 2005.

Árvai 2007

Árvai Tamás Kristóf: Az asszír Szargon, a héber Ézsaiás és a legendás Gilgames. *ATF szemle* 2007/1 (2007), 56–77.

Árvai 2009

Árvai Tamás Kristóf: *A halál jelensége a héber és a mezopotámiai gondolkodásban. A Prédikátor könyve és a Gilgames eposz összehasonlítása a halál problémájának szempontjából.* Pécel: Adventista Teológiai Főiskola, szakdolgozat, 2009.

Árvai 2010

Árvai Tamás Kristóf: Az asszír Münchhausen báró kalandjai. II. Sarrukín egy hadjárata az asszír propaganda szemszögéből. *Ókor* 9/2 (2010), 3–9.

Árvai 2012

Árvai Tamás Kristóf: A repetíció funkciója a Prédikátor könyvében. *Theologiai Szemle* 55 (2012), 68–83

Árvai 2013

Árvai Tamás Kristóf: AsszírIA mentális háborúja. *Kutatási Füzetek: A Pécsi Tudományegyetem Interdiszciplináris Doktori Iskolájának kiadványsorozata* 19 (2013), 13–36.

Árvai 2014a

Árvai Tamás Kristóf: AsszírIA határain túl. Az ellenség képe az új asszír királyfeliratokban. In Buhály Attila – Reszler Gábor – Szoboszlai György (szerk.), *Falak és választóvonalak a történelemben. A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete által 2012. november 29-30-án rendezett társadalomtudományi konferencia előadásai.* Terminus Könyvek 1. Nyíregyháza: A Nyíregyházi Főiskola Történettudományi és Filozófia Intézete Kiadványai, 15–32.

Árvai 2014b

Árvai Tamás Kristóf: A redundancia információs funkciója az újasszír társadalomban. *Világtörténet* 4 (36) (2014), 27–51.

Assmann 1999

Assmann, Jan: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban.* Budapest: Atlantisz, 1999.

Bagg 1998

Bagg, Ariel M.: Geschichtsschreibung in der Assyriologie. Überlegungen zu W. Mayer, Politik und Kriegskunst der Assyrer. *Die Welt des Orients* 29 (1998), 98–108.

Barnes 1996 [1851]

Barnes, Albert: *Notes on the Old Testament. Isaiah.* Grand Rapids: K.n., 1996 [eredeti kiadás: 1851].

Bar-Efrat 1980

Bar-Efrat, S.: Some Observations on the Analysis of Structure in Biblical Narrative. *Vetus Testamentum* 30 (1980), 154–173

Bermant – Weitzman 1986

Bermant, Chaim – Weitzman, Michael: *Ebla: Egy ismeretlen ókori civilizáció.* Budapest: Gondolat, 1986.

Binsbergen – Wiggermann 1999

Binsbergen, Wim van – Wiggermann, Frans: Magic in History. A Theoretical Perspective, and its Application to Ancient Mesopotamia. In Tzvi Abusch, Karel van der Toorn (ed.), *Mesopotamian Magic. Textual, Historical, and Interpretative Perspectives*. Groningen: Styx Publications, 1999, 3–34.

Black – Green 1992

Balck, Jeremy – Green, Anthony: *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*. Austin: University of Texas Press, 1992.

Bleibtreu 1983

Bleibtreu, Erika: Kulthandlungen im Zeltlager Sanheribs. In Seybold, Irmtraut (Hrsg.), *Meqor Hajjim. Festschrift für Georg Molin zu seinem 75. Geburtstag*. Graz: Styria, 1983, 43–52.

Blocher 2001

Blocher, Felix: Assyrische Würdenträger und Gouverneure des 9- und 8. Jh.: eine Neubewertung ihrer Rolle. *Altorientalische Forschungen* 28 (2001), 298–324.

Bohannon – Glazer 2006

Bohannon, Paul – Glazer, Mark: *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 2006².

Borger 1957–1971

Borger, Rylke: Gottesbrief. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 3 (1957–1971), 575–576.

Borger 1979

Borger, Rylke: *Babylonisch-assyrische Lesestücke*. *Analecta Orientalia* 54. Rome: Pontificum institutum biblicum, 1979.

Borger 1996

Borger, Rylke: *Beiträge zum Inschriftwerk Assurbanipals. Die Prismenklassen A, B, C = K, D, E, F, G, H, J und T sowie andere Inschriften*. Wiesbaden: Harrassowitz, 1996.

Breisach 2004

Breisach, Ernst: *Historiográfia*. Budapest: Osiris, 2004.

Brinkman 1968

Brinkman, John A.: *A Political History of Post-Kassite Babylonia. 1158–722 B.C.* Rome: Pontificum Institutum Biblicum, 1968.

Burney – Lang 1971

Burney, Charles A. – Lang, David Marshall: *The Peoples of the Hills: Ancient Ararat and Caucasus*. London: Weidenfeld and Nicolson, 1971.

Cancik-Kirschbaum 2003

Cancik-Kirschbaum, Eva: *Die Assyrer. Geschichte, Gesellschaft, Kultur*. München: C.H. Beck., 2003.

Carena1989

Carena, Omar: *History of the Near Eastern Historiography and its Problems: 1852–1985. Part One: 1852-1945*. Neukirchen-Vluyn: Naukirchener Verlag, 1989.

Carey 2005

Carey, Brian Todd: Assyrian King Sargon II's Urartu campaign of 714 BC was as sensible as it was ruthless. *Military History* 22/6 (2005), 64, 70–71.

Carr 1995

Carr, Edward Hallet: *Mi a történelem?* Budapest: Osiris, 1995.

Castellino 1969

Castellino, G. R.: Incantation to Utu. *Oriens Antiquus* 8 (1969), 1–57.

Chamaza 1992a

Chamaza, Galo W. Vera: Sargon II's Ascent to the Throne: The Political Situation. *State Archives of Assyria, Bulletin* 6 (1992), 21–33.

Chamaza 1992b

Chamaza, Galo W. Vera: Syntactical and Stylistical Observations on the Text of the VIIIth Campaign of Sargon II (TCL 3). *State Archives of Assyria, Bulletin* 6 (1992), 109–128.

Chamaza 1994

Chamaza, Galo W. Vera: Der VIII. Feldzug Sargons II. Eine Untersuchung zu Politik und historischer Geographie des säten 8. Jhs. v. Chr. (I). *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 27 (1994), 91–118.

Chamaza 1995–1996

Chamaza, Galo W. Vera: Der VIII. Feldzug Sargons II. Eine Untersuchung zu Politik und historischer Geographie des säten 8. Jhs. v. Chr. (II). *Archäologische Mitteilungen aus Iran* 28 (1995–1996), 235–267.

Charpin 2010

Charpin, Dominique: *Reading and Writing in Babylon*. Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, 2010.

Çilingiroğlu 1976-1977

Çilingiroğlu, Altan. A.: The Eighth Campaign of Sargon II. *Anadolu Araştırmaları* 4-5 (1976–1977), 252–270.

Cline 2014

Cline, Eric H.: *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed*. Princeton, Oxford: Princeton University Press, 2014.

Colbow 2000

Colbow, Gudrun: Anbringungsorte Neuassyrischer Felsreliefs – Bedeutsame Räume in der Königspropaganda? *Iranica Antiqua* 35 (2000), 1–19.

Cole 1996

Cole, Steven W.: *The Early Neo-Babylonian Governor's Archive from Nippur*. Oriental Institute Publications 114. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1996.

Cooper 1977

Cooper, Jerrold S.: Symmetry and Repetition in Akkadian Narrative. *Journal of the American Oriental Society* 97 (1977), 508–512.

Cross 2003

Cross, Frank Moore: Paleography and the Date of the Tell Faḥariyeh Bilingual Inscription. In Uő., *Leaves from an Epigrapher's Notebook. Collected Papers in Hebrew and West Semitic Palaeography and Epigraphy*. Harvard Semitic Studies 51. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 2003, 51–60.

Crystal 1998

Crystal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris, 1998.

Curtis – Tallis 2008

Curtis, J. E. – Tallis, E. (szerk.), *The Balawat Gates of Ashurnasirpal II*. London, Oxford, Cambridge: The British Museum Press, 2008.

Dalley 1985

Dalley, Stephanie: Foreign Chariotry and Cavalry in the Armies of Tiglath-Pileser III and Sargon II. *Iraq* 47 (1985), 31–48.

Danişmaz 2018

Danişmaz, Harun: Political Relations between the Urartian and Assyrian Kingdoms: A Regional Comparison in Areas of Conflict. *Anadolu Araştırmaları* 21 (2018), 105–123.

Dassow 2014

Dassow, Eva von: Levantine polities under Mittanian hegemony. In Cancik-Kirschbaum, Eva – Brisch, Nicole – Eidem, Jesper (ed.), *Constituent, Confederate, and Conquered Space. The Emergence of the Mittani State*. Topoi. Berlin Studies in the Ancient World 17. Berlin: De Gruyter, 2014, 11–32.

Davis-Floyd 2008

Davis-Floyd, Robbie: Rituals. In Darity, William A. (ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences. Volume 7. Rabin, Yitzhak–Sociology, Mirco-*. Detroit, New York, London: Macmillan Social Science Library, 2008², 259–264.

De Filippi 1977

De Filippi, W.: *The Royal Inscriptions of Assur-Nāşir-Apli II (883-859 B.C.). A Study of the Chronology of the Calah Inscriptions Together with an Edition of Two of These Texts*. Monographic Journals of the Near East, Assur 1/7, Malibu, California: Undena Publication, 1977, 123–169.

Deller 1984

Deller, Karlheinz: Ausgewählte neuassyrische Briefe betreffend Urartu zur Zeit Sargon II. In Pecorella, Paulo Emilio – Salvini, Mirjo (ed.), *Tra lo Zagros e l'Urmia. Ricerche*

- storiche ed archeologiche nell'Azerbaigian iraniano*. Roma: Edizioni dell' Ateneo, 1984, 97–122.
- Deller 1992
Deller, Karleheinz: Neuassyrische Rituale für den Einsatz der Götterstreitwagen. *Baghdader Mitteilungen* 23 (1992), 341–346.
- Dezső 2004
Dezső Tamás: Asszír katonai hírszerzés. In Horváth László – Laczkó Krisztina – Mayer Gyula – Takács László (szerk.), *ΓΕΝΕΣΙΑ. Tanulmányok Bollók János emlékére*. Budapest: Typotex Kiadó, 321–350.
- Dezső 2006a
Dezső Tamás: A Reconstruction of the Army of Sargon II (721-705 BC) Based on the Nimrud Horse List. *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 93–140.
- Dezső 2006b
Dezső Tamás: Égi és földi propaganda: Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr. e. 745–612). *Ókor* 8/2 (2009), 8–14.
- Dezső 2011
Dezső Tamás: Hosszú az út a győzelemig. Az asszír hadsereg alakulatainak útja a helyőrségektől a csataterig. In Bács Tamás – Dezső Tamás – Niederreiter Zoltán (szerk.), *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest: Eötvös, 2011, 123–138.
- Dezső 2012
Dezső Tamás: *The Assyrian Army I. The Structure of the Neo-Assyrian Army. 2. Cavalry and Chariotry*. Eötvös University Press: Budapest, 2012.
- Dezső 2014
Dezső Tamás: Neo-Assyrian Military Intelligence. In Neumann, Hans – Dittmann, Reinhard – Paulus, Susanne – Neumann, Georg – Schuster-Brandis, Anais (Hrsg.), *Krieg und Frieden im Alten Vorderasien. 52e Rencontre Assyriologique Internationale International Congress of Assyriology and Near Eastern Archaeology, Münster, 17.–21. Juli 2006*. AOAT 401. Münster: Ugarit-Verlag, 2014, 221–235.
- Dezső 2018
Dezső Tamás: Assyrian Campaigns to Anatolia. In Köroğlu, K. – Adalı, S. F. (ed.), *The Assyrians: Kingdom of the God Aššur from Tigris to Taurus*. Anadolu Uygurlukları Serisi 7/Anatolian Civilisation Series 7. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, 128–161
- Du Bois 1992
Du Bois, J. W.: Ritual Language. In Bright, W. (szerk.), *International Encyclopedia of Linguistics*. New York, Oxford: Oxford University Press, 1992, 335–337.
- Dunn 2014
Dunn, James D. G.: *Kezdetben volt az evangélium. Jézus, Pál és az evangéliumok*. Budapest: Kálvin, 2014.
- Durand – Siptár 1997
Durand, Jacques – Siptár Péter: *Bevezetés a fonológiába*. Budapest: Osiris Kiadó, 1997.

Düring 2015a

Düring, Bleda S.: Reassessing the Dunnu Institution in the Context of the Middle Assyrian Empire. *Ancient Near Eastern Studies* 52 (2015), 47–68.

Düring 2015b

Düring, Bleda S.: The Hegemonic Practices of the Middle Assyrian Empire in Context. In Bleda S. Düring (ed.), *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire: Essays dedicated to Frans Wiggermann*. PIHANS 125. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabje Oosten, 2015, 289–311.

Dušek – Mynářová 2016

Dušek, Jan – Mynářová, Jana: Tell Fekheriye Inscription. A Process of Authority on the Edge of the Assyrian Empire. In Dušek, Jan – Roskovec, Jan (eds.), *The Process of Authority. The Dynamics in Transmission and Reception of Canonical Texts*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2016, 9–39.

Edzard 1980–1983

Edzard, Dietz Otto: Königsinschriften. A. Sumerisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980–1983), 59–65.

Edzard 1987–1990

Edzard, Dietz Otto: Martu. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 7 (1987–1990), 433–440.

Edzard 2004

Edzard, Dietz Otto: *Geschichte Mesopotamien. Von den Sumerern bis zu Alexander dem Großen*. München: C. H. Beck, 2004.

Elat 1982

Elat, Moshe: Mesopotamische Kriegsrituale. *Bibliotheca Orientalis* 39 (1982), 5–25.

Eliade 1987

Eliade, Mircea: *A szent és a profán*. Budapest: Európa, 1987.

Evans-Pritchard 2006

Evans-Pritchard, Edward Evan: Szociálintropológia: múlt és jelen. In Bohannon, Paul – Glazer, Mark (szerk.), *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest: Panem, 2006, 556–572.

Fabiny 1994

Fabiny Tibor: *Szóra bírni az írást. Irodalomkritikai irányok lehetőségei a Biblia értelmezésében*. Budapest: Hermeneutikai Kutatóközpont, 1994.

Faist 2010

Faist, Betina: Kingship and Institutional Development in the Middle Assyrian Period. In Lanfranchi, Giovanni B. – Rollinger, Robert (ed.), *Concepts of Kingship in Antiquity. Proceedings of the European Science Foundation Explorer Workshop, Held in Padova, November 28th–December 1st, 2007*. History of the Ancient Near East / Monographs 11. Padova: S.A.R.G.O.N. Editrice e Libreria, 2010, 15–24.

Fales 1981

Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: new horizons in literary, ideological and historical analysis*. *Orientalis Antiqui Collectio* 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981.

Fales 1987

Fales, Frederick Mario: The Enemy in Assyrian Royal Inscriptions: 'The Moral Judgement'. In Nissen, Hans-Jörg – Renger, Johannes (ed.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr.* *Beiträge zum Vorderen Orient* 1 (1987²), 425–435.

Fales 1999–2001

Fales, Frederick Mario: Assyrian Royal Inscriptions: Newer Horizons. *SAAB* 13 (1999–2001), 115–144.

Fales 2002

Fales, Frederick Mario: The Djezireh in Neo-Assyrian Sources. In: Al-Maqdissi, Michel – Karim, Maamoun Abdul – Al-Azm, Amr – Al-Khoury Moussa Dib (eds), *Documents D'Archéologie Syrienne I: The Syrian Jezira Cultural Heritage and Interrelations. Proceedings of the International conference held in Deir ez-Zor April 22nd-25th, 1996*. Damaskus: Imprimé sur les presses des imprimeries du Ministère de la Culture à Damas Tous droits réservés, 2002, 181–199.

Fales 2008

Fales, Frederick Mario: On *Pax Assyriaca* in the Eighth-Seventh Centuries BCE and Its Implications. In: Cohen, Raymond – Westbrook, Raymond (eds.) *Isaiah's Vision of Peace in Biblical and Modern International Relations*. Culture and Religion in International Relations. New York: Palgrave Macmillan, 2008, 17–35

Farber 1995

Farber, Walter: Witchcraft, Magic, and Divination in Ancient Mesopotamia. In Sasson, Jack M. (szerk.), *Civilizations of the Ancient Near East. Volume III*. New York: Simon & Schuster Macmillan, 1995, 1895–1909.

Feischmidt 2009a

Feischmidt Margit: *A kvalitatív módszerek története*. Publikálatlan dolgozat. Pécs, 2009a.

(http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/index6f90.html?option=com_tanelem&id_tanelem=830&tip=0)

Feischmidt 2009b

Feischmidt Margit: *Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései*. Publikálatlan dolgozat. Pécs, 2009b.

(http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/indexa2f3.html?option=com_tanelem&id_tanelem=829&tip=0)

Forrer – Weißbach 1928

Forrer, Emil – Weißbach, Franz Heinrich: Assyrien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 1 (1928), 228–303.

Foster 2005

Foster, Benjamin R.: *Before the Muses*. Bethesda: CDL Press, 2005³.

Frahm 1997

Frahm, Eckart: Einleitung in die Sanherib-Inschriften. *Archiv für Orientforschung Beiheft* 26, 1997.

Frahm 2017

Frahm, Eckart: The Neo-Assyrian Period (ca. 1000–609 BCE). In Frahm, Eckart (ed.), *A Companion to Assyria*. New Heaven: Yale University, 2017, 161–208.

Frame 1995

Frame, Grant: *Rulers of Babylonia From the Second Dynasty of Isin to the End of Assyrian Domination (1157–612 BC)*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press, 1995.

Frazer 2005

Frazer, James G. *Az aranyág*. Budapest: Osiris.

Freydank 1984

Freydank, Helmut: Zur Entwicklung einer Geschichtsschreibung im Alten Vorderen Orient. *Klio* 66 (1984), 380–387.

Fuchs 1994

Fuchs, Andreas: *Die Inschriften Sargons II. aus Khorsabad*. Göttingen: Cuvillier Verlag, 1994.

Fuchs 1998

Fuchs, Andreas: *Die Annalen des Jahres 711 v. Chr. nach Prismenfragmenten aus Ninive und Assur*. State Archives of Assyria Studies 8. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 1998.

Fuchs 2004

Fuchs, Andreas: *Bis hin zum Berg Bikni. Zur Topographie und Geschichte des Zagrosraumes in altorientalischer Zeit*. Tübingen: Eberhard Karls Universität Tübingen, publikálatlan habilitáció, 2004.

Fuchs 2008

Fuchs, Andreas: Der Turtān Šamši-ilu und die große Zeit der assyrischen Großen (830–746). *Die Welt des Orients* 38 (2008), 61–145.

Fuchs 2009a

Fuchs, Andreas: Waren die Assyrer grausam? In: Martin Zimmermann (Hg.), *Extreme Formen von Gewalt in Bild und Text des Altertums*. Münchner Studien zur Alten Welt 5. München: Herbert Utz Verlag, 2009, 65–119.

Fuchs 2009b

Fuchs, Andreas: Sargon II. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009), 51–61.

Fuchs 2012

Fuchs, Andreas: Urartu in der Zeit. In Kroll, Stephan Ernst (szerk.), *Biainili-Urartu: The Proceedings of the Symposium Held in Munich 12-14. October 2007 / Tagungsbericht des Münchener Symposiums 12.–14. Oktober 2007*. Acta Iranica 51. Leuven: Peeters, 2012, 135–161.

Furlan 2018

Furlan, Daniele: Das Reich der Hungrigen. Expansionspolitik als Überlebensstrategie der Assyrer im späten 10. und frühen 9. Jh. v. Chr. *Quaderni Ticinesi di Numismatica e Antichità Classiche* 47 (2018), 11–23.

Galter 1988

Galter, Hannes D.: 28.800 Hethiter. *Journal of Cuneiform Studies* 40 (1988), 217–235.

Galter 2013

Galter, Hannes D.: Am Anfang stand Babylon. Claudius James Rich und die Anfänge altorientalischer Sammlungen. In Mauritsch, Peter – Ulf, Christoph (Hrsg.), *Kultur(en) Formen des Alltäglichen in der Anike. Fs. Ingomar Weiler*. Graz: Grazär Universitätsverlag – Leykam, 2013, 853–871.

Galter 2020

Galter, Hannes D.: Das Reinigen der Waffen im Meer. Ein assyrisches Ritual zwischen religiöser Notwendigkeit und imperialer Inszenierung. In Zinko, Michaela (Hrsg.), *„Krieg und Ritual im Altertum“*. 17. Grazer Althistorische Adventgespräche, Graz, 14. – 15. Dezember 2017. Graz: Leykam, 2020, 25–51.

Gallagher 1994

Gallagher, William R.: Assyrian Deportation Propaganda, *SAAB* 8 (1994), 57–65.

Garelli 1991

Garelli, Paul: The Achievement of Tiglath-Pileser III: Novelty of Continuity? In Cogan, Mordechai - Eph'al, Israel (ed.), *Ah, Assyria... Studies in Assyrian History and Ancient Near Eastern Historiography Presented to Hayim Tadmor*. Scripta Hierosolymitana 33. Jerusalem: The Magnes Press, The Hebrew University, 1991, 46–51.

Geertz 2001

Geertz, Clifford: Sűrű leírás. Út a kultúra értelmező elméletéhez. In Uő.: *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások*. Budapest: Osiris, 2001, 194–226.

George 2003

George, Andrew R.: *The Babylonian Gilgamesh Epic: Introduction, Critical Edition and Cuneiform Texts. Volume I*. Oxford, New York: Oxford University Press, 2003.

Gladigow 1986

Gladigow, Burkhard: Homo publice necans. Kulturelle Bedingungen kollektiven Tötens. *Saeculum* 37 (1986), 150–165.

Goertz 2001

Goertz, Hans-Jürgen: *Unsichere Geschichte. Zur Theorie historischer Referentialität*. Stuttgart: Philipp Reclam jun., 2001.

Goetze 1969

Goetze, Albrecht: Hittite Historical Texts. In Pritchard, James B. (szerk.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third Edition with Supplement. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969, 318–319.

Grabbe 2003

Grabbe, Lester L.: Introduction. In Grabbe, Lester L. (szerk.), 'Like a Bird in a Cage'. *The Invasion of Sennacherib in 701 BCE*. Journal for the Study of the Old Testament, Supplement Series 636. London, New York: Sheffield Academic Press, T & T Clark International, 2003, 2–43.

Gray 1971

Gray, Bennison: Repetition in Oral Literature. *Journal of American Folklore* 84 (1971), 289–303.

Grayson 1965

Grayson, A. Kirk: Problematical Battles in Mesopotamian History. *Assyriological Studies* 16 (1965), 337–342.

Grayson 1975

Grayson, A. Kirk: *Assyrian and Babylonian Chronicles*. Locust Valley, New York: J.J. Augustin Publisher, 1975.

Grayson 1980

Grayson, A. Kirk: History and Historians of the Ancient Near East: Assyria and Babylonia. *Orientalia, Nova Series* 49 (1980), 140–194.

Grayson 1980–1983

Grayson, A. Kirk: Könglisten und Chroniken. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980–1983), 86–135.

Grayson 1981

Grayson, A. Kirk: Assyrian Royal Inscriptions: Literary Characteristics. In Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: new horizons in literary, ideological and historical analysis*. *Oriens Antiqui Collectio* 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981, 35–47.

Grayson 1987

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Third and Second Millennia BC (to 1115 BC)*. RIMA 1. Toronto: University of Toronto Press, 1987.

Grayson 1991a

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC I (1114–859 BC)*. RIMA 2. Toronto: University of Toronto Press, 1991.

Grayson 1991b

Grayson, A. Kirk: Assyrian Civilisation. In Boardman, John et al. (eds.), *Cambridge Ancient History* III/2. Cambridge: Cambridge University Press, 1991, 194–228.

Grayson 1996

Grayson, A. Kirk: *Assyrian Rulers of the Early First Millennium BC II (858–745 BC)*. RIMA 3. Toronto: University of Toronto Press, 1996.

Grayson 1997

Grayson, A. Kirk: A Resurrection of Ashur: A History of Assyrian Studies. In Parpola, Simo – Whiting, Robert M. (ed.), *Assyria 1995. Proceedings of the 10th Anniversary Symposium of the Neo-Assyrian Text Corpus Project, Helsinki, September 7–11, 1995*. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 1997, 105–114.

Grayson, A. Kirk – Novotny, Jamie 2012

Grayson, A. Kirk – Novotny, Jamie: *The Royal Inscriptions of Sennacherib, King of Assyria (704–681 BC)*. Part 1. Royal Inscription of the Neo-Assyrian Period 3/1. Winona Lake: Eisenbrauns, 2012.

Gribbin 1999

Gribbin, John: *Schrödinger macskája*. H.n.: Akkord, 1999.

Grimme 1905

Grimme, Hubert: Babel und Koheleth-Jojachin. *Orientalische Literaturzeitung* 8 (1905), 432–438.

Grix 2002

Grix, Jonathan: Introducing Students to the Generic Terminology of Social Research. *Politics* 22 (2002), 175–186.

Güterbock 1958

Güterbock, Hans Gustav: The Cuneiform Tablets. In McEvan, Calvin Wells (et al.), *Soundings at Tell Fakhariyah*. The University of Chicago Oriental Institute Publications 79. Chicago: The University of Chicago Press, 1958.

Haas 1980

Haas, Volkert: Die Dämonisierung des Fremden und des Feindes im Alten Orient. Fs. Rudolf Ransozek. *Rocznik Orientalistyczny* 41/2 (1980), 37–44.

Haas 1986

Haas, Volkert: *Magie und Mythen in Babylonien*. Gifkendorf: Merlin Verlag, 1986.

Haklár 1998

Haklár Noémi: A Gilgames-eposz. *Antik tanulmányok* 42 (1998), 207–259.

Haller 2007

Haller, Dieter: *Atlasz – Etnológia*. Budapest: Athenaeum, 2007.

Hallo 1990

Hallo, William W.: The Limits of Skepticism. *Journal of the American Oriental Society* 110 (1990), 187–199.

Hallo – Simpson 1971

Hallo, William W. – Simpson, William K.: *The Ancient Near East: A History*. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1971.

Hamlyn 1998

Hamlyn, D. W.: *A nyugati filozófia története*. Budapest: Holnap, 1998.

Hammond 1970

Hammond, Dorothy: Magic: A Problem in Semantics. *American Anthropologist, New Series* 72 (1970), 1349–1356

Hawkins 2004

Hawkins, J. D.: The New Sargon Stele from Hama. In Frame, Eckhart (ed.), *From the Upper Sea to the Lower Sea: Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. PIHANS 101. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004, 151–164.

Henry 1996 [1712]

Henry, Matthew: *Commentary on the Whole Bible. Volume 4, Isaiah to Malachi*. H.n.: Zondervan, 1996. 4. kiadás [eredeti kiadás: 1712].

Hipp 1987

Hipp, Krzysztof: Einige Bemerkungen über die Reknstruktion des 8. *palûs* Sargon II. *Folia Orientalia* 24 (1987), 41–46.

Hobsbawm 2006

Hobsbawm, Eric: *A történelemről, a történetírásról*. Budapest: Napvilág, 2006.

Hongisto 1985

Hongisto, Leif: Literary Structure and Theology in the Book of Ruth. *Andrews University Seminary Studies* 23 (1985), 19–28.

Horowitz 1988

Horowitz, Wayne: The Babylonian Map of the World. *Iraq* 50 (1988), 147–165.

Horowitz 1998

Horowitz, Wayne: *Mesopotamian Cosmic Geography*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1998.

Hrouda 1971

Hrouda, Barthel: *Vorderasien I. Mesopotamien, Babylonien, Iran und Anatolien*. München: C.H. Beck, 1971.

Hunger 2009–2011

Hunger, H.: Schreiber. C. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009–2011), 269–273.

Hutter 1996

Hutter, Manfred: *Religion in der Umwelt des Alten Testaments I. Babylonier, Syrer, Perser*. Stuttgart, Berlin, Köln, 1996.

Irwin 1949

Irwin, William A.: The Orientalist as Historian. *Journal of Near Eastern Studies* 8 (1949), 298–304.

Jacob 2003

Jacob, Stefan: *Mittelassyrische Verwaltung und Sozialstruktur. Untersuchungen*. Cuneiform Monographs 29. Leiden: Brill, Styx, 2003.

Jacobsen 1976

Jacobsen, Thorkild: *The Treasures of Darkness. A History of Mesopotamian Religion*. New Haven, London: Yale University Press, 1976.

Jones 1990

Jones, Bruce William: From Gilgamesh to Qohelet. In Hallo, William W. (ed.), *The Bible in the Light of Cuneiform Literature*. Scripture in Context III. Ancient Near Eastern Texts and Studies 8, Lewiston: Edwin Mellon, 349–379.

Kahneman 2013

Kahneman, Daniel: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest: HVG, 2013.

Kákosy 1998

Kákosy László: *Az ókori Egyiptom története és kultúrája*. Budapest: Osiris, 1998.

Kalla 1993

Kalla Gábor: *Mezopotámiai uralkodók*. Budapest: Kossuth, 1993.

Kalla 2003

Kalla Gábor: Az asszír főváros és a királyi propaganda – Ninive példája. *Ókor* 2/1 (2003), 9–18.

Kant 1787

Kant, Immanuel: *Kritik der Reinen Vernunft*. Frankfurt a.M., 1787².

Kämmerer – Schwiderski 1998

Kämmerer, Thomas R. – Schwiderski, Dirk: *Deutsch-Akkadisches Wörterbuch*. AOAT 255. Münster: Ugarit, 1998.

Kessler 1986

Kessler, Karlheinz: Zu den Beziehungen zwischen Urartu und Mesopotamien. *Xenia* 17 (1986), 59–86.

Kleiss 1969–1970

Kleiss, Wolfram: Zur Ausbreitung Urartus nach Osten. *Istanbuler Mitteilungen* 19/20 (1969–1970), 125–136.

Kleiss 1977

Kleiss, Wolfram: Alte Wege in West-Iran. *Archäologische Mitteilungen aus Iran, Neue Folge* 10 (1977), 137–151.

Klemperer 1947

Klemperer, Victor: *LTI. Notizbuch eines Philologen*. Berlin: Aufbau-Verlag, 1947.

Kocsi 2007

Kocsi György: Az Ószövetség és az erőszak. *Vigilia* 72 (2007), 402–412.

Koliński 2015

Koliński, Rafał: Making Mittani Assyrian. In Düring, Bleda S. (ed.), *Understanding Hegemonic Practices of the Early Assyrian Empire. Essays dedicated to Frans Wiggermann*. PIHANS 125. Leiden: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2015, 9–32.

Komoróczy 1995

Komoróczy Géza: Meddig él egy nemzet? Nemzeti identitás vitáinkoz: Egy másként gondolkodó nézetei az ókori Keletről. In Uő., *Bezárkózás a nemzeti hagyományba. Az értelmiség felelőssége az ókori Keleten. Tanulmányok ókori keleti szövegek értelmezése köréből*. Budapest: Osiris, 1995, 279–312.

Kramer 1962

Kramer, Samuel Noah: Cultural Anthropology and the Cuneiform Documents. *Ethnology* 1 (1962), 299–314.

Kravitz 2003

Kravitz, Kathryn F.: A Last-Minute Revision to Sargon's Letter to the God. *Journal of Near Eastern Studies* 62 (2003), 81–95.

Kroll 2012

Kroll, Ernst Stephan: Sargon II's 8th Campaign: A New View on Old Constructs. In Kroll, Stephan – Muscarella, Oscar White (eds.), *The Eighth Campaign of Sargon II. Historical Geography, Literary, and Ideological Aspects*. H.n.: The Hasanlu Translation Project, 2012, 11–17.

Kroll 2020

Kroll, Ernst Stephan: The Kingdom of Urartu in North-Western Iran (Ninth–Seventh Century B.C.E). In Niknami, Kamal-Aldin – Hozhabri, Ali (eds.), *Archaeology of Iran in the Historical Period*. Cham: Springer Nature Switzerland AG, University of Tehran Science and Humanities Series, 2020, 11–22.

Kuhn 2002

Kuhn, Thomas S.: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest: Osiris, 2002.

Kuhrt 2005

Kuhrt, Amélie: *Az ókori Közel-Kelet*. Ford. Mohay Gergely. H.n.: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2005.

Kühne 2006–2008

Kühne, Hartmut: Šaiḥ Hamad, Tall. B. Archäologisch. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 11 (2006–2008), 543–551.

Laato 1995

Laato, Antti: Assyrian Propaganda and the Falsification of History in the Royal Inscriptions of Sennacherib. *Vetus Testamentum* 45 (1995), 198–226.

Labat 1967

Labat, René: Assyrien und seine Nachbarländer (Babylonien, Elam, Iran) von 1000 bis 617 v. Chr. Das neubabylonische Reich bis 539 v. Chr. In Cassin, Elena – Bottéro, Jean – Vercoutter, Jean (Hrsg.), *Die Altorientalischen Reiche III. Die erste Hälfte des 1. Jahrtausends*. Fischer Weltgeschichte Band 4. Frankfurt am Main: Fischer Bücherei, 1967, 9–111.

Landsberger 1926

Landsberger, Benno: Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt. Ein Vortrag. *Islamica* 2 (1926), 355-372. A cikk reprintje in Landsberger, Benno – Soden, Wolfram von (szerk.), *Die Eigenbegrifflichkeit der babylonischen Welt/Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft*. Darmsadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1965, 1–19.

Lanfranchi 1990

Lanfranchi, Giovanni B.: *I Cimmeri. Emergenza delle élites militari iraniche nel Vicino Oriente (VIII-VII sec. a.C.)*. Padova: Sargon srl. (= History of the Ancient Near East / Studies – II bis), 1990.

Lambert 1974

Lambert, Wilfred G.: The Reigns of Aššurnāširpal II and Shalmaneser III: An Interpretation. *Iraq* 36 (1974), 103–109.

Lambert 1995

Lambert, Wilfred G.: Some New Babylonian Wisdom Literature. In Day, John – Gordon, Robert P. – Williamson, Hugh G. M. (ed.), *Wisdom in Ancient Israel: Essay in Honour of J. A. Emerton*. Cambridge: Cambridge University Press, 30–42.

Layard 1853

Layard, Austen Henry: *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babylon; With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*. London: John Murray, 1853.

Lehmann 1994

Lehmann, Reinhard G.: *Friedrich Delitzsch und der Babel-Bibel-Steit*. Feiburg/Schweitz, Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht, 1994.

Lehmann-Haupt 1917

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: Musasir und der achte Feldzug Sargons II: (714 v.Chr.). *Mitteilungen der Vorderasiatisch-Ägyptischen Gesellschaft* 21 (1917), 137–140

Lehmann-Haupt 1931

Lehmann-Haupt, C. Friedrich: *Armenien einst und jetzt, II/2*. Berlin: B. Behr, 1931.

Leichty, Erle 2011

Leichty, Erle: *The Royal Inscriptions of Esarhaddon, King of Assyria (680–669 BC)*. Royal Inscriptions of the Neo-Assyrian Period 4. Winona Lake: Eisenbrauns 2011.

Letenyei 2012

Letenyei László: *Kulturális antropológia. Elméletörténet*. H.n.: Typotex, 2012.

Levine 1976–1980

Levine, Louis, D.: Kirruri, Kirriuri. *Reallexikon der Assyriologie* 5 (1976–1980), 606–607.

Levine 1977

Levine, Louis D.: Sargon's Eighth Campaign. In Levine, Louis D. – Young, T. Cuyler (eds), *Mountains and Lowlands: Essays in the Archaeology of Greater Mesopotamia*. Bibliotheca Mesopotamica 7. Malibu, CA: Undena Publications, 1977, 125–152.

Levine 2003

Levine, Louis D.: Observations on „Sargon’s Letter tot he Gods”. *Eretz-Israel: Archaeological, Historical and Geographical Studies. Hayim and Miriam Tadmor Volume*. Jeruzsálem, 2003, 111–119.

Lévi-Strauss 2001

Lévi-Strauss, Claude: *Strukturális antropológia I*. Budapest, Osiris Kiadó, 2001.

Liebig 1991

Liebig, Michael: Zur Lage einiger im Bericht über den 8. Feldzug Sargons II. von Assyrien genannter Gebiete. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 81 (1991), 31–36.

Liebig 1996

Liebig, Michael: Nochmals zur Geographie des 8. Feldzuges Sargons II. von Assyrien. *Zeitschrift für Assyriologie und vorderasiatische Archäologie* 86 (1996), 207–210.

Lipiński 1994

Lipiński, Edward: *Studies in Aramaic Inscriptions and Onomastics II*. Orientalia Lovaniensia Analecta 57. Leuven: Uitgeverij Peeters en Departement Oriëntalistiek, 1994.

Lipiński 2000

Lipiński, Edward: *The Aramaeans. Their Ancient History, Culture, Religion*. Orientalia Lovaniensia Analecta 100. Leuven, Paris, Sterling (Virginia): Uitgeverij Peeters en Departement Oosterse Studies, 2000.

Liverani 1979

Liverani, Mario: The Ideology of the Assyrian Empire. In: Larsen, Mogens Trolle (ed.), *Power and Propaganda. A Symposium on Ancient Empires*. Mesopotamia 7. Copenhagen, 1979, 297–317.

Liverani 1992

Liverani, Mario: *Studies on the Annals of Ashurnasirpal II 2: Topographical Analysis*. Quaderni di Geografica Storica, 4. Rome: Centro Stampa d’Ateneo, 1992.

Liverani 1992

Liverani, Mario: The Deeds of Ancient Mesopotamian Kings. In Sasson, Jack M. (szerk.), *Civilizations of the Ancient Near East*. Volume IV. New York: Charles Scribner’s Sons, 1995, 2353–2366.

Liverani 1998

Liverani, Mario: Politik und Kriegkunst der Assyrer, by Walter Mayer. *Journal of the American Oriental Society* 118 (1998), 445–446.

Liverani 2001

Liverani, Mario: The Fall of the Assyrian Empire: Ancient and Modern Interpretations. In Alcock, Susan E. – D’Altroy, Terence N. – Morrison, Kathleen D. – Sinopoli, Carla M. (szerk.), *Empires. Perspectives from Archaeology and History*. Cambridge: Cambridge University Press 2001, 374–391, 444.

Liverani 2004

Liverani, Mario: Assyria in the Ninth Century: Continuity or Change? In Grant Frame – Linda S. Wilding (eds.), *From the Upper Sea to the Lower Sea. Studies on the History of Assyria and Babylonia in Honour of A. K. Grayson*. PIHANS 101. Leuven: Nederlands Instituut voor het Nabije Oosten, 2004, 213–226.

Liverani 2014

Liverani, Mario: *The Ancient Near East. History, Society and Economy*. London and New York: Routledge, 2014.

Malinowski 1978 [1922]

Malinowski, Bronislaw: *Argonauts of the Western Pacific. An Account of Native Enterprise and Adventure in the Archipelagoes of Melanesian New Guinea*. London: Routledge, 1978 [eredeti kiadás: 1922].

Mallowan 1966

Mallowan, Max E. L.: *Nimrud and its Remains. Volume I*. London: Collins St James's Place, 1966.

Mallowan 1983

Mallowan, Barbara Parker: Magic and Ritual in the Northwest Palace Reliefs. In Harper, Prudence O. – Pittman, Holly (eds.), *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson*. New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983, 32–39.

Maniori 2010

Maniori, di Fulvia: Le campagne assire contro l'Urartu del 715 e 714 a.C. *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 52 (2010), 177–251.

Marriott – Radner 2015

Marriott, John – Radner, Karen: Sustaining the Assyrian Army among Friends and Enemies in 714 B.C.E. *Journal of Cuneiform Studies* 67 (2015), 127–143.

Matthiae 1998

Matthiae, Paolo: *Ninive. Glanzvolle Hauptstadt Assyriens*. München: Hirmer, 1998.

Maul 1997a

Maul, Stefan M.: Altorientalische Tatenberichte mit (auto)biographischen Zügen. In Ehlers, Widu Wolfgang (ed.), *Entretiens sur l'antiquité classique, Tome XLIV: La Biographie antique*. Vandœuvre, Genève, 7–32.

Maul 1997b

Maul, Stefan M.: Die altorientalische Hauptstadt – Abbild und Nabel der Welt. In Wilhelm, Gernot (szerk.), *Die orientalische Stadt. Kontinuität, Wandel, Bruch*. Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 1. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1997, 109–124.

Maul 1998

Maul, Stefan M.: Der assyrische König – Hüter der Weltordnung. In Assmann, J. – Janowski, B. – Welker, M. (Hrsg.), *Gerechtigkeit. Richten und Retten in der*

abendländischen Tradition und ihren altorientalischen Ursprüngen. München: Fink Signatur, 1998, 65–77.

Maul 2017

Maul, Stefan M.: Die assyrische Religion. In Gießauf, Johannes (Hrsg.), *Zwischen Karawane und Orientexpress. Streifzüge durch Jahrtausende orientalischer Geschichte und Kultur. Festschrift für Hannes Galter*. AOAT 434. Münster: Ugarit-Verlag, 2017, 211–240.

Maxwell-Hyslop 1974

Maxwell-Hyslop, K. Rachel: Assyrian Sources of Iron. A Preliminary Survey of the Historical and Geographical Evidence. *Iraq* 36 (1974), 139–154.

Mayer 1980

Mayer, Walter: Sargons Feldzug gegen Urartu – 714 v. Chr. Eine militärhistorische Würdigung. *Mitteilung der Deutschen Orient-Gesellschaft* 112 (1980), 13–33.

Mayer 1983

Mayer, Walter: Sargons Feldzug gegen Urartu – 714 v. Chr. Text und Übersetzung. *Mitteilung der Deutschen Orient-Gesellschaft* 115 (1983), 65–132.

Mayer 1993

Mayer, Walter: Die chronologische Einordnung der Kimmerier-Briefe aus der Zeit Sargon II. In Dietrich, Manfred – Loretz, Oswald (szerk.), *Mesopotamica – Ugaritica – Biblica. Festschrift für Kurt Bergerhof*. AOAT 232. Neukirchen-Vluyn, Darmstadt: Neukirchener Verlag, 1993, 145–176.

Mayer 1995

Mayer, Walter: *Politik und Kriegskunst der Assyrer*. Abhandlungen zur Literatur Alt-Syrien-Palästinas und Mesopotamiens 9. Münster: Ugarit-Verlag, 1995.

Mayer 1998

Mayer, Walter: Der Weg auf den Thron Assurs. Sukzession und Usurpation im assyrischen Königshaus. In Dietrich, Manfred – Kottsieper, Ingo – Schaudig, Hanspeter (szerk.), *Und Mose schrieb dieses Lied auf: Studien zum Alten Testament und zum alten Orient. Fs. für Oswald Loretz*. Alter Orient und Altes Testament, Band 250. Neukirchen-Vluyn, Darmstadt: Ugarit Verlag, 1998, 533–555.

Mayer 2013

Mayer, Walter: *Assyrien und Urartu I. Der Achte Feldzug Sargons II. im Jahr 714 v. Chr.* Alter Orient und Altes Testament, Band 395/1. Münster: Ugarit-Verlag, 2013.

Meissner 1920

Meissner, Bruno: *Babylonien und Assyrien. Erster Band*. Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1920.

Melville 2016a

Melville, Sarah C.: *The Campaigns of Sargon II, King of Assyria, 721–705 B.C.* Norman, Oklahoma: University of Oklahoma Press, 2016.

Melville 2016b

Melville, Sarah C.: The Role of Rituals in Warfare during the Neo-Assyrian Period. *Religion Compass* 10/9 (2016), 219–229.

Mesenhöller 2017

Mesenhöller, Mathias: Der Kriegerkönig vom Tigris. *GEO Epoche, Das Magazin für Geschichte* 87 (2017), 108–121.

Michalowski 2013

Michalowski, Piotr: Networks of Authority and Power in Ur III Times. In Garfinkle, Steven – Molina, Manuel (eds.), *From the 21st Century B.C. to the 21st Century A.D. Proceedings of the International Conference on Sumerian Studies Held in Madrid 22–24 July 2010*. Winona Lake: Eisenbrauns, 2013, 169–205.

Millard 1994

Millard, Alan R.: *The Eponyms of the Assyrian Empire 910-612 BC*. State Archives of Assyria Studies, Volume 2. Winona Lake: Eisenbrauns, 1994.

Millard – Bordreuil 1982

Millard, Alan R. – Bordreuil, Pierre: A Statue from Syria with Assyrian and Aramaic Inscriptions. *The Biblical Archaeologist* 85 (1982), 135–141.

Minchin 1999

Minchin, Elizabeth: Serial Repetition in Homer and the “Poetics of Talk”: A Case Study from the Odyssey. *Oral Tradition*, 14 (1999), 336–353.

Muscarella 1986

Muscarella, Oscar White: The Location of Ulhu and Uiše in Sargon II’s Eighth Campaign. *Journal of Field Archeology* 13 (1986), 465–475.

Muscarella 2012

Muscarella, Oscar White: Sargon II’s 8th Campaign: An Introduction and Overview. In Kroll, Stephan – Muscarella, Oscar White (eds.), *The Eighth Campaign of Sargon II. Historical Geography, Literary, and Ideological Aspects*. H.n.: The Hasanlu Translation Project, 2012, 5–9.

Muszynski 2017

Muszynski, Lisa: *Unmaking History-as-Fiction: Decoupling the Two Incompatible Principles of Language in Hayden White’s Linguistic Turn, 1970s–2000s*. Academic Dissertation. Helsinki: University of Helsinki, 2017.

Némedi 1987

Némedi Dénes: Empirikus társadalomkutatás a tizenkilencedik század végéig. In Felkai Gábor (szerk.): *A szociológia kialakulása*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 429–454.

Neumann – Parpola 1987

Neumann, J. – Parpola, S.: Climatic Change and the Eleventh-Tenth-Century Eclipse of Assyria and Babylonia. *Journal of Near Eastern Studies* 46 (1987), 161–182.

Niederreiter 2011

Niederreiter Zoltán: Nergal-éres, egy asszír főméltóság „szent adománya(i)” i.e. 775-ben. Egy assziri fogadalmi felirat (Ass 10274) értelmezése. In Bács Tamás – Dezső Tamás – Niederreiter Zoltán (szerk.), *100 év után. Emlékkonferencia a Keleti Népek Ókori Története Tanszék alapításának 100. évfordulóján*. Budapest: Eötvös Kiadó, 2011, 153–174.

Niederreiter 2019

Niederreiter Zoltán: „Assurnak, az istenek atyjának, a nagy úrnak...” II. Sarrukín beszámolója a VIII. hadjáratról (Kr.e. 714) (Bevezetés és fordítás). *Antik tanulmányok* 63 (2019), 115–144.

Novák 1997

Novák, Mirko: Die orientalische Residenzstadt. Funktion, Entwicklung und Form. In Wilhelm, Gernot (szerk.), *Die orientalische Stadt. Kontinuität, Wandel, Bruch*. Colloquien der Deutschen Orient-Gesellschaft 1. Saarbrücken: Saarbrücker Druckerei und Verlag, 1997, 169–197

Oates 1974

Oates, David: Balawat (Imgur Enlil): The Site and Its Buildings. *Iraq* 36 (1974), 173–178.

Olmstead 1918

Olmstead, A. T.: The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal. *Journal of the American Oriental Society* 38 (1918), 209–263.

Ong 2010

Ong, Walter J.: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológizálása*. Budapest: Alkalmazott Kommunikációtudományi Intézet, Gondolat Kiadó, 2010.

Opitz 1927

Opitz, Dietrich: Die Lage von Waššuganni. *Zeitschrift für Assyriologie und Vorderasiatische Archäologie* 37 (1927), 299–301.

Oppenheim 1960

Oppenheim, A. Leo: The City of Assur in 714 B.C. *Journal of Near Eastern Studies* 19 (1960), 133–147.

Oppenheim 1982

Oppenheim, A. Leo: *Az ókori Mezopotámia. Egy holt civilizáció portréja*. Budapest: Gondolat, 1982.

Parker 1995

Parker, Victor: Bemerkungen zu den Zügen der Kimmerier und des Sythen durch Vorderasien. *Klio* 77 (1995), 7–34.

Parker 2001

Parker, Bradley J.: *The Mechanics of Empire. The Northern Frontier of Assyria as a Case Study in Imperial Dynamics*. The Neo-Assyrian Text Corpus Project. Helsinki: Vammalan Kirjapaino Oy, 2001.

Parker 2006

Parker, Bradley J.: Toward an Understanding of Borderland Processes. *American Antiquity* 71 (2006), 77–100.

Parker 2013

Parker, Bradley J.: A birodalom peremén. Asszíria anatóliai határa Kr. e. 700 körül – kísérlet a feltérképezésre. *Ókor* 12/1 (2013), 21–37.

Parpola 1997

Parpola, Simo: The Man Without a Scribe and the Question of Literacy in the Assyrian Empire. In Pongratz-Leisten, Beate – Kühne, Hartmut – Xella, Paolo (Hrsg.), *Ana šadī Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für Wolfgang Röllig*. Alter Orient und Altes Testament, 247. Neukirchen-Vluyn: Neukirchener Verlag, 1997, 315–324.

Parpola 2004

Parpola, Simo: Back to Delitzsch and Jeremias: The Relevance of the Pan-Babylonian School to the MELAMMU Project. In Panaino, Antonio – A. Piras, Andrea (eds.), *Melammu Symposia IV: "Schools of Oriental Studies and the Development of Modern Historiography"*. Milano: Università di Bologna & Isiao, 2004, 237–247.

Parpola 2017

Parpola, Simon: *Assyrian Royal Rituals and Cultic Texts*. State Archives of Assyria 20. The Neo-Assyrian Text Corpus Project: Helsinki, 2017.

Parpola – Porter 2001

Parpola, Simo – Porter, Michael: *The Helsinki Atlas of the Near East in the Neo-Assyrian Period*. H.n.: Vammalan Kirjapaino Oy. The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001.

Pinches 1913

Pinches, T. G.: Sargons's Eighth Campaign. *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 1913, 581–612

Piotrovskii 1959

Piotrovskii, B.B.: *Vanstoe Tsarstvo*. Moskva, 1959.

Pléh 2012

Pléh Csaba: Narratív szemlélet a pszichológiában: Az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra* 12/3 (2012), 3–24.

Pongratz-Leisten 1994

Pongratz-Leisten, Beate: *INA ŠULMI ĪRUB. Die kulttopographische und ideologische Programmatik der akītu-Prozession in Babylonien und Assyrien im I. Jahrtausend v. Chr.* Mainz am Rhein: Philipp von Zabern, 1994.

Pongratz-Leisten 1999

Pongratz-Leisten, Beate: Toponyme als Ausdruck assyrischen Herrschaftsanspruchs. In Pongratz-Leisten, Beate – Kühne, Hartmut – Xella, Paolo (Hrsg.): *Ana šadī Labnāni lū allik. Beiträge zu altorientalischen und mittelmeerischen Kulturen. Festschrift für*

Wolfgang Röllig. AOAT 247. Neukirchen-Vluyn: Verlag Butzon & Bercker, 1997, 325–343.

Pongratz-Leisten 2001

Pongratz-Leisten, Beate: The Other and the Enemy in the Mesopotamian Conception of the World. In Whiting, Robert M. (Hrsg.). *Mythology and Mythologies. Methodological Approaches to Intercultural Influences. Proceedings of the Second Annual Symposium of the Assyrian and Babylonian Intellectual Heritage Project. Held in Paris, France, October 4-7, 1999*. Melammu Symposia 2. Helsinki: The Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2001, 195–231.

Pongratz-Leisten 2015

Pongratz-Leisten, Beate: *Religion and Ideology in Assyria*. Studies in Ancient Near Eastern Records 6. Boston, Berlin: Walter de Gruyter 2015.

Porter 1995

Porter, Barbara Nevling: Language, Audience and Impact in Imperial Assyria. In Shlomo Irze'el, Shlomo – Drory, Rina (eds.), *Language and Culture in the Near East*. Israel Oriental Studies 15. Leiden, New York, Köln: E.J. Brill, 1995, 51–70.

Porter 1995

Porter, Barbara Nevling: “For the Astonishment of All Enemies”. Assyrian Propaganda and Its Audiences in the Reigns of Ashurnasirpal II and Asarhaddon. *Bulletin of the Canadian Society for Mesopotamian Studies* 35 (2000), 7–18.

Postgate 1992

Postgate, J. Nicholas: The Land of Assur and the Yoke of Assur. *World Archaeology* 23 (1992), 247–263.

Propp 2005

Propp, Vlagyimir Jakovlevics: *A mese morfológiája*. Budapest: Osiris, 2005.

Radner 2005

Radner, Karen: *Die Macht des Namens. Altorientalische Strategien zur Selbsterhaltung*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2005.

Radner 2006

Radner, Karen: How to reach the Upper Tigris: The Route through the Tūr ‘Abdīn. *State Archives of Assyria Bulletin* 15 (2006), 273–305.

Radner 2006–2008

Radner, Karen: Provinz. C. Assyrien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archeologie* 11 (2006–2008), 42–68.

Radner 2007

Radner, Karen: Abgaben an den König von Assyrien aus dem In- und Ausland. In Klinkott, Hilmar – Kubisch, Sabine – Müller-Wollermann, Renate (Hrsg.), *Geschenke und Steuern, Zölle und Tribute. Antike Abgabeformen in Anspruch und Wirklichkeit*. Culture and History of the Ancient Near East 29. Leiden: Brill, 2007, 213–230.

Radner 2011

Radner, Karen: The Assur-Nineveh-Arbela Triangle. Central Assyria in the Neo-Assyrian Period. In Miglus, Peter A. – Mühl, Simone (eds.), *Between The Cultures the Central Tigris Region from the 3rd to the 1st Millennium BC. Conference at Heidelberg, January 22nd – 24th, 2009*. Heidelberger Studien zum Alten Orient 14. Heidelberg: Heidelberger Orientverlag, 2011, 321–329.

Radner 2014

Radner, Karen: The Neo-Assyrian Empire. In Michael Gehler, Michael – Rollinger, Robert (Hrsg.): *Imperien und Reiche in der Weltgeschichte. Epochenübergreifende und globalhistorische Vergleiche. Teil 1: Imperien des Altertums, Mittelalterliche und frühneuzeitliche Imperien*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2014, 101–119.

Raphael 2003

Raphael, Lutz: *Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme. Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart*. München: C.H. Beck, 2003.

Reade 1972

Reade, Julian E.: The Neo-Assyrian Court and Army: Evidence from the Sculptures. *Iraq* 34 (1972), 87–112.

Reade 1975

Reade, Julian E.: Aššurnasirpal I and the White Obelisk. *Iraq* 37 (1975), 129–150.

Reade 1985

Reade, Julian E.: Texts and Sculptures from the North-West Palace, Nimrud. *Iraq* 47 (1985), 203–213.

Reade 1998

Reade, Julian: *Assyrian Sculpture*. London: The British Museum, 1998.

Reiner 1958

Reiner, Erica: *Šurpu. A Collection of Sumerian and Akkadian Incantations*. Archiv für Orientforschung, Beiheft 11. Graz, 1958.

Renger 1986

Renger, Johannes: Neuassyrische Königsinschriften als Genre der Keilschriftliteratur: Zum Stil und zur Kompositionstechnik der Inschriften Sargons II. von Assyrien. In Hecker, Karl – Sommerfeld, Walter (Hrsg.): *Keilschriftliche Literaturen. Ausgewählte Vorträge der XXXII. Rencontre Assyriologique Internationale*. Münster, 8.–12.7.1985. Berliner Beiträge zum Vorderen Orient 6. Berlin: Reimer-Verlag, 1986, 109–128..

Renger 1990

Renger, Johannes: „Versstrukturen“ als Stilmittel in den Inschriften Sargons II von Assyrien. In Abusch, Tzvi – Huehnergard, John –Steinkeller, Piotr (eds.), *Lingering over Words: Studies in Ancient Near Eastern Literature in Honor of William L. Moran*. Harvard Semitic Studies 37. Atlanta: Scholars Press, 1990, 425–437.

Rigg 1942

Rigg, Horace Abram Jr.: Sargon's Eighth Military Campaign. *Journal of the American Oriental Society* 62 (1942), 130–138.

Romsics 2003

Romsics Ignác: A történész mestersége. *Rubicon* 2003/6.

Romsics 2011

Romsics Ignác: *Clio bűvöletében. Magya történetírás a 19-20. században – nemzetközi kitekintéssel*. Budapest: Osiris, 2011

Rizza 2007

Rizza, Alfredo: *Asszíria és Babilónia. Évezredek Kincsei*. Budapest: Gabo, 2007

Roaf 1998

Roaf, Michael: *A mezopotámiai világ atlasza*. Budapest: Helikon, Magyar Könyvklub, 1998.

Röllig 1980–1983

Röllig, Wolfgang: Landkarten. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 6 (1980–1983), 464–467.

Röllig 1986

Röllig, Wolfgang: Assur – Geißel der Völker. Zur Typologie aggressiver Gesellschaften. *Saeculum* 37 (1986), 116–128.

Roobaert 1996

Roobaert, Arlette: A Neo-Assyrian Statue from Til Barsib. *Iraq* 58 (1996), 79–87.

Roux 1966

Roux, Georges: *Ancient Iraq*. Harmondsworth: Pelicn Books, 1966.

Russel 1991

Russell, John Malcolm: *Sennacherib's Palace Without Rival at Niniveh*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1991.

Russel 1999

Russell, John Malcolm: *The Writing ont he Wall. Studies in the Architectural Context of Late Assyrian Palace Inscriptions*. Winona Lake, Indiana: Eisenbrauns, 1999.

Said 2000

Said, Edward W.: *Orientalizmus*. Budapest: Európa, 2000.

Saggs 1975

Saggs, Henry William Frederick: Historical Texts and Fragments of Sargon II of Assyria. 1. The "Aššur Charter". *Iraq* 37 (1975), 11-20.

Saggs 1984

Saggs, Henry William Frederick: *The Might That Was Assyria*. London: Sidgwick & Jackson, 1984.

Sallaberger 2002

Sallaberger, Walther: Stillstellung von Geschichte in den Texten des Herrschers im Frühen Mesopotamien. *Archiv orientální: Journal of African and Asian studies* 70 (2002), 117–124.

Sallaberger 2005

Sallaberger, Walther: Von politischem Handeln zu rituellem Königtum. Wie im Frühen Mesopotamien ein Herrscher seine Taten darstellt. In Porter, Barbara N. (ed.), *Ritual and Politics in Ancient Mesopotamia*. American Oriental Series 88. New Haven, Connecticut: American Oriental Society, 2005, 63–93.

Sallaberger 2006-2008

Sallaberger, Walther: Ritual. A. In Mesopotamien. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatische Archeologie* 11 (2006-2008), 421–430.

Salvini 1978

Salvini, Mirjo: Die Ausdehnung Urartus nach Osten. In *The Second International Symposium on Armenian Art. 12-18 September 1978*. Jereván: Academy of Sciences of the USSR, Academy of Sciences of Armenian SSR, Institute of Arts of the Academy of Sciences of Armenian SSR, 1978, 162–171.

Salvini 1982

Salvini, Mirjo: Forschungen in Azerbaidjan. Ein Beitrag zur Geschichte Urartus. Hunger, Hermann – Hirsch, Hans (Hrsg.), *Vorträge gehalten auf der 28. Rencontre Assyriologique Internationale in Wien 6.–10. Juli 1981*. Archiv für Orientforschung Beiheft 19. Wien: Horn Verlag, 1982, 384–396.

Salvini 1995

Salvini, Mirjo: *Geschichte und Kultur der Urartäer*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995.

Sano 2015

Sano, Katsuji: Die Expansion des assyrischen Reiches unter Aššurnasirpal II. *Aula Orientalis* 33 (2015), 323–331.

Sauer 1996

Sauer, Georg: Die assyrische Zeit und die Bilingue von Tell Fekherije. In Haider, Peter W. – Hutter, Manfred – Kreuzer, Siegfried (Hrsg.), *Religionsgeschichte Syriens. Von der Frühzeit bis zur Gegenwart*. Stuttgart, Berlin, Köln: Verlag W. Kohlhammer, 1996, 122–127.

Schachner 2007

Schachner, Andreas: *Bilder eines Weltreiches. Kunst- und kulturhistorische Untersuchungen zu den Verzierungen eines Tores aus Balawat (Imgur-Enlil) aus der Zeit von Salmanassa III., König von Assyrien*. Subartu 20. Brepols: Turnhout, 2007.

Schachner 2009

Schachner, Andreas: Die assyrischen Königsreliefs. In Schachner, Andreas mit Beitragen von Radner, Karen – Doğan Uğur – Helmholz, Yvonne – Ögüt, Birgül, *Assyriens Könige an Einer der Quellen des Tigris. Archäologische Forschungen im Höhlensystem von Birkleyn und am sogenannten Tigris-Tunnel*. Istanbulischer Forschungen 51. Tübingen: Ernst Wasmuth Verlag, 2009, 203–223.

Schmökel 1955

Schmökel, Hartmut: *Ur, Assur und Babylon. Drei Jahrtausende im Zweistromland*. Stuttgart: Gustav Kippert Verlag, 1955. (= 2. Ausgabe: *Mesopotamien*. Essen: Phaidon Verlag, é.n.)

Schramm 1970

Schramm, Wolfgang: Ein Bruchstück einer zweisprachigen Beschwörung gegen Totengeister; *Orientalia, Neue Folge* 39 (1970), 405–408.

Senapatiratne 2008

Senapatiratne, Timothy Nalin: *The Sources of Ecclesiastes: The Epic of Gilgames has a Source Document for Ecclesiastes*. Milwaukee, Wisconsin: PhD. Dissertation, Marquette University, 2008.

Shafer 2007

Schafer, Ann: Assyrian Royal Monuments on the Periphery: Ritual and the Making of Imperial Space. In Cheng, Jack – Feldman, Marian H. (eds.), *Ancient Near Eastern Art in Context. Studies in Honor of Irene J. Winter by her Students*. Leiden, Boston, 2007. (Culture & History of the Ancient Near East, 26.) 133–159.

Soden 1954

Soden, Wolfram von: *Herrscher im Alten Orient*. Berlin, Heidelberg: Springer-Verlag, 1954.

Soden 1959

Soden, Wolfram von: Religiöse Unsicherheit, Säkularisierungstendenzen und Aberglaube zur Zeit der Sargoniden. *Analecta Biblica* 12 (1959), 356–367.

Soden 1963

Soden, Wolfram von: Die assyrer und der Krieg. *Iraq* 25 (1963), 131–144.

Soden 1985

Soden, Wolfram von: *Einführung in die Altorientalistik*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1985.

Somlai 1999

Somlai Péter: A szociológia születése a tizenkilencedik században. In Felkai Gábor (szerk.), *A szociológia kialakulása*. Budapest: Új Mandátum, 1999, 13–21.

Steiner 1987

Steiner, G.: Der Gegensatz „Eigenes Land“ : „Ausland, Fremdland, Feindland“ in den Vorstellungen des Alten Orients. In Nissen, Hans J. – Renger, Johannes (Hrsg.), *Mesopotamien und seine Nachbarn: Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr. 2. verbesserte Auflage*. Beiträge zum Vorderen Orient 1. Berlin: Dietrich Reimer Verlag, 1987, 633–664.

Streck 1916

Streck, Maximilian: *Assurbanipal und die letzten assyrischen Könige bis zum Untergange Niniveh's. II. Teil: Texte*. Vorderasiatische Bibliothek 7. Leipzig: K.n., 1916.

Streck 2018

Streck, Michael P.: Von „A, Gottheit des Wassers“ bis „Zypresse“. *Akademie Aktuell* 2018/1, 58–61.

Szigeti 2007

Szigeti Jenő: *A Jelenések könyve. Az ítélet hírnöke vagy a remény üzenete?* Budapest: Arany Forrás, 2007.

Tadmor 1975a

Tadmor, Hayim: Assyria and the West: the Ninth Century and its Aftermath. In Goedicke, Hans – Roberts, Jimmy M. (eds.), *Unity and Diversity: Essays in the History, Literature, and Religion of the Ancient Near East*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Near Eastern Studies, 36–48.

Tadmor 1999

Tadmor, Hayim: World Dominion: The Expanding Horizont of the Assyrian Empire. In Milano, Lucio – de Martino, Stefano – Fales, Frederick Mario – Lanfranchi, Giovanni B. (eds.), *Landscapes. Territories, Frontiers and Horizons in the Ancient Near East. Papers presented to the XLIV Rencontre Assyriologique Internationale. Venezia, 7-11 July 1997*. Padova: Sargon srl, 1999, 55–62.

Tadmor – Landsberger – Parpola 1989

Tadmor, Hayim – Landsberger, Benno – Parpola, Simo: The Sin of Sargon and Sennacherib's Last Will. *SAAB* 3 (1989), 3–51.

Tadmor – Yamada 2011

Tadmor, Hayim – Yamada, Shigeo: *The Royal Inscriptions of Tiglath-pileser III (744–727 BC), and Shalmaneser V (726–722 BC), Kings of Assyria*. RINAP 1. Winona Lake: Eisenbrauns, 2011.

Tambiah 1968

Tambiah, Stanley Jeyaraja: The Magical Power of Words. *Man, New Series* 3 (1968), 175–208.

Thomas 1993

Thomas, Fredy: Sargon II., der Sohn Tiglat-pileasers III. In Dietrich, Manfred – Loretz, Oswald (eds.), *Mesopotamica – Ugaritica – Biblica. Fs. für Kurt Bergerhof zur Vollendung seines 70. Lebensjahres am 7. Mai 1992*. Alter Orient und Altes Testament 232. Neukirchen-Vluy: Neukirchener Verlag, 1993, 465–470.

Tigay 1993

Tigay, Jeffrey H.: On Evaluating Claims of Literary Borrowing. In Cohen, Mark E. – Snell, Daniel C. – Weisberg, David B. (eds.), *The Tablet and the Scroll: Near Eastern Studies in Honor of William W. Hallo*. Bethesda: CDL Press, 250–255.

Török 2018

Török László: Ókori propaganda. Általános megfontolások és példák. *Ókor* 17/3 (2018), 3–19.

Tucker 1994

Tucker, Dale J.: Representations of Imgur-Enlil on the Balawat Gates. *Iraq* 56 (1994), 107–116.

Thureau-Dangin 1912

Thureau-Dangin, François: Une relation de la huitième campagne de Sargon (714 v. J.-C.). Texte Assyrien inédit, publié et traduit par. Paris: Librairie Paul Geuthner, 1912.

Tsukimoto 1980

Tsukimoto, Akio: Aspekte von *kispu(m)* als Totenbeigabe. In Alster, Brendt (ed.), *Death in Mesopotamia. Papers read at the XXVIe rencontre assyriologique internationale*. Mesopotamia, Copenhagen Studies in Assyriology 8. Copenhagen: Akademisk Forlag, 1980, 129–138.

Tsukimoto 1985

Tsukimoto, Akio: *Untersuchungen zur Totenpflege (kispum) im alten Mesopotamien*. Alter Orient und Altes Testament 216, Kevelaer, Neukirchen-Vluyn, 1985

Uehlinger 1990

Uehlinger, Christoph: *Weltreich und «eine Rede». Eine neue Deutung der sogenannten Turmbauerzählung (Gen 11, 1-9)*. Orbis Biblicus et Orientalis 101. Freiburg (in der Schweiz), Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1990.

Unger 1933

Unger, Eckhard: Altorientalische Könige als Kulturbringer. *Forschungen und Fortschritte* 9/17 (1933), 245–246.

Van De Mieroop 1999

Van De Mieroop, Marc: *Cuneiform Texts and the Writing of History*. London, New York: Routledge, 1999.

Van De Mieroop 2004

Van De Mieroop, Marc: *A History of the Ancient Near East ca. 3000–323 BC*. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2004.

Van der Spek 1993

Van der Spek, Robartus Johannes: Assyriology and history: A Comparative Study of War and Empire in Assyria, Athens and Rome. In Cohen, Mark E. – Snell, Daniel C. – Weisberg, David B. (eds.), *The Tablet and the Scroll. Near Eastern Studies in Honour of William W. Hallo*. Bethesda, Maryland, 1993, 262–270.

Van der Toorn 2000

Van der Toorn, Karel: Did Ecclesiastes Copy Gilgamesh? *Bible Review* 16/1 (2000), 22–30.

Van der Toorn 2000

Van der Toorn, Karel: Why Wisdom Became a Secret: On Wisdom as a Written Genre. In Clifford, Richard J. (eds.), *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007, 21–29.

Van Loon 1975

Van Loon, Maurits: The Inscription of Ishpuini and Menua at Qalatgah, Iran. *Journal of Near Eastern Studies* 34 (1975), 201–207.

Vargyas 2010

Vargyas Péter: *A pénz története Babilóniában a pénzverés előtt és után*. Pécs, Budapest: L'Harmattan, 2010.

Veldhuis 1999

Veldhuis, Niek: The Poetry of Magic. In Abusch, Tzvi– van der Toorn, Karen (eds.), *Mesopotamian Magic. Textual, Historical, and Interpretative perspectives*. Groningen: Styx Publications, 1999, 35–48.

Vér 2011

Vér Ádám: „Sok mágnását karddal ölte le Asszíriában”. Assur-ah-iddina utolsó éve. *Ókor* 10/2 (2011), 3–13.

Vér 2018a

Vér Ádám: *Az Újasszír Birodalom keleti tartományai*. Ókor – Történet – Írás 6. Pécs, Budapest: Pécsi Tudományegyetem, Ókortörténeti Tanszék, L'Harmattan, 2018.

Vér 2018b

Vér Ádám: A triumphus Asszíriában I. *Ókor* 17/1 (2018), 20–31.

Vér 2018c

Vér Ádám: A triumphus Asszíriában II. Az Aššur-bān-apli Kr. e. 653. évi hadjáratait követő győzelmi ünnepek. *Ókor* 17/3 (2018), 20–37.

Vér 2020

Vér Ádám: *A triumphus Asszíriában*. Budapest: L'Harmattan, 2020.

Vogelzang 1996

Vogelzang, Marianna E.: Repetition as a Poetic Device in Akkadian. In Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. J. (eds.), *Mesopotamian Poetic Language. Sumerian and Akkadian, Cuneiform Monographs 6*. Groningen: Styx Publication, 1996, 167–182.

Vogelzang – Vanstiphout 1992

Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. J.: Introduction. In Vogelzang, Marianna E. – Vanstiphout, Herman L. (eds.), *Mesopotamian Epic Literature. Oral or Aural?* New York: Edwin Mellen Press, 1992, 1–6.

Waetzoldt – Cavigneaux 2009–2011

Waetzoldt, Hartmut – Cavigneaux, Antoine: Schule. *Reallexikon der Assyriologie und Vorderasiatischen Archäologie* 12 (2009–2011), 294–309.

Wäfler 1986

Wäfler, Markus: Die Auseinandersetzungen zwischen Urartu und Assyrien. *Xenia* 17 (1986), 87–94.

Walton 2007

Walton, John H.: *Ancient Near Eastern Thought and the Old Testament. Introducing the Conceptual World of the Hebrew Bible*. Nottingham: Apollos, 2007.

Weidner 1933–1934

Weidner, Ernst F.: Mitteilungen. *Archiv für Orientforschung* 9 (1933–1934), 78–79.

Weidner 1959

Weidner, Ernst F.: *Die Inschriften Tukultī-Ninurtas I. und seine Nachfolger*. Graz, 1959.

Weissert 1997

Weissert, E.: Creating a Political Climate: Literary Allusions to Enūma Eliš in Sennacherib's Account of the Battle of Halule. In Waetzoldt, Hartmut – Hauptmann, Haralt (Hrsg.), *Assyrien im Wandel der Zeiten. XXXIXe Rencontre Assyriologique Internationale, Heidelberg 6.–10. Juli 1992*. Heidelberg, Heidelberger Orientverlag, 1997, 191–202.

Westenholz 1993

Westenholz, Joan Goodnick: Writing For Posterity: Naram-Sin and Enmerkar. In Rainey, Anason F. (ed.), *kinattūtu ša dārāti. Raphael Kutscher Memorial Volume*. Tel Aviv: Tel Aviv University, Institute of Archaeology, 1993, 205–218.

Westenholz 1997

Westenholz, Joan Goodnick: *Legend of the kings of Akkade: the Texts*. Winona Lake, Eisenbrauns, 1997.

Wießner 1997–1998

Wießner, Gunnar: Die Beschreibung des 'Semiramis-Kanals' bei Van in der urartäischen Inschriften *HChI* 31/UKN 62. Ein Beitrag zur nordmesopotamischen Geographie des 1. Jtsds. v. Chr. und zur Diskussion über den Verlauf des achten Feldzugs Sargons II. in Urartu. *Archiv für Orientforschung* 44–45 (1997–1998), 146–155.

Wilcke 2000

Wilcke, Claus: *Wer las und schrieb in Babylonien und Assyrien. Überlegungen zur Litaralität im Alten Zweistromland*. Bayerische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse, Heft 6. München: C.H. Beck, 2000.

Willis 2002

Willis, Roy: Magic. In Barnard, Alan – Spencer, Jonathan (eds.), *Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*. London & New York: Routledge. 340–343.

Wilson 1969

Wilson, John A.: Egyptian Historical Texts. In Pritchard, James B. (ed.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*. Third Edition with Supplement. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1969, 227–264.

Winkler 2005

Winkler, Heinrich August: *Németsország története a modern korban. I. kötet.* Budapest: Osiris, 2005.

Winter 1983

Winter, Irene J.: The Program of the Throneroom of Assurnasirpal II. In Harper, Prudence O. – Pittman, Holly (eds.), *Essays on Near Eastern Art and Archaeology in Honor of Charles Kyrle Wilkinson.* New York: The Metropolitan Museum of Art, 1983, 15–32.

Wright 1943

Wright, Edwin M.: The Eighth Campaign of Sargon II of Assyria (714 B.C.). *Journal of Near Eastern Studies* 2 (1943), 173-186.

Yamada 2000

Yamada, Shigeo: *The construction of the Assyrian empire: a historical study of the inscriptions of Shalmaneser III (859–824 B.C.) relating to his campaigns to the West.* Culture and history of the ancient Near East 3. Leiden: Brill, 2000.

Younger 2016

Younger Jr., K. Lawson: *A Political History of the Arameans: From Their Origins to the End of Their Polities.* Society of Biblical literature archaeology and Biblical Studies 13. Atlanta: SBL Press, 2016.

Younger 2017

Younger Jr., K. Lawson: Tiglath-Pileser I and the Initial Conflicts of the Assyrians with the Arameans. In Berlejung, Angelika – Maeir, Aren M. – Schüle, Andreas (eds.), *Wandering Arameans: Arameans Outside Syria. Textual and Archaeological Perspectives.* Leipziger Altorientalische Studien 5. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2017, 195–228.

Zawadzki 1994

Zawadzki, Stefan: The Revolt of 746 B.C. and the Coming of Tighlath-Pileser III to the Throne. *SAAB* 8 (1994), 53–54.

Zimansky 1990

Zimansky, Paul: Urartian Geography and Sargon's Eighth Campaign. *Journal of Near Eastern Studies* 49 (1990), 1-21.

Zaccagnini 1981

Zaccagnini, Carlo: An Urartean Royal Inscription in the Report of Sargon's Eighth Campaign. In Fales, Frederick Mario (ed.): *Assyrian royal inscriptions: New horizons in literary, ideological and historical analysis.* *Oriens Antiqui* Collectio 17. Rome: Istituto per l'Oriente, Centro per le Antichità e la Storia dell'Arte del Vicino Oriente, 1981, 259–294.

Zaccagnini 1987

Zaccagnini, Carlo: The Enemy in The Neo-Assyrian Royal Inscriptions: The 'Ethnographic' Description. In Nissen, Hans Jörg – Renger, Johannes (Hrsg.), *Mesopotamien und seine Nachbarn. Politische und Kulturelle Wechselbeziehungen im Alten Vorderasien vom 4. bis 1. Jahrtausend v. Chr. XXV. Rencontre assyriologique*

internationale, Berlin, 3. bis 7. Juli 1978. Beiträge zum Vorderen Orient 1. Berlin: Reimer, 1987, 409–424.

Z. Karvalics 2010

Z. Karvalics László: Kommunikációtörténelem, információtörténelem – Melyik az egér, melyik az elefánt? *Korunk. Fórum, kultúra, tudomány* 21/3 (2010), 11–19.

A közép- és újasszír királyok kronológiája

Középasszír királyok

I. Aššur-uballiṭ	i. e. 1363–1328
Enlil-nērārī	i. e. 1328–1318
Arik-dēn-ili	i. e. 1318–1306
I. Adad-nērārī	i. e. 1306–1274
I. Šulmānu-ašarēdu	i. e. 1274–1245
I. Tukulti-Ninurta	i. e. 1245–1208
Aššur-nādin-apli	i. e. 1208–1203
III. Aššur-nērārī	i. e. 1203–1197
Enlil-kudurri-ušur	i. e. 1197–1192
Ninurta-apil-Ekur	i. e. 1192–1179
I. Aššur-dān	i. e. 1179–1133
Aššur-rēša-iši	i. e. 1133–1115
I. Tukultī-apil-Ešarra	i. e. 1115–1076
Ašarēd-apil-Ekur	i. e. 1076–1074
Aššur-bēl-kala	i. e. 1074–1056
II. Eriba-Adad	i. e. 1056–1054
IV. Šamši-Adad	i. e. 1054–1050
I. Aššur-nāšir-apli	i. e. 1050–1031

Újasszír királyok

II. Aššur-dān	i. e. 935–912
II. Adad-nērārī	i. e. 912–891
II. Tukultī-Ninurta	i. e. 891–884
II. Aššur-nāšir-apli	i. e. 884–859
III. Šulmānu-ašarēdu	i. e. 859–824
V. Šamši-Adad	i. e. 824–811
III. Adad-nērārī	i. e. 811–783
IV. Šulmānu-ašarēdu	i. e. 783–773
III. Aššur-dān	i. e. 773–755
V. Aššur-nērārī	i. e. 755–745
III. Tukultī-apil-Ešarra	i. e. 745–727
V. Šulmānu-ašarēdu	i. e. 727–722
II. Šarrukīn	i. e. 722–705
Sîn-aḫḫē-erība	i. e. 705–681
Aššur-aḫ-iddina	i. e. 681–669
Aššur-bān-apli	i. e. 669–631
Aššur-etel-ilāni	i. e. 631–627
Sîn-šum-lešir	i. e. 627
Sîn-šar-iškun	i. e. 627–612
II. Aššur-uballiṭ	i. e. 612–609

Melléklet: Az igék előfordulási aránya a királyfeliratokban

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iiiTaE.	iiŠk. Ann.
<i>abāku</i>	elhurcol								0,4%									0,4%
<i>abātu</i>	elpusztít									0,1%							0,3%	0,1%
<i>adāru</i>	fél			1,6%	1,5%					0,3%	0,6%		0,5%					1,4%
<i>aḫāzu</i>	elvesz (feleségül); megtanul																	0,1%
<i>akālu</i>	eszik									0,7%								0,1%
<i>alādu</i>	nemz, szül																0,3%	
<i>alāku</i>	megy	5,7%	3,8%	4,7%	4,1%	9,1%	5,3%	12,0%	0,7%	2,5%	1,8%	5,0%	2,1%	2,5%	4,7%	9,5%	3,0%	3,3%
<i>alālu</i>	fölkaszt; Š ujjong									0,3%								
<i>amāru</i>	lát								0,4%	0,1%			0,3%				1,5%	1,1%
<i>apālu</i>	válaszol		1,9%															
<i>aqū</i>	vár				0,3%													
<i>arādu</i>	leeresz- kedik				0,3%		1,8%	0,7%		1,9%	2,4%	3,1%	1,6%	1,2%	2,8%		0,6%	0,1%
<i>arāḫu</i>	siet																	0,1%
<i>arū</i>	vezet																0,3%	0,3%
<i>āru</i>	megközelít				0,9%			0,7%	0,4%					0,6%	0,9%	2,4%		1,0%
<i>ašābu</i>	leül				0,3%	6,1%	3,5%	2,1%	1,1%	1,6%	0,6%		1,3%	0,6%	1,9%	2,4%	4,5%	3,7%
<i>ašābu</i>	hozzárak																	
<i>ašāru</i>	lesüllyed	2,9%		3,1%	0,9%					0,4%	0,6%	1,2%	0,5%	1,9%	2,8%		1,2%	0,3%
<i>ašū</i>	kimegy	2,9%			2,6%	3,0%	1,8%			0,7%		0,8%	1,1%	0,6%			0,3%	1,1%
<i>āšu</i>	túl kevésnek lenni												0,5%					

Akkád ige	Magyar jelentés	iAn.	iŠaš.	iTN.	iTaE.	Abk.	iiAd.	iiAn.	iiTN.	iiAna. Ann.	iiAna. KM.	iiiŠaš. Ann.	iiiŠaš. KM.	vŠAd. KSz.	vŠAd. ASz.	iiiAn.	iiiTaE.	iiŠk. Ann.
<i>gamālu</i>	megkímél				0,3%													
<i>gamāru</i>	befejez									1,8%								
<i>garāru</i> / <i>qarāru</i>	összegörnyed								0,4%	0,4%		0,4%						
<i>gerū</i>	fölvonul							0,7%					0,3%					
<i>ḥabābu</i>	mormol; ciripel, csicsereg																0,3%	
<i>ḥabātu</i>	kirabol				0,3%	3,0%	3,5%		0,7%									0,1%
<i>ḥabū</i>	puhának lenni; vizez merít								1,4%									
<i>ḥalāpu</i>	becsúszik						1,8%		0,4%	0,5%	0,6%							0,1%
<i>ḥalāqu</i>	eltűnik, elmenekül												0,3%				0,3%	
<i>ḥarādu</i>	elsivatago- sodik																	0,1%
<i>ḥarāšu</i>	levág, leház, tisztáz							1,4%										
<i>ḥašāḥu</i>	megkíván, vagyako- zik								0,4%									
<i>ḥasū</i>	befed				0,3%	3,0%												
<i>ḥatāpu</i>	levág, lemészáról								0,4%									
<i>ḥatū</i>	vétkezik, bünt követ el																0,4%	0,4%
<i>ḥepū</i>	széttör								0,4%	0,1%								0,1%
<i>ḥerū</i>	kiás																0,3%	0,1%
<i>ḥiāḥu</i>	őriz, lemér, leellenőriz									0,1%			0,3%					

